

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

На правах рукопису

ПУШАК ЯРОСЛАВ ЯРОСЛАВОВИЧ

УДК: 338.439.02

**УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

08.00.05 - розвиток продуктивних сил та регіональна економіка

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Науковий консультант:

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАНУ, заслужений
діяч науки і техніки України
Загорський Володимир Степанович

Херсон - 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	13
1.1. Наукові основи дослідження продовольчої безпеки.....	13
1.2. Об'єктивна необхідність забезпечення продовольчої безпеки як основи життєзабезпечення й підвищення якості життя населення.....	26
1.3. Пріоритетні сфери й механізми забезпечення продовольчої безпеки регіонів.....	40
1.4. Вплив процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на стан продовольчої безпеки України та її регіонів.....	57
Висновки до розділу 1.....	77
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	81
2.1. Теоретико-методологічні принципи забезпечення продовольчої безпеки країни та регіонів.....	81
2.2. Умови та чинники забезпечення продовольчої безпеки регіонів України.....	100
2.3. Систематизація методів оцінки стану продовольчої безпеки країни та регіонів.....	124
2.4. Науково-методичні засади оцінки потенціалу продовольчої безпеки регіонів.....	143
Висновки до розділу 2.....	160
РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПОТЕНЦІАЛУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ.....	163
3.1. Сучасний стан агропродовольчої сфери в Україні.....	163
3.2. Регіональні особливості та диспропорції у виробництві продукції аграрного сектору.....	183
3.3. Особливості функціонування харчової промисловості України в регіональному розрізі.....	197
3.4. Стан зовнішньої торгівлі продовольством в Україні.....	205

3.5. Статистичний аналіз і прогнозування самозабезпечення продовольством регіонів України.....	213
Висновки до розділу 3.....	238
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ.....	240
4.1. Моделювання розвитку продовольчого ринку в системі продовольчої безпеки регіонів України.....	240
4.2. Обґрунтування вимог до розвитку регіональних механізмів забезпечення якості й безпеки продовольчих товарів.....	268
4.3. Удосконалення системи інституційного регулювання розвитку аграрної сфери регіону.....	292
Висновки до розділу 4.....	313
РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	317
5.1. Удосконалення організаційно-економічних відносин у процесі реалізації регіональної аграрної і продовольчої політики.....	317
5.2. Формування ефективних механізмів забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні.....	342
5.3. Стратегічні орієнтири розвитку регіональної агропродовольчої сфери.....	357
5.4. Стимулювання розвитку експортного потенціалу агропродовольчого сектору регіонів України.....	384
Висновки до розділу 5.....	400
ВИСНОВКИ.....	405
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	412
ДОДАТКИ.....	454

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним з основних напрямків внутрішньої діяльності держави є її економічна політика, характер якої в сучасних умовах визначений переходом України до нової моделі суспільного ладу і нового типу суспільних реалій. Протягом останніх років спостерігається спроба адаптувати до суспільних потреб підприємницьку діяльність, забезпечивши різноманіття і рівність умов функціонування всіх форм власності. Ціль цього – забезпечити розвиток економіки на основі саморегулювання і добросовісної конкуренції. Однак за період незалежності тільки позначилися деякі основні елементи ринкових відносин. Відмова держави від впливу на економічні відносини, зведення її регулюючої ролі до мінімуму не призвело до відчутних позитивних результатів. Виникла потреба в пошуку оптимальних способів участі держави в економічних процесах, налагодженні ефективного державного регулювання, сумісного з ринковими механізмами. Однак вирішення цієї проблеми пов'язано з великими труднощами. Їх природа закладена в специфіці трансформаційного періоду, що пов'язаний із кризами й іншими негативними соціальними явищами. Причина криється в ігноруванні однієї з закономірностей трансформаційного періоду, відповідно до якої перетворювальна діяльність у сфері економіки повинна ефективно й розумно поєднуватися з охоронною функцією, тобто з діяльністю по забезпеченню національної економічної безпеки.

Однією із проблем і складових частин національної безпеки є продовольча безпека, що має два аспекти: соціально-економічний і політико-економічний. Якщо перший аспект прямо пов'язаний з національною безпекою й обумовлений внутрішніми факторами держави, то другий – відображає її зовнішні параметри і належить до категорії міжнародної, глобальної проблеми.

Неоднаковий економічний потенціал регіонів, різні розміри їх територій і ступінь розвитку транспортної інфраструктури, рівні доходів

населення і цін на продукти харчування накладають специфіку на організацію продовольчого забезпечення і продовольчу безпеку регіонів.

Серед вітчизняних і зарубіжних авторів, праці яких присвячені проблемам національної безпеки, зокрема – продовольчої, слід назвати таких дослідників, як Блау С.Л., Борисов М.Г., Васильєв В.М., Васильчак С.В., Гончаренко І.В., Горбулін В.П., Дацків Р.М., Жаліло Я.А., Іртищева І.О., Кравченко А.А., Крючков В.Г., Лагодієнко В.В., Ліпкан В.А., Ліферт В.М., Міценко І.М., Нижник Н.Р., Пашко П.В., Пила В.І., Пирожков С.І., Самойлов А.А., Шкарлет С.М. та інші відомі автори.

Незважаючи на те, що процеси забезпечення продовольчої безпеки держави піддаються детальному вивченню з боку експертів, учених і фахівців, тенденції і суперечливі прояви продовольчої безпеки на державному і регіональному рівні несуть у собі ще багато недослідженого й мають потребу в осмисленні. Механізми забезпечення регіональної продовольчої безпеки мають реалізовуватись на інноваційній основі у інтегрованих організаційних структурах, які відповідають вимогам часу.

Актуальність вирішення проблеми стійкого забезпечення продовольством і забезпечення продовольчої безпеки регіонів з урахуванням їх специфічних особливостей розвитку, а також недостатня вивченість її окремих теоретичних і прикладних аспектів визначають актуальність досліджуваної тематики і коло розглянутих питань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана у межах комплексної науково-дослідницької роботи Міжнародного університету бізнесу і права за темою “Ефективне використання ресурсного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки” (номер державної реєстрації 0109U002938) та Львівського державного університету внутрішніх справ за темою “Економічна безпека України: стан, проблеми та шляхи вирішення” (номер державної реєстрації № 0109U007852). Особистий внесок автора полягає у розробці теоретичних, методологічних та прикладних засад формування і

функціонування механізмів управління системою продовольчої безпеки регіону.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних та прикладних засад формування і функціонування механізмів управління системою продовольчої безпеки регіону.

Реалізація мети дисертаційної роботи обумовила наступні завдання дослідження:

- дослідити теоретичні засади та розвинути понятійно-термінологічний апарат управління системою продовольчої безпеки регіону;
- розробити нову концепцію стратегічного управління продовольчою сферою регіону на основі факторно-цільового підходу;
- запропонувати систему комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону;
- для встановлення ефективних економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками й переробними підприємствами розробити модель регіонального кластера;
- удосконалити економічну модель процесу відтворення продовольчої безпеки;
- розробити методичний підхід до ранжирування регіонів України і оцінки використання виробничого потенціалу регіональних агропромислових комплексів;
- запропонувати модель забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіону через постійно діючу процедуру моніторингу продовольчого ринку;
- обґрунтувати методичний підхід до визначення ємності продовольчого ринку та оцінки продовольчого забезпечення регіону;
- розробити концептуальну модель регіонального ринку продовольства;
- розвинути напрями і систему заходів інституційного регулювання регіонального продовольчого ринку;

- обґрунтувати механізми функціонування регіональних оптових ринків сільгосппродукції, сировини й продовольства;
- розробити пропозиції зі стратегічного планування розвитку регіональної продовольчої сфери.

Об'єктом дослідження є процеси управління системою продовольчої безпеки регіону.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та прикладні аспекти формування і функціонування механізмів управління системою продовольчої безпеки регіону.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є системне осмислення умов і особливостей управління системою продовольчої безпеки на рівні регіону, основні дослідження зарубіжної і вітчизняної економічної думки з питань продовольчої безпеки.

При виконанні дослідження використано низку загальнонаукових та спеціальних методів пізнання економічних явищ і процесів. Метод абстрагування використовувався при визначенні понять і категорій, створення наочних образів. Використання системного підходу визначило розгляд об'єкта і предмета дослідження як системи і елемента соціально-економічних відносин у державі. Методи спостереження, виміру і опису використано для дослідження властивостей і зв'язків системи продовольчої безпеки. Метод порівняння використано при визначенні тенденцій розвитку регіональних продовольчих ринків. Аналітичний і синтетичний методи застосовані при визначенні етапів і факторів розвитку ринків продовольства. Системний аналіз і синтез покладено в основу формування стратегії продовольчого забезпечення регіону. Індуктивний метод застосовано при прогнозуванні змін у досліджуваній системі. Моделювання застосовано при побудові моделей продовольчого ринку і моделей управління розвитком системи продовольчої безпеки.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативні акти України, статистичні дані Державної служби статистики України,

Міністерства аграрної політики України і продовольства, монографії, наукові статті вітчизняних і зарубіжних дослідників, нормативно-довідкові матеріали.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у формуванні теоретико-методологічних засад і розробці практичних рекомендацій, спрямованих на формування і функціонування механізмів управління системою продовольчої безпеки регіону. Найбільш важливі результати, отримані в процесі дослідження, і їх наукова новизна полягає в наступному:

вперше:

- розроблено концепцію стратегічного управління продовольчою сферою регіону на основі факторно-цільового підходу, що враховує вплив численних внутрішніх і зовнішніх факторів. Специфіка пропонованого факторно-цільового підходу полягає: у виявленні і використанні широкого кола рушійних сил найрізноманітнішої природи; у холістичному баченні продовольчої сфери як єдиного об'єкта управління; увага акцентується на управлінні процесами створення і розвитку нових великомасштабних форм організації агробізнесу;

- запропоновано систему комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону (підсистеми виробництва, підсистеми споживання, підсистеми економічної доступності продовольства, самозабезпеченості регіону основними видами продовольства), яка включає заходи щодо безперервного аналізу стабільності системи продовольчого забезпечення стосовно до виникаючих загроз;

- розроблено модель регіонального кластера, яка орієнтована на створення сучасних високотехнологічних виробництв і випуск конкурентоспроможної продукції і встановлення ефективних економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками й переробними підприємствами. Суть моделі кластера полягає у оптимізації

взаємовідносин між учасниками кластера й підвищенні ефективності функціонування продовольчого ринку регіону;

удосконалено:

- економічну модель процесу відтворення продовольчої безпеки, яка відображає цільові характеристики, критерії, показники оцінки й динаміки продовольчої безпеки, виділено основні етапи продовольчого забезпечення і елементи механізму вирішення основних проблем у процесі виробництва й споживання продовольства;

- методичний підхід до ранжування регіонів України і оцінки використання виробничого потенціалу регіональних агропромислових комплексів, яка дозволяє виділити регіони найбільш вигідні для виробництва основних продуктів харчування за умовами їх продовольчого забезпечення і диференціювати регіони за виробництвом основних продуктів сільськогосподарського виробництва для обґрунтування кластерного підходу в забезпеченні продовольчої безпеки;

- модель забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіону через постійно діючу процедуру моніторингу продовольчого ринку, який здійснюється за чотирма групами показників, що відображають економічний, соціальний і медичний аспекти продовольчої безпеки. Обрані показники фізичної й економічної доступності, сталості й раціону харчування, а також якості продуктів харчування, повинні найбільш детально й повно представити характеристику своєї категорії;

- напрями і систему заходів інституційного регулювання регіонального продовольчого ринку, зокрема розроблено: структурно-логічну модель державного регулювання розвитку АПК регіону і модель впливу державних інститутів на систему забезпечення продовольчої безпеки регіону; пропозиції щодо удосконалення конкретних механізмів інституційного регулювання продовольчого ринку регіону і самозабезпеченості регіонів продовольчими товарами; заходи щодо підтримки малого бізнесу і створення більш

насиченої конкурентної атмосфери при проведенні державних закупівель сільськогосподарської продукції;

дістали подальший розвиток:

- понятійно-термінологічний апарат дослідження у частині визначення понять: «продовольча безпека регіону», «забезпечення продовольчої безпеки», «регіональний продовольчий ринок», які виступають теоретичним базисом управління системою продовольчої безпеки регіону;

- концептуальна модель регіонального ринку продовольства на основі імітаційного моделювання, яка дозволяє, за допомогою системи показників у спрощеному вигляді, охарактеризувати якісну своєрідність розвитку всіх основних елементів ринку на сучасному етапі й на заданому відрізку часу в майбутньому;

- методичний підхід до визначення ємності продовольчого ринку та оцінки продовольчого забезпечення регіону, відповідно до якої спершу виділяють групу показників, що найбільш детально відображають кожен аспект продовольчої безпеки, за якими надалі здійснюється аналіз, з урахуванням виділення етапів аналізу;

- механізми функціонування регіональних оптових ринків сільгосппродукції, сировини й продовольства - розроблено механізм управління ризиками діяльності оптових ринків продовольства на основі визначення критичної контрольної точки і модернізовано метод перетворення вимог покупців у вимірювані показники якості послуг, адаптований до умов оптової торгівлі;

- стратегічне планування розвитку регіональної продовольчої сфери - представлено узагальнену схему постадійного формування і розвитку міжгалузевого продовольчого комплексу при державній підтримці в рамках загальної стратегії модернізації економіки регіону і розроблено стратегічний прогноз якісних змін у регіональній продовольчій сфері.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання теоретико-методологічних, методичних і практичних розробок

і пропозицій у діяльності органів влади різних рівнів при формуванні стратегії і механізмів управління продовольчою безпекою регіонів України.

Результати дисертаційного дослідження, висновки та рекомендації, що містяться в роботі, схвалені та використовуються в практичній діяльності Миколаївської обласної державної адміністрації (довідка № 29-25/183 від 14.09.2011 р.), Головного управління економіки Закарпатської обласної державної адміністрації (довідка № 02-1/173 від 12.03.2012 р.), Головного управління агропромислового розвитку Херсонської обласної державної адміністрації (довідка № 8-700-4/94 від 05.03.2012 р.), в навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ (акт № 18 від 11.04.2012 р.) та Міжнародного університету бізнесу і права (довідка № 375 від 28.02.2012 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею автора. Наукові результати, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження оприлюднені автором на конференціях, семінарах, нарадах, серед яких найбільш важливими були: VII Міжнародна науково-практична конференція “Україна та її регіони на шляху до інноваційного суспільства” (м. Донецьк, 31 жовтня - 1 листопада 2006 р.); Міжнародна науково-практична конференція „Проблеми та шляхи вдосконалення економічного механізму підприємницької діяльності” (м. Жовті Води, 19-20 березня 2009 р.); Міжнародна наукова конференція “Przedsiębiorczość a rozwój regionalny” (м. Кельци, 28 травня 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція "Ludzie, zarzadzanie, gospodarka" (м. Кельци, 4 червня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція "Gospodarowanie zasobami w regionie w warunkach zagrożenia" (м. Кельци, 27 вересня 2010 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми формування та реалізації конкурентної політики» (м. Львів, 15-16 вересня 2011 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Achievement of high

school - 2011» (м. Софія, 17-25 листопада 2011 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Україна наукова» (м. Київ, 21-23 грудня 2011 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Соціум. Наука. Культура» (м. Київ, 24-26 січня 2012 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна наука в INTERNET» (м. Київ, 24-26 лютого 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція "Regionalny program rozwoju na tle strategii UE "Europa 2020" z uwzględnieniem roli ubezpieczeń (м. Кельци, 25 квітня 2012 р.); VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» (м. Запоріжжя, 29-30 вересня 2011 р.); II Всеукраїнська науково-практична конференція «Наука України. Перспективи та потенціал» (м. Дніпропетровськ, 29-30 листопада 2011 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах» (м. Мукачеве, 17-18 лютого 2012 р.); V звітна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економічної безпеки в контексті ринкової трансформації економіки України» (м. Львів, 16 грудня 2011 р.).

Публікації. Теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження, висновки і пропозиції автора відображено у 42 публікаціях, в т.ч. у 2 монографіях, 27 статтях у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій – 52,03 ум. друк. арк., з яких 44,60 ум. друк. арк. належать особисто авторіві.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 421 найменування, додатків. Основна частина дисертації викладена на 411 сторінках комп'ютерного тексту, список використаних джерел – на 42 сторінках. Робота містить 45 таблиць, 97 рисунків, 5 додатків на 42 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

1.1. Наукові основи дослідження продовольчої безпеки

Продовольча безпека є основою добробуту, науково-технічного розвитку й незалежності кожної держави, залишається однією з довічних світових проблем, що не втратила актуальності й в XXI столітті. Специфіка даної проблеми полягає у тому, що її розв'язання визначається різними аспектами світового розвитку – від економічних і політичних до соціокультурних і етносоціальних, причому головна роль серед них належить загальному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Проблема управління безпекою носить багатоаспектний і міждисциплінарний характер. В останні десятиліття питанням формування безпеки на різних рівнях та у різних аспектах приділялася особлива увага з боку вчених і практиків у сфері соціологічних, політичних, економічних, історичних, соціально-екологічних, соціально-інформаційних та інших досліджень, і вони досить широко освітлені в спеціальній літературі.

Слід зазначити, що проблематика безпеки почала займати важливе місце в системі соціально-економічного знання ще із середини XX ст. і на даний момент є вже сформовані наукові традиції дослідження особистості, суспільства, держави через призму різних аспектів безпеки їхнього розвитку.

Так, у XX ст. сформувалася структурно-функціональна інтерпретація соціальної безпеки як соціальної згоди (Е. Дюркгейм), функціональної єдності (Р. Мертон), особливого виду «соціальності» (Ф. Теніс), особливої сфери інтерсуб'єктивності (Е. Гуссерль, А. Шюц, Ф. Поллак, М. Хоркхаймер) [377].

Принципове методологічне значення для інтерпретації проблем безпеки має первинність аналізу соціокультурних факторів у соціально-

історичному контексті аналізованих соціально-економічних ситуацій і фактів (М. Вебер). Активний розвиток одержали розробки безпеки теоретико-методологічного рівня в умовах прискороного розвитку суспільних процесів постіндустріального й інформаційного суспільства (Т. Парсонс, К. Поппер, Е. Гідденс, А. Турен, П. Бурдьє та ін.) [117, 177].

В останній третині ХХ ст. проблеми безпеки й у вітчизняній науці набули нового звучання. Так, наприклад, Б.А. Кормич розглядає соціальну безпеку через призму глобальних змін [126, 127].

Особливий внесок у розробку загальнотеоретичних і методологічних основ аналізу проблем безпеки внесли праці В.П. Горбуліна та А.Б. Качинського, що пропонують нову парадигму розуміння даного феномена в контексті геокультурного підходу [66, 67].

У науковій літературі представлені різні підходи до поняття «економічна безпека». У рамках системного підходу виявляються структурні елементи економічної безпеки, що дозволяють виробити принципи, адекватні стійким умовам економічного розвитку [12].

Детерміністський (факторний) підхід до аналізу економічної безпеки передбачає виявлення умов, а також причин, масштабу й прояву економічної небезпеки, що сприяє формуванню відповідних методів відображення загроз [33].

У рамках функціонального підходу досліджуються правоохоронні функції по захисту внутрішньо- і зовнішньоекономічних інтересів країни [148], тоді як гео економічний підхід сприяє виявленню елементів даного процесу, здатних позитивно і негативно впливати на комплексну безпеку українського соціуму [201].

Таким чином, у сучасній науковій літературі існують системний, факторний, функціональний і геополітичний підходи до поняття «економічна безпека», які виступають концептуальною основою для з'ясування його значимості в системі комплексної безпеки соціуму.

Очевидний нерозривний зв'язок проблем забезпечення економічної безпеки із проблемами інституціоналізації нового, постреформованого соціального порядку сучасної України. Ця тема одержала різнобічне й глибоке висвітлення в досить численному ряді досліджень. Інституціоналізація неправових соціальних практик у зв'язку із процесом криміналізації суспільства й сполучені з нею соціально-економічні ризики досліджувалися А.В. Чесноковим [369]; феномен виникнення інституціональних лакун і нормативно-правового вакууму – А. Ревенко [299]. Крім того, слід зазначити розробку концепції інституціонального середовища на основі синтезу соціології й інституціональної економіки. Проблема невідповідності економічних і політичних інститутів у сучасному українському суспільстві, аспекти декомпозиції економіки й політики досліджені в роботі С.М. Перепьолкіна [230].

Значний внесок у розвиток концепції продовольчої безпеки внесли класики економічної теорії А. Сміт, Т. Мальтус, Д. Рікардо, К. Маркс, П. Ерліх, А. Маслоу, В. Парето та ін. [187].

Традиційні підходи до забезпечення продовольчої безпеки пов'язані з акцентуванням двох основних елементів: власного виробництва необхідних обсягів продовольства й створення (підтримки) адекватних резервів. Однак, у другій половині ХХ ст. відбулося переосмислення концепції продовольчої безпеки, що полягає в обґрунтуванні необхідності економічної доступності продовольства, що пов'язане з роботами таких учених, як Л. Сен, Дж. Конуел, Е. Барбср, Дж. Маделей [25]. Наприкінці 1990-х рр. експертами ООН було обґрунтоване положення про те, що продовольча безпека є невід'ємним елементом якості життя населення [185].

Проблема продовольчого забезпечення одержала свій розвиток у працях Н. Кондратьєва, А. Чаянова, Н. Бухаріна та ін. [36]. В 60-х рр. минулого століття взаємозв'язок споживання з виробництвом, встановлення оптимальних пропорцій між виробництвом і споживанням досліджувалися в роботах В.Ф. Майера, В.М. Рутгайзера [189]. Істотний внесок у розробку

загальнотеоретичних основ національної й економічної безпеки внесли сучасні російські економісти Л.І. Абалкін, А.Г. Гранберг, А.Л. Ілларіонов та ін. [1].

Незважаючи на те, що продовольчій безпеці й вивченню різних аспектів добробуту населення приділено досить багато уваги в економічній науці, окремі аспекти цієї проблеми потребують в даний момент додаткового обґрунтування з метою подальшого вдосконалення національної економіки. Недостатньо розроблений цілий ряд питань обґрунтування концепції продовольчої безпеки й оцінки її впливу на підвищення рівня і якості життя, визначення місця продовольчої безпеки в системі національної безпеки, формування ефективного механізму забезпечення продовольчої безпеки.

Економічна безпека у широкому розумінні є комплексним концептом, що поєднує в собі економіко-виробничі, фінансові, демографічні, соціально-стратегічні, соціоструктурні, політичні, ідеологічні та інституціонально-нормативні компоненти, з чого випливає необхідність міждисциплінарного аналізу його референта як стану суспільства в цілому і його економічної підсистеми, нерозривно пов'язаного із знаходженням інституціонального, ідеологічного й господарського оптимуму, на основі якого можливий максимально ефективний баланс стихійно-ринкового розвитку й свідомого регулювання економічних процесів.

Сучасне геополітичне й міжнародне становище, криза вітчизняної економіки, загострення суспільних відносин і соціальна поляризація суспільства створюють пряму загрозу безпеки українським громадянам.

Категорія «безпека» і пов'язані з нею поняття є, як і раніше, одними із найбільш суперечливих в економіці, соціології, філософії, політичній теорії й теорії міжнародних відносин. Залежно від концептуальних а також політико-ідеологічних вподобань того чи іншого науковця, підходи до трактування цього поняття істотно різняться.

Під безпекою в науковій літературі розуміють сукупність актуальних факторів, що забезпечують сприятливі умови для розвитку України,

життєздатності держави й досягнення національної мети, соціального ідеалу – благополуччя всіх громадян і родин; доцільність розвитку й збереження фундаментальних цінностей і традицій народу України; нормальних відносин особистості й держави; здатність ефективно переборювати будь-які зовнішні загрози, керуючись своїми національними інтересами. Виникнення феномена «безпеки» пов'язують саме з фактом виникнення й оформлення (осмислення) небезпек, загроз, ризиків і викликів для життя людини, функціонування родини, суспільства, держави, самої цивілізації [193].

На підставі цього українська й закордонна суспільна думка виробила ряд загальних підходів до визначення базових понять у сфері безпеки. У контексті поняття «безпека» ми вважаємо принципово важливим на перше місце поставити наявність конкретних небезпек, загроз, ризиків і викликів для цілей, ідеалів і цінностей людини, її інтересів.

У багатьох традиційних суспільствознавчих парадигмах безпека визначається в суто негативному плані – як відсутність небезпек або здатність суб'єкта ефективно зустріти й запобігти потенційним загрозам. Безпека – це одночасно й межі допустимого, і можливість повернути систему в стан стабільного, стійкого розвитку [26].

Інша група вчених (насамперед представники скандинавської школи світових досліджень) наполягає на тому, що безпеку потрібно визначати як громадський порядок, що забезпечує не тільки захищеність соціуму, але й умови, що сприяють найбільш повному розкриттю творчих здібностей індивіда, соціальних груп, етносів, конфесій та ін. [298].

Однак інші дослідники відзначають, що подібні трактування безпеки все ще становлять очевидну меншість. Панування традиційних версій перешкоджає вкоріненню цих поглядів і продовжує життя застарілим (тобто негативним) визначенням поняття «безпека» [22].

На наш погляд, актуальним є звернення і до безпеки в контексті людського розвитку. Проблеми безпосередньо людини при цьому розглядаються в рамках соціальної безпеки [147].

Більша частина авторів під соціальною безпекою розуміє «захищеність соціальних інтересів особистості, суспільства, держави від небезпек і загроз» [156]. Таке визначення звужує зміст соціальної безпеки терміном «захищеність», тобто фактично відокремлює дію захисту від нападу. Захищати - означає обороняти, загороджувати, закривати кого-небудь, або що-небудь. При цьому принижуються й втрачаються найважливіші властивості й функції соціальної безпеки – превентивні дії забезпечення безпеки: зниження, ослаблення, усунення й попередження небезпек і загроз. Важливіше не допустити формування умов, які привели б соціальні відносини, буття до стану, що вимагає їх захисту. Інакше кажучи, завдання соціальної безпеки виходить далеко за межі необхідності захисту даного стану буття й полягає, насамперед, у формуванні умов, що забезпечують стабільний, прогресуючий розвиток соціальних відносин, збереження, зміцнення й збагачення буття, тобто захищеності якісного стану соціальних відносин, що забезпечують прогресуючий розвиток особистості, суспільства й держави. Таким чином, під соціальною безпекою, на нашу думку, слід розуміти стан захищеності соціальних інтересів особистості, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує прогресивний розвиток та стабільність країни.

Економічна безпека, як одна зі складових системи національної безпеки, є частиною цього складного цілого й у той же час виступає основою формування інших, у чомусь похідних від неї, частин системи: військової, технологічної, продовольчої, екологічної безпеки.

Семантично категорія «економічна безпека» являє собою специфікацію терміна «безпека» [47]. Категорія «економічна безпека» не одержала все ще єдиного й чіткого визначення у вітчизняній науковій літературі.

Вважаємо, що зміст поняття «економічна безпека» не може бути зведений тільки до певного стану виробничої підсистеми, навіть якщо остання розуміється гранично широко, оскільки у своєму функціонуванні ця підсистема не залишається ізольованою, а її стан завжди тісно пов'язаний зі станом інших підсистем економіки. Більше того, економічна безпека країни багато в чому визначається станом суспільства і його інститутів. Отже, у вузькому – суцільно економічному – змісті під економічною безпекою варто розуміти найважливішу якісну характеристику всієї економічної системи в цілому, яка визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства. Але в більш широкому – соцієнтальному – контексті економічна безпека являє собою, на нашу думку, якісну характеристику суспільства, досліджуваного в економічному зрізі, тобто розглянутого як цілісність, для якої стан економіки є одним з індикаторів життєздатності й функціональної погодженості основних соціальних інститутів, ідеології й культури. При цьому економічна безпека розглядається нами не як структура захисту національної економіки, а як певний якісний стан останньої.

Економічна безпека як феномен життєдіяльності суспільства має комплексний характер і може розглядатися як система, що включає, окрім безпосередньо виробничої сфери суспільства, й інші підсистеми, що взаємодіють з виробничою підсистемою. І все ж таки рівень зв'язків утворює тільки один з підрівнів економічної безпеки, що сам по собі ще не відображає ані ефективності виробництва, ані ступеня злагодженості взаємодії підсистем. Природно, основу економічної системи становить виробнича підсистема, інші ж підсистеми, по суті, залишаються в ролі допоміжних. Однак, з погляду забезпечення економічної безпеки, навіть найбільш стабільний і ефективний стан виробничої підсистеми може швидко виявитися зруйнованим.

Найбільш значною з загроз соціальної стабільності й економічній безпеці, на нашу думку, є різке посилення диференціації в доходах різних груп населення. На основі світового досвіду дослідники стверджують, що у випадку восьмикратного й вище перевищення доходами 10 % найбільш забезпечених груп населення доходів 10 % найменш забезпечених груп суспільство поринає у стан соціально-економічної нестабільності [232].

Одним з найважливіших соціально-економічних аспектів національної безпеки сучасної України була й залишається продовольча безпека. Дефіцит продовольчого забезпечення супроводжував Україну протягом усього періоду її радянської історії. Оскільки від фізичного забезпечення населення продовольством залежить життєдіяльність останнього, продовольча безпека становить одну з ключових ланок підтримки економічної безпеки.

В останні роки здатність вітчизняних виробників задовольнити потреби населення в продовольстві становить приблизно 50 %. Цей показник розрахований з урахуванням реального обсягу неорганізованого ввозу продовольства. У той же час, на думку експертів, продовольча безпека країни вимагає, щоб імпорт продовольства становив не більше 18 - 35 % у задоволенні потреб населення [10]. Таким чином, очевидно, що в сучасній Україні продовольча ситуація є загрозливою.

Категорія «безпека» є загальноісторичною й загальносоціальною, що охоплює всю історію й все майбутнє людства, має визначальне значення для існування як окремої особистості, так і соціальних спільнот будь-якого рівня.

Первинно зміст поняття «продовольча безпека» зводився винятково до питань функціонування сільського господарства й продовольчої незалежності. Однак, сьогодні очевидно, що розглянута проблема є не стільки аграрно-виробничою, скільки соціально-економічною, аналіз якої можливий лише на стику різних наук, що дозволяє вийти на новий рівень сприйняття й узагальнення економічних, історичних і соціальних процесів.

На нашу думку, продовольча безпека, будучи важливою відтворювальною категорією, являє собою основну умову відтворення

робочої сили. Лише забезпечивши свою продовольчу безпеку, «людина біологічна» здатна стати «людиною соціальною», здатною до прийняття й обробки інформації, а суспільство в цілому – вийти на траєкторію стійкого розвитку.

Як суб'єкти продовольчої безпеки виступають:

- держава, що виконує функції в продовольчій сфері за допомогою органів законодавчої, виконавчої й судової гілок влади;
- господарюючі суб'єкти (насамперед, підприємства агропромислового комплексу);
- населення в цілому й окрема особистість людини як основні споживачі продовольства.

Об'єктом продовольчої безпеки є сфера відтворення продовольства, що виступає як основа формування мінімальних стандартів у системі відносин рівня життя. Крім того, цілком доцільно застосовувати до категорії продовольчої безпеки тріаду основних об'єктів безпеки: життєво важливі інтереси особистості, суспільства, держави.

Незважаючи на значний ступінь розробленості теоретико-методологічних підходів до поняття «продовольча безпека» в офіційних міжнародних документах, сучасна вітчизняна наука й практика, на жаль, все ще не адаптували «рамкові» принципи й підходи стосовно до конкретних умов пострадянської української економіки. На сьогодні немає загально визнаного визначення системи критеріїв і показників продовольчої безпеки України та їх граничних значень, відсутній загально визнаний перелік зовнішніх і внутрішніх загроз, неоднозначна оцінка загрози імпортової залежності.

При аналізі різних визначень категорії «продовольча безпека» можна зробити висновок про те, що її розгляд містить у собі такі питання, як самозабезпеченість країни продовольством, збалансованість і повноцінність харчування населення, якість продовольства, його доступність, відповідальність держави за продовольче забезпечення.

На наш погляд, національна продовольча безпека містить у собі продовольче забезпечення, що охоплює всі етапи відтворювального процесу, включаючи виробництво, обмін, розподіл і споживання продовольства, а також створення продовольчого резерву й систему зовнішньоекономічних зв'язків. Як головна мета продовольчої безпеки виступає поліпшення здоров'я й підвищення якості життя населення, що досягається шляхом виробництва й споживання в достатній кількості якісних і доступних для населення продуктів харчування.

Досліджувати рівні продовольчої безпеки необхідно стосовно: до людства в цілому (світовий або глобальний рівень); до окремих країн (національний рівень); до адміністративних одиниць (регіональний рівень); до соціальних груп (груповий рівень); до родини (рівень домашнього господарства); до окремої людини (індивідуальний рівень).

У сучасних умовах продовольча безпека переросла в самостійний науково-практичний напрямок, що потребує формування й швидкого розвитку в локальних, національних і світових масштабах. У результаті перевороту всього світоустрою в ХХ столітті, яке змінило підхід до вивчення економічних явищ, акценти в даній сфері зміщуються у бік безпеки людини, відтворення людського потенціалу.

Таким чином, продовольча безпека має на увазі надійне й безперебійне забезпечення всіх верств населення якісними продуктами харчування переважно власного виробництва за прийнятими фізіологічними нормами, передбачає економічну й фізичну доступність продовольства й гарантію збереження даних положень у майбутньому й у форс-мажорних ситуаціях.

У найбільш загальному й універсальному змісті продовольча безпека формується як певний вектор руху будь-якої національної продовольчої системи до свого ідеального (нормативного) стану. Якщо провести паралель із медициною, стан продовольчої безпеки може бути уподібнений стану абсолютно здорової людини, тоді як специфічні для кожної країни загрози

цієї безпеки формують своєрідну симптоматику «захворювання», що вимагає своїх особливих методів лікування.

Під національною безпекою розуміється забезпечення стабільного функціонування держави й захист його від зовнішніх і внутрішніх впливів надзвичайного характеру. Забезпечення продовольчої безпеки, будучи найважливішою складовою частиною державної політики, торкається різнобічних аспектів життєдіяльності окремої людини, родини, села, міста, області й держави в цілому. Тут перетинаються вузлові проблеми макроекономічного росту й розвитку з питаннями розвитку економіки країни, регіону, муніципального утворення. Забезпечення продовольчої безпеки сприяє стійкому соціальному клімату в суспільстві, оскільки при відсутності продовольства в регіонах може виникнути невдоволення населення, що дозволяє вважати продовольчу проблему найважливішим структурним елементом, що забезпечує економічну й у цілому національну безпеку країни. Сутність продовольчої безпеки як складової національної безпеки проявляється у взаємозв'язку з іншими компонентами системи національної безпеки [327].

Із проблемами виробництва продовольства прямо пов'язані питання економічної безпеки, оскільки від успішного функціонування агропромислового комплексу залежить загальний стан економіки. Стійкий розвиток АПК і, особливо, сільського господарства – вирішальна умова не тільки нарощування і якісного поліпшення продовольчих ресурсів при зниженні витрат, але й прогресивного розвитку економіки, як наслідок стагнація аграрного сектора є важливою загрозою національної безпеки України в сфері економіки. У тому числі загрозами є прямі, або непрямі втрати, пов'язані з руйнуванням складових системи АПК та інших допоміжних галузей, оплата імпорту продовольчих товарів і засобів виробництва та ін. У той же час, сільське господарство є дотаційною галуззю, тому її економічний стан багато в чому буде визначатися розмірами державної (бюджетної) підтримки, розмір якої залежить від можливостей

державного бюджету й місцевих бюджетів, обумовлених рівнем податкових надходжень від підприємств, в основному виробничій сфері.

Стан продовольчої безпеки в системі національної безпеки визначає взаємозв'язок і взаємообумовленість всіх її компонентів. Продовольча безпека нації є найважливішою умовою суверенітету держави, стабільності її внутрішньої політики, збереження здоров'я її громадян тощо.

На нашу думку, до національних інтересів держави в сфері продовольчої безпеки доцільно віднести наступні:

- забезпечення необхідного рівня власного виробництва продуктів харчування (в об'єктивно можливих межах), яке варто розглядати, з одного боку, як реалізацію потреби в захисті внутрішнього продовольчого ринку від проникнення неякісної продукції, з іншого, як необхідну умову забезпечення доходів сільського населення, раціонального використання виробничих потужностей вітчизняної переробної промисловості;

- постійне відновлення й поповнення державного продовольчого резерву незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх негативних факторів;

- постійний контроль відповідності якості як вироблених в країні, так і імпортованих і реалізованих продуктів харчування державним стандартам і якостям безпеки харчових продуктів;

- створення ефективної системи управління аграрним сектором на всіх рівнях, збереження досягнутого обсягу й розширення виробництва конкурентоспроможної продовольчої продукції з орієнтацією на експорт, а також проведення єдиної науково-технологічної політики в продовольчому комплексі.

На відміну від національних інтересів, загрози економічній безпеці більш мінливі, у більшій мірі диверсифіковані й, що головне, не завжди передбачувані, оскільки сукупність факторів економічного й соціального розвитку, стан природного середовища постійно змінюються. Цим пояснюється той факт, що в переліку загроз економічній безпеці бракує

однієї з найбільш актуальних загроз сьогодення – залежності України від імпорту продовольства.

Огляд вітчизняної економічної літератури [24, 57, 384] дозволяє нам висловити наступне. По-перше, що стосується трактування поняття «продовольча безпека», то, на нашу думку, у ньому в обов'язковому порядку повинні знайти відображення відповідальність держави за забезпечення продовольчої безпеки країни, рівня науково обґрунтованих норм харчування для підтримки здоров'я населення; економічна й фізична доступність необхідного рівня споживання продовольства; якість продовольства; джерела резерву покриття потреб в продовольстві. По-друге, що стосується самих суб'єктів продовольчої безпеки, то ними, на наш погляд, є світове співтовариство в цілому, окрема держава, конкретний регіон і кожен його громадянин, що має право на підтримку свого існування (рис. 1.1).

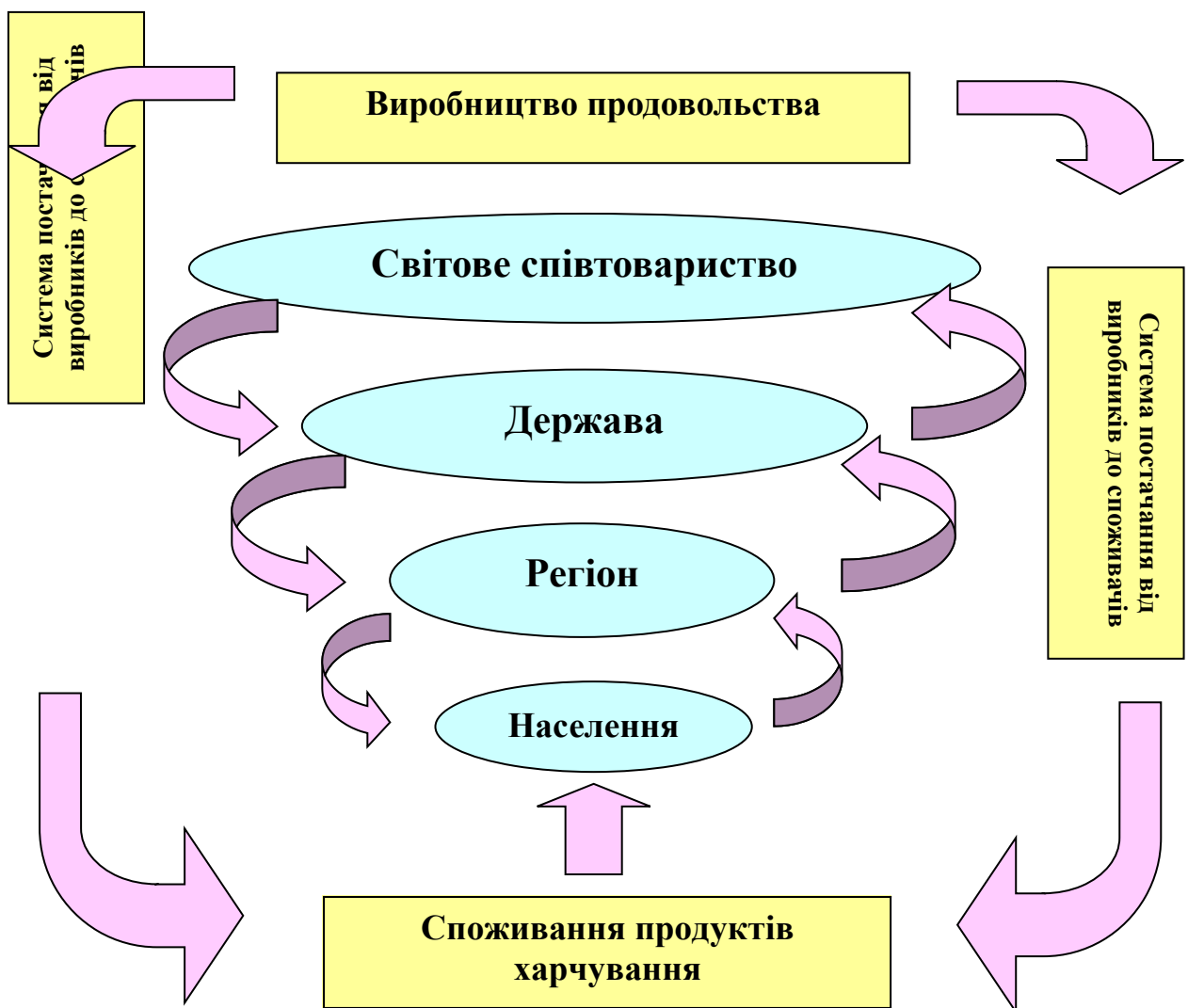

Рис. 1.1. Система забезпечення продовольчої безпеки

Так, у світовому глобальному масштабі продовольча безпека пов'язана з диспропорцією між зростаючим населенням планети й можливістю біосфери. У масштабі країни необхідність підтримки продовольчої безпеки пов'язана зі збереженням незалежності держави, у цьому випадку продовольчої.

1.2. Об'єктивна необхідність забезпечення продовольчої безпеки як основи життєзабезпечення й підвищення якості життя населення

У сучасному світі, поряд з появою принципово нових загроз безпеці, різко загострилися деякі із традиційних факторів життєдіяльності людського суспільства. Одним з таких факторів, що представляють загрозу глобальній безпеці, стала недостатність продовольства, що обумовила масовий голод у багатьох країнах, особливо в Африці й Азії. У цей час, поряд з нафтою, провідним фактором світової політики все частіше стає продовольство.

У зв'язку з бурхливим ростом населення Землі, особливо в другій половині ХХ століття, виробництво зерна на душу населення в останні десятиліття стало падати, головним чином, через скорочення посівних площ. Так, площа земельних угідь на душу населення за останні 50 років скоротилася у світі з 24 до 12 соток. Загальне виробництво продовольства стало лімітуватися можливостями біосфери [224].

Уже зараз у світі близько 30% усього населення страждає від недоїдання. Щосекунди на Землі вмирає від голоду одна людина.

Сьогодні в Україні стан із продовольчим забезпеченням досить складний, споживання продовольства на душу населення скоротилося майже на 35%.

Трансформація економічної системи в Україні гостро поставила перед державою завдання забезпечення національної безпеки у всіх її проявах, включаючи, насамперед, продовольчу безпеку. Це зумовлено не лише

переходом до ринку як відкритої господарської системи, але й появою цілого комплексу нових дестабілізуючих інституціональних і господарських процесів, що підривають економіку країни. У першу чергу, до них варто віднести значне падіння рівня життя.

Тим часом орієнтація держави на міжнародні стандарти рівня і якості життя неможлива без розвитку людського потенціалу, росту ВВП на душу населення й, насамперед, підвищення ступеня задоволення потреб у продовольстві [340].

При цьому в ході ринкових змін забезпечення продовольчої безпеки не відносилось до розряду пріоритетних завдань, і лише останнім часом ситуація почала змінюватися. Недооцінка цієї найважливішої сфери життєдіяльності сприяла, поряд з різким наростанням раніше існуючих, появи нових загроз у даній сфері. На даний час гострота продовольчої проблеми додатково зростає у зв'язку із глобальними кліматичними й соціальними тенденціями, які формуються у світі (обмеженість водних ресурсів, вплив екології на врожайність та ін.), а також світовою фінансовою кризою.

У цілому, проблему забезпечення продовольчої безпеки не можна характеризувати як властиву винятково певній країні або епосу. З нею постійно зіштовхується практично будь-яка держава, незалежно від рівня її політичного й соціально-економічного розвитку. Однак сприймати зазначену проблему як важливий елемент національної економічної безпеки почали лише 35-40 років тому.

Першим великим заходом, присвяченим даній проблемі, стала всесвітня конференція 1974 р., скликана під егідою Продовольчої й сільськогосподарської організації (ФАО) ООН. Саме цього року в офіційну практику вводиться й сам термін «продовольча безпека». В 1996 р. на черговій всесвітній конференції в Римі за даною проблематикою було сформульоване саме те трактування (втім, воно не стало остаточним для ФАО), що найбільше часто цитується при розгляді питань, пов'язаних із продовольчою безпекою. Воно визначає її як стан «коли всі люди завжди

мають фізичний і економічний доступ до безпечного й поживного продовольства в кількості, достатній для задоволення своїх потреб і переваг у їжі, в обсягах, необхідних для активного й здорового життя» [307].

Наведене визначення продовольчої безпеки й умов її забезпечення створило основу для появи різних теоретичних підходів до вирішення завдання по їх виконанню, що застосовувалися на практиці, насамперед, у кризових ситуаціях, викликаних дестабілізацією продовольчого ринку [395].

Завдяки цьому, вивчення таких факторів, що несуть загрозу продовольчій безпеці, як голод і неврожаї, відступили на другий план, уступаючи місце дослідженню їх причин – соціально-політичним умовам і загальноекономічному стану [390].

В результаті, у розглянуте визначення був внесений важливий соціальний момент і у звіті ФАО за 2001 р. продовольча безпека трактувалася як стан, «коли всі люди завжди мають фізичний, економічний і рівний із соціальної точки зору доступ до безпечного й поживного продовольства в кількості, достатній для задоволення своїх потреб і переваг у їжі, в обсягах, необхідних для активного й здорового життя» [419].

На основі цього був розроблений так званий «двоїстий підхід» до забезпечення продовольчої безпеки, спрямований на одночасний розвиток виробничих потужностей сільського господарства й забезпечення доступу малозабезпечених верств населення до продовольства [415].

Нещодавно дослідниками була звернена увага на етичний і юридичний аспекти проблеми забезпечення продовольчої безпеки. Експерти ФАО вважають, що сьогодні у конституції 40 країн зазнає утисків право людини на одержання необхідного обсягу їжі, а в ще 54 державах це питання потребує вирішення на законодавчому рівні [406].

В 2004 р. ФАО, посилаючись на Декларацію про права людини, випустило ряд вказівок щодо цього питання [398].

Традиційно дослідниками виділяється шість основних умов забезпечення продовольчої безпеки держави:

- фізична доступність продовольства – наявність продуктів харчування на всій території світу, регіону, або країни в кожен момент часу в кількості й асортиментах, що відповідає платоспроможному попиту;

- економічна доступність продовольства – рівень доходів споживачів незалежно від соціального статусу й місця проживання, що дозволяє здобувати продукти харчування принаймні на мінімально необхідному рівні;

- сталість харчування й стабільність продовольчого ринку – визначається обсягами виробництва й запасів сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства, рівнем і динамікою попиту та пропозиції, а також цін на зазначені товари;

- якість харчування й безпека продовольства для споживачів – запобігання виробництву, реалізації й споживанню неякісних продуктів харчування, здатних завдати шкоди здоров'ю;

- самозабезпеченість продовольством – задоволення потреб населення в продуктах харчування за рахунок національного виробництва;

- продовольча незалежність – стан, при якому у випадку припинення постачання продуктів харчування з-за кордону не виникає продовольча криза [4].

Показники, які використовуються для оцінки продовольчої безпеки в масштабах однієї держави, досить різноманітні. Серед них найбільш часто використовують такі як обсяги виробництва сільгосппродукції, витрати домогосподарств на продукти харчування і їх частку в загальних видатках, споживання калорій, структура харчування і її відповідність медичним нормам, коефіцієнти залежності від імпорту продовольства та ін. Застосовувані показники можна умовно розділити на ті, що відображають поточний стан продовольчої безпеки, й ті, що використовуються для подальшого прогнозу. Наприклад, державними органами в США досить часто використовуються два індикатори: показник різниці «Статус Кво» і показник різниці споживання. Перший відображає співвідношення планованих поставок продовольства на внутрішній ринок (внутрішнє

виробництво разом з імпортом за винятком продуктів, що не використовуються для споживання населенням) до їхнього обсягу в базовий період, показуючи, таким чином тенденцію, що змінюється. Другий – співвідношення поточних поставок продовольства на внутрішній ринок до їх мінімально необхідних обсягів.

Створювані на базі існуючих показників методики оцінки також різноманітні, а їх структура багато в чому залежить від поглядів тієї чи іншої держави, міжнародної організації або дослідника. Так, Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) виходить із того, що головними критеріями оцінки продовольчої безпеки є: фізична й економічна доступність продовольства, а також сталість харчування й стабільність продовольчого ринку. Грунтуючись на цьому її фахівці проводять групування й підбір потрібних показників [417]. Необхідно відзначити, що даний троїстий підхід найбільш часто використовується при аналізі ситуації, хоча можливі й інші варіанти [391].

Так, департамент сільського господарства США іноді оперує лише двома критеріями: доступність продуктів харчування та їх розподіл серед населення [392].

У Японії з кінця 50-х років ХХ ст. використовують такий показник, як самозабезпеченість продовольством, що розраховується офіційною японською статистикою як процентне співвідношення між вартістю створеної й спожитої в країні сільгосппродукції.

Для оцінки продовольчої безпеки на державному рівні ФАО досить часто систематизує існуючі показники в рамках продовольчого балансу (food balance sheets) [404] і огляди стану домогосподарств (household surveys) з подальшим математичним аналізом отриманої картини [397, 401].

У масштабі країни проблема продовольчої безпеки тісно пов'язана із загальною доктриною національної безпеки. З погляду останньої, завдання по забезпеченню населення продовольством виступає лише одним елементом. Однак, цей елемент фактично можна назвати основним, тому що

він у значній мірі є запорукою внутрішньої соціальної стабільності й стабільності правлячого режиму у випадку зовнішнього або внутрішнього катаклізму.

При цьому ступінь забезпеченості продовольчої безпеки будь-якої країни залежить як від базового потенціалу її сільськогосподарського виробництва, так і від визначення зазначеного поняття в офіційній доктрині держави. Тут, на наш погляд, багато чого обумовлено сутністю економічної науки, що займається дослідженням поведінки господарюючих суб'єктів при прийнятті рішень в умовах обмеженості ресурсної бази. Кожна держава сама вибирає, виходячи з існуючих можливостей, найбільш розумний рівень забезпечення продовольчої безпеки й шлях її досягнення. При цьому можливе проведення загальної класифікації держав залежно від їх підходів у даному питанні. Критерії досить різноманітні. Зокрема, розподіл на групи можна проводити за:

- ступенем економічного розвитку держав (розвинені; ті, що розвиваються; країни з перехідною економікою; найменш розвинені країни);
- роллю, яку вони відіграють на світовому продовольчому ринку (нетто-експортери, або нетто-імпортери продовольства);
- територіальною площею (більші й малі країни);
- природно-кліматичними умовами (держави, розташовані в зоні стійкого, або ризикового землеробства).

Даний перелік не вичерпується чотирма наведеними пунктами, його можна продовжувати. При цьому характерно, що, незважаючи на якісні розходження принципів класифікації, вони є тісно пов'язаними між собою. Як правило, розвинені країни виступають основними нетто-експортерами стратегічно важливих видів продовольства (наприклад, зерна) і мають великі території з досить зручними природно-кліматичними умовами для їх виробництва (виключення становить, мабуть, Японія). Характерно, що подібні держави, такі як США, країни-члени ЄС, Канада й Австралія бачать основну проблему забезпечення продовольчої безпеки не тільки у внутрішній

самодостатності, заснованій на активній підтримці вітчизняного виробника, але й у забезпеченні конкурентоспроможності своєї аграрної продукції на світових ринках. У цьому контексті вони розглядають продовольство не тільки як засіб задоволення своїх власних потреб, але й досить ефективний засіб зовнішньої політики [400, 407].

За іншим принципом сформовано підходи до проблеми забезпечення продовольчої безпеки в країнах, що розвиваються. У державах-експортерах сировини (як наприклад, більшість арабських країн), що володіють багатими мінеральними запасами, природні умови помітно обмежували можливості розвитку сільського господарства, роблячи його досить витратним. До 1980-их рр. вони повністю вичерпали потенціал екстенсивного шляху розвитку аграрного сектора. Інтенсифікація сільгоспвиробництва вимагала значних вкладень, які могли бути інвестовані в більш прибуткове промислове виробництво. З погляду поточної економічної вигоди активний розвиток аграрного сектора в цих країнах був недоцільним.

В результаті, наприклад, більшість арабських держав (т.зв. «нафтових монархій») відмовилося від курсу, спрямованого на досягнення максимального рівня продовольчої самозабезпеченості, підтримуючи лише мінімально необхідний рівень виробництва продукції. Основний наголос вони зробили на імпорт сільгосптоварів, що покривався за рахунок валютних надходжень від експорту сировини, тим самим створюючи загрозу поглинання їх прибутків витратами на імпорт продовольства. Причому даний варіант розвитку аграрного сектора вибрали не тільки країни-експортери сировини, що розвиваються, але й держави, які з ряду об'єктивних причин (бідності, важких природних умов, швидкого росту населення тощо) не мали розвиненого сільськогосподарського виробництва (Афганістан, Лаос, Непал, Бутан). У деяких випадках, економіка цих країн навіть не мала достатніх потужностей щоб покрити продовольчий дефіцит [319].

Відмінним від них виявився досвід Саудівської Аравії. Напівпустельні землі цієї держави, як і в більшості арабських країн, мали малу

продуктивність. Однак стійке фінансове становище дозволило його уряду зневажити міркуваннями короткострокової економічної доцільності. Великі вкладення в сільське господарство виправдали себе: до початку 1990-х рр. урожай пшениці більш ніж в 2 рази перевищував внутрішні потреби [38].

Інший підхід вибрали країни, що розвиваються, які володіли значною армією вільних робочих рук і сприятливими природними умовами. До них відносяться, насамперед, країни Далекого Сходу, Південної й Південно-Східної Азії. Використовуючи дешеву робочу силу, природний і виробничий потенціал, вони почали збалансований розвиток економіки, спрямований, у тому числі, на створення орієнтованого на експорт АПК. Як показала історія, первинні вкладення в легку й харчову промисловість стали для країн Далекого Сходу, Південної й Південно-Східної Азії першим етапом модернізації. При цьому Китай, Індія, Індонезія головним своїм завданням в області забезпечення продовольчої безпеки ставлять досягнення й наступне збереження рівноваги між темпами приросту сільгоспвиробництва й збільшенням населення. Багато в чому їх доктрина передбачає самозабезпечення продовольством і активне стимулювання його виробництва.

Державна доктрина продовольчої безпеки України почала створюватися практично з моменту здобуття незалежності в 1991 р. Процес формування її теоретичних основ і принципів відбувається досить важко й зайняв відносно довгий період часу. Фактично, еволюція поглядів керівництва України на проблему забезпечення продовольчої безпеки країни незавершена й на даний момент.

Одним з показників ефективної реалізації нової державної доктрини повинно було стати зміцнення системи продовольчої безпеки України. Відповідно, аграрному сектору повинна приділятися одна із ключових ролей в економічному розвитку, а основним показником успішності реалізації запропонованої стратегії є досягнення повної продовольчої самодостатності

країни за рахунок активізації роботи населення й максимальної концентрації його зусиль на виконанні поставленого завдання.

Особливий наголос на розвиток сільського господарства в українській економіці теоретики пояснюють тим, що аграрний сектор забезпечує життєздатність самої моделі держави, побудованої на максимальному використанні можливостей природно-ресурсного потенціалу.

Слід зазначити, що в період 1991-1995 рр. під «продовольчою безпекою» українське керівництво розуміло лише самозабезпеченість країни необхідними сільгосппродуктами. У результаті, основна увага була сконцентрована винятково на збільшенні обсягів виробництва сільгосппродукції. Однак, уже до початку 2000-х рр. стала очевидною необхідність проведення комплексного планування, спрямованого на розвиток сільського господарства, його інфраструктури, села й пов'язаних з аграрним сектором галузей промисловості. Колишні методи забезпечення продовольчої безпеки явно себе не виправдали [101].

Сьогодні об'єктивно необхідними є три основних напрямки державної політики України в зазначеній сфері:

1. Досягнення повної продовольчої самозабезпеченості у виробництві так званих «стратегічних сільгосптоварів» (пшениця, ячмінь, рис, олійні, м'ясо, молочні продукти) з наступним перетворенням України у великого регіонального експортера даної продукції.

2. Формування сильного аграрно-промислового комплексу, стійкого до зовнішніх і внутрішніх загроз, заснованого на збалансованому розвитку всіх регіонів країни.

3. Формування зовнішньоторговельних умов забезпечення продовольчої безпеки.

Важливою спадщиною першого періоду існування незалежної України залишається пріоритетність самозабезпеченості (не по всіх, а лише по стратегічно важливих продуктах), що спричиняє загальну сконцентрованість уваги уряду на виробничому аспекті проблеми забезпечення продовольчої

безпеки країни, у той час як міжнародні організації сьогодні роблять головний акцент на її соціально-економічному й гуманітарному компоненті (рівна доступність продовольства для всіх, право людини на харчування).

Основний парадокс продовольчої проблеми полягає в тому, що, маючи значний природно-ресурсний потенціал для виробництва продуктів харчування, Україна не забезпечує потреби населення в продовольстві навіть на рівні фізіологічного мінімуму. Країна з багатим природно-ресурсним потенціалом сьогодні не здатна прогодувати своє населення, яке щорічно зменшується. Якщо в найближчому майбутньому Україна не почне ефективно розпоряджатися своїм природним потенціалом для вирішення продовольчої проблеми, то за неї це зроблять інші, що не раз уже доводив світовий досвід.

Слід зазначити, що подібний парадокс властивий не тільки Україні. Багато інших країн мають великі природні ресурси для розвитку сільськогосподарського виробництва, мають у своєму розпорядженні можливість вирощувати по два урожаї на рік, що дозволяє ряду дослідників говорити про них, як про потенційну житницю людства. Однак саме вони в цілому виявляються не в змозі забезпечити своє населення продуктами харчування.

У Радянському Союзі продовольче питання вирішувалося централізовано, у рамках продовольчого комплексу країни. Планова економіка СРСР передбачала достатнє й повне забезпечення країни продовольством за допомогою апарату централізованого розподілу продуктів харчування, а твердий контроль над зовнішньоекономічною діяльністю повинен був забезпечити баланс експорту й імпорту продовольства. Зовнішня торгівля Радянського Союзу здійснювалася, в основному, з учасниками Ради економічної взаємодопомоги, сильні економічні й політичні позиції СРСР стосовно них виключали економічний тиск із боку інших держав [45].

При цьому, незважаючи на прийняті заходи, сільськогосподарське виробництво зростало повільно, а в окремі (несприятливі за кліматичними умовами) роки його обсяги скорочувалися. Обсяг виробленої сільськогосподарської продукції в СРСР до початку 90-х рр. був приблизно в три рази більшим в порівнянні з 1913 р., причому темпи росту знижувалися, особливо у 70-80-і рр. при постійно зростаючому платоспроможному попиті населення. Тому не випадково в країні наростав дефіцит продовольства й інших споживчих товарів. Стало очевидно, що вся система аграрного виробництва виявилася недостатньо ефективною й тому мала потребу в серйозному реформуванні.

Однак, незважаючи на те, що перехід до ринку був обумовлений об'єктивними факторами й світовими тенденціями, Україна не зуміла скористатися перевагами ринкових відносин. При цьому реформи 90-х рр. можна коротко охарактеризувати як реформи лібералізації цін, інституціональних перетворень і слабкої соціальної орієнтації. В основу були покладені концепції, що не враховують часовий фактор і глобальні зміни у світовій економіці, що відбулися із часу економічних криз на Заході. Тому вже в перші роки сформована соціально-економічна ситуація в Україні в результаті здійснюваної політики характеризувалася безпрецедентним за своїми масштабами спадом виробництва, зубожінням населення, втратою соціальних ідеалів і руйнуванням моральних основ суспільства.

Разом з тим за роки економічних реформ в Україні вдалося впоратися з одним з головних негативних наслідків планової розподільчої системи – дефіцитом основних продуктів харчування на продовольчому ринку. Дійсно, у результаті реформ більшість громадян одержали можливість придбати ті продукти харчування, які раніше вони навіть не бачили. Однак, незважаючи на це, країна виявилася в ситуації продовольчої небезпеки, оскільки фізична доступність ще не означає економічну, тобто бажання купити ще не означає платоспроможну можливість купити. Насичення продовольчого ринку супроводжувалося низьким рівнем задоволення раціональних потреб у

продовольстві, ситуація з доступністю продуктів харчування всім верствам населення в цей період значно погіршилася.

Продовольча безпека, повинна включати два рівні виміру - мінімальний і рівень, що відповідає соціальним стандартам. Продовольчу безпеку на макро-, мезо- і мікрорівні характеризують наступні показники:

1. Обсяг споживання хлібопродуктів, м'яса й м'ясопродуктів, молока й молокопродуктів, яєць, риби й рибопродуктів, рослинного масла, цукру, картоплі, овочів і баштанних, фруктів і ягід у рік на людину.

2. Обсяг споживання у відсотках по відношенню до норм прожиткового мінімуму й соціальних стандартів.

3. Диференціація споживання продовольства по соціальних групах на душу населення.

4. Запаси зерна й інших базових видів продовольства в днях і у відсотках до річного споживання.

5. Частка імпорту продовольства в його сукупному споживанні по різних продуктових комплексах.

6. Обсяг поставок з інших регіонів стосовно власного виробництва.

7. Обсяг виробництва кінцевого продукту АПК в розрахунку на душу населення і його динаміка.

Вітчизняній продовольчій безпеці загрожує висока частка імпорту м'ясо-, молоко-, рибопродуктів, а також овочів, особливо в найбільш розвинених регіонах (ця частка скоротилася в 2000-2004 рр., але потім знову почала зростати), недостатність ресурсів основних видів сільгосппродукції (крім продовольчого зерна, олійної сировини, а в окремі роки – цукрового буряка) для забезпечення потреб населення більшості регіонів у продовольстві, невідповідність харчової цінності (вітамінів, мікроелементів, калорій) і особливо структури харчування ряду груп населення депресивних регіонів і мікрорегіонів раціональним і навіть мінімальним нормам [143, 344].

Продовольча безпека на мікрорівні вимірюється на базі даних про обсяг споживання продовольства й доходи на рівні регіонів, у т.ч. окремих соціально-сімейних груп його населення.

Досягнення продовольчої безпеки країни й регіонів переважно за рахунок накопичення імпорتنих запасів приводить до згортання власного виробництва, переміщення інвестицій зі сфери аграрного виробництва в сферу торгівлі. Це не відноситься до міжрегіональних поставок зерна, цукру й інших транспортабельних продуктів, а також продуктів, що не вироблені у регіоні.

Зменшення частки імпорту готових продуктів харчування нерідко супроводжується зростанням імпорту сільськогосподарської сировини для виробництва продуктів харчування й частки посередницьких послуг закордонних фірм у її вартості. Тому важливо вимірювати частку імпорту у всьому продовольчому ланцюжку базових продуктових підкомплексів. Це означає можливість вимірювати не тільки прямий, але й непрямий вплив імпорту на стан агропродовольчого комплексу й економіку регіонів.

До числа основних напрямків підвищення продовольчої безпеки українських регіонів, на наш погляд, відносяться:

- інтенсивний розвиток і підвищення конкурентоспроможності АПК стосовно імпорту на базі розгорнутої оцінки природно-кліматичного й виробничого потенціалу регіону;

- збільшення реальних доходів населення, особливо його соціально незахищених груп на основі підвищення кваліфікації, зайнятості й продуктивності праці, а також цільового забезпечення соціальних установ, навчальних закладів, незаможних родин;

- сприяння експорту продовольчих товарів з високою доданою вартістю, а не сировини, що підлягає переробці в Україні, широке використання нетарифних методів регулювання імпорту;

- державна підтримка цін на сільгосппродукцію за допомогою створення резервних фондів, субвенцій на розвиток інфраструктури й

кредитування сільгосппідприємств, компенсації диспаритету цін на сільгосппродукцію й ресурси для її виробництва;

- розвиток регіональних кластерів по виробництву продовольства;
- створення загальнонаціональної системи інформації про стан регіональних і зовнішніх ринків продовольства.

Першим і головним напрямом підвищення продовольчої безпеки українських регіонів є інтенсивний розвиток і підвищення конкурентоспроможності АПК із урахуванням особливих природно-кліматичних умов даного регіону, а на цій основі – зниження конкурентоспроможності імпорту. Його адміністративне обмеження за допомогою заборонних тарифів і квот повністю не вирішує проблему [18].

Україна має можливість більш активно включатися в світогосподарські зв'язки АПК, тому що має значну частку світових посівних площ. Її східні й південні регіони розташовані ближче інших великих виробників сільськогосподарської продукції до азіатських ринків, де попит постійно зростає. При цьому українська продукція більш екологічно чиста у зв'язку з меншим використанням хімікатів, гормонів і т.д.

У силу природно-географічних умов сільське господарство України має конкурентні переваги, проте, в силу політичної і економічної кон'юнктури, що склалася на світовому ринку, не може їх використовувати. Це вимагає більш високого рівня державної підтримки й технічної оснащеності сільського господарства. Диспаритет цін між сільськогосподарською продукцією й сільськогосподарською технікою, а також паливно-мастильних матеріалів у цих умовах неприпустимий і загрожує продовольчій безпеці регіонів України.

Досягнення економічної й соціальної рівноваги національного й регіональних продовольчих ринків являє собою кінцеву мету макроекономічного регулювання агросистеми й умову забезпечення продовольчої безпеки. У якості одного з істотних елементів продовольчої

безпеки повинно виступати підвищення частки доходів виробників у ціні продукції й економічної доступності продовольства.

1.3. Пріоритетні сфери й механізми забезпечення продовольчої безпеки регіонів

Трансформаційні зміни у вітчизняній економіці в період переходу до ринкових відносин привели до структурної перебудови всієї системи формування й просторового розподілу продовольчих ресурсів. Система централізованого планового формування й розподілу продовольчих ресурсів між регіонами країни була ліквідована, а на її зміну прийшла модель, побудована на принципах економічного лібералізму. Наслідком трансформації агропродовольчого сектора економіки стали: різкий спад обсягів виробництва й споживання продовольства, ріст імпорту продуктів харчування, втрата продовольчої безпеки країни по ряду продуктів, посилення просторової неоднорідності й поляризації регіонів за рівнем споживання основних продуктів харчування й ряд інших негативних явищ.

Проблеми продовольчого забезпечення держави і окремих її регіонів досліджувалися низкою вчених з різних точок зору [75, 102, 183, 234]. Поряд з тим, закономірності й тенденції просторового розподілу продовольчих ресурсів, їх міжрегіональної диференціації, поляризації регіонів за рівнями споживання основних видів продовольства, видами динаміки розвитку аграрного сектора в економіці регіонів, факторами і джерелами продовольчого забезпечення залишаються мало дослідженими. При цьому недостатньо досліджень, що базуються на методології регіональної економіки, що не дозволяє системно виявляти існуючі територіальні проблеми й розробляти заходи для їх усунення.

Продовольчі ресурси будь-якого регіону формуються із двох основних джерел: місцевого виробництва й ввезення, що включає в себе також імпорт,

що залежить від прийнятих у країні принципів і механізмів зовнішньої торгівлі. Обґрунтування співвідношення обсягів продовольства, виробленого в кожному регіоні України, і ввезеного до нього, особливо імпортного, має вирішальне значення в побудові регіональної агропродовольчої політики.

У теоретичному плані нами виділяються два протилежні підходи до вирішення проблеми формування продовольчих ресурсів регіонів:

- підхід, що базується на принципах економічного лібералізму, тобто повної економічної свободи, коли відкидаються будь-які обмеження з боку держави на ввіз-вивіз продовольства, а міжнародна й міжрегіональна торгівля будуються на основі принципу порівняльних переваг;

- підхід, що передбачає досягнення самозабезпеченості регіонів усіма видами продовольства, які можливо в них виробляти, виходячи із ґрунтово-кліматичних факторів і необхідності врахування деяких геополітичних умов, тобто принцип продовольчої автаркії, реалізований при сильній протекціоністській зовнішній політиці.

Як відомо, перехід до ринкових відносин в Україні характеризувався боротьбою прихильників цих двох підходів і лібералізм фактично став державною економічною політикою України протягом 1992-1999 рр., у тому числі й в агропродовольчій сфері. До країни ввозилося у великих обсягах імпортне продовольство, а вітчизняне сільське господарство в значній мірі втратило вплив такого потужного фактору як внутрішній попит і виробництво сировини для формування продовольчих ресурсів стало різко скорочуватися.

При розгляді джерел формування продовольчих ресурсів на рівні регіону України виникає необхідність вирішення традиційного для регіональної економіки завдання – раціонального поєднання спеціалізації регіону і його комплексного розвитку.

Наголос на формування продовольчих ресурсів у регіоні на основі принципів економічного лібералізму підриває основу для комплексного

розвитку продуктивних сил у ньому, стримує стійкий розвиток сільських територій, веде до їх деградації.

Формування продовольчих ресурсів регіону на основі принципу їх самозабезпеченості продуктами харчування за рахунок власного виробництва, на відміну від розглянутого вище підходу, передбачає зведення до мінімуму обсягів ввозу продукції. У цьому випадку в економіці регіону зберігаються робочі місця, потужності виробництв з переробки сільськогосподарської продукції, збільшується база оподаткування та стимулюється розвиток сільських територій. При такому підході створюються основи для забезпечення продовольчої безпеки регіонів.

Разом з тим у регіонах з несприятливими ґрунтово-кліматичними умовами виникають проблеми конкурентоспроможності місцевої продукції на фоні більш дешевого ввезеного продовольства, що вимагає високого рівня бюджетної підтримки, обсяги якої, як правило, обмежені.

Таким чином, акцент на самозабезпеченість продовольством регіонів з несприятливими для сільськогосподарського виробництва умовами з теоретичної й практичної точки зору є нераціональним.

Забезпечення раціонального поєднання двох даних джерел формування продовольчих ресурсів регіонів, тобто місцевого виробництва й ввозу, може бути побудоване на основі положень теорії територіального поділу праці, що була висунута в роботах К. Маркса й згодом далі розвинена в роботах радянських і українських вчених-економістів [259].

За нашою оцінкою, державний протекціонізм, взятий на озброєння в агропродовольчій сфері України, не доведений до логічного завершення, тому що відсутня чітко визначена регіональна політика, спрямована на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції в місцях з найбільш сприятливими для цього умовами з наступним міжрегіональним обміном готовими продовольчими товарами.

Сукупність факторів формування регіональних продовольчих ресурсів, як ми вважаємо, можна розділяти на дві групи: що визначають попит на продовольство й обумовлюють його пропозицію.

Перша група факторів включає ціни на продовольство, доходи й купівельну спроможність населення, потребу населення в продовольстві на основі фізіологічних, національних, релігійних і регіональних особливостей споживання продуктів харчування.

До другої групи факторів ми відносимо стан і рівень розвитку сільськогосподарського виробництва, харчової й переробної промисловості, інфраструктури продовольчого ринку регіону; ввіз (включаючи імпорт) продовольства через межі регіону.

У концентрованому вигляді ці фактори визначають як попит на продовольство, так і його пропозицію, кількісне вираження яких, на наш погляд, і варто розглядати як результат сукупної дії відповідної групи факторів.

Необхідно при цьому розрізняти потенційний (фізіологічний) і фактично існуючий споживчий (діючий) попит. Визначення потенційного попиту в певному регіоні необхідно здійснювати в рамках стратегічного й індикативного планування, у тому числі при розробці Продовольчої доктрини країни, програм розвитку агропромислового комплексу, переробної промисловості та ін.

Розрахунок регіонального потенційного споживчого попиту повинен ґрунтуватися на даних медичних науково-дослідних установ, демографічному складі населення, врахуванні особливостей природно-кліматичних умов і ряду інших факторів.

Аналогічним чином варто розрізняти потенційну (планову, проектну) і фактичну пропозицію продовольства. Потенційна його пропозиція в регіоні повинна розраховуватися з урахуванням сукупності основних факторів сільськогосподарського виробництва, насамперед, ресурсного потенціалу, що включає в себе агрокліматичний і ґрунтовий потенціал, земельні, трудові й

матеріально-технічні ресурси, а також управлінський та інноваційний потенціал.

У свою чергу, реальний споживчий попит і реальна пропозиція продовольства формуються під впливом об'єктивно діючих ринкових механізмів залежно від ситуації, що склалася на товарних ринках. Класики економічної теорії вивчали ці питання відносно товарних ринків, одним з різновидів яких є продовольчий ринок [128, 161, 165].

Ринок – одна з найпоширеніших категорій в економічній теорії, одне з основних її понять. Найчастіше поняття «ринок» застосовується як усім відоме й не потребує жодних пояснень. У дійсності, є різні тлумачення ринку. Спершу поняття «ринок» тлумачилося як місце роздрібної торгівлі, ринкова площа. Надалі, у міру розвитку товарно-грошових відносин і поглиблення суспільного поділу праці, категорія «ринок» здобуває більш складні тлумачення. Так, вперше сутність понять «ринок» і «ринкове господарство» була розкрита основоположником класичної школи політекономії А. Смітом [186]. Він вважав, що ринок являє собою певну сукупність актів купівлі-продажу й умов збуту продукції, або деяку проміжну стадію «між виробництвом, що закінчилося, і споживанням, що ще не почалося».

Прихильники неокласичного напрямку економічної думки вважають, що ринок – це не тільки метаморфоза товару в гроші й грошей у товар, але ще й умови, у яких здійснюються дані перетворення. Відповідно до неокласичної теорії ринок визначається як сукупність економічних умов, при яких покупці й продавці взаємодіють із метою здійснення взаємовигідних торговельних угод. Тому в рамках цієї концепції ринок трактується як взаємодія попиту та пропозиції. Важливо відзначити, що даний напрям не заперечує, а розвиває відтворювальний підхід класиків і їх трактування ринку, зосереджуючись на інших аспектах.

Інституціональний напрямок економічної думки визначає ринок як інститут, що зводить покупців і продавців окремих товарів і послуг.

Прихильники цього напрямку дотримуються позицій, що обмін – це важлива, але далеко не єдина, форма зв'язку підприємств і домашніх господарств. Інституціоналісти зосереджують свою увагу на дослідженні організаційних форм, що координують ринкові відносини [199].

Вагомий внесок у розвиток теорії ринку, на наш погляд, внесла радянська економічна школа. Вона об'єднала в єдине ціле досягнення класичної, неокласичної й інституціональної шкіл – у концепцію «трьохчленності ринку»: ринок як економічна категорія, ринок як механізм господарювання, ринок як інститут.

М. Чечетов та І. Жадан [370] вважають, що після розпаду СРСР при проведенні реформ взяв гору монетаристський підхід, що заснований на лібералізації економіки й саморегулюванні ринку, а також на запереченні державного регулювання. Роль державного регулювання значна не тільки на етапах становлення ринкових взаємодій, але й там, де вже склалися самі витончені механізми ринку. Вважаємо, що чим більш досконалим є ринковий механізм, тим складнішою є політика його налаштування й регулювання, тим більш кваліфікованою, але не менш необхідною, є роль держави. Утопічними є надії, що на етапі становлення ринкового господарства ринок може сформувати себе самостійно.

У рамках кожної з названих концепцій існують свої варіанти трактування ринку, обумовлені еволюцією його розвитку й вивчення.

Структуру ринку класифікують за різними критеріями. Найважливішими складовими елементами ринкової структури є товарний, фінансовий ринки й ринок праці, кожен з яких містить у собі сукупність відповідних ринків. Так, товарний ринок поєднує ринок споживчих товарів (продовольчих і непродовольчих), ринок засобів виробництва, ринок нових технологій і ринок інформації [180].

У пострадянський період докорінно змінилася роль продовольчого ринку в системі економічних відносин країни. З посередника між товаровиробниками й споживачами сільськогосподарської продукції він

перетворився в активного регулятора відтворювального процесу аграрного виробництва, адже ринок формує попит, що у свою чергу визначає пропозицію за асортиментом, кількістю і якістю продовольчих товарів.

Продовольчий ринок з позицій системного підходу необхідно розглядати, на нашу думку, у наступних аспектах:

- по-перше, як організаційну структуру з такими взаємодіючими елементами, як товаровиробники, покупці, інфраструктура й держава в особі державних і регіональних органів влади й управління;

- по-друге, у якості регульованої економічної системи, тому що від керованості організаційно-економічних процесів залежить досягнення в кінцевому підсумку головної мети – забезпечення населення якісними продуктами харчування в достатній кількості й асортименті.

Останнім часом зростає увага до процесів, що відбуваються не стільки на загальнодержавному, скільки на регіональному рівні. Різноманіття природно-економічних умов розвитку економіки України обумовлює необхідність формування й розвитку регіональних продовольчих ринків, що відображають специфіку виробництва й споживання продукції в конкретних регіонах країни.

При великому різноманітті визначень ринку в економічній літературі є лише кілька визначень продовольчого ринку й практично відсутні визначення регіонального продовольчого ринку. На нашу думку, регіональний продовольчий ринок являє собою організаційно-економічну систему, що інтегрує в єдиному процесі руху товарів виробників сільськогосподарської сировини й продовольства, оптових торговців, безпосередньо споживачів продукції конкретного регіону й відповідну інфраструктуру, що включає в себе комплекс торговельних, складських, адміністративних приміщень і допоміжних служб (банківська сфера, контроль якості, маркетинг).

Сутність регіонального продовольчого ринку, що розуміється нами як внутрішній зміст предмета або явища, можна визначити як сукупність

економічних відносин з приводу купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, виробленої сільгоспвиробниками регіону. Зміст регіонального продовольчого ринку визначаємо за суб'єктами ринку – сільгосптоваровиробниками, споживачами (покупцями) та інфраструктурному забезпеченню.

Органічною частиною продовольчого ринку є агропродовольчий ринок, або ринок сільськогосподарської продукції, що представляє собою сукупність різноманітних видів сільськогосподарських ринків, на яких реалізуються економічні відносини між сільгосптоваровиробниками й споживачами з приводу виробництва, обміну й споживання сільськогосподарської сировини й продуктів харчування. Систему функціонування продовольчого ринку доцільно представити у такому вигляді (рис. 1.2).

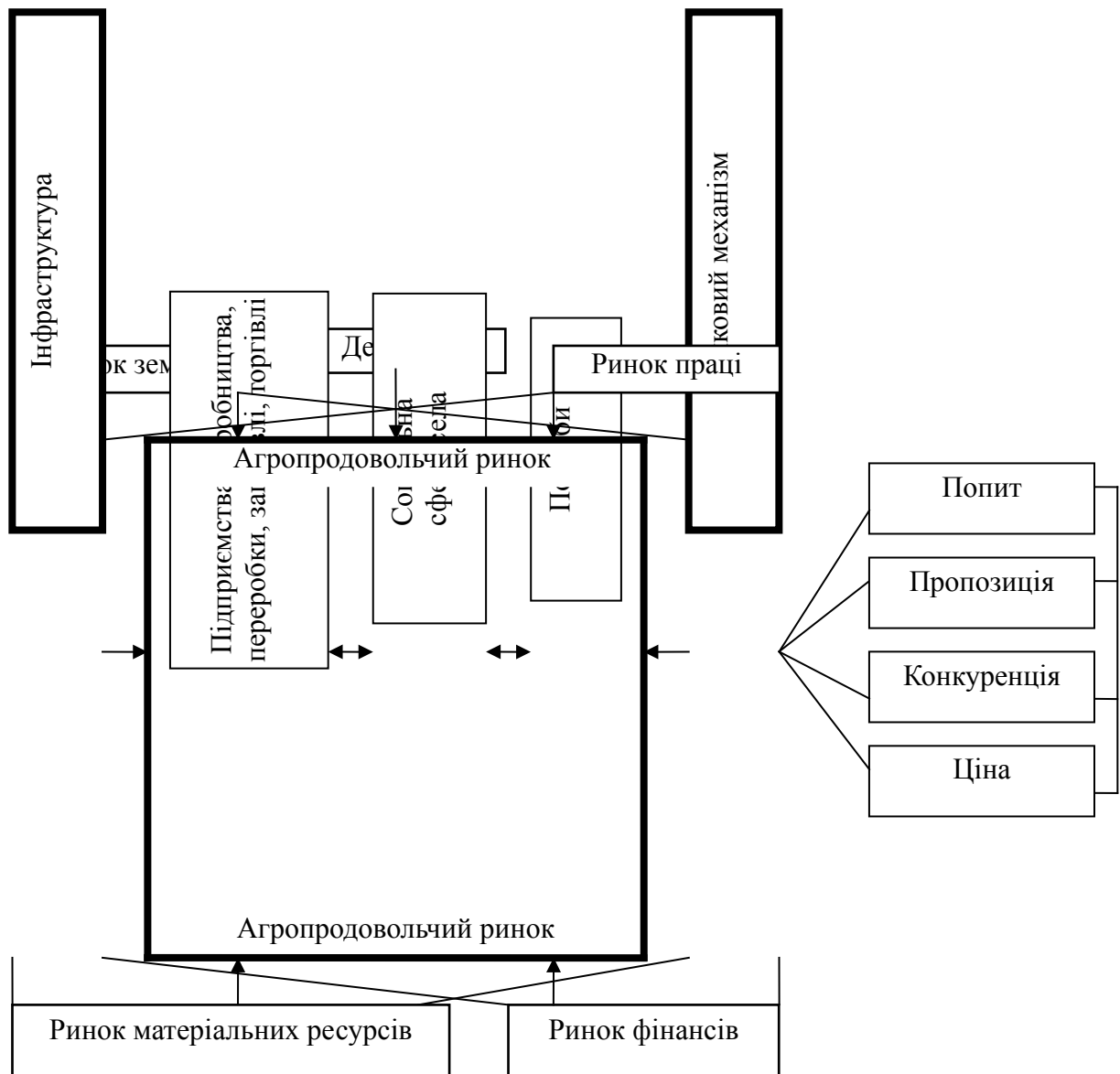

Рис. 1.2. Система функціонування продовольчого ринку

Слід виділити два аспекти сегментації агропродовольчого ринку: продуктивний (за видами продукції) і територіальний (за регіонами). У продуктивний сегмент входять: зерновий, м'ясомолочний, овочевий та інші продуктивні ринки, у територіальний – державний продовольчий ринок і регіональні – продовольчі ринки регіонів. Регіональні ринки, у свою чергу, містять у собі ринки різних рівнів: обласні, муніципальні й селищні (ринки поселень). Кожен з цих ринків характеризується системою специфічних показників, що відображають попит на конкретну продукцію, обсяг поточного споживання, рівень конкуренції, ціни.

Формування й розвиток продовольчого ринку обумовлюються певними факторами, які в економічній літературі розглядаються переважно на державному рівні. Стосовно ж до регіонального рівня, вони вимагають певної конкретизації. На нашу думку, їх доцільно згрупувати наступним чином: організаційно-економічні, соціально-політичні, науково-технічні та природні (рис. 1.3).

Продовольча безпека як економічне явище повинна розглядатися стосовно до країни в цілому і являє собою фізичну й економічну доступність населенню продуктів харчування в необхідних кількостях, якості й асортиментах, а також частки продукції вітчизняного виробництва в загальному обсязі споживаних продуктів.

Для регіонального рівня продовольчу безпеку варто розглядати як продовольчу незалежність певного регіону, що розуміється нами як здатність регіональної економічної системи стабільно забезпечувати всі категорії населення продуктами харчування на території регіону в межах мінімального споживчого кошика.

Найважливішими умовами забезпечення продовольчої незалежності регіону є економічна доступність продовольства й раціональне поєднання забезпечення населення продовольством за рахунок власного виробництва й зовнішніх поставок у рамках єдиного економічного простору країни.

Рис. 1.3. Фактори, що впливають на формування регіонального продовольчого ринку

Продовольча незалежність регіону характеризується, на наш погляд:

- специфічними особливостями з позицій можливостей розвитку й стану агропромислового виробництва й продовольчого ринку;
- рівнем доходів населення й цін на продовольчі товари;
- рівнем продовольчого самозабезпечення (у тому числі й за рахунок особистих господарств населення);
- ступенем задоволення потреб населення в основних продуктах з погляду як раціонального, так і мінімального рівня харчування з урахуванням регіональної специфіки споживання;
- розміром перехідних запасів продовольства в регіоні.

На основі систематизації поглядів відомих економістів, що досліджували фактори попиту та пропозиції, а також дію ринкових

механізмів [23, 129, 164, 359], доцільно виділити зумовлені ними наслідки, що мають місце на регіональних продовольчих ринках, зокрема, тенденції зниження споживання продовольства до рівня, обмеженого прожитковим мінімумом, тенденції росту споживання продовольства до рівня, обмеженого фізіологічним оптимумом та ін.

На нашу думку, фактори попиту й фактори пропозиції територіально диференційовані по регіонах країни, що надає специфіку моделі й механізмам формування продовольчих ресурсів у розрізі регіонів України.

Територіальна диференціація факторів попиту регіонів, що визначають продовольчі ресурси, обумовлюється міжрегіональними розбіжностями в природних і економічних умовах, демографічному складі, доходах і купівельній спроможності їх населення, регіональною специфікою неформальних інститутів у сфері продовольчого споживання й особливостями ціноутворення.

Територіальна диференціація факторів пропозиції, що здійснюють вирішальний вплив на формування продовольчих ресурсів регіону, визначена їх неоднорідністю щодо базових факторів сільськогосподарського виробництва (землі, праці, капіталу й менеджменту), які в історичній ретроспективі обумовили певний стан і рівень аграрного сектора регіональної економіки і які будуть впливати на них у майбутньому.

Таким чином, слід констатувати, що територіальне поєднання факторів попиту та пропозиції є вирішальною умовою, що визначає *тип формування* продовольчих ресурсів регіону.

Отже, бажаний тип формування продовольчих ресурсів регіону, у тому числі, що забезпечує його продовольчу безпеку, може бути створений за допомогою впливу на регульовані фактори попиту (доходи й купівельну спроможність населення) і пропозиції (стан і рівень розвитку галузей АПК і інфраструктури продовольчого ринку). При цьому необхідно враховувати наступне:

- встановлення стійкої тенденції зростання попиту на продукти харчування викликає потребу в запуску нормативних механізмів збільшення пропозиції;

- ринкові ціни на продукти харчування не повинні опускатися нижче цін виробництва й, як межа – нижче витрат виробництва;

- нижньою межею споживання продуктів харчування є рівень прожиткового мінімуму, а верхньою межею – споживання продовольства відповідно до науково-обґрунтованих фізіологічних норм;

- рівновага попиту та пропозиції продовольства в кожному регіоні, що на практиці відображується через регіональні баланси формування й використання продовольчих ресурсів, може забезпечуватися з використанням нормативних механізмів, що базуються на положеннях теорії порівняльних переваг і теорії територіального поділу праці.

Поняття «продовольча безпека» і «продовольча незалежність» відносно регіонів у науковій літературі [139, 215] не є достатньо усталеним й спершу вживалися стосовно до характеристики ступеня самозабезпеченості продуктами харчування населення на рівні країни.

Дослідження публікацій [144, 183, 192, 336, 355], присвячених даному питанню, дозволяють нам виділити три основних підходи.

Низка науковців вважає, що відносно регіонів використання визначень «продовольча безпека» і «продовольча незалежність» некоректно в силу єдності продовольчого ринку країни, відсутності бар'єрів по переміщенню продовольства між регіонами.

Друга точка зору щодо даного питання є діаметрально протилежною, тобто відносно регіонів необхідно окремо розглядати стан продовольчої безпеки й продовольчої незалежності, також як і стосовно до масштабів країни. У цьому випадку дослідники зводять поняття «продовольча безпека» до самозабезпеченості продовольством, що, власне, і характеризує продовольчу незалежність регіону.

Третій підхід полягає в тому, що для регіонів цілком правильним і коректним є розгляд їх продовольчої безпеки, а поняття «продовольча незалежність» застосовується лише до національного рівня.

Нами пропонується авторський підхід, сутність якого полягає в тому, що з позицій нормативної теорії до регіонального рівня прийнятне лише поняття «продовольча безпека». Тобто мова йде про те, що для будь-якого регіону можуть бути розроблені й реалізовані такі нормативні документи по забезпеченню його продовольчої безпеки як закон, концепція, стратегія, програма тощо.

При цьому сутність поняття «продовольча безпека регіону» принципово відрізняється від аналогічного поняття на рівні країни.

Під продовольчою безпекою будь-якого регіону нами розуміється такий стан його економіки, при якому існують умови і є налагоджений механізм задоволення потреб населення в основних продуктах харчування відповідно до платоспроможного попиту.

З даного визначення випливає, що продовольча безпека регіону забезпечується не тільки за рахунок внутрішнього виробництва сільськогосподарської продукції, але й, у значній мірі, шляхом ввезення, що повинно розглядатися не як стихійне явище, а як результат цілеспрямованих економічних, правових і організаційних заходів, які здійснюються органами державної влади регіону. При цьому граничні значення продовольчої безпеки для рівня регіонів можуть бути нижчими, ніж для країни в цілому.

На відміну від продовольчої безпеки регіону постановка питання про забезпечення його продовольчої незалежності на нормативній основі, на наш погляд, є некоректною.

Розробка й реалізація програм, концепцій та інших нормативних документів по забезпеченню продовольчої незалежності регіонів повністю суперечить основним принципам ринкової економіки, закономірностям, що лежать в основі розміщення сільськогосподарського виробництва, у тому

числі тих, які базуються на положеннях теорії територіального поділу праці та ін.[48].

Реалізація заходів щодо забезпечення продовольчої незалежності регіонів призведе до їх ізоляції один від одного, нераціонального, непродуктивного використання основних ресурсів сільськогосподарського виробництва, уповільнення процесу забезпечення продовольчої незалежності країни.

Разом з тим, доцільно аналізувати й давати оцінку фактичного стану продовольчої залежності регіонів, що може бути розглянута через показники самозабезпеченості окремими видами продовольства.

Частина регіонів країни, економіка яких спеціалізується на виробництві відповідних видів продовольства, буде мати показники самозабезпеченості ними понад 100%, що дає підстави говорити про продовольчу незалежність, яка не є самоціллю, а констатує факт територіальної спеціалізації.

Регіони, що не володіють сприятливими умовами й факторами сільськогосподарського виробництва, або мають високу чисельність населення, будуть продовольчо залежними. Продовольчі ресурси даної групи регіонів будуть формуватися в значній мірі за рахунок ввозу продовольства, а показник самозабезпеченості продуктами харчування в них буде завжди менше 100%.

Кількісна оцінка продовольчої безпеки й продовольчої залежності регіонів дозволяє виявити диференціацію областей за їх рівнем.

Показники рівня продовольчої безпеки й продовольчої залежності регіонів дають можливість проведення класифікації областей і розроблення заходів щодо вирівнювання територіальної неоднорідності у формуванні продовольчих ресурсів країни.

При вивченні розподілу продовольчих ресурсів регіонів доцільно задіяти кілька підходів:

- економічний підхід, спрямований на дослідження продовольчого забезпечення населення з позицій рівня соціально-економічного розвитку регіонів;

- маркетинговий підхід, що передбачає дослідження регіональних і міжрегіональних продовольчих ринків, у тому числі попиту та пропозиції різних товарів, цін на них, конкурентоспроможність місцевих і завезених продуктів харчування та ін.;

- соціальний підхід, націлений на вивчення розподілу продовольчих ресурсів по соціальних групах населення, у тому числі по групах з різним рівнем грошових доходів;

- бюджетний підхід, що полягає в періодичному проведенні вибіркового обстеження домашніх господарств і визначенні на цій основі середнього споживання продуктів харчування на душу населення розрахунковим шляхом;

- балансовий підхід, що передбачає ув'язування джерел формування продовольчих ресурсів і каналів їх розподілу в розрізі регіонів за обсягами і конкретними продуктовими групами, такими, як овочі й баштанні, м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти тощо.

Аналіз різних підходів до розподілу продовольчих ресурсів показує, що для рішення дослідницьких завдань відносно просторового розподілу продовольчих ресурсів, на наш погляд, більш вдалим є балансовий підхід.

Прообразом застосування балансового підходу в економічних дослідженнях, як відомо, є економічна таблиця Ф. Кене [363]. Балансовий підхід використовував К. Маркс при обґрунтуванні процесу суспільного відтворення й Л. Вальрас в моделі загальної рівноваги. Балансовий підхід до вирішення економічних завдань на практиці вперше почав використовуватись в СРСР в 20-х роках минулого століття і був у цьому зв'язку доведений до методу, що базується на використанні системи балансових рівнянь.

У найбільш завершеному вигляді теорія балансових моделей була завершена В.В. Леонтьєвим, який, використовуючи метод «витрати-випуск», здійснив не тільки аналіз міжгалузевих балансів у статиці, але й досліджував проблеми економічного росту й розвитку економіки в динаміці [402].

Баланси формування й розподілу продовольчих ресурсів у своїй основі мають ту ж сутність, що й будь-які інші баланси, тобто обсяг продовольства цієї чи іншої продуктової групи, що надходить по всіх джерелах, повинен дорівнювати обсягу продовольства цієї ж групи, розподіленому в усіх напрямках протягом календарного року.

Такий підхід є не тільки дослідницьким інструментом, але й тривалий час використовується на практиці в обліку, аналізі й плануванні в нашій країні.

Схема регіонального продовольчого балансу в узагальненому вигляді може бути описана наступною формулою:

$$Z_n + П + ВВ = ВС + ПНЦ + Віт + ВЗ + ФОС + Z_k, \quad (1.1)$$

де Z_n і Z_k – запаси товарів продовольчого призначення відповідної продуктової групи в сільському господарстві, переробній промисловості, оптовій і роздрібній торгівлі регіону на початок і кінець року відповідно;

П – виробництво товарів продовольчого призначення відповідної продуктової групи в регіоні за рік;

ВВ – ввіз товарів продовольчого призначення відповідної продуктової групи в регіон, включаючи імпорт;

ВС – виробниче споживання продуктів продовольчого призначення відповідної продуктової групи в сільському господарстві;

ПНЦ – промислова переробка товарів продовольчого призначення відповідної продуктової групи на нехарчові цілі;

Віт – втрати продовольства відповідної продуктової групи;

ВЗ – вивіз товарів продовольчого призначення відповідної продуктової групи за межі регіону, включаючи експорт;

ФОС – фонд особистого споживання населення товарів продовольчого призначення відповідної продуктової групи.

Перевага балансового методу при дослідженні проблеми просторового розподілу продовольчих ресурсів полягає в тому, що на його основі може бути вивчена міжрегіональна диференціація рівнів споживання продуктів харчування, показників продовольчої безпеки й продовольчої залежності та ін.

Досить примітним є той факт, що продовольчі баланси в регіонах відображають рівновагу споживчого попиту й пропозиції в часових межах одного року. Адже, фонд особистого споживання населення регіону являє собою платоспроможний попит його на продовольство.

Виробниче споживання продуктів продовольчого призначення в сільському господарстві відображає реальний попит на ці товари, пов'язаний з технологією виробництва. Аналогічно виглядає реальний попит промисловості на товари продовольчого призначення, необхідні для переробки на нехарчові цілі. Даний сукупний попит на продовольство є рівноважним сукупній пропозиції – сумі обсягів виробництва продовольчих товарів у регіоні, сальдо ввозу-вивозу продукції й різниці в запасах на початок і кінець року.

При цьому платоспроможний споживчий попит у певному регіоні залежить від рівня доходів населення, який, у свою чергу, безпосередньо пов'язаний із соціально-економічною ситуацією на даній території. Динаміка попиту сільськогосподарського виробництва на продукти, вироблені в ньому ж, визначається типом відтворення в сільському господарстві регіону.

При розширеному типі відтворення попит на насіння, молодняк худоби, корми та ін. буде зростати, але при цьому буде збільшуватися й пропозиція продовольства з боку місцевого сільськогосподарського виробництва. При звуженому типі відтворення, як це склалося в значній

частині регіонів України після 1990 р., попит на насіння, молодняк худоби, корми та ін. буде падати, також як і пропозиція продовольства в регіоні з боку місцевого сільськогосподарського виробництва.

Сальдо ввозу-вивозу в регіоні залежить як від рівня попиту, так і рівня пропозиції продовольчих товарів, вироблених на місці.

На основі балансового методу органами державної статистики щорічно складаються продовольчі баланси для кожного регіону й країни в цілому.

1.4. Вплив процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на стан продовольчої безпеки України та її регіонів

Економічна безпека держави в умовах глобалізації (ЕБДГ) і міжнародної інтеграції – багатопланове поняття, що не має поки що однозначного тлумачення. Однак фахівці в цій сфері одностайні в тому, що в період швидкого розвитку виробництва й зовнішньоекономічних зв'язків, які набувають все більших масштабів й довгострокового характеру, в епоху прискореної інтернаціоналізації національних господарств забезпечення економічної безпеки стає все більш важливим завданням і необхідні постійні зусилля щодо її підтримки не тільки на державному, але й на регіональному рівнях.

Глобалізація породжує нові можливості для учасників світового співтовариства, але одночасно веде до посилення ризиків і зовнішніх загроз для функціонування національних економік. Причому ці ризики стають більш масштабними, важкопрогнозованими й, найчастіше, принципово непереборними. Фактично мова йде про появу нових глобалізаційних загроз, що торкаються всього світового співтовариства й одночасно кожної конкретної країни. Глобалізаційні загрози носять уже не просто зовнішній, а системний характер, це загрози для всієї системи світового господарства, які не зводяться до традиційних внутрішніх і зовнішніх загроз [328].

В сучасних умовах забезпечення економічної безпеки держав неможливе без широкого міжнародного співробітництва на всіх рівнях, оскільки значна й зростаюча кількість проблем не може бути вирішена з використанням лише національних інструментів і механізмів. На даний час зв'язок між поняттями «національна економічна безпека» і «міжнародна економічна безпека» істотно посилюється і остання все частіше виступає обов'язковою умовою для ефективного забезпечення першої.

Особливо важливе значення зовнішні аспекти економічної безпеки набули для України у зв'язку з встановленням нових кордонів після розпаду колишнього СРСР, розвалом РЕВ, форсованим проведенням ринкових реформ, далеко не завжди продуманих і послідовних, і швидким ростом відкритості національного господарства, що перебувало в глибокій кризі, а тому було мало підготовлене до протистояння зовнішнім загрозам. Протягом останніх 20 років Україна не раз зіштовхувалася як з непрямими, так і прямими загрозами своїй економічній безпеці, що мали світогосподарську природу [76].

Сьогодні, коли ряд загроз, надзвичайно серйозних в 90-х роках, втратили свою гостроту, з'явилися нові ризики для довгострокового стійкого економічного розвитку України, що стосуються безпеки транзиту енергоносіїв через територію країни, стрімкого збільшення зовнішньої заборгованості приватного сектора, підвищення екологічного навантаження на економіку, проблем нелегальної трудової іміграції, розширення обороту контрафактної продукції, безпеки функціонування інформаційних систем та ін.

Нами пропонується трактувати ЕБДГ як стан національної економіки, що дозволяє вчасно усувати або мінімізувати зовнішні загрози її самостійному, стійкому й збалансованому розвитку в умовах лібералізації, що розширюється, міжнародних економічних відносин і інтеграції країн у глобалізовану світову систему господарства.

Слід відзначити пріоритетні сфери забезпечення економічної безпеки держави в умовах глобалізації, що реалізується, як правило, у широкому міжнародному контексті:

- енергетична й продовольча безпека, де при розходженнях інтересів підсилюється взаємозалежність країн-експортерів і країн-імпортерів відповідної продукції;

- екологічна безпека, що поєднує інтереси всього світового співтовариства й продиктована турботою про майбутні покоління;

- валютно-фінансова безпека, пов'язана із забезпеченням стабільності національних і регіональних валютних систем в умовах частих коливань валютних курсів;

- інтелектуально-технологічна безпека, насамперед відносно інтелектуальної власності, що набуває все більшого значення в розвитку економіки;

- інформаційна безпека як базисна умова існування інформаційного суспільства.

Необхідно розглядати ЕБДГ з погляду як поточних подій і загроз, так і перспектив подальшого розвитку господарства, маючи на увазі в обох випадках виявлення стабілізуючих і дестабілізуючих моментів. Основні фактори, що впливають на ЕБДГ і можуть кількісно вимірюватись, зокрема, ресурсний потенціал країни, конкурентоспроможність національного господарства, залученість його у світову економіку, масштаби золотовалютних резервів та ін. вимагають систематизації й вивчення.

Комплекс заходів, що дозволяє мінімізувати загрози ЕБДГ, може бути представлений у такий спосіб: моніторинг ключових показників стану вітчизняного господарства для виявлення відхилень від граничних, діагностика причин цих відхилень, вибір протидіючих заходів, контроль за наслідками їх використання, прийняття рішень про скасування цих заходів або коректування пріоритетів економічної й зовнішньої політики. У цьому напрямі необхідні колективні зусилля, що вживаються Євросоюзом і МВФ.

Діяльність по забезпеченню економічної безпеки на національному, регіональному й, особливо, на багатосторонньому рівнях, все більше зосереджується в рамках авторитетних міжнародних організацій.

На національному рівні забезпечення ЕБДГ здійснюється, окрім прийняття відповідного законодавства, за допомогою двосторонніх переговорів і укладання угод про умови економічного співробітництва. В останні десятиліття значне поширення одержали угоди про надання преференцій у торгівлі, лібералізацію взаємних інвестицій в економіку й звільнення інвесторів від оподаткування в приймаючій капітал країні.

Розширення діяльності на регіональному рівні обумовлене підвищенням її ефективності при спільних акціях урядів групи країн, які об'єднали для цієї мети організаційні, у тому числі інституціональні і фінансові можливості. Як підтвердження, доцільно навести заходи, що проводилися в Євросоюзі та рішення в сфері енергетичної, валютно-фінансової й продовольчої безпеки і в рамках НАФТА.

Активізація діяльності на багатосторонньому рівні проявляється головним чином у заходах установ системи ООН, ОЕСР і СОТ, а також останнім часом у рішеннях "великої вісімки". Основними заходами в рамках ООН були створення спеціальних органів (наприклад, Комісії зі стійкого розвитку й Комітету з енергетичних і природних ресурсів), проведення всесвітніх конференцій на високому рівні (наприклад, по навколишньому середовищу й розвитку "Планета Земля") і прийняття відповідних мобілізуючих уряди й ділові кола документів. Участь ОЕСР виражається в підготовці аналітичних матеріалів з проблематики економічної безпеки й проектів відповідних рішень для інших міжнародних організацій і форумів з питань, що мають відношення до економічної безпеки. Внесок СОТ полягає в прийнятті правових документів, що сприяють розвитку міжнародних економічних відносин на справедливій основі, тобто без дискримінації й зловживань, що наносять збиток її членам [59].

Спостерігається тенденція до певної послідовності дій, спрямованих на забезпечення міжнародної економічної безпеки. Спершу усвідомлюються найбільш актуальні проблеми й можливості домовленості про координацію дій на зустрічах глав держав і урядів "великої вісімки", потім готуються відповідні колективні рекомендації в рамках ОЕСР при участі 30 країн-членів і, нарешті, приймаються конкретні зобов'язуючі рішення для країн-членів СОТ.

Найважливішою складовою економічної безпеки й глобальної безпеки загалом є енергетична безпека, оскільки стійке енергопостачання є однією з визначальних умов міжнародної стабільності й прогресу.

Енергетична безпека держави загалом визначається як безперервне енергозабезпечення країни, необхідне для задоволення потреб її соціально-економічного розвитку. Сутність міжнародної енергетичної безпеки полягає в забезпеченні світової економіки, насамперед, традиційними видами палива на умовах, прийнятних для всіх учасників енергетичного ринку. Глобальну енергетичну безпеку можна визначити як стійку систему правових, політичних, але в першу чергу економічних відносин, що дозволяють підтримувати ефективне функціонування світової енергетичної системи.

Поняття енергетичної безпеки має різний зміст для країн - нетто-імпортерів енергоресурсів і нетто-експортерів.

Роль енергетики в сучасному світі підвищується. При цьому споживання енергоресурсів зростає, а їх запаси виснажуються. Крім того, останні географічно розподілені вкрай нерівномірно, що загострює суперечності між країнами, які володіють енергетичними ресурсами, і тими, що вимушені їх імпортувати.

Протиріччя й, одночасно, взаємозалежність між учасниками світового енергетичного ринку – нетто-експортерами, нетто-імпортерами й країнами, через які здійснюється транзит енергоресурсів, - створює проблеми міжнародної енергобезпеки, які можуть вирішуватися тільки спільними

зусиллями всіх держав на основі балансу їх інтересів у ході багатобічного співробітництва.

Таке співробітництво в сфері енергетики перебуває на початковому етапі і реалізується у діяльності існуючих міжнародних організацій у сфері енергетики, зокрема, Міжнародного енергетичного агентства й Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК), а також у процесі розробки Енергетичної хартії й Договорів до неї. Крім того, проблеми енергетичної безпеки обговорюються на високому рівні в міжнародних організаціях загального характеру, на нарадах керівників провідних країн («вісімки») і найважливіших світових форумах, що свідчить про актуальність цих проблем.

Під валютно-фінансовою безпекою розуміється, насамперед, забезпечення стабільності (усталеності) валютно-фінансових систем окремих країн і їх регіональних об'єднань стосовно зовнішніх загроз. В умовах глобалізації, що супроводжується лібералізацією світових фінансових ринків, до основних ризиків відносяться:

- надмірне збільшення обсягу транскордонних фінансових операцій, який багаторазово перевищує потреби реального сектора економіки;
- використання фіктивного капіталу в спекулятивних, кримінальних («відмивання грошей») і все частіше – терористичних цілях;
- підвищення, нерідко до критичного рівня, зовнішньої заборгованості в багатьох країнах;
- розширення можливості поширення криз, що виникають в окремих країнах, на інші країни й регіони.

Розробка й вживання погоджених заходів у валютно-фінансовій сфері ускладнюються тим, що вони стосуються основних важелів макроекономічної політики окремих країн (регулювання валютних курсів, процентних ставок, розмірів внутрішнього й зовнішнього державного боргу та ін.). Проте, уряди йдуть на пов'язане із цим істотне обмеження національного економічного суверенітету.

Серед нових напрямів забезпечення валютно-фінансової безпеки на багатосторонньому рівні в останні два десятиліття виділяється протидія росту незаконних фінансових операцій. Зокрема, Банк міжнародних розрахунків розробив ряд рекомендацій з нагляду за транскордонною діяльністю комерційних банків, оцінкою прийнятих банками ризиків і розкриттям інформації про них. Виявленням випадків і запобіганням спроб «відмивання грошей» по міжнародних фінансових каналах займається створена з ініціативи країн «великої сімки» в 1989 р. Міжнародна організація по боротьбі з незаконними валютними операціями. Функції Інтерполу у фінансовій сфері виконує міжнародна група «Егмонт». Розробляються багатобічні заходи щодо впорядкування діяльності офшорних фінансових центрів, за участю яких відбувається великий обсяг сумнівних фінансових операцій [140].

Для України, як країни з економікою, що трансформується і стає все більш відкритою, зовнішні аспекти валютно-фінансової безпеки набули в 90-х роках винятково важливого, якщо не вирішального значення. Потужний борговий пресинг сильно ускладнив хід реформ і знизив привабливість нашої країни для не спекулятивного закордонного капіталу.

Саме іноземна заборгованість була в минулому десятилітті головною зовнішньою загрозою економічній безпеці України. По-перше, маючи значний бюджетний дефіцит і відчуваючи гостру недостачу грошових ресурсів на фоні швидко зростаючих фінансових потреб, Україна залучала позикові кошти на несприятливих й навіть ризикованих для неї умовах, що серйозно підсилювало ймовірність дефолту. По-друге, висока зовнішня заборгованість породила проблеми й ризики, пов'язані з вилученням у вигляді обслуговування боргу значних коштів із внутрішнього обігу, а також з утрудненим доступом на світові ринки капіталу. По-третє, величезний зовнішній борг, що фактично рефінансувався за рахунок нових іноземних кредитів, означав втрату країною самостійності в прийнятті багатьох важливих рішень по управлінню й розвитку економіки.

Поряд з тим, новим прихованим викликом боргової стабільності України став бурхливий ріст зовнішніх запозичень приватного сектора, у результаті якого Україна знову увійшла до числа найбільших світових боржників. Цьому сприяли підвищення довіри іноземних інвесторів до вітчизняного бізнесу, посилення ділової активності в країні, зниження вартості зовнішніх запозичень, реальне зміцнення гривні стосовно долара.

Протягом усього перехідного періоду сильним дестабілізуючим фактором для української економіки був значний відтік капіталу із країни, причому як у легальних, так і в нелегальних формах. Усього за період незалежності вивіз приватного капіталу з України був набагато більшим за обсяг залученого капіталу й сумарної зовнішньої заборгованості України. Таким чином, при гострій потребі національного господарства в інвестиціях левова частина всіх фінансових ресурсів, що були, виводилася за кордон і, по суті, працювала на економіку іноземних держав.

Особливо гостро для нашої країни стояла й стоїть проблема тіньового (тобто нелегального й напівлегального) вивозу капіталу, що склав майже 2/3 усього експорту приватного капіталу з України. Фактично мова йде про один з найважливіших каналів «відмивання» грошей. У сучасних умовах це явище набуло глобального характеру, а тому Україна розширює свою участь у двосторонньому (через взаємодію зі службами фінансової розвідки інших країн), регіональному (Євразійська група по протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму) і багатосторонньому співробітництві в боротьбі з «відмиванням» грошей [357].

Під екологічною безпекою, якщо виходити з переліку завдань у документах ООН по охороні навколишнього середовища, слід розуміти розвиток національних економік і світового господарства в цілому, при якому основним компонентам навколишнього середовища, які необхідні для генофонду (здорового повітряного й водного середовища, родючості ґрунтів, у достатньому обсязі й необхідній якості природних ресурсів – біологічних і мінеральних) не наноситься збиток і вони зберігаються для майбутніх

поколінь населення. Варто підкреслити, що екологічна безпека забезпечується більш ефективно шляхом міжнародного співробітництва на регіональному й глобальному рівнях.

Активізується діяльність по забезпеченню екологічної безпеки в Євросоюзі, де, з одного боку, погіршення навколишнього середовища досягло, за оцінками фахівців, критичної стадії, а з іншого боку - законотворчість і практика в цій області накопичили певний досвід у вирішенні екологічних проблем. Загальна політика в сфері охорони навколишнього середовища в ЄС є невід'ємною частиною стратегії стійкого розвитку й опирається на комплекс заходів, прийнятих органами об'єднань та урядами країн-членів. Головні принципи такої політики включають попереджувальні дії, ліквідацію, насамперед, причин збитку й відповідальність винуватця забруднення за нанесений збиток. З 2000 р. основні рішення по екологічних питаннях у ЄС приймаються за участю урядів, бізнесу, споживачів і громадськості.

На глобальному рівні діяльність по забезпеченню екологічної безпеки з 70-х років концентрується в установах системи ООН відповідно до концепції стійкого розвитку, що передбачає поєднання подальшого росту економіки з посиленням охорони навколишнього середовища, тобто тісний зв'язок економічної й екологічної політики. Провідною установою в даній сфері стала Програма ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП).

Рішення ООН сприяють включенню в природоохоронну діяльність й інших міжнародних організацій. Розроблено заходи в рамках ОЕСР (прийняття стратегії захисту навколишнього середовища на першу декаду ХХ ст.), СОТ (підписання Угоди по субсидюванню компенсаційних заходів, що дозволяє дотації підприємствам у зв'язку з жорсткістю екологічних вимог) та ISO (підготовка серії екологічних стандартів) [54].

Дослідники питань екологічної безпеки обґрунтовано приходять до наступного висновку: основними методами її забезпечення можуть і повинні стати ринкові, оскільки екологічно небезпечні технології в перспективі

перестануть бути економічно й соціально вигідними. Слід звернути увагу й на те, що споживачі погоджуються оплачувати включені в ціну товару видатки, пов'язані з використанням нової технології для посилення захисту навколишнього середовища.

Під безпекою в інтелектуально-технологічній сфері розуміється, насамперед, запобігання або мінімізація загроз зловживань у міжнародній торгівлі товарами й послугами, пов'язаних з незаконним використанням патентів на винаходи, конфіденційної інформації (ноу-хау), товарних знаків та інших видів інтелектуальної власності.

Товари, що вироблені й реалізуються на нелегальній основі, відносяться до категорії контрафактних («піратських») і є, по суті, фальсифікованими. За оцінками Всесвітньої митної організації, на початку нового століття частка контрафактної продукції становила 5-7% світової торгівлі.

У міру зростання зовнішньої відкритості господарства і його інтеграцій у глобальні інноваційний й інформаційний простори Україна неминуче зіштовхується з новими викликами в сфері національної економічної безпеки. Найважливіший з них – боротьба із засиллям контрафактної, фальсифікованої продукції на внутрішньому ринку, забезпечення ефективного захисту прав інтелектуальної власності. Адже, це необхідно як для нормального функціонування української економіки, так і світового господарства в цілому.

Точно визначити обсяг товарообігу контрафактних виробів в Україні, за одностайною думкою вітчизняних і закордонних експертів, не видається можливим. Варто додати збиток, що несе українська держава у вигляді недоотриманих податків і мита, не говорячи вже про ризик для здоров'я споживачів, які купують фальсифіковані товари, зокрема продукти харчування. У цей час контрафакції піддаються товари найширшої номенклатури.

У зв'язку з поширенням електронних засобів інформації й зв'язку виникла потреба в забезпеченні інформаційної безпеки. Під цим поняттям, як правило, мається на увазі організація строгого контролю за станом інформаційних матеріалів, що включає безперервний санкціонований доступ до них, порядок поширення серед користувачів, гарантування зберігання й конфіденційності [119].

Під продовольчою безпекою в умовах глобалізації й міжнародної інтеграції нами розуміється попередження надмірної залежності країни від імпорту життєво необхідних продуктів харчування при недостатньому власному їх виробництві. Основними негативними наслідками такої залежності є: обтяження платіжного балансу країни великими першочерговими видатками, погіршення постачання населення, голод і загострення соціальної напруги.

Право на повноцінне харчування й на захист від голоду становить невід'ємну частину Міжнародного білля про права Людини від 1948 р. й Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права від 1966 р. Це право також закріплене в Конвенції про права дитини від 1989 р. й інших міжнародних правових актах.

Найважливішим міжнародним документом універсального характеру є Загальна декларація про ліквідацію голоду й недоїдання, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1974 р.

У Римі 17 листопада 1996 р. відбулася Всесвітня зустріч на вищому рівні із проблем продовольства. Це перша глобальна нарада глав держав і урядів після Всесвітньої продовольчої конференції 1974 р. із проблем голоду. Глави держав підписали Римську декларацію про всесвітню продовольчу безпеку й план дій всесвітньої зустрічі на вищому рівні із проблем продовольства [97].

Таким чином, на міжнародному рівні створена певна правова основа для забезпечення права кожної людини на одержання достатнього харчування, щоб підтримувати й відновлювати здоров'я. Міжнародні правові

акти з питань харчування конкретизуються й реалізуються в нормативних правових актах на рівні національних держав.

Законодавчу основу забезпечення продовольчої безпеки в нашій країні становлять Конституція України, закони й інші нормативні акти, що регулюють відносини в продовольчій сфері; рішення адміністрацій регіонів у межах їх компетенції в цій сфері; міжнародні договори й угоди, укладені або визнані Україною [85, 86, 125, 237, 239-250].

Найважливішим напрямом діяльності державних і регіональних органів влади є розробка законодавчої бази, що забезпечує продовольчу безпеку в юридичному плані.

Закони на основі конституційних норм повинні:

- активізувати процес ринкових перетворень в АПК, зробити їх незворотними;
- забезпечити політичні, соціальні й економічні умови для викорінювання бідності й досягнення продовольчої безпеки всіх і кожного.

Таким чином, на державному рівні розробляються рамкові, основні закони. У регіонах на основі цих рамкових нормативних актів приймаються програмні документи, що враховують специфічні місцеві умови, у тому числі традиції й звичаї. Все це створює стійку законодавчу базу, що гарантує продовольчу безпеку у всій ієрархічній системі – держава, регіон, родина (домашнє господарство), індивід.

У розвинених країнах (насамперед у США й країнах Євросоюзу) в останні десятиліття інтенсифікація виробництва призвела до надлишку певних видів продукції, проте уряди продовжують субсидіювання галузі, у тому числі її експорт, і обмежують доступ на внутрішній ринок конкуруючої іноземної продукції. Це загострює відносини між ними й країнами, що розвиваються і мають можливість постачати частину продукції за кордон і негативно позначається на діяльності в рамках СОТ.

Забезпечення продовольчої безпеки є складовою частиною національної безпеки, найважливішою складовою соціально-економічної й

демографічної політики, необхідною умовою підвищення тривалості й підтримки високої якості життя населення країни, збереження її державності й суверенітету. Термін «продовольча безпека» введений у науковий обіг у першій половині 1970-х рр. фахівцями Міжнародної продовольчої й сільськогосподарської організації ООН (ФАО).

При досягненні продовольчої безпеки продукти харчування є в достатній кількості, їх поставки є порівняно стабільними і кожна, навіть найменш соціально захищена людина може одержати продовольство [394].

При визначенні рівня світової продовольчої безпеки прийнято використовувати методичну базу, розроблену соціальним комітетом з міжнародної продовольчої безпеки ФАО, в основу якої покладено сім основних показників.

Найбільш поширений з них відображає співвідношення світових запасів зерна та його загальносвітового споживання. З огляду на це, проблема продовольчої безпеки, як правило, пов'язується з розвитком галузей виробництва й переробки зерна, існуванням у них ринкових відносин.

П'ять показників характеризують стан із зерном для основних країн-експортерів і країн-імпортерів. Для країн-експортерів оцінюються: співвідношення пропозиції зерна п'яти головних експортерів (Аргентина, Австралія, Канада, ЄС, США) та необхідної кількості й частка перехідних запасів до загального споживання в цих країнах. Для країн-імпортерів аналізуються показники зміни у виробництві зерна (Китай, Індія й країни СНД), зміни у виробництві зерна в країнах, що розвиваються, за винятком Китаю й Індії.

Останній показник у методичній базі оцінки світової продовольчої безпеки – середньорічні експортні ціни, що відслідковуються по пшениці, кукурудзі й сої [205].

Національну продовольчу безпеку можна охарактеризувати як таку макроситуацію, при якій всі члени суспільства фактично користуються правом на достатнє харчування або продовольчі ресурси і для цього є

необхідна кількість продовольства. Досягнення продовольчої безпеки на рівні домашнього господарства можливе при забезпеченні належної кількості продуктів на конкретній території, порівняно стійкому постачанні ними й гарантуванні кожній людині, що потребує продовольства на даній території, можливості одержати його для того, щоб вести здорове й продуктивне життя.

Для оцінки рівня національної продовольчої безпеки використовується *коефіцієнт продовольчої залежності*. Одна з формул розрахунку даного коефіцієнту наводиться нижче:

$$K = I / (П + I - E) \quad , \quad (1.2)$$

де I - обсяг імпорту продукції;

E – обсяг експорту продукції;

П – обсяг власного виробництва [131].

Залежно від значення даного коефіцієнта виділяють три рівні продовольчої залежності:

- безпечний рівень (0,1 - 0,2);
- граничний рівень (0,21 - 0,49);
- небезпечний рівень (більше 0,5).

Дані інтервали задані на основі оцінки продовольчої безпеки країни.

Таким чином, поняття «продовольча безпека» поєднує в собі два ключових поняття: «продовольча незалежність» і «самозабезпечення продовольством». Ці поняття рідко розмежовують, розглядаючи їх, як правило, у рамках категоріального поняття продовольчої безпеки. Однак це не завжди коректно, оскільки в основі оцінки продовольчої незалежності лежить кількісний підхід, що включає певні граничні критеріальні значення імпорту продовольства. Функціонування ж економіки країни на принципах продовольчого самозабезпечення – лише один з можливих варіантів досягнення національної продовольчої незалежності, що обумовлюється сукупним економічним потенціалом і конкурентоспроможністю національної економіки.

В умовах глобалізації економічних відносин і відкритості розвинених економік підвищується значення концепції конкурентоспроможності.

Практично немає розвинених країн, які б не створили у себе спеціальних комісій для аналізу стану конкурентоспроможності своєї економіки й не шукали б шляхів її вдосконалення. Проте, концепція конкурентоспроможності дотепер чітко не сформульована.

Відповідно до різних програмних документів конкурентоспроможність трактується по-різному, що може призвести до неоднозначності при обґрунтуванні розвитку економічних систем.

У той же час спостерігається певна соціальна спрямованість теоретичних визначень конкурентоспроможності (забезпечення, ріст і збереження для громадян високого рівня життя, забезпечення високого рівня доходу й зайнятості населення, збільшення середнього приросту ВВП на душу населення).

У рамках даного дослідження ми пропонуємо виділити дві категорії конкурентоспроможності ринку продовольства або продовольчого сектора економіки:

- конкурентоспроможність продовольчого сектора порівняно з іншими галузями національної економіки;

- конкурентоспроможність вітчизняного продовольчого сектора в порівнянні із закордонними виробниками.

І якщо в першому випадку оцінка конкурентоспроможності галузі характеризується позитивно (зокрема, для ринку продовольства як світового, так і національного, характерна стабільність, що мала місце перед економічним потрясінням, таким як криза 2008 р.), то в другому – скоріш негативно, що має безпосереднє відношення до стану національної продовольчої безпеки.

Крім того, відштовхуючись від теоретичних положень і визначень конкурентоспроможності, хотілося б також звернутися до сучасних індикаторів оцінки конкурентоспроможності, таких як глобальний індекс

конкуреноспроможності (GCI). Глобальний індекс конкуреноспроможності країн розраховується на основі трьох основних груп: основні показники, показники ефективності й інновації, які у свою чергу також діляться на підгрупи. У спрощеному вигляді основні показники міжнародної конкуреноспроможності доцільно представити у вигляді схеми (рис. 1.4).

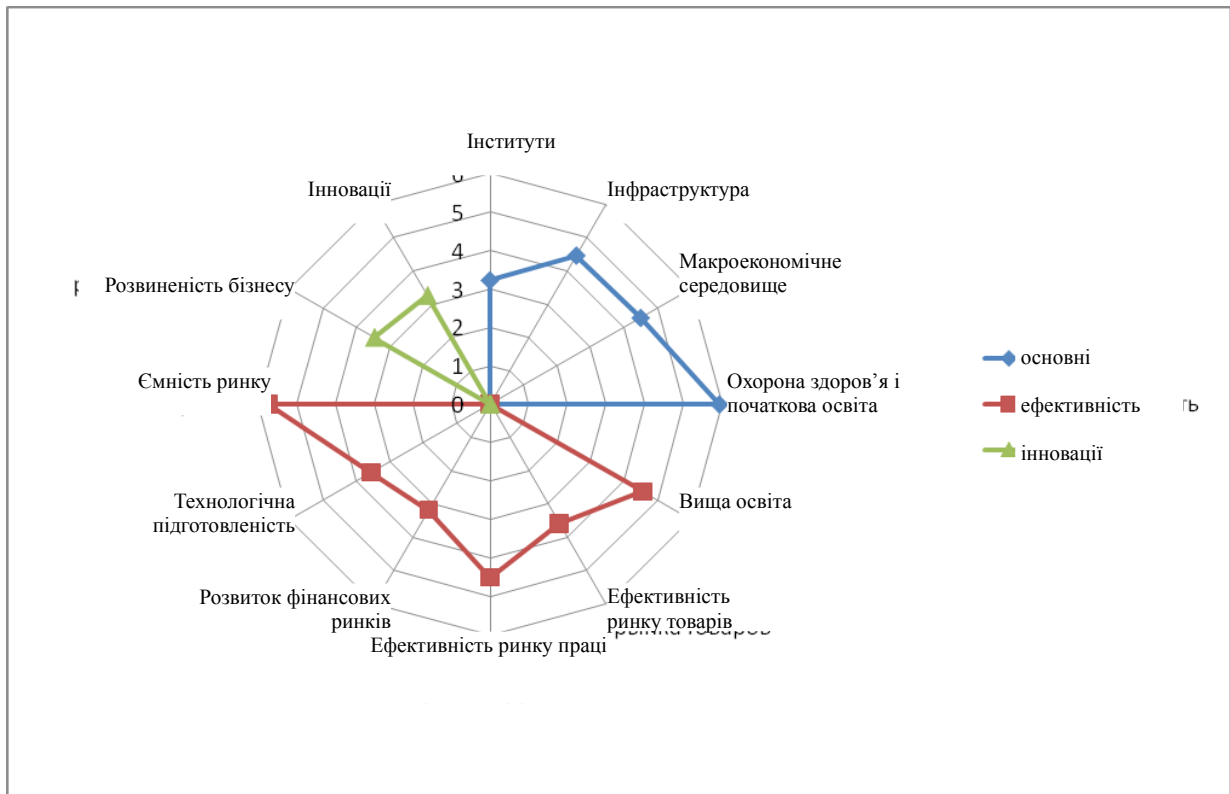

Рис. 1.4. Показники міжнародної конкуреноспроможності економіки України

Як видно на схемі при практично максимальному значенні показника місткості ринку (5,74 бала), показники ефективності ринку товарів, технологічної підготовленості, стану бізнесу й інфраструктури значно відстають. Саме відставання за цими показниками є однією із ключових причин того, що Україна на сьогоднішній день займає настільки низькі позиції по конкуреноспроможності економіки в цілому й має настільки незначну частку світового ринку продовольства (2-3%).

Країни, економіки яких займають лідируючі позиції у світовій торгівлі, зокрема продовольчими товарами, мають високу ефективність і

продуктивність, що вказує на збалансовану й продуману політику зовнішньої торгівлі й організацію виробництва всередині країни й, як наслідок, забезпечення їм стабільного положення в рейтингу конкурентоспроможності й продовольчу забезпеченість. Отже, можна стверджувати, що висока конкурентоспроможність продовольчих товарів є ключовою ланкою в забезпеченні продовольчої безпеки країни.

У цей час харчова й переробна промисловість країни (харчосмакова, м'ясна, молочна, рибна, борошномельно-круп'яна і комбікормова) як і раніше є однією з стратегічних галузей економіки, що покликана забезпечити населення України необхідними за кількістю та якістю продуктами харчування.

Однією із традиційних розвинених сфер українського сільського господарства є виробництво зерна. Її розвиток визначає не тільки доступність хлібобулочних виробів, але й ефективність тваринницької сфери. Доходи від продажу зерна становлять більшу частину прибутку сільгосптоваровиробників.

У більшості країн світу можливості для розширення посівних площ практично вичерпані. Україна ж є країною, що має в наявності значні посівні площі якісних сільськогосподарських земель. У першу чергу мова, звичайно, йде про чорнозем, що, як відомо, є найродючішим ґрунтом. Це потенційно є істотною конкурентною перевагою України.

Ключовими складовими агропродовольчого комплексу практично будь-якої економіки є м'ясна, молочна й зернова або зернопродуктова промисловість, оскільки саме вони забезпечують виробництво продуктів першої необхідності для населення. Від того, у якому стані перебувають ці галузі й наскільки вони конкурентоспроможні, залежить і продовольча безпека, й стан національної економіки в цілому, і її місце на зовнішньому ринку.

Розглянувши стан справ у ключових галузях агропродовольчого комплексу української економіки, слід говорити про те, що незважаючи на

наявність серйозних проблем, які позначаються на конкурентоспроможності цих галузей на зовнішньому й внутрішньому ринках, дані сегменти харчової промисловості на сьогоднішній день є найбільш перспективними з погляду інвестиційної привабливості й інноваційного розвитку.

В сучасних умовах перед Україною постають не лише традиційні зовнішньоекономічні загрози, що набувають нової якості, але й зростаючі глобалізаційні загрози, що виникли в останні півтора-два десятиліття. До останніх, зокрема, відносяться ризики, що випливають із тіньового транскордонного руху капіталу, об'єктивно зростаючої мобільності інтелектуальних ресурсів, широкого поширення контрафактного бізнесу, взаємопереплетіння національних комп'ютерних та інформаційних систем, збільшення легальної й нелегальної трудової міграції, ризиків екологічного характеру й для здоров'я людей. При цьому необхідно враховувати, що глобалізаційні загрози неможливо усунути, а можна лише корегувати. Успішне корегування глобалізаційних загроз стосовно до українських умов передбачає:

- налагодження їх регулярного моніторингу на основі визначення сукупності кількісних і якісних індикаторів, що показують необхідність корегуючого впливу;

- розробку національних механізмів оперативного й гнучкого реагування на несприятливу зміну ситуації (у ряді випадків слід спробувати використовувати глобалізаційні загрози у власних інтересах, наприклад, частково компенсувати «витік мізків» з України «припливом мізків» із ближнього зарубіжжя);

- інтенсифікацію участі України у двосторонньому, інтеграційному, регіональному й багатосторонньому співробітництві щодо забезпечення економічної безпеки.

На нашу думку, світогосподарську складову економічної безпеки України в сучасних умовах доцільно представити як ефективне вбудовування вітчизняної економіки в процеси глобалізації, при якому мінімізуються

традиційні зовнішньоекономічні й нові глобалізаційні загрози, забезпечуються активне позиціонування країни в системі світового господарства й стійке підвищення національної конкурентоспроможності.

Приймаючи до уваги велику кількість й різноплановий характер зовнішніх загроз, доцільно здійснити їх групування за змістовим навантаженням й залежно від спрямованості впливу на стан економічної безпеки України таким чином:

1. Загрози, обумовлені неконтрольованим або слабоконтрольованим відтоком стратегічних національних ресурсів.

2. Загрози, обумовлені критичною залежністю від зовнішньоекономічних факторів.

3. Загрози, що виникають з геоекономічної або торгово-політичної ізоляції/дискримінації країни.

4. Загрози для стійкого розвитку країни, що мають переважно глобалізаційну природу.

5. Загрози кримінального характеру зумовлені ЗЕД.

Зовнішньоекономічні аспекти продовольчої безпеки України актуалізуються й набувають все більшого значення і нині, оскільки по окремих напрямках загрози навіть зростають (зокрема, залежність України від імпорту м'яса й м'ясопродуктів збільшилася з 12-13% на початку 90-х рр. до майже 40% у даний час). Таким чином, забезпечення продовольчої безпеки нашої країни вимагає послідовного зниження імпортової залежності в цій сфері. Обґрунтуванням даної думки може слугувати й те, що у зв'язку з погодно-кліматичними аномаліями, які почастишали, включаючи посухи на більших географічних просторах, зростанням попиту на продовольство з боку нових індустріальних країн, що швидко розвиваються, принаймні в окремі періоди може виникати дефіцит деяких продовольчих товарів, що супроводжується відчутним ростом цін і, отже, видатків країн-імпортерів. У цьому ж напрямі будуть діяти скорочення сільгоспсубсидій у розвинених країнах під тиском СОТ, а також різноманітні частіші форс-мажорні

обставини, наприклад, пов'язані з епізоотіями серед тварин, що може помітно обмежувати пропозицію на світовому ринку. Також існує небезпека проникнення через канали імпорту шкідливої для здоров'я, недоброякісної сільгосппродукції.

Забезпечення продовольчої безпеки України вимагає від держави послідовних дій щодо модернізації аграрного сектора й супутньої інфраструктури, включаючи послідовне зниження ввізних мит на технологічне устаткування. Необхідно максимально ефективно використовувати погоджені з СОТ можливості субсидіювання сільгоспвиробництва задля підвищення рівня самозабезпеченості України в ключових сегментах продовольчого ринку, насамперед щодо м'яса й м'ясопродуктів. Одночасно варто виробити відповідні до національних інтересів тактику й стратегію розвитку сільського господарства в умовах СОТ. Тут важливо враховувати, що, принаймні у середньостроковій перспективі, Україна, як один зі значних імпортерів продовольства, зацікавлена в збереженні сільгоспсубсидій у розвинених країнах, у першу чергу в Євросоюзі, оскільки це знижує тиск на рівень зовнішньоторговельних цін.

У Євросоюзі було проведено перегляд загальної сільськогосподарської політики й було досягнуто прогресу у реформуванні ряду галузевих режимів. США затвердили новий Фермерський акт на 2008-2012 рр., Акт продуктів харчування, охорони й енергії. Канада погодила елементи управління діловим ризиком у рамках програми Росту на 2008-2013 рр.

Загальна підтримка сільськогосподарського сектора, що поєднує підтримку виробників (PSE), підтримку загальних послуг, що надаються сільському господарству, таких як наукові дослідження, інфраструктура, інспектування, маркетинг і просування, а також субсидії споживачам, оцінювалася в 368 млрд. USD (271 млрд. EUR) в 2006-2008 рр. Це становить 0,9% ВВП ОЕСР у порівнянні з 2,5% в 1986-1988 рр. Послаблення тягаря сільськогосподарської підтримки характерно для економік усіх країн ОЕСР,

що відображається через скорочення частки сільського господарства в їх ВВП.

Загалом стан світового ринку продовольства за оцінками ФАО й ОЕСР характеризується наступним: при збереженні великої кількості населення у світі, що недоїдає (в 2010 р. близько 1 млрд. людей) і продовженні зростання цін на основні продукти харчування, джерелом росту для світової сільськогосподарської продукції, споживання й торгівлі стануть країни, що розвиваються.

Висновки до розділу 1

1. Національна безпека визначається як забезпечення стабільного функціонування держави й захист його від зовнішніх і внутрішніх впливів надзвичайного характеру. Економічна безпека є якісною характеристикою суспільства, яка вивчається в економічному розрізі з точки зору цілісності, тобто для якої стан економіки є одним із індикаторів життєздатності й функціональної узгодженості основних соціальних інститутів, ідеології й культури. При цьому економічна безпека розглядається як певний якісний стан національної економіки.

2. Одним з найважливіших соціально-економічних аспектів національної безпеки сучасної України була й залишається продовольча безпека. Національну продовольчу безпеку доцільно охарактеризувати як макроситуацію, при якій всі члени суспільства фактично користуються правом на достатнє харчування або продовольчі ресурси і для цього наявна необхідна кількість продовольства. Національна продовольча безпека включає у себе продовольче забезпечення, що охоплює всі етапи відтворювального процесу, включаючи виробництво, обмін, розподіл і споживання продовольства, а також створення продовольчого резерву й систему зовнішньоекономічних зв'язків. Головною метою продовольчої

безпеки виступає покращення здоров'я й підвищення якості життя населення, що досягається шляхом виробництва й споживання в достатній кількості якісних і доступних для населення продуктів харчування. Продовольча безпека формується як певний вектор руху будь-якої національної продовольчої системи до свого ідеального (нормативного) стану.

3. В результаті дослідження виділено три об'єктивно необхідні основні напрями державної політики України в сфері продовольчої безпеки: досягнення повної продовольчої самозабезпеченості у виробництві так званих стратегічних сільгосптоварів з наступним перетворенням України у великого регіонального експортера даної продукції; формування сильного АПК, стійкого до зовнішніх і внутрішніх загроз, заснованого на збалансованому розвитку всіх регіонів країни; формування зовнішньоторговельних умов забезпечення продовольчої безпеки. Стратегічною метою макроекономічного регулювання агропродовольчої сфери й умовою забезпечення продовольчої безпеки є досягнення економічної й соціальної рівноваги національного й регіональних продовольчих ринків.

4. Доведено, що з позицій нормативної теорії сутність поняття «продовольча безпека регіону» принципово відрізняється від аналогічного поняття на рівні країни. Під продовольчою безпекою будь-якого регіону розуміється такий стан його економіки, при якому існують умови і діє налагоджений механізм задоволення потреб населення в основних продуктах харчування відповідно до платоспроможного попиту.

5. Дослідження довело, що основними напрямками підвищення продовольчої безпеки українських регіонів є: інтенсивний розвиток і підвищення конкурентоспроможності АПК стосовно імпорту; збільшення реальних доходів населення; сприяння експорту продовольчих товарів з високою доданою вартістю, широке використання нетарифних методів регулювання імпорту; державна підтримка цін на сільгосппродукцію за допомогою створення резервних фондів, субвенцій на розвиток

інфраструктури й кредитування сільгосп підприємств, компенсації диспаритету цін на сільгосппродукцію й ресурси для її виробництва; розвиток регіональних кластерів по виробництву продовольства; створення загальнонаціональної системи інформації про стан регіональних і зовнішніх ринків продовольства.

6. Регіональний продовольчий ринок є організаційно-економічною системою, що інтегрує в єдиному процесі руху товарів виробників сільськогосподарської сировини й продовольства, оптових торговців, безпосередньо споживачів продукції конкретного регіону й відповідну інфраструктуру, що включає в себе комплекс торговельних, складських, адміністративних приміщень і допоміжних служб (банківська сфера, контроль якості, маркетинг). Сутність регіонального продовольчого ринку визначено як сукупність економічних відносин щодо купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, що вироблена сільгоспвиробниками регіону. Органічною частиною продовольчого ринку є агропродовольчий ринок або ринок сільськогосподарської продукції, що визначається як сукупність різноманітних видів сільськогосподарських ринків, на яких реалізуються економічні відносини між сільгосптоваровиробниками й споживачами щодо виробництва, обміну й споживання сільськогосподарської сировини й продуктів харчування. Визначено і систематизовано фактори формування й розвитку регіонального продовольчого ринку

7. В результаті дослідження впливу процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на стан продовольчої безпеки України та її регіонів дано визначення поняття «продовольча безпека в умовах глобалізації й міжнародної інтеграції», яке трактується як попередження надмірної залежності країни від імпорту життєво необхідних продуктів харчування при недостатньому власному їх виробництві. Основними негативними наслідками такої залежності є: обтяження платіжного балансу країни

великими першочерговими видатками, погіршення постачання населення, голод і загострення соціальної напруги.

Основні положення даного розділу викладені в публікаціях автора [264, 268, 277, 283, 287, 288, 290, 293, 412].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Теоретико-методологічні принципи забезпечення продовольчої безпеки країни та регіонів

На сучасному етапі розвитку суспільства продовольча безпека набуває все більшої актуальності, стаючи однією із ключових міжнародних проблем глобального характеру, вирішення якої є важливою умовою створення атмосфери стабільності й добробуту як у світі в цілому, так і в кожній окремій державі зокрема.

Особливо велике значення дана проблема має в умовах трансформаційного спаду в колишніх соціалістичних країнах, які зіштовхнулися зі значними труднощами в сфері продовольчої безпеки в результаті кардинальних змін економічної системи. Якщо враховувати масштаби й тривалість цих процесів, то в Україні вони протікають, мабуть, найважче, причому причинами цього є як дореформені економічні умови, так і методи проведення цих реформ.

В усіх без винятку розвинених країнах вирішенню продовольчої проблеми надається величезне значення, виходячи з міркувань забезпечення соціальної стабільності й національної безпеки. Там уже багато років існує розуміння того, що виробництво, обмін і споживання продовольства є найважливішою складовою частиною функціонування економічної системи, що займає особливе місце в системі відносин рівня життя й у пріоритетах соціальної ринкової економіки, оскільки прямо пов'язана з життєдіяльністю й життєзабезпеченням людей.

Недостатня усвідомленість важливості забезпечення вітчизняної продовольчої безпеки як одного з основних факторів стійкого національного економічного розвитку, відсутність її ефективного забезпечення зумовлюють

необхідність наукового пошуку нових теоретико-методологічних підходів до формування діючого й ефективного економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки країни та регіонів, особливо в нових умовах формування ринку.

Поняття продовольчої безпеки повинне базуватися на системному підході, з елементами еволюційного й структурно-ієрархічного методу, у комплексі орієнтованих на логічно послідовний виклад різноманітних і взаємодіючих теоретико-методологічних принципів, які у своїй сукупності відображають сутнісні аспекти економічної реальності й реалізують можливість їх плідного синтезу.

Відповідно до названого підходу розкриття змісту поняття «продовольча безпека» як соціально-економічної й макроекономічної проблеми, можливе лише на стику різних дисциплін, що дозволяє вийти на новий рівень сприйняття й узагальнення економічних, історичних і соціальних процесів, на відміну від традиційного підходу, орієнтованого на розгляд продовольчої безпеки як винятково аграрної проблеми.

На наш погляд, виходячи із сучасних реалій української економіки, продовольча безпека - це надійне й безперервне забезпечення всіх верств населення якісними продуктами харчування переважно власного виробництва за прийнятими фізіологічними нормами, яке передбачає економічну доступність продовольства й гарантію збереження даних положень у майбутньому.

Як складова національної безпеки продовольча безпека стає модулятором науково-технічного прогресу, фактором інтенсифікації виробництва, стимулом зростання продуктивних сил суспільства й на цій основі якісного економічного росту.

На наше переконання, продовольча безпека, будучи важливою відтворювальною категорією, є основною умовою відтворення робочої сили. Лише забезпечивши свою продовольчу безпеку, «людина біологічна» здатна

стати «людиною соціальною», спроможною сприймати й обробляти інформацію, а суспільство в цілому – вийти на траєкторію стійкого розвитку.

Тому продовольча безпека на сучасному етапі є однією з основних характеристик рівня й якості життя та основою життєзабезпечення населення.

Підхід до визначення продовольчої безпеки з позицій стійкого розвитку суспільства й концепції розвитку людини зміщує акценти у бік безпеки людини, відтворення людського потенціалу як основного фактору економічного росту.

Однією з основних ознак поняття «сталий розвиток» є характеристика його як єдності трьох складових – економічної, соціальної й екологічної («людина-виробництво-природа»), що утворюють соціоприродну систему. Продовольча безпека, що має безпосереднє відношення до всіх трьох названих сфер, є необхідною умовою стійкого розвитку людства в цілому й у кожній державі зокрема.

Найважливішою складовою даної тріади є людина як основна продуктивна сила суспільства, що робить актуальною проблему її відтворення. Основною умовою відтворення робочої сили є задоволення життєво важливих потреб людини в їжі, одязі, житлі, причому потреба в їжі є для людини, за словами А. Маслоу, «самою насущною з всіх потреб» [128].

Необхідно відзначити, що в умовах постіндустріальної економіки зміст поняття «відтворення робочої сили» значно розширюється. Воно містить у собі не лише підтримку здатності працівника до праці, тобто не лише відновлення його фізичних і духовних сил, витрачених у процесі виробництва, але й необхідність забезпечення всебічного, гармонійного розвитку особистості, що при постіндустріалізмі є неодмінною умовою ефективного відтворення робочої сили. Однак дане завдання вирішується лише на основі задоволення первинних потреб людини і це ще раз підкреслює актуальність проблеми продовольчого забезпечення.

В умовах української економіки проблема забезпечення продовольчої безпеки набуває особливої актуальності, оскільки відсутність задоволення первинних потреб населення в їжі перешкоджає збереженню й удосконаленню людського потенціалу й унеможливорює перехід економіки України на траєкторію сталого якісного економічного росту.

Парадокс продовольчої проблеми в Україні полягає в тому, що маючи колосальний природний потенціал, який є одним з найбільш вагомих у світі та дозволяє вирішувати всі проблеми продовольчої безпеки і, більше того, стати великим експортером екологічно чистих продуктів харчування, наша країна за рівнем харчування перебуває в групі країн «третього світу».

Наявний потужний виробничий ресурс (а саме сільськогосподарські угіддя) нашої державі необхідно використовувати навіть за умови, коли імпорт продовольчих товарів є ефективнішим власного виробництва у короткостроковому періоді.

Сьогодні Україна не здатна забезпечити продуктами харчування навіть своє населення, чисельність якого щорічно скорочується. Ряд причин сформованого парадоксу включає як об'єктивні (соціально-економічні, виробничі фактори, пов'язані з перехідним періодом), так і суб'єктивні причини (відсутність чіткої державної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки та ін.). За підрахунками фахівців, при підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва в державах, що розвиваються, і країнах «третього світу» до рівня групи розвинених країн обсяг створюваного продовольства був би достатній для того, щоб забезпечити харчуванням не близько 7 млрд. людей (чисельність населення світу), а щонайменше 25 - 30 млрд. Це значною мірою відноситься й до України, природно-ресурсний потенціал якої здатний прогодувати не лише 45,7 млн. чол., а як мінімум у два рази більше (за розрахунками експертів) [102].

Сьогодні національна продовольча безпека характеризується як кількісними показниками, так і доступом до продовольства. У широкому

розумінні слова поняття «продовольча безпека» може бути представлено з різних сторін (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Схематичний огляд підходів до визначення поняття «продовольча безпека»

Забезпечення продовольчої безпеки варто розглядати як спрямований на досягнення даної мети процес, у якому беруть участь суб'єкти ринкових відносин, держава в особі адміністративних органів, некомерційні об'єднання.

При розгляді «продовольчої безпеки» як економічної категорії нами були використані наступні принципи еволюційної теорії, закладені в класичних працях Р. Нельсона й С. Уінтера [189].

Мінливість – здатність системи забезпечення продовольчої безпеки змінюватися в часі. Ці зміни визначаються економічним середовищем і можуть розвиватися як еволюційним шляхом, обумовленим розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, так і революційним, коли різко змінюється характер продуктивних сил і виробничих відносин.

Неоднорідність – розбіжність властивостей первинних елементів системи, пов'язана з історією розвитку, соціальними й культурними особливостями, рівнем розвитку економіки. У ринковому середовищі неоднорідність системи багато в чому залежить від конкурентоспроможності підприємств АПК, торгівлі, громадського харчування.

Обмеженість – властивість, що визначається обмеженістю ресурсів (природних, фінансових, людських тощо), характером виробничих відносин. Обмеженість створює загрози, у тому числі загрозу продовольчої безпеки, але поряд з тим вона є джерелом поступального руху.

Адаптивність – пристосовуваність системи забезпечення продовольчої безпеки до змін зовнішнього середовища. Чим вище ступінь адаптивності, тим вище ефективність функціонування системи.

Системність. Суб'єкт і соціально-економічне середовище становлять єдине ціле або систему, елементи якої взаємодіють між собою через певні зв'язки й обмеження.

Таким чином, поняття «продовольча безпека» ми розглядаємо як процес забезпечення населення продуктами харчування відповідно до фізіологічних норм із позицій системного підходу. Напряму трансформації системи забезпечення продовольчої безпеки доцільно задавати наступними параметрами:

- досягнення певної рівноваги між виробництвом харчових продуктів, їх реалізацією й споживанням;
- ускладнення системи, обумовлене тим, що еволюціонують всі елементи системи;
- функціонування системи підпорядковується закону композиції, відповідно до якого всі елементи системи розвиваються у зв'язку один з одним;
- цілі функціонування системи визначаються потребами, які еволюціонують із розвитком суспільства.

Кожен структурний елемент системи виконує свою роль, але загалом система зберігає цілісність. Звідси випливає важливість розробки механізмів стратегічного державного управління системою забезпечення продовольчої безпеки.

Динамічна модель управління системою забезпечення продовольчої безпеки представлена на рис. 2.2.

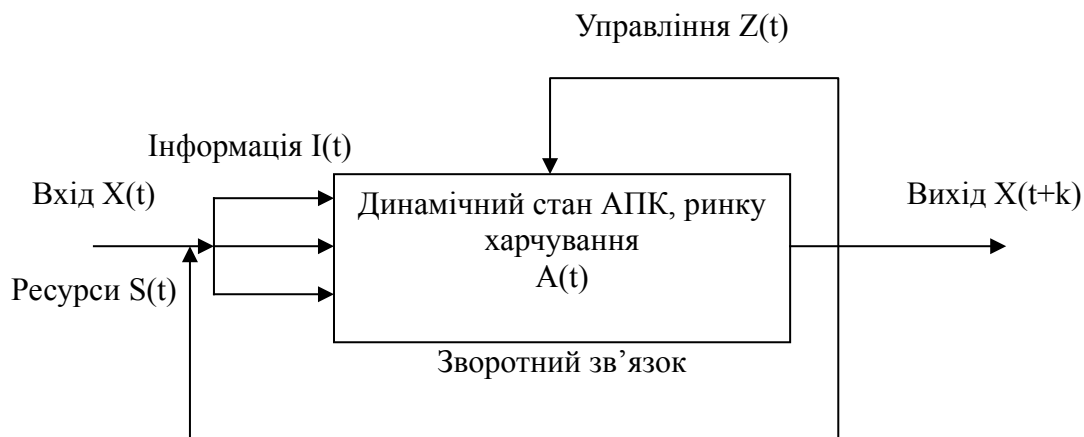

Рис. 2.2. Модель динамічної системи забезпечення продовольчої безпеки

Рівняння стану динамічної системи записується в наступному вигляді:

$$dA|dt = F [X(t), A(t), X(t+k), Z(t), S(t), I(t)], \quad (2.1)$$

де F – функція, що визначає еволюцію системи;

$X(t)$ – стан входу (характеристика галузей, що забезпечують продовольчу безпеку на певний період часу);

$A(t)$ – динамічний стан системи, що вимірюється приростом врожаю, посівних площ, збільшенням виробництва й реалізації харчових продуктів тощо;

$X(t+k)$ – стан виходу (характеристика галузей, що забезпечують продовольчу безпеку на планований період);

$Z(t)$ – стан системи управління галузями, що забезпечують продовольчу безпеку, у тому числі рівень державного впливу на галузі;

$S(t)$ – ресурсний потенціал (кліматичні умови, характеристика земель та ін.);

$I(t)$ – інформаційний потік.

Цілі функціонування системи забезпечення продовольчої безпеки визначаються наявними або передбачуваними (у випадку прогнозу) потребами в харчових продуктах. Еволюція потреб соціального середовища обумовлена необхідністю захисту від загрози втратити здоров'я в результаті незадовільного харчування, потрапити в залежність від зовнішнього середовища.

Властивості цілі функціонування, які повинна мати розглянута система, варто визначити в наступному порядку:

- детермінована потребами в харчових продуктах;
- вибір визначається властивостями суб'єкта і його знаннями про систему й середовище;
- конкретна й вимірювана – визначається фізіологічними нормами харчування;
- досяжна – існують об'єктивні умови для забезпечення продовольчої безпеки.

Динамічні властивості системи визначаються процесами, що відбуваються в ній. Протікання процесів обумовлене станом входу, виходу, зворотного зв'язку й законом управління.

Кінцевою метою функціонування системи забезпечення продовольчої безпеки є задоволення потреб людини в їжі.

Використовуючи системний підхід до розуміння продовольчої безпеки можливо оцінити:

- загальну кількість виробництва й споживання продуктів харчування;
- безпеку продуктів харчування і їх збалансованість по білках, вуглеводах, жирах;
- умови, що забезпечують підвищення реальних доходів, що дозволяють вирішити проблему доступності продуктів харчування для всіх

верств населення відповідно до рекомендованих норм із урахуванням диференціації за соціальними групами і регіонами.

Дослідженню стану продовольчої безпеки повинен сприяти постійно діючий моніторинг, що дозволяє відслідковувати процес виробництва й споживання продуктів харчування. У процесі моніторингу визначаються фактори, які по-різному впливають на продовольчу безпеку, при цьому використовуються критерії, що відображають сутність процесу досягнення якої-небудь глобальної мети, індикатори і їх граничні значення. Для кожного з індикаторів визначаються граничні значення, відхилення від яких є сигналом виникнення загрози соціально-економічної дестабілізації. Індикатори характеризують граничні значення, ігнорування яких перешкоджає ефективному розвитку економіки й соціальної сфери та призводить до формування руйнівних тенденцій у виробництві та рівні життя населення [386].

У сфері продовольчої безпеки такий критерій повинен визначати рівень забезпеченості власним виробництвом і задоволення нормативних потреб населення в якісних й збалансованих по білках, жирах, вуглеводах безпечних продуктах харчування на душу населення. При цьому необхідно враховувати й показники, що характеризують залежність забезпечення населення від імпорту основних продуктів харчування на душу населення. Причому поріг продовольчої безпеки, встановлений ФАО (ООН), становить 20% імпорту від загального обсягу продовольства, що споживається [190].

Методичною основою вибору індикаторів продовольчої безпеки можуть слугувати раціональні (фізіологічні) норми споживання за основними продуктами харчування. При розрахунку граничних значень індикаторів враховувалася Державна цільова програма розвитку села на період до 2015 р. [237]. У програмі передбачено збільшення виробництва продукції на 24% при середньорічному темпі росту приблизно 4%. При розрахунку граничних значень на більш віддалену перспективу слід використовувати прогнозні матеріали до 2020 р. На підставі індикаторів і граничних значень,

обумовлених виходячи з нормативів на душу населення, розраховуються загальні обсяги продовольства за основними видами продуктів.

Одночасно при визначенні загальних обсягів враховується необхідність державних резервів, а для певних продуктів і обов'язкова наявність у балансі фуражного й насіннєвого фонду. Таким чином, при визначенні обсягу виробництва продовольства, необхідного для задоволення нормативних потреб населення в цілому по Україні, варто вносити поправки на насіннєвий фонд (для зернових, картоплі, соняшника тощо). Крім того, необхідно враховувати природні втрати й відходи виробництва.

Розглянемо розрахунок граничних значень споживання на прикладі м'яса. У складній ситуації з виробництвом і споживанням м'яса в Україні до встановлення граничних значень варто підходити з урахуванням обсягів споживання вітчизняного й імпортного м'яса. Обсяг вітчизняного виробництва буде характеризувати тенденції зміни вітчизняного виробництва й споживання м'яса й м'ясопродукції з урахуванням сформованих темпів приросту й досягнення медичних нормативів споживання. Одночасно варто враховувати імпорт м'ясної продукції й рівень її споживання.

На підставі даних балансу м'ясних ресурсів, виходячи із закладених темпів приросту продукції сільського господарства до 2015 р., нами розраховані граничні значення індикаторів по досягненню нормативного споживання м'яса, молока й іншої продукції, споживання якої знаходиться нижче рекомендованої норми. Результати розрахунків по споживанню м'яса наведені в табл. 2.1.

Як видно з наведених даних, індикатор раціональної норми споживання м'яса за рахунок вітчизняного виробництва не буде досягнутий і до 2020 р., у зв'язку з цим варто розглядати й потребу в імпорті. Якщо імпорт буде наростати такими ж темпами, як це склалося в 2007-2010 рр., то нормативне споживання м'яса в Україні, з урахуванням природних втрат, буде досягнуте до 2014-2016 рр., і гостро постане проблема імпортозаміщення, оскільки

подальше нарощування імпорту призведе до скорочення вітчизняного виробництва.

Таблиця 2.1

Індикатор і граничні значення споживання м'яса (вітчизняного виробництва)
на душу населення, кг

Продукт	Індикатор	Фактичне споживання в 2009 р.	Задані параметри збільшення виробництва до 2015 р. – 24,1% (по програмі)		Розрахунок потреби до 2015 р.	Прогноз приросту до 2020 р. при середньорічних темпах 4%		
			Усього	У середньому за п'ять років		У середньому за рік	До 2020 р.	2020 р. усього на душу населення
М'ясо (забійна вага)	75	40,0	9,6	2	49,6	2	16	66

В Україні необхідно вводити квотування імпорту залежно від рівня виробництва й споживання продуктів харчування із країн-постачальників. На нашу думку, квотування повинне, в першу чергу, торкнутися м'яса птиці, що займає понад 60% м'ясного імпорту. При імпорті м'яса у значних обсягах надзвичайно важливим є такий показник, як частка імпортованих товарів, що визначає залежність держави від країни виробника.

Сьогодні Україна перетворилася в найбільшого імпортера м'яса. Аналогічна тенденція з овочами, цукром, маслом, фруктами, рибою та ін. На імпорт сільськогосподарської продукції й сировини витрачається коштів в 5-6 разів більше в порівнянні з тими, які держава виділяє з бюджету на розвиток сільського господарства. Таким чином, вітчизняний продовольчий ринок значною мірою потрапив у сферу впливу великих світових транснаціональних продовольчих корпорацій.

Необхідна система заходів щодо імпортозаміщення за рахунок раціонального поєднання можливостей нарощування вітчизняного виробництва й імпортних закупівель продовольства. При цьому, окрім можливостей нарощування виробництва, варто враховувати рекомендовані

медичні норми споживання, можливості споживчого попиту й необхідні обсяги імпорту, (корегування яких здійснюється за рахунок квотування). При забезпеченні оптимального поєднання власного виробництва й імпорту надзвичайно важливо мати державний резерв в обсягах, що дозволяють зняти напругу з продовольством у надзвичайних обставинах (неврожай, порушення імпорتنних поставок та ін.). При такому підході до оптимізації імпорту й вітчизняного виробництва імпорту зможе нівелювати тимчасові продуктові дисбаланси й мобілізувати конкурентні можливості вітчизняних виробників. Оптимізація імпортно-експортних операцій повинна враховувати соціально-економічну ситуацію в країні й виходити з балансових розрахунків виробництва й споживання вітчизняного продовольства на душу населення. Регулювання імпорتنних потоків з урахуванням конкретних умов є можливим за рахунок системи економічних важелів, що включають податки, кредити, субсидії, квоти й тарифи з метою збереження вітчизняної продукції.

Для українських споживачів життєво важливі інтереси у продовольчій сфері зводяться до прагнення щодня харчуватися смачно, різноманітно, повноцінно й в обсязі, достатньому для підтримки здоров'я й відновлення витрачених за день сил, і одержання (здобуття) продуктів харчування по можливості з меншими витратами сил (дешевше). Захищеність цих інтересів вітчизняних споживачів продовольства проявляється в дотриманні критеріїв задоволення людей у продуктах харчування. Існує чотири таких критерії. Перший з них – критерій фізичної доступності продуктів харчування для споживача. Це критерій, що визначає як впливає на людей відсутність або навіть нестача продовольства в місцях їх проживання.

Другий – критерій економічної доступності продуктів харчування, тобто їх доступності для споживача за ціною.

Третій критерій – це критерій безпеки продуктів харчування, тобто відсутність у них усього того, що робить даний продукт придатним для їжі або небезпечним для людини. Безпека харчових продуктів визначається як стан обґрунтованої впевненості в тому, що харчові продукти при звичайних

умовах їх використання не є шкідливими й не виявляють небезпеки для здоров'я нинішнього й майбутніх поколінь [377].

Четвертий критерій, що визначає ринковий механізм, - це критерій якості харчування, тобто споживання людиною в щоденному раціоні харчування необхідної їй кількості калорій і поживних компонентів. У щоденному харчовому раціоні активно працюючої людини повинно міститися від 2500 до 6000 ккал. При цьому висока якість харчування забезпечується ще й поєднанням у їжі білків, жирів, вуглеводів і вітамінів, які відповідають медичним нормам. У високорозвинених країнах підтримка належної якості харчування є складовою частиною соціальних програм уряду, постійною турботою громадських організацій.

На нашу думку, виділені критерії визначають ринковий механізм з точки зору якості, безпеки й доступності продуктів харчування для українців.

У самому змісті життєво важливих інтересів українських виробників і споживачів продовольчих товарів закладені передумови формування взаємоприйняттого балансу інтересів, на якому й повинна ґрунтуватися продовольча безпека країни. Разом з тим, реалізація на внутрішньому українському ринку інтересів іноземних постачальників продовольства складає загрозу інтересам і українських споживачів, і виробників продовольства. Протистояти цій загрозі без застосування ефективних заходів державної підтримки в сучасних умовах практично неможливо.

Ринковий механізм є взаємодією суб'єктів господарювання, тобто учасників процесу виробництва, розподілу, придбання й споживання об'єктів економічної діяльності. З погляду забезпечення продовольчої безпеки, об'єктом останньої є особистість, суспільство й держава. З іншого боку, у процесі господарської діяльності, за допомогою якої й здійснюється можливість стабільного забезпечення продовольством, держава, суспільство й людина є суб'єктами господарювання. Таким чином виникає суперечлива єдність елементів економічної системи в умовах ринкового механізму господарювання.

Наукове обґрунтування проблеми досягнення стійкого продовольчого забезпечення населення регіонів з позиції соціально-економічних пріоритетів неминує орієнтує дослідника на необхідність збільшення наукового знання стосовно агроекономічної науки, що пов'язане в основному з теорією пріоритетів, теорією стабільності й біфуркації.

Саме в рамках поєднання цих теорій доцільно, на нашу думку, розглядати дану проблему, як проблему соціальну й економічну, що представлено на рис. 2.3.

Пріоритети в економіці в основному пов'язані з найбільш вигідним, найбільш доходним варіантом вкладення інвестицій, у тому числі й державних. Однак при цьому не враховується соціальна сторона пріоритетності й механізм відповідальності владних управлінських структур за наслідки прийнятих рішень. У зв'язку із цим, як основні умови при досягненні пріоритетів в економіці, включаючи і її аграрну складову, нами

запропоновані наступні: соціально-економічна доцільність і обґрунтованість прийнятих пріоритетів; макро-, мезо- і мікросумісність виділених цілей; системність і комплексність прийнятих рішень; логічна послідовність поставлених завдань і реальність їх інвестиційного забезпечення; наявність механізму відповідальності в економічній політиці на всіх рівнях управління.

При цьому вибір пріоритетів того чи іншого варіанту розвитку, особливо агроекономічної системи, повинен здійснюватися при досягненні раціонального співвідношення між соціальною й економічною доцільністю досягнення такого важливого завдання, як стійке продовольче забезпечення населення регіонів, які у сукупності входять у систему продовольчої безпеки країни.

Сутнісні сторони соціально-економічних пріоритетів у сфері стійкого продовольчого самозабезпечення проявляються, насамперед, в особливій ролі соціальної функції в багатофункціональній системі сільського господарства й всього АПК, що відіграє важливу роль у досягненні стратегічної цілі економічного розвитку – підвищення якості життя населення регіонів і країни в цілому.

При цьому стійке продовольче самозабезпечення може бути досягнуто лише за умови стійкого розвитку регіонального АПК а також ефективної агропродовольчої політики, як складових загально-регіональної (міжрегіональної) системи економічної взаємодії.

Продовольче самозабезпечення регіону, в нашому трактуванні, є процесом стійкого задоволення населення в продуктах харчування в рамках науково-обґрунтованих медичних норм на основі більш ефективного використання ресурсів продовольчого потенціалу регіону, а також забезпечення його реалізації за доступними для населення цінами.

Продовольче ж забезпечення – це задоволення населення продуктами харчування з використанням всіх наявних потенційних можливостей і фінансових джерел регіону в оптимальному співвідношенні рівня самозабезпечення й частки імпорту.

Продовольче забезпечення регіону й у цілому України визначається раціональним співвідношенням внутрішнього виробництва й імпорту продовольства. Тому важливим завданням є визначення регіонального розміру імпорту з урахуванням розвитку власного виробництва з метою забезпечення споживання продовольства згідно фізіологічно обґрунтованих норм, тобто визначення рівня самозабезпечення країни та її регіонів продуктами харчування за рахунок внутрішнього виробництва.

Даний поріг по окремих регіонах і окремих видах продовольства залежно від можливостей внутрішньорегіонального виробництва варіює в межах 35-40%.

У зв'язку із цим проблема досягнення раціональних обсягів імпорту сільськогосподарської продукції, що виробляється у регіоні, повинна, насамперед розглядатися з позиції підвищення життєвого рівня сільського населення

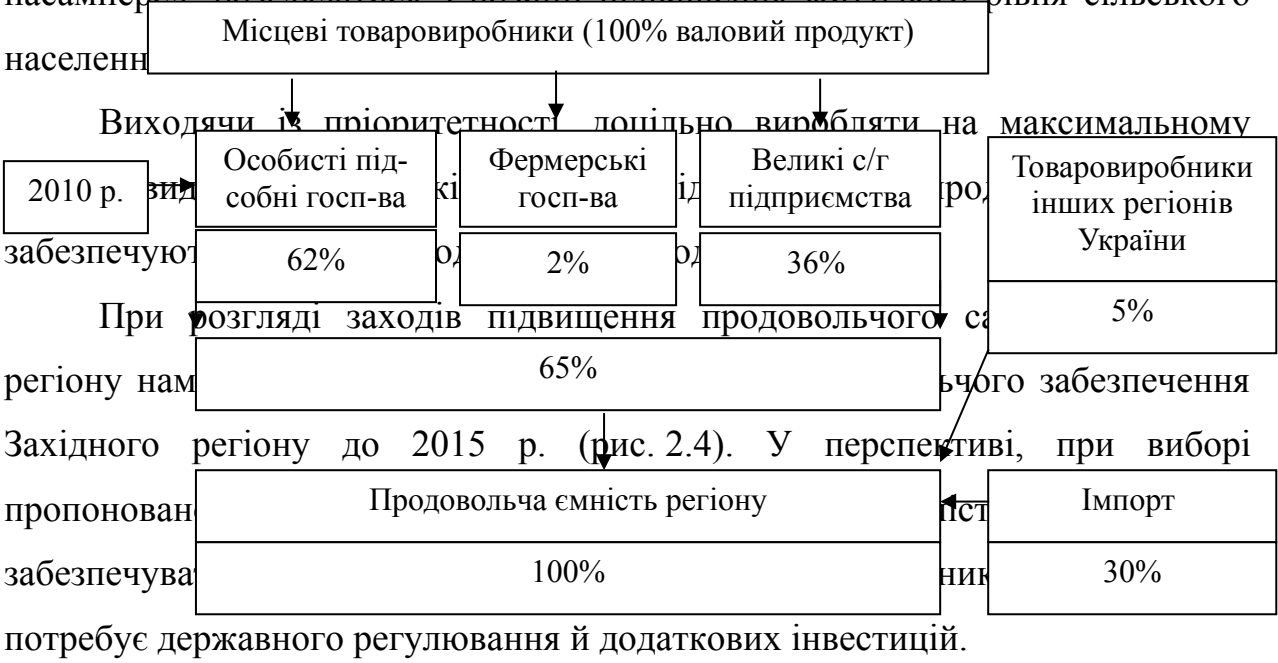

Рис. 2.4. Структура продовольчого забезпечення регіону у 2010 р. та 2015 р.

Визначивши систему факторів продовольчого самозабезпечення, доцільно запропонувати блок-схему оцінки загрози продовольчого забезпечення й формування методів захисту (рис. 2.5).

Інструментами забезпечення регіону продуктами харчування є як економічні, так і адміністративні методи. У цілому слід їх об'єднати в систему державного регулювання (рис. 2.6).

Рис. 2.5. Блок-схема оцінки загрози продовольчому забезпеченню й формування методів захисту

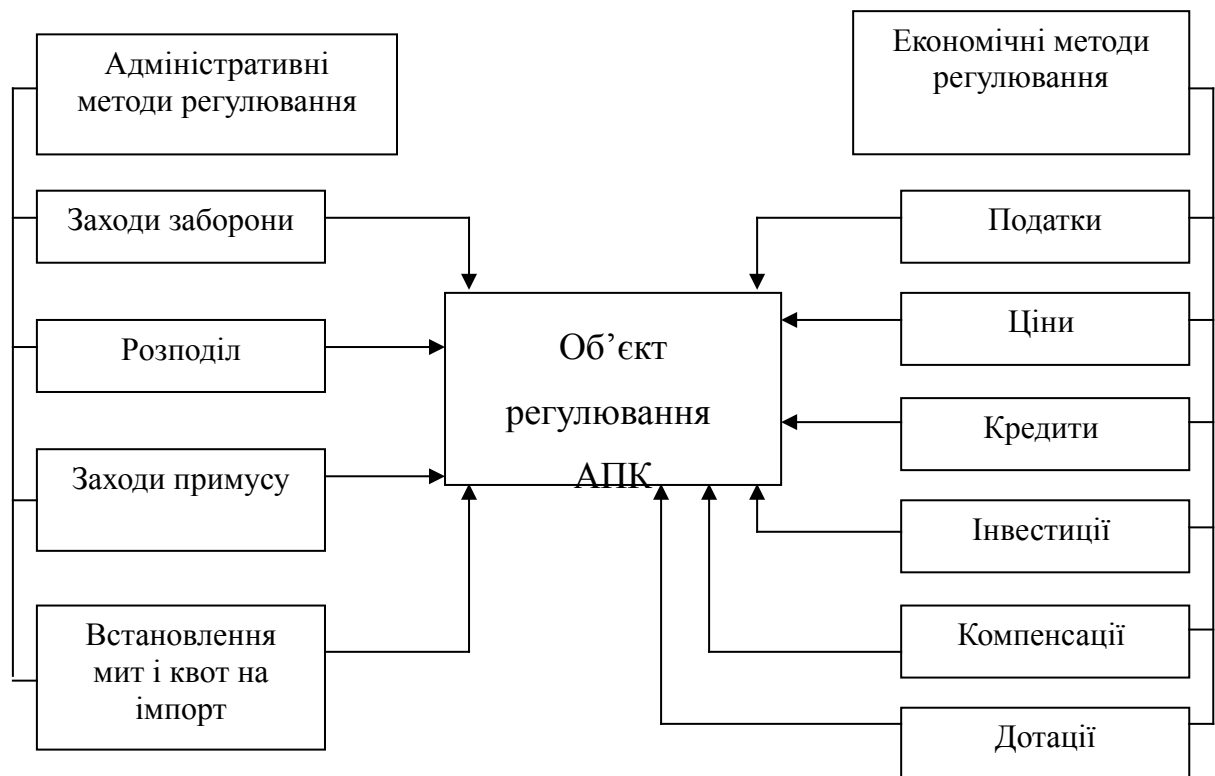

Рис. 2.6. Система державного регулювання АПК регіону

Найважливішими елементами системи державного регулювання повинні бути: стимулювання платоспроможного попиту населення; антимонопольне регулювання й підвищення конкурентоспроможного потенціалу галузі; розвиток ринкової інфраструктури; підтримка стабільної кон'юнктури на ринку продовольства шляхом проведення державних інтервенцій; забезпечення села пільговими кредитами, створення

вітчизняним товаровиробникам сприятливих умов при конкуренції з іноземними товаровиробниками.

Поряд з необхідною державною підтримкою кожному вітчизняному сільськогосподарському підприємству потрібно максимально використовувати власні можливості, впроваджувати економічні госпрозрахункові методи управління, формувати на основі наукового пошуку моделі ефективного господарювання.

У процесі здійснення регулюючих впливів на продовольче забезпечення необхідно, насамперед, представити механізм зміцнення його основних складових, що формують виробництво, розподіл і споживання.

Варто виділити основні етапи продовольчого забезпечення (табл. 2.2) і елементи механізму вирішення основних проблем у процесі виробництва й споживання продовольства.

У процесі реалізації етапів варто врахувати, що основна маса населення орієнтована на першочергове задоволення нагальних потреб першого й другого етапів. А соціальна орієнтація розвитку АПК регіону повинна передбачати розвиток третього і четвертого етапів.

Придбання дорогих, делікатесних продуктів харчування дозволить зміцнити економіку агропромислового комплексу, вилучати частину «тіньових» доходів, отриманих шляхом нееквівалентного обміну.

У зв'язку з розвитком і вдосконаленням ринкових відносин необхідно ввести в дію й постійно вдосконалювати систему державних і регіональних замовлень на основні товари продовольчого призначення.

При цьому важливо перебудувати модель формування замовлення, що повинна враховувати матеріальну зацікавленість продавця й покупця без диктату цінової політики, що буде сприяти зміцненню фінансового стану не лише сільгоспідприємств, а й організацій інших сфер АПК.

Таблиця 2.2

Етапи вирішення проблеми продовольчого забезпечення

Етапи	Зміст етапів	Шляхи вирішення продовольчої
-------	--------------	------------------------------

		забезпеченості на даному етапі
I етап	Захист найменш забезпечених верств населення	Нарощування виробництва найбільш дешевих, легко відтворюваних продуктів (хліб, картопля, овочі, крупа, цукор, молочні продукти)
II етап	Докорінне покращення загальної структури харчування за рахунок істотного росту питомої ваги більш дорогих і багатих білками й вітамінами продуктів	Збільшення споживання м'яса, рибопродуктів, овочів, фруктів за рахунок пошуку внутрішніх резервів
III етап	Поступове зростання в раціоні харчування делікатесної продукції	В умовах збільшення споживчих властивостей зміцнення матеріально-технічної бази та глибша переробка сільськогосподарської сировини в повноцінні продукти харчування
IV етап	Споживання екологічно безпечної продукції в різноманітному асортименті	Матеріальне стимулювання виробництва екологічно чистої дорогої продукції: телятини, молоді баранини. Використання технологій, що виключають застосування біостимуляторів, пестицидів

2.2. Умови та чинники забезпечення продовольчої безпеки регіонів

України

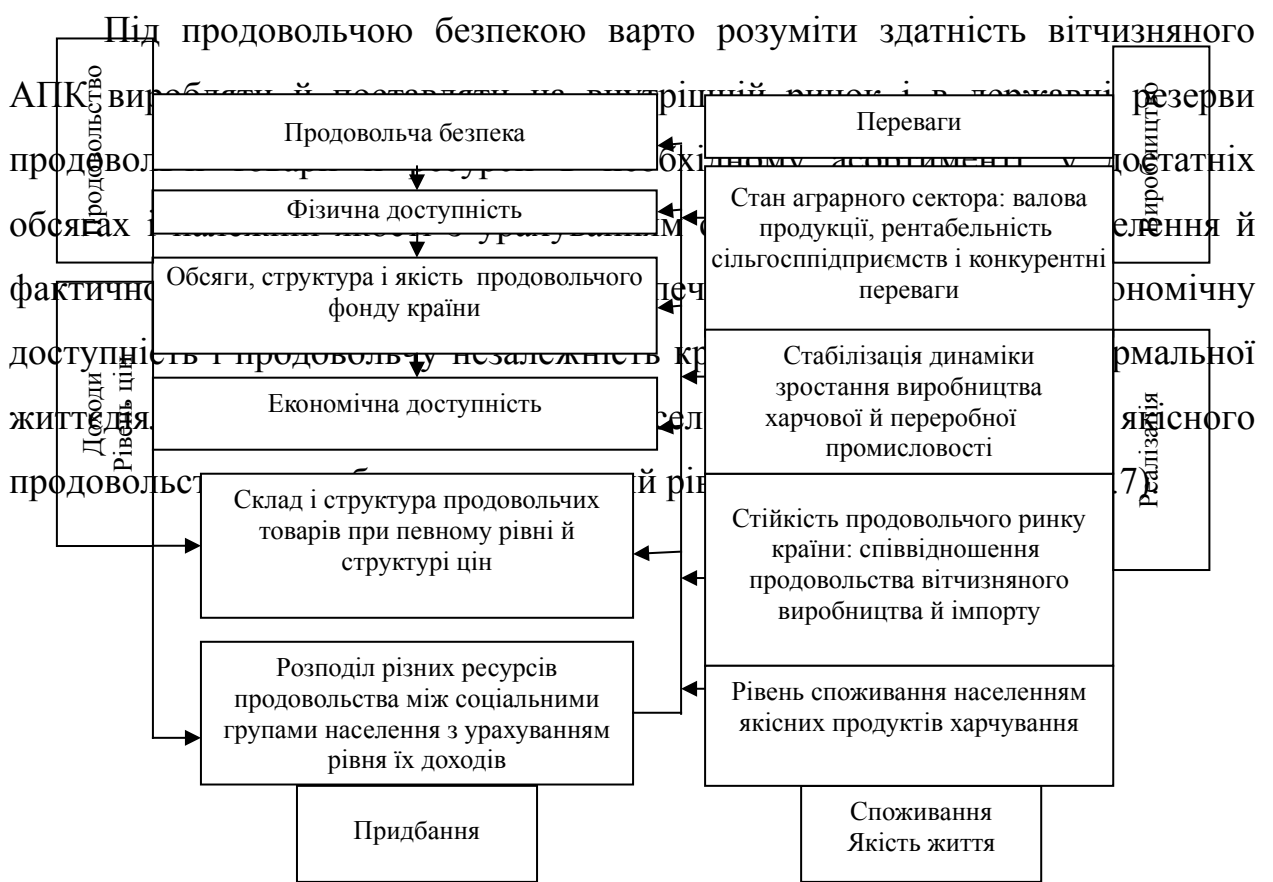

Рис. 2.7. Взаємозалежність соціально-економічних показників, що визначають продовольчу безпеку

Змістовними ознаками продовольчої безпеки є: асортименти продовольства, його достатній обсяг і відповідний рівень якості, фактичний рівень доходів, що забезпечують купівельну спроможність і необхідний рівень споживання продуктів харчування.

Продовольча безпека передбачає економічну доступність продовольства, що визначається за коефіцієнтом економічної доступності (Кед):

$$Ked = C_{пк} \div \frac{I_{ср/м}}{N_n} \quad (2.2)$$

де $C_{пк}$ – вартість продовольчого кошика;

$I_{ср/м}$ – середньомісячний дохід населення;

N_n – чисельність населення.

Якщо цей показник наближається по величині до одиниці, то це свідчить про зменшення економічної доступності продовольства для населення. Рівень споживання продовольства в країні залежить від рівня доходів населення. Більші розбіжності в доходах позначаються на рівні і якості харчування. Разом з тим, якість життя залежить від рівня доходів

людей. Система забезпечення продовольчої безпеки характеризується такими соціально-економічними критеріями, як виробництво продуктів харчування, реалізація (у т.ч. імпорт), придбання (розподіл) продовольства між соціальними групами населення з урахуванням їх доходів, споживання й відтворення, роль у забезпеченні якості життя.

Продовольча незалежність є здатністю держави гарантувати економічну доступність до основних продуктів харчування всіх соціальних груп у кількості і якості, необхідній для нормальної життєдіяльності й відтворення населення, за рахунок власного виробництва й регульованої частини імпорту продовольства (рис. 2.8). У свою чергу, необхідні обсяги виробництва, споживання і якість продуктів харчування визначають продовольчу незалежність держави. Тому забезпечення населення якісними продуктами харчування за науково-обґрунтованими нормами є головним показником стабільності реалізації державної агропродовольчої політики.

Стан вітчизняного агропромислового виробництва повинен забезпечувати поставку і ресурсів у державні страхові резерви поряд з імпортованими товарами.

Забезпечення продовольчої безпеки, у першу чергу, залежить від обсягів виробництва АПК України, що особливо важливо в умовах розвитку аграрної економіки в рамках вимог СОТ. Продовольче забезпечення здійснюється за допомогою функціонування продовольчого комплексу, що забезпечує внутрішні потреби жителів країни в продуктах харчування і регульованих імпортованих поставок.

Рис. 2.8. Взаємозв'язок і взаємозумовленість продовольчої безпеки, незалежності й продовольчого забезпечення

В узагальненому вигляді фактори відтворення продовольчої безпеки країни можуть бути згруповані за критеріями: економічними, соціальними, соціально-економічними, політичними, екологічними (природно-кліматичними), науково-технічними. Першочергова роль належить соціально-економічному фактору в забезпеченні продовольчої безпеки. Цільові характеристики, критерії, показники оцінки й динаміки продовольчої безпеки представлені в моделі на рис. 2.9.

Якісні характ ерист ики	Цільові орієнтири й характеристики	
	Соціальний чинник	Рівень споживання продуктів харчування
	Економічний чинник	Обсяг власного виробництва продовольства
Кількі сні характ ерист ики	Спеціальна ціль	Скорочення частки родин і домогосподарств із недостатнім обсягом харчування по калорійності й збалансованості
	Критерії й показники оцінки ступеня продовольчої безпеки країни	
	Економічний чинник	Кон'юнктура внутрішнього ринку
		Співвідношення цін на імпортне й вітчизняне продовольство
		Продовольчі резерви й запаси
	Соціально-економічний чинник	Економічна й фізична доступність продовольства (оцінюється по доходах і видатках)
		Збалансованість харчування
		Відповідність раціону харчування національним та релігійним традиціям і перевагам
	Соціальний чинник	Відповідність пропозиції продовольства соціальній структурі населення. Ринок продовольства ділиться на три частини: для бідних верств населення, для середніх, для заможних
		Якість людського капіталу
Протекціоністська політика		
Політичний чинник	Диференційована політика стосовно імпорту продовольства	
	Умови й чинники збереження й забезпечення продовольчої безпеки	
	Науково-технічний чинник	Частка (%) відновлення продовольчих потоків інноваційною продукцією
Частка (%) підприємств із атестованим менеджментом якості		
Динам іка продо вольчо ї безпе ки	Екологічний чинник	Особливість природно-кліматичних умов
	Політичний чинник	Стан ділового клімату

Рис. 2.9. Економічна модель процесу відтворення продовольчої безпеки

До цільових характеристик продовольчої безпеки в країні варто віднести рівень споживання населенням продуктів харчування та обсяги власного виробництва продовольства; у якості спеціальної підцілі виступає зниження частки родин і домогосподарств із недостатнім обсягом харчування за калорійністю й збалансованістю.

З кількісною оцінкою пов'язані критерії й показники визначення рівня забезпеченості продовольчої безпеки держави: економічні, соціально-економічні й політичні. Збереження й відтворення продовольчої безпеки в динаміці можливе за умови забезпечення інтенсифікації АПК і, відповідно, підвищення обсягів виробництва.

Збільшення майнової диференціації спричиняє зниження платоспроможного попиту на продовольство й відповідне скорочення його споживання значною частиною населення. Імпорт продовольства й сировини для його виробництва завдає шкоди вітчизняним агровиробникам. Диспропорції в регіональному соціально-економічному розвитку України «розривають» єдиний продовольчий ринок країни, провокують нелегітимні заборони й обмеження. Таким чином, додання загальній економічній політиці соціального вектора – базисний фактор забезпечення національної продовольчої безпеки країни.

Від рівня продовольчої забезпеченості залежить і здоров'я нації, і тривалість життя, ступінь соціальної стабільності в цілому. У системі завдань і заходів щодо покращення продовольчого забезпечення на перший план виступає подолання продовольчої недостатності в структурі споживання населення країни.

Концепція й модель ринкового механізму забезпечення продовольчої безпеки країни повинна базуватися на теоретично обґрунтованих складових ланках (стимуляторах) ринкового механізму, які повинні служити головними засобами реалізації й удосконалення ринкових відносин, використання

економічних законів. Ринковий механізм регулювання продовольчої безпеки країни повинен включати наступні підсистеми: врахування дії закону попиту та пропозиції, конкурентне середовище, рівень і динаміку цін, конкуренцію імпорту.

Позитивними тенденціями динаміки продовольчої безпеки в умовах відкритої економіки є наступні: посилення ролі державного протекціонізму в аграрній сфері; доходи між підприємствами єдиного технологічного ланцюга (сільськогосподарськими організаціями, підприємствами переробки й торгівлі) повинні розподілятися більш рівномірно, що, у першу чергу, пов'язане зі збільшенням обсягів інвестицій у виробництво; зростання видатків населення на придбання продовольчих товарів, що, відповідно, призводить до покращення харчування (табл. 2.3).

Негативні процеси полягають у зниженні енергетичної цінності раціону харчування при збільшенні обсягів споживання продуктів населенням країни. Має місце тенденція до зростання ввозу в Україну більш дешевих імпортованих продуктів часто низької якості, що не користуються попитом у розвинених країнах. Це може загострити суперечності інтересів вітчизняних виробників та імпортерів.

Таблиця 2.3

Раціон харчування в середньому на душу населення на рік в Україні, кг

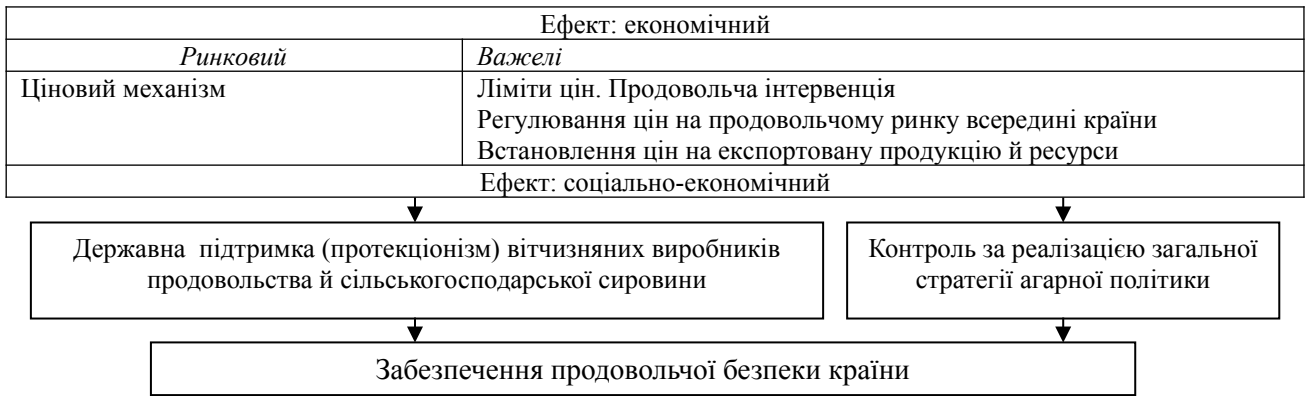
Основні продукти харчування	Фізіологічна норма харчування	Фактичне споживання в 2010р.	Недоспоживання відповідно до фізіологічної норми
Хліб (включаючи крупи)	350	121	229
Картопля	300	133	167
Овочі	400	103	297
М'ясо всіх видів, включаючи ковбаси	200	50	150
Рослинне масло	25	12,2	12,8
Масло тваринне	15-20	4,2	10,8-15,8
Цукор	100	38	62
Яйця курей (шт.)	400	250	150
Калорійність раціону (ккал)	3300	2400	900

В умовах змішаної й відкритої економіки провідна роль залишається все-таки за державою, що створює й підтримує інституціональні й інфраструктурні соціально-економічні системи ефективного функціонування ринкового механізму в АПК.

У збалансованій ринковій економіці роль держави полягає в регулюванні процесів забезпечення продовольством, контролі над їх успішним розвитком, підтримці національних виробників продовольства й створенню страхових запасів і резервів (рис. 2.10).

Система забезпечення продовольчої безпеки, не обмежуючись як кінцевою метою лише безпосереднім забезпеченням харчування населення, включає наступні аспекти: створення стратегічних запасів продовольства; формування оптимального для країни співвідношення в забезпеченні продовольством за рахунок власного виробництва й імпорту; розвиток виробничої бази сільського господарства, а також мережі підприємств по переробці сільськогосподарської сировини, торгівлі продовольством; розширення транспортних мереж для безперебійного постачання сировини на підприємства харчової промисловості, а продовольства – споживачам на продовольчий ринок; фітосанітарний і ветеринарний контроль у сільському господарстві, харчовій промисловості й торгівлі продовольчими товарами; формування доступних основній масі населення цін на продукти харчування.

<i>Адміністративний спосіб регулювання</i>	<i>Важелі</i>
Регулювання виробництва продукції	Плани й комплексні програми (індикативне планування). Стандарти якості. Нормативи
Регулювання зовнішньоекономічної діяльності	Ліцензування Сертифікація
Регулювання внутрішньоекономічної діяльності	Створення стратегічних запасів і резервів продовольства Антимонопольні заборони й заходи призупинення діяльності підприємств АПК
Регулювання соціальної сфери	<i>Ціль аграрної політики</i> – досягнення найбільш повного задоволення потреб населення в продуктах харчування відповідної якості Досягнення високого рівня життя людей Ефект: соціально-економічний
<i>Економічний</i>	<i>Важелі</i>
Кредитний механізм	Кредитування вітчизняних товаровиробників на пільгових умовах
Податковий механізм	Податкові пільги
Фінансовий механізм	Державні інвестиції, замовлення, дотації, субсидії, компенсації Регулювання потоків коштів при обігу продовольчих товарів
Митний механізм	Мита. Тарифи. Квотування

Рис. 2.10. Адміністративне, економічне й ринкове регулювання системи

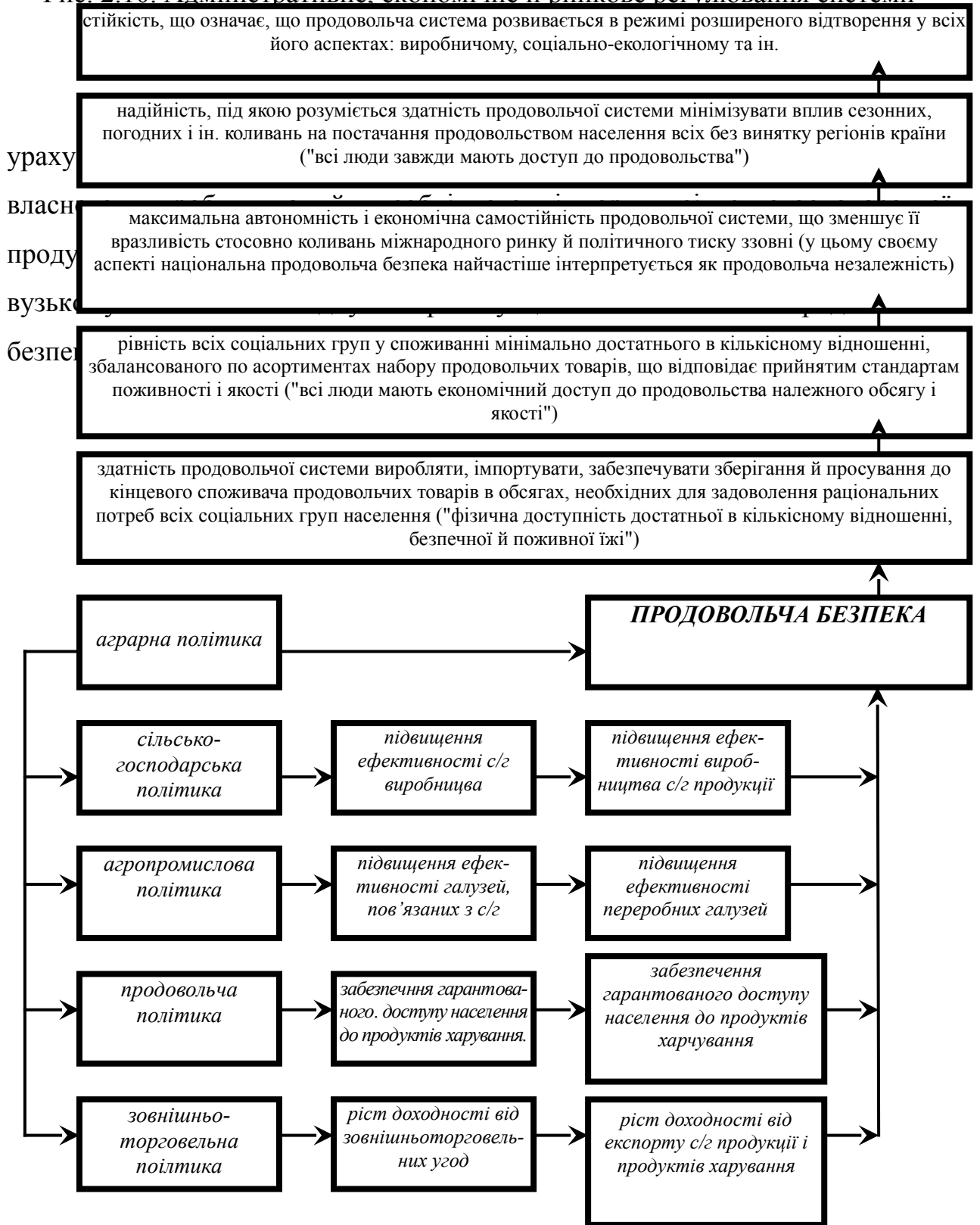

Рис. 2.11. Взаємозв'язок цілей різних структурних елементів аграрної політики в контексті впливу розвитку аграрної галузі на продовольчу безпеку

Так, для сільськогосподарської політики генеральна ціль, що забезпечує продовольчу безпеку країни – підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва; для агропромислової політики – підвищення ефективності галузей, пов'язаних із сільським господарством; для продовольчої політики – забезпечення гарантованого доступу населення до продуктів харчування; для зовнішньоторговельної політики – збільшення прибутковості від зовнішньоторговельних операцій.

Варто обмежити й надприбутки переробників сільгосппродукції й торгівлі. Так, наприклад, при нормі прибутку від 21 до 25% цілком можливо встановити норму оподаткування в 40%. А при нормі прибутку від 25 до 30% податок повинен становити 70%, при нормі прибутку понад 30% - податок повинен досягати 100%, тобто бути заборонним по суті. Відповідні коректування необхідні й для податку на додану вартість. При цьому податки на доходи фізичних осіб слід залишити на колишньому рівні, оскільки в цьому випадку податкові інструменти повинні впливати на пропорції використання створеного продукту, а не на абсолютні розміри доходів.

Податкові інструменти повинні стати основними інструментами реалізації пропонованих ринкових принципів реструктуризації господарських зв'язків у рамках регіонального агропродовольчого комплексу. Це економічно справедливі й прийнятні заходи, що не вимагають репресивного потенціалу.

Особливістю формування попиту на аграрну продукцію є олігополія виробників продуктів харчування й держави, що практично змушує сільгосптоваровиробників продавати сільськогосподарську сировину за заниженими цінами. Пропозиція з боку аграрних виробників формується переважно за позаекономічними принципами – через безвихідь фінансового стану багатьох господарств і неможливість сільських жителів змінити напрями зайнятості як з економічних, так і з неекономічних причин.

У сучасних українських умовах збільшується частка споживання населенням імпортних продуктів харчування, імпорту збільшувався випереджальними темпами щодо експорту з країни. З урахуванням стану світового ринку відзначимо, що ціни на сировину й енергоносії збільшуються швидше, ніж ціни на вітчизняну сільськогосподарську продукцію, що сприяє подальшому зниженню конкурентоспроможності сільгосптоваровиробників.

У підсумку формується досить гостра загроза як для аграріїв, так і для виробників продуктів харчування. У сучасних кризових умовах все гостріше постає питання про підтримку продовольчої безпеки України на необхідному рівні, тобто збільшення вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції й продуктів харчування відповідної якості. При цьому, посилюється думка про те, що лише зовнішня підтримка, насамперед, з боку держави, може забезпечити виконання вимог продовольчої безпеки й необхідно більш активно використовувати заходи митного регулювання ввозу імпортних продуктів [101].

З одного боку, необхідність активної ролі держави в забезпеченні продовольчої безпеки підтверджується численними прикладами із закордонної господарської практики. З іншого, - основи будь-якого діючого

фактору повинні бути пов'язані з основами існуючої економічної системи, тобто доцільно визначити наскільки продовольча безпека країни забезпечена ефективним функціонуванням національної економіки.

Тому, основні фактори забезпечення продовольчої безпеки повинні полягати в параметрах існуючого платоспроможного попиту населення. У протилежному випадку вся категорія безпеки стає не економічною, а адміністративною.

З погляду досліджуваної теми, це і є основи ринкового механізму економічної безпеки, що забезпечують постійне корегування в процесі вироблення й прийняття рішень щодо раціонального використання обмежених виробничих ресурсів з позицій загальнонаціональних інтересів. Підсумовуючи, доцільно зробити висновок, що в змістовному трактуванні категорії національної безпеки повинна бути представлена, насамперед, її економічна основа. Власне кажучи, цей економічний фактор стає все більш важливим компонентом національної безпеки.

З огляду на можливу подальшу трансформацію змісту категорії національної безпеки, що включає й продовольчу, її варто представляти як функцію всієї національної економіки, розглядаючи як процес, стан всієї системи економічних відносин.

Отже, варто відзначити системоутворюючу роль економічної безпеки. В абстрактному розумінні яка б сутність соціально-економічної системи не формувалася, вона буде мати місце в реальності лише тоді, коли під дією зворотних зв'язків не буде втрачати своїх основних характеристик. Стосовно до явищ економічного змісту це визначає місце категорії економічної безпеки як у системі національної безпеки, так і в системі формованої моделі соціально-економічних відносин.

У ринковій економіці це означає функціонування ефективного механізму відтворення, що задовольняє матеріальні інтереси всіх основних учасників господарських процесів.

На наш погляд, саме в цьому контексті варто сприймати визначення продовольчої безпеки, представлене в Римській декларації Всесвітнього форуму, що відбувся в листопаді 1997 р. [229], у якому наголошувалося на необхідності забезпечення доступу всіх людей у будь-який час до продовольства, необхідного для здорового й активного життя. Таке всеохоплююче забезпечення продовольством можливе лише в ринкових умовах, оскільки державними заходами його забезпечити неможливо.

Отже, розглядаючи продовольчу безпеку, доцільно не лише зупинитися на критеріях доступності для населення необхідних продуктів харчування належної якості, а й акцентувати увагу на безпосередніх мотивах діяльності сільгосптоваровиробників, що лежать в основі їх функціонування. Окремі дослідники [184, 332, 367] відзначають, що державна політика щодо збільшення виробництва сільськогосподарської продукції зосереджується в основному на технологічному й технічному аспектах, як правило, не надаючи належної уваги формуванню комплексу економічних і матеріальних стимулів.

Дослідники все більше уваги надають проблемам формування ефективної вітчизняної аграрної політики [9, 17]. В економічній літературі утвердилося достатньо узагальнене розуміння сутності аграрної політики. З одного боку, аграрна політика – це складова частина загальної економічної політики держави, що тісно функціонально пов'язана з її іншими складовими – зовнішньоторговельною, промисловою, екологічною, соціальною та ін. політиками. Поряд із цим, в аграрну політику включають і політику розвитку аграрного сектора (як стратегію макроекономічного управління), і продовольчу політику (орієнтовану на соціальні питання можливості споживання продуктів харчування основними групами й верствами населення відповідно до реальних доходів), і агропромисловою політику (яка повинна вирішувати сукупність складних проблем щодо функціональної взаємодії сільського господарства з такими сферами як торгівля, переробка, виробництво засобів виробництва, фінанси й кредит), і

зовнішньоторговельну аграрну політику (пов'язану з національними інтересами країни на світових ринках) та ін.

Отже регіональна аграрна політика є сукупністю принципів, заходів і дій, реалізованих державою для створення умов ефективного функціонування господарського комплексу країни. Відповідно основні завдання її регулювання полягають у наступному: стабілізації агропромислового виробництва з наступним його розвитком; забезпеченні продовольчої безпеки країни на необхідному рівні; підтримці ринків сільськогосподарської продукції й продовольства; послідовному покращенні продовольчого забезпечення населення; підтримці балансу між сільським господарством та іншими галузями економіки; захисті вітчизняних сільгосптоваровиробників та ін.

Таким чином, майже вся економічна політика держави в тій чи іншій мірі пов'язана з агропромисловим комплексом. Проте, на наш погляд, особливо з урахуванням реалій сучасного економічного становища в Україні, реалізувати всі вказані напрями практично неможливо. Тобто виникає ситуація, коли наукові дослідження не цілком корелюють із господарською практикою. З огляду на це, необхідно посилити елементи прагматизму аграрної політики держави.

У цьому плані значну увагу слід зосередити на суті аграрної політики в країнах Європейського союзу. Ще в Римському договорі були прописані цільові орієнтири єдиної аграрної політики, що передбачали:

- збільшення продуктивності сільського господарства шляхом сприяння технічному прогресу й шляхом забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва й оптимального використання виробничих факторів, особливо праці;

- забезпечення високого рівня життя сільського населення, зокрема шляхом збільшення індивідуальних доходів осіб, зайнятих у сільському господарстві;

- підтримку стабільності ринків і забезпечення можливості для пропозиції сільськогосподарської продукції;
- сприяння продажу сільськогосподарської продукції споживачам за доступними цінами.

Головний акцент полягає в створенні умов для підтримки доступних цін і високих доходів зайнятих в аграрному секторі.

У такій ситуації слід звернути увагу на заходи бюджетного характеру, особливо з урахуванням світового досвіду. Дійсно, у країнах Євросоюзу на підтримку сільгосптоваровиробників виділяється бюджетних коштів значно більше. Безумовно, що суми, які виділяються на сільське господарство й рибальство в бюджеті України явно недостатні й з такими ресурсами практично неможливо проводити ефективну аграрну політику.

У той же час, з урахуванням високої монополізації можна стверджувати, що значні бюджетні кошти, які виділяються на підтримку сільського господарства, слугують не лише йому, а й сприяють одержанню монопольних доходів, що особливо яскраво видно в умовах глобалізації світової економіки, коли уряди активно підтримують експансію своїх монополій на зовнішніх ринках.

Повертаючись до вітчизняних проблем, слід відзначити неможливість досягнення стійкого розвитку сільського господарства при сформованих абсолютних і відносних пропорціях. Якщо спробувати скористатися найпоширенішими й перевіреними на практиці моделями економічного росту, зокрема неокласичною моделлю Солоу [36], то стає ще більш зрозумілою потреба в істотному зростанні доходів аграрного сектора. Як відомо, у цій моделі обсяг пропозиції описується виробничою функцією з постійною віддачею від масштабу:

$$Y_t = F(K_t, L_t), \quad (2.3)$$

де Y - обсяг виробництва,

K і L - капітал і праця відповідно,

t - період часу.

У даній моделі задекларовано, що обсяг виробництва в розрахунку на одного працівника (Y/L) є функцією його капіталоозброєності (K/L), що позначені відповідно y_t і k_t , тобто $y_t = f(k_t)$.

Розглянуту модель можливо застосовувати не лише до аналізу всієї економіки, але й до окремих її одиниць і агрегатів.

При цьому умови рівноваги визначаються рівністю інвестицій на одного працівника (I/L) і заощаджень як частки доходу ($I_t = sy_t$), які пропорційні доходу, тобто $i_t = sf(k_t)$. Запас капіталу, при якому інвестиції ($sf(k_t)$) дорівнюють вибуттю капіталу в розрахунку на одного працівника (dk_t) вважається стійким рівнем капіталоозброєності. На графіках, що ілюструють функціонування даної моделі, криві ($sf(k_t)$) перетинаються з лініями (dk_t) саме в точці стійкого рівня.

Розрахунки трендів (лінійного, поліноміального, логарифмічного, статичного, експонентного) показників показують, що при сформованих динамічних характеристиках аграрний сектор України не має на найближчу й середньострокову перспективу варіанту досягнення стійкого стану, що визначається перетином розглянутих трендів (рис. 3.12), оскільки даний перетин відсутній.

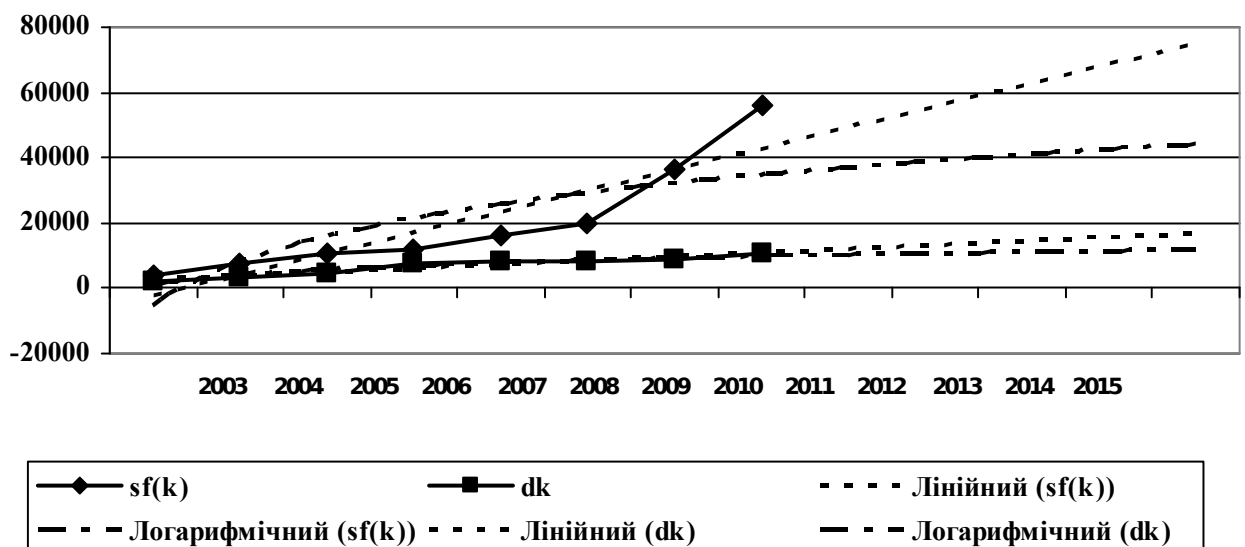

Рис. 2.12. Основні тренди показників інвестицій і вибуття капіталу в

розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві України

Отже, щоб вийти на параметри сталого розвитку, необхідно багаторазово збільшити вибуття й, відповідно, поновлення капіталу.

Таким чином, при збільшенні видатків українських бюджетів всіх рівнів на сільське господарство в кілька разів, основні питання не будуть вирішені. Насамперед, це пояснюється, як ми вже відзначали, невідповідністю розмірів грошових сум. Варто шукати такі форми й методи підтримки агропромислового комплексу, які будуть ґрунтуватися на внутрішніх ринкових відтворювальних принципах і через реалізацію інтересів сільгосптоваровиробників забезпечать продовольчу безпеку країни. Їм сприятиме й те, що населення нашої країни витрачає достатньо коштів на придбання продуктів харчування.

Крім того, варто враховувати стан і тенденції світового ринку продовольства. Попит на продовольчу продукцію є постійним чинником, з точки зору незамінності продуктів у структурі харчування (рис. 2.13).

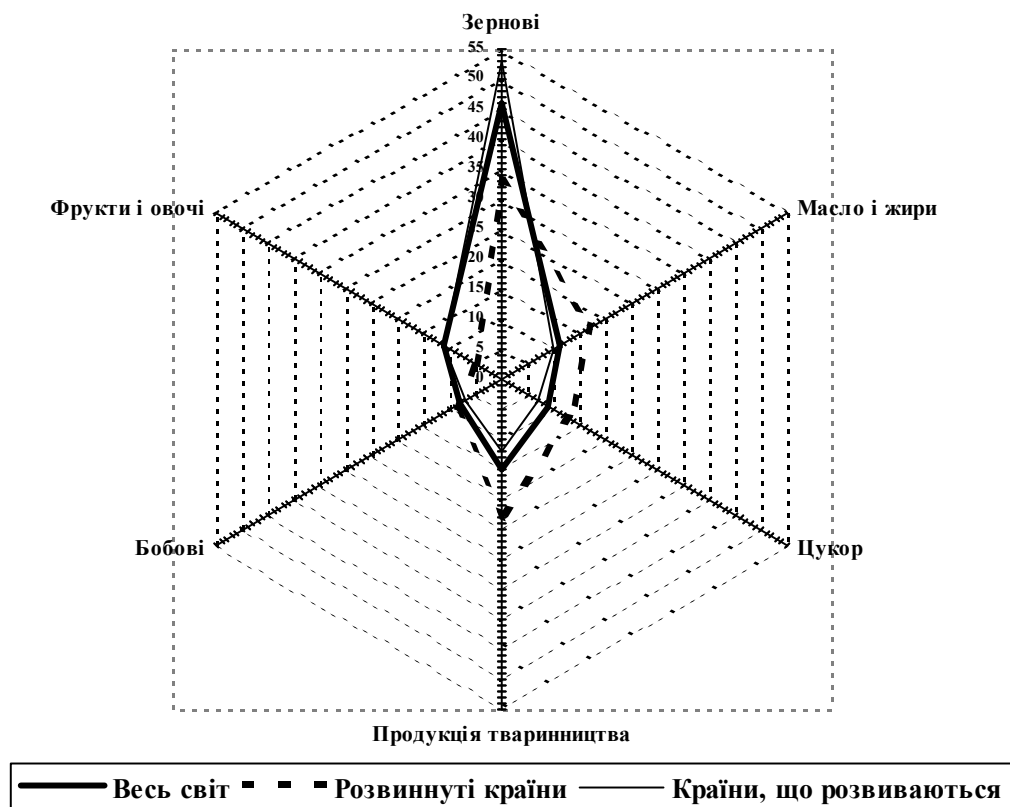

Рис. 2.13. Структура енергетичної цінності сукупного споживання продуктів харчування (кілокалорій у день на душу населення)

Збільшення граничних доходів сільгосптоваровиробників за рахунок перерозподілу доходів від реалізації продуктів харчування населенню країни на їх користь є найбільш реальним фактором формування відтворювальної системи агропромислового комплексу, адаптованої до сучасних ринкових умов України. Абсолютні розміри цього фактору можуть перевищити 200 млрд. грн. щорічно, що приблизно дорівнює дійсним потребам аграрних товаровиробників по забезпеченню найбільш гострих потреб у відновленні основних фондів і формуванні системи матеріального стимулювання.

При жорстких обмеженнях бюджетної підтримки, основні фактори забезпечення продовольчої безпеки виявлятимуться на стороні існуючого платоспроможного попиту населення. Це цілком реальна перспектива, особливо якщо враховувати процеси, що відбуваються на світовому ринку. Як відомо, сьогодні більше 120 країн світу є переважно імпортерами зерна і лише 5 країн вирізняються можливістю постійного експорту – США, Канада, Франція, Аргентина й Австралія. В останні роки в якості активного експортера стала виступати й Україна.

Варто також враховувати тенденцію наростаючого дефіциту зернових на світовому ринку, особливо після виходу на нього як активних імпортерів Індії й Китаю, які одночасно є одними з найбільших виробників.

Тому, як ми вже відзначали, для умов вітчизняного сільського господарства використання світових цін, насамперед, на зерно й продукти його переробки, є жорстким заходом, проте він забезпечує аграрні підприємства достатньою кількістю виробничих ресурсів з усіма позитивними наслідками, що впливають, для розвитку даного сектора національної економіки.

У подальшому необхідно шукати такі форми й методи підтримки агропромислового комплексу, які будуть ґрунтуватися на внутрішніх

ринкових відтворювальних принципах. Тобто, аграрну політику доцільно зорієнтувати на забезпечення аграрних сільгосптоваровиробників додатковими доходами, які одержуватимуться ними понад доходи від реалізації продукції за світовими цінами, що буде важливим фактором стабільності агропромислових виробництв у регіонах.

Необхідність використання світових цін на зерно є важливою і з позицій землекористування. Оскільки володіння землею стає формою капітального активу підприємців, то початок ринкового обороту земель сільськогосподарського призначення повинен співпасти з початком дії світових цін на зерно. Збалансованість за часом є необхідною умовою.

Якщо сільгосптоваровиробник не має реальної можливості одержання достатніх доходів від використання такого фактору як земельні угіддя (роль ціни продукту найбільш принципова і функціональна), то він буде не зацікавлений у придбанні землі для виробництва зернових культур, оскільки це буде нераціональне господарське рішення. Більше того, і наявну землю, буде намагатися продати з метою спекуляції. Дані мотиви повинні бути оцінені як найбільш діючі й реальні. Якщо землі сільгосппризначення будуть придатними для відповідного виробництва й будуть забезпечувати виробника нормальними доходами, не буде особливих загроз із позицій ринкового обороту земель, коли в кінцевому результаті вони змінять свою спрямованість у використанні.

На даний час в регіонах України посередницькі структури починають активно скуповувати земельні паї сільгосптоваровиробників за досить низькими цінами. Певну роль у прискоренні цих процесів відіграє підвищення кадастрової оцінки земель, що призвело до збільшення податкових платежів. Оскільки землі сільгосппризначення не є активом, що приносить хоча б середні доходи, то даний процес має всі передумови для подальшої активізації. Протидіяти тіньовим процесам найбільш ефективно можна з допомогою цінової політики на продовольчих ринках. Ця необхідна умова стосується, у першу чергу, саме зернового компонента, оскільки в

інших сферах аграрного виробництва немає такої тісної залежності результатів від розмірів земельних ділянок.

Необхідно враховувати й те, що ці процеси накладаються на значні протиріччя, що склалися ще при тривалому періоді загальнонародної власності на землю й загострилися при переході на управлінські принципи ринкової економіки. Останні проявляються, наприклад, в асиметричності системи відносин власності оскільки основна кількість зернових (більше 80%) виробляється сільськогосподарськими підприємствами, але перекупується приватними посередницькими структурами. Тому, низькі ціни на зерно в цьому випадку є вигідними представникам спекулятивних організацій.

Аналізуючи основні макроекономічні характеристики національної економіки, слід відзначити, що виробництво зернових культур і продуктів зернопереробки має достатню кількість сприятливих факторів для ефективного розвитку. Насамперед, це прогнозоване фахівцями збільшення чисельності населення планети й відповідний ріст попиту на зерно й продукти його переробки, внаслідок чого підприємства вітчизняного АПК зможуть розширити свій експорт. Для використання кон'юнктурних факторів світового ринку необхідно вирішити ряд економічних і організаційно-управлінських проблем.

Тому перспективи розвитку агропродовольчої системи регіонів України тісно пов'язані з реалізацією збалансованої диверсифікованої регіональної збутової політики за різними категоріями ринків: внутрішньорегіонального, міжрегіонального, загальноукраїнського, із СНД, із країнами ЄС та далекого зарубіжжя, що дозволить забезпечувати більш стабільну рентабельність виробництва при змінах урожайності й цінової кон'юнктури.

Економічні проблеми зернопереробних підприємств тісно й суперечливо взаємозалежні, з одного боку, з розвитком вітчизняного

виробництва зернових культур, з іншого, - з динамікою імпорту аналогічної продукції.

Із набуттям Україною незалежності вітчизняна економіка зазнала відчутних трансформацій. Особливо скрутним виявився стан справ у галузях переробної промисловості, хоча й спостерігався значний спад виробництва і у інших галузях [217]. Це зумовило появу низки складних організаційно-управлінських проблем. Особливо стрімко знижувався коефіцієнт використання потужностей, а саме потужності переробних промислових підприємств були задіяні лише на 30-50%, що позначилося на скороченні валових доходів підприємств галузі й зростанні ступеня зносу фондів, коефіцієнт ж їх відновлення складав лише 1-2%.

Внаслідок цього основні фонди, призначені для забезпечення ефективного функціонування підприємств, стали відігравати протилежну роль, оскільки стали гальмом на шляху адаптації господарюючих суб'єктів до ринкових умов.

За таких умов перед вітчизняними зернопереробними підприємствами повстала необхідність пошуку дієвих способів збільшення ринкових доходів. Поряд з тим, в останні роки виробництво основних продуктів харчування в Україні налагодилося, однак фінансовий стан галузі все ще не є стабільним й існують загрози щодо його погіршення в кризових умовах.

Стабільно зберігається висока питома вага збиткових підприємств, що становить близько 40%. На переробних підприємствах продуктивність праці є приблизно у два рази нижчою, ніж на підприємствах країн, що є основними постачальниками харчової продукції на світові ринки (США і ЄС). Гостро постає проблема оплати праці й створення матеріальних стимулів щодо функціонування та розвитку агропродовольчого сектору в цілому.

Ще одним проблемним аспектом є становлення нових форм господарювання в зерновому та зернопереробному господарствах. Активний розвиток отримали форми малого й середнього підприємництва, які

незважаючи на вкрай складну економічну ситуацію зуміли не лише «вижити», але й активізувати свою діяльність.

Так, на частку малих підприємств у борошномельній, хлібопекарській і кондитерській галузях доводиться за оцінками експертів від 20 до 30% загального обсягу продукції [90]. Однак, вони істотно поступаються великим виробникам за якістю й асортиментом продукції через недостатнє забезпечення основними засобами, що відповідають сучасним технологіям.

Значно зросла за останні роки частка збору сільськогосподарських культур фермерськими господарствами, хоча і в цьому секторі також спостерігається гостра нестача основних засобів виробництва.

Підсумовуючи вище наведене відзначимо, що найбільш гострі проблеми зернових і зернопереробних підприємств різних форм власності в

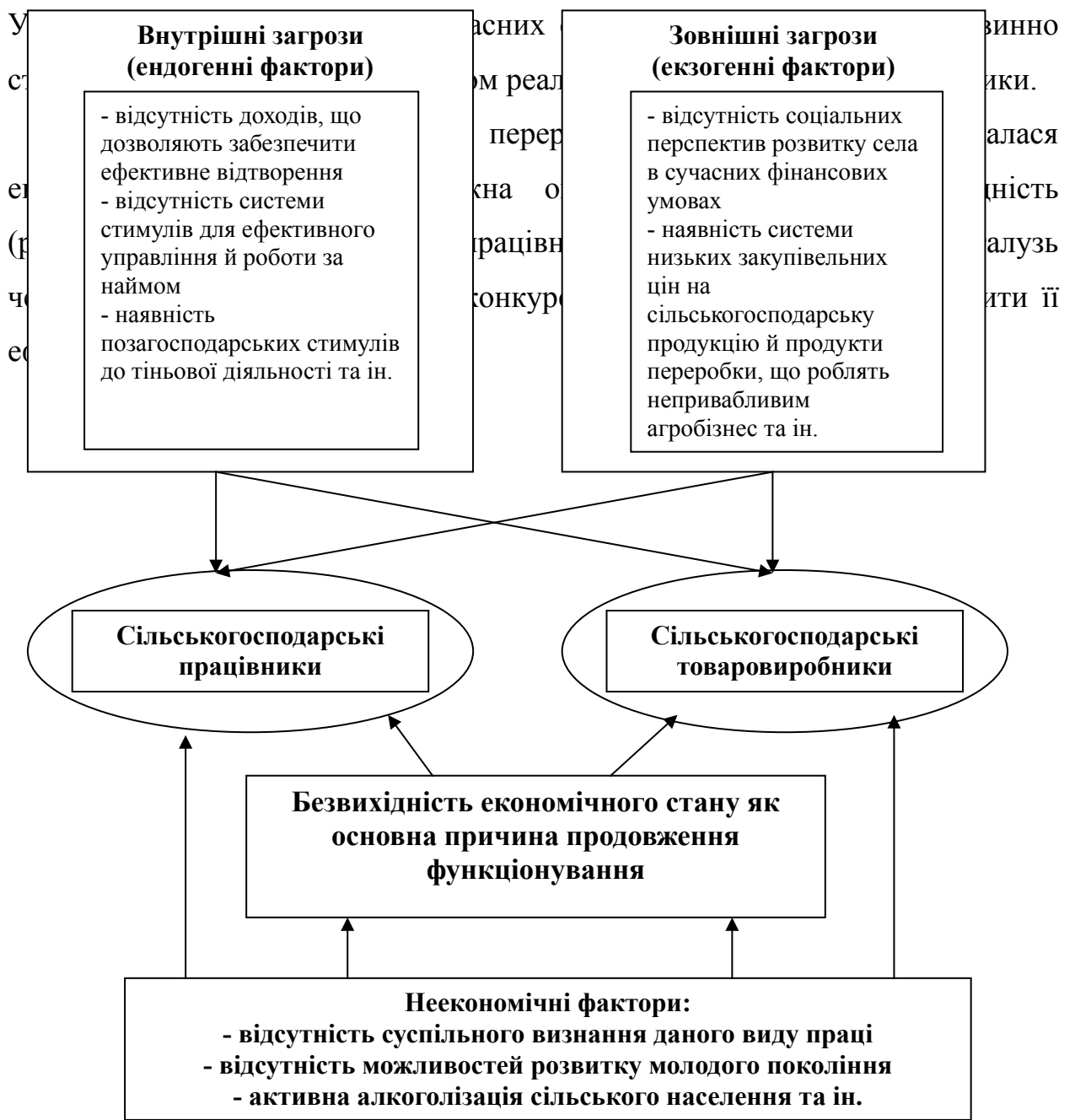

Рис. 3.14. Фактори безвихідності положення сільгосптоваровиробників

Раціональним способом вирішення розглянутих проблем може стати забезпечення основними засобами виробників сільгосппродукції й продуктів її переробки.

При формуванні системи управління ринком сільськогосподарської продукції варто активізувати використання регулятивних заходів ринкового характеру на регіональному рівні, що відповідає як необхідності пріоритетного регулювання продовольчого ринку й посилення регіональної складової економічної політики держави, так і інтересам безпосередніх виробників зернових культур. Домогтися такого балансу інтересів можливо з допомогою реалізації політики в сфері ціноутворення, основу якого становлять дії держави стосовно, по-перше, підтримки високого рівня світових цін на зерно й зернові продукти, по-друге, обмеження росту витрат їх переробки, по-третє, обмеження монопольної влади переробників сільськогосподарської сировини, по-четверте, запобігання надмірних торговельних цінових надбавок.

Також варто більш активно здійснювати бюджетне фінансування проектів за наступними напрямками:

- використання певних бюджетних коштів на підтримку високого рівня витратів населення й державних організацій на придбання продуктів харчування (і відповідного збільшення сукупного попиту в цьому секторі ринку) при помірному скороченні частини прямих субвенцій і субсидій безпосереднім споживачам і виробникам;

- виділення коштів на соціальну облаштованість села за допомогою надання сільськогосподарським працівникам додаткових коштів безпосередньо для будівництва сучасного житла за нормами будівництва соціального житла в сільській місцевості (це дозволить як задіяти додаткові ресурси соціального розвитку, так і розпочати формування різносторонньої системи стимулів для життя в сільській місцевості);

- фінансування розвитку промислової й транспортної інфраструктур агропромислового комплексу, особливо в частині сільського господарства, виділяючи бюджетні кошти безпосереднім виробникам під цільове використання. Якщо врахувати, що основні втрати сільгосппродукції мають місце при вивезенні врожаю з полів та його перевалці на обробку, то самі виробники більш раціонально використають отримані кошти на побудову переробних потужностей та підведення під'їздних шляхів до них, ніж сторонні спеціалізовані організації. Передбачається, що внаслідок запобігання таких втрат продукції обсяги виробництва зростуть на 50%;

- створення нової системи фінансової інфраструктури на селі, гарантійну систему якої повинні скласти договори поручительства сільгосптоваровиробників. У цю систему доцільно включити кредитні й страхові інститути з державною участю, що сприятиме не лише фінансовій самодостатності сільських товаровиробників, але й істотно диверсифікує зайнятість на селі;

- розробка й створення єдиної загальнодержавної інформаційної системи про ціни в угодах на сільгосппродукти, продукти харчування й

товари, призначені для сільського господарства, із забезпеченням безкоштовного доступу до неї всіх сільгосптоваровиробників, що обліковуються податковими органами. Це дозволить забезпечити більш сприятливі умови для прийняття раціональних рішень на всіх рівнях державного управління.

Така спрямованість державного впливу стає принциповою з позицій стану справ у АПК України, оскільки в ньому містяться реальні передумови для подолання фінансової неспроможності сільгосптоваровиробників. Посилення фінансового компонента підтримки аграрного відтворення, у свою чергу, стає фактором подальшого розвитку відносин власності й відповідного формування нової системи прийняття й реалізації управлінських рішень, заснованих на ринкових пріоритетах.

2.3. Систематизація методів оцінки стану продовольчої безпеки країни та регіонів

Нестабільна економічна ситуація у світі може призвести до скорочення постачання продовольства із країн-експортерів. Особливо це стосується США, економіка якої як і раніше перебуває в стадії економічної кризи. У таких умовах торгівля продовольством уже найближчим часом може стати потужним важелем тиску в міжнародних відносинах. Крім того, у зв'язку із вступом України до СОТ і очікуваною подальшою лібералізацією зовнішньої торгівлі й зниженням рівня протекціонізму щодо сільських товаровиробників стан продовольчої незалежності України може істотно погіршитися.

Сучасна Україна повинна повною мірою використовувати свій унікальний аграрний потенціал. При цьому головним завданням є не лише самозабезпечення населення основними продуктами харчування, але й

набуття впевнених позицій серед провідних експортерів продовольства у світі.

Поряд з тим, забезпечення продовольчої безпеки повинно розглядатися не лише на національному, але й на регіональному рівні. Це обумовлено різноманіттям природно-кліматичних умов, нерівномірністю розміщення виробничо-економічного потенціалу АПК, істотними розбіжностями між виробництвом і потребою в продовольстві. Крім того, в Україні та її регіонах відсутня цілісна й мобільна система управління продовольчою безпекою.

Продовольчий ринок необхідно розглядати як узагальнююче поняття, що характеризує певний тип функціонування економіки й формування господарських зв'язків і взаємин, в основі яких знаходяться ринковий або адміністративно-розподільчий механізм.

Продовольчий ринок розглядається в статичі як об'єкт – система впливу, а в динаміці – як система, у процесі її розвитку. Коли мова йде про державне регулювання продовольчого ринку, то об'єктом є сфера впливу, якщо ж розглядається розвиток системи відносин і форм товарообміну, то об'єктом виступає процес.

Розвиток продовольчого ринку визначається станом товарної пропозиції та попиту населення. Динаміка попиту на продовольство повинна розглядатися з урахуванням потреб дуалістичного роду: фізіологічних і соціальних. Фізіологічні потреби змінюються під впливом природних і економічних умов, а також залежно від статево-вікової структури населення країни. Попит у цьому випадку визначається як кількість товарів, що здатні придбати покупці при певних цінах протягом деякого проміжку часу. При формуванні попиту важливим також є раціональний вибір споживача, для якого головною метою є споживання таких економічних благ, які за певних умов могли б найкраще задовольнити його потреби. При цьому варто враховувати, що кожен споживач має власні переваги й прагне вибрати для себе найбільш корисний набір товарів при своєму обмеженому доході й заданому рівні цін.

Грошові доходи населення є вагомим індикатором рівня життя й стану продовольчого ринку. До важливих показників, що характеризують платоспроможний попит населення, належать: величина прожиткового мінімуму, споживання основних продуктів харчування, структура грошових витатків. На платоспроможний попит населення впливають споживчі смаки, чисельність населення регіону, традиції його харчування, величина доходів споживачів продовольства й питома вага в структурі витатків коштів на придбання продуктів харчування, ціни на сполучені товари, споживчі очікування щодо майбутніх цін і доходів. Зміна грошових доходів населення й величини прожиткового мінімуму обумовлює зміну структури споживання, що у свою чергу позначається на продовольчому ринку.

На наш погляд, продовольча безпека є комплексним поняттям. З одного боку, це економічний процес продовольчого забезпечення, а з іншого – процес продовольчого забезпечення для підтримки національної безпеки у її внутрішньому і зовнішньому проявах.

Основами продовольчої безпеки в економічному процесі є: фізична та економічна доступність, розподіл продовольства й раціон харчування, якість і безпека продовольства (рис.2.15).

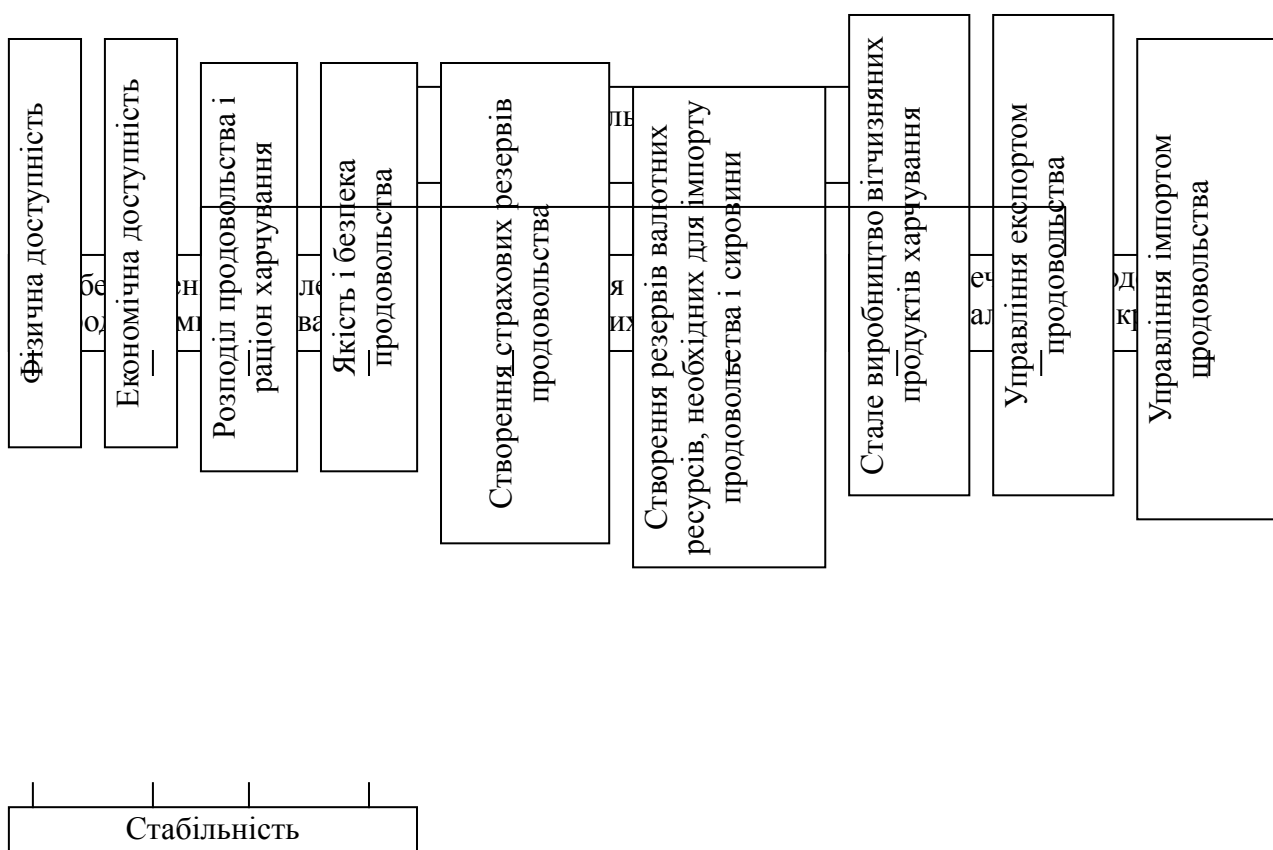

Рис. 2.15. Критерії продовольчої безпеки

Під фізичною доступністю розуміється фізичне існування продовольства або власного виробництва, або купленого на ринку. На національному рівні наявність продуктів харчування забезпечується внутрішнім виробництвом продовольства, комерційним імпортом продуктів харчування, внутрішніми запасами продовольства. Економічна доступність передбачає, що всі домогосподарства й усі члени цих домогосподарств мають достатньо коштів для одержання продовольства й забезпечення повноцінного харчування. Вона залежить від наявності ресурсів на рівні домогосподарства (фінанси, робота, знання тощо), а також від цін на продовольство. Розподіл продовольства й раціон харчування віддзеркалюють соціально-економічний аспект продовольчої безпеки. При наявності достатньої кількості повноцінного продовольства і його доступності для домогосподарств, останнім необхідно ухвалювати рішення щодо того, яке продовольство варто купувати й споживати і як його розподіляти серед членів. У домогосподарствах з нерівним розподілом деякі члени можуть страждати від нестачі продовольства, навіть якщо сукупний доступ до нього є достатнім. Те ж відбувається й при незбалансованості складу продовольства, яке споживається. Якість і безпека продовольства передбачають, що продукти харчування повинні відповідати відповідним вимогам законодавства про технічне регулювання тієї країни, де вони будуть використовуватися. Стабільність – це часовий детермінант продовольчої безпеки, тобто визначає часові рамки стану продовольчої безпеки, що розглядається.

У аспекті продовольчого забезпечення задля підтримки національної безпеки в її внутрішньому й зовнішньому виявах проявляються політекономічна й стратегічна характеристики продовольчої безпеки: забезпечення продовольчої незалежності країни й створення необхідних

страхових резервів продовольства. Продовольча безпека країни забезпечується не лише сукупністю економічних і соціальних умов, що пов'язані з розвитком сільського господарства й усього продовольчого комплексу, але й загальним станом національної й світової економіки.

Синтез усіх представлених характеристик, на нашу думку, і визначає найбільш повне на даний момент визначення продовольчої безпеки.

Класифікація методів оцінки продовольчої безпеки дозволяє виділити три основних напрямки.

1. Оцінка продовольчої безпеки за одним макропоказником. Найчастіше застосовуються наступні показники: середній коефіцієнт самозабезпеченості, виробництво зерна на душу населення (ООН вважає нижньою межею безпеки норму 600 кг), питома вага вироблених у країні продовольчих товарів у загальному обсязі їх ринкових продажів, загальна енергетична цінність продуктів харчування на душу населення, кількість перехідних продовольчих запасів (повинні становити 15-17 % від річного споживання населення).

Дані показники застосовуються в основному для характеристики продовольчої безпеки на рівні країни. Використання цих показників для оцінки продовольчої безпеки на регіональному рівні є малоефективним і не дає можливості детально оцінити стан кожного аспекту продовольчого забезпечення.

2. Оцінка продовольчої безпеки за допомогою системи показників. Стан продовольчої безпеки визначається на основі розрахунку наступних коефіцієнтів: достатності, доступності, імпорту, самозабезпеченості.

Даний різновид оцінки також може бути проведений за допомогою системи показників, що рекомендуються ФАО. За даною методикою враховуються наступні економічні індикатори: видатки на харчування, інфраструктура, ринки, валовий національний дохід на душу населення, ВВП на душу населення, відсоток населення, що живе нижче за рівень

бідності, коефіцієнт Джині, соціальне й політичне середовище, рівень калорійності добового раціону харчування.

Однак всім зазначеним показникам властиві певні недоліки. Кожній нації притаманні свої особливості щодо споживанні продуктів харчування. Для оцінки рівня продовольчої безпеки також істотне значення має диференціація населення за рівнем середнього доходу на душу населення, оскільки при допустимих межах середніх величин можлива ситуація, коли малозабезпечена за рівнем доходів група населення буде недоїдати. Без розгляду основних характеристик продовольчої безпеки (рівня життя населення, рівня розвитку основних сфер народного господарства та ін.) неможливо об'єктивно оцінити стан продовольчої сфери. Не доцільно вести мову й про досягнуту продовольчу безпеку, якщо існують інші слабкі ланки: недостатня фізична доступність продовольства, низька якість продуктів харчування тощо. Слабкість одного елемента підриває всю систему. Тому найбільш прийнятним, на наш погляд, є оцінювання ступеня продовольчої безпеки за допомогою інтегрального показника, що відображає всі аспекти поняття продовольчої безпеки.

3. Оцінка продовольчої безпеки на основі розрахунку інтегрального вимірника. Етапи проведення комплексної оцінки продовольчої безпеки регіону нами запропонована методика, відповідно до якої спершу виділяють групу

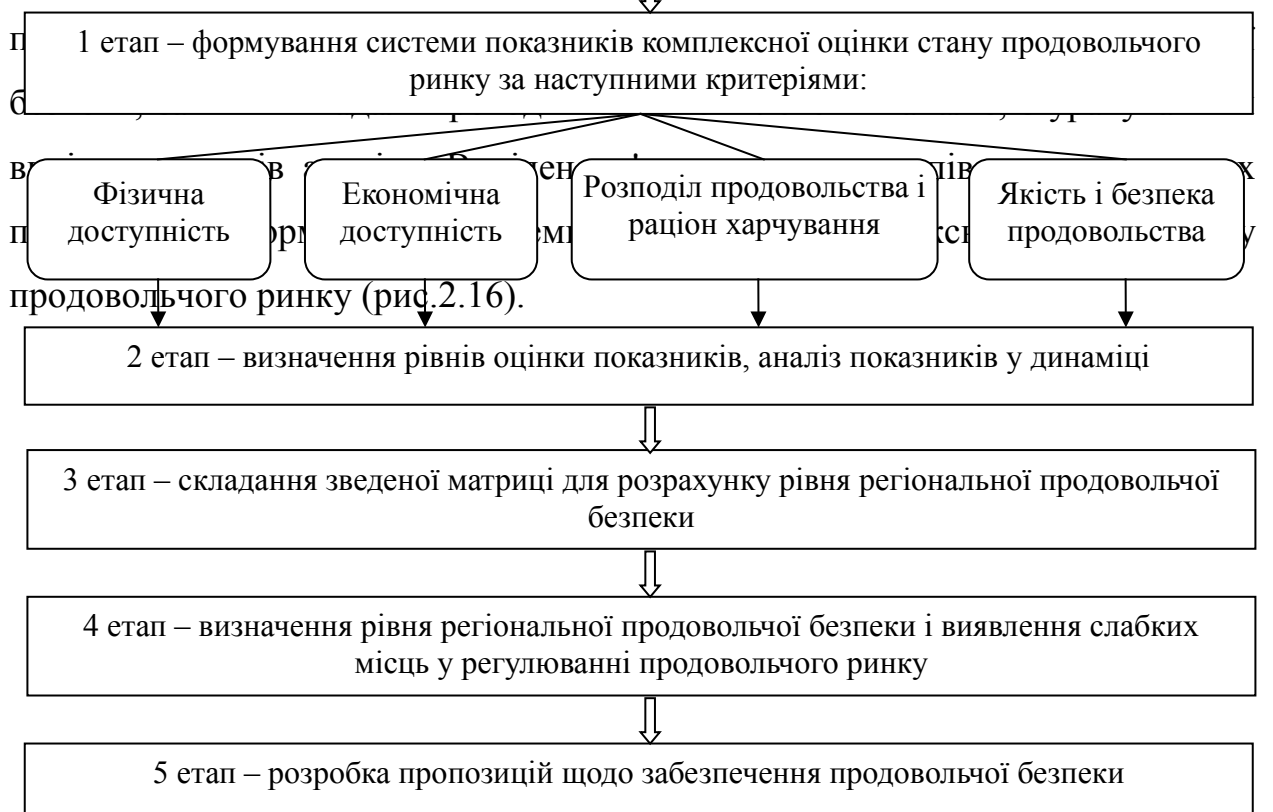

Рис. 2.16. Модель поетапної оцінки продовольчої безпеки регіону

Рівень регіональної продовольчої безпеки (РРПБ) визначається як сума оцінок основних критеріїв продовольчої безпеки: доступності фізичної (Дф), доступності економічної (Де), достатності споживання продовольства (Дсп), якості продовольства (Яп). Таким чином, інтегральний показник буде розрахований за наступною формулою:

$$\text{РРПБ} = \text{Дф} + \text{Де} + \text{Дсп} + \text{Яп}. \quad (2.4)$$

Кожен із зазначених критеріїв має рівні: 1-й (високий), 2-й (допустимий), 3-й (низький), 4-й (неприпустимо низький). Для вимірювання й диференційованої оцінки РРПБ введемо наступні характеристики:

- високий рівень продовольчої безпеки: РРПБ = 4 (як результат високих значень показників фізичної й економічної доступності, достатності споживання продовольства і його якості);

- допустимий рівень продовольчої безпеки: $4 < \text{РРПБ} < 9$ (оцінки по кожному із критеріїв не перевершують 2);

- низький рівень продовольчої безпеки: $5 < \text{РРПБ} < 13$ (оцінки по кожному із критеріїв не перевершують 3 і хоча б один з них приймає значення 3);

- неприпустимо низький рівень продовольчої безпеки: $6 < \text{РРПБ}$ (хоча б один із критеріїв приймає значення 4).

Фізичну доступність продовольства слід оцінювати за допомогою показників самозабезпечення регіону продовольством, розраховавши їх величину в динаміці за кілька років, а також показників динаміки й структури імпорту й експорту продовольства по регіону. Отримані результати дають підстави для якісної характеристики фізичної доступності продовольства, але не дозволяють кількісно оцінити загальний рівень даного критерію. Тому ступінь фізичної доступності нами пропонується вимірювати за допомогою таких показників як коефіцієнт самозабезпечення та коефіцієнт покриття імпорту продовольства.

Для вимірювання ступеня економічної доступності продуктів харчування в якості основних можуть бути обрані три показники: коефіцієнт бідності, коефіцієнт купівельної спроможності доходів населення регіону, коефіцієнт концентрації доходів (індекс Джині).

Для узагальненої оцінки рівня достатності споживання продовольства пропонуються два показники, що характеризують цей критерій кількісно: коефіцієнт достатності (калорійності), коефіцієнт структури харчування (раціону).

Якість продовольства оцінюється на основі даних вибіркового інспекційних перевірок, що регулярно проводяться фахівцями з торгівлі, якості, захисту прав споживачів. Ці дані повинні бути враховані в показнику якості продовольства за різними рівнями, що вимірюється через частку забракованих товарів, - коефіцієнті якості. Остаточна оцінка повинна здійснюватися за середнім значенням коефіцієнтів якості окремих груп продуктів.

Результати здійснених розрахунків показників оцінки обраних критеріїв регіональної продовольчої безпеки подані у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Значення основних показників за обраними критеріями для оцінки рівня регіональної продовольчої безпеки в Західному регіоні

Критерії РРПБ	Показники за групами критеріїв	Значення показників			Рівень РРПБ		
		2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Доступність фізична (ДФ)	Коефіцієнт самозабезпечення	0,764	0,763	0,788	неприпустимо низький	низький	низький
	Коефіцієнт покриття	0,29	0,41	0,4			
Доступність економічна (Де)	Коефіцієнт бідності	0,265	0,25	0,2	неприпустимо низький	неприпустимо низький	низький
	Коефіцієнт доходу	1,78	2	2,2			
	Коефіцієнт Джині	0,399	0,398	0,405			
Достатність споживання продовольства (Дсп)	Коефіцієнт калорійності	2212	2244	2231	низький	низький	низький
	Коефіцієнт раціону	0,5632	0,541	0,5375			
Якість продовольства (Яп)	Коефіцієнт якості	0,1591	0,1575	0,1061	неприпустимо низький	неприпустимо низький	низький

РРПБ в 2008 і 2009 рр. оцінюється в сумі 15 і 14 балами відповідно й повинен бути визнаний як неприпустимо низький, а в 2010 р. – 12 балами і оцінюється як низький. У даному періоді можна спостерігати незначне підвищення рівня продовольчої безпеки регіону за рахунок деякого росту економічної доступності продовольства й підвищення його якості.

Проведений аналіз і оцінка РРПБ вказують на те, що ступінь економічної доступності продовольства залишається на низькому рівні, а це обумовлює низький рівень достатності споживання, впливаючи на структуру раціону й калорійність харчування населення регіону. Низький платоспроможний попит населення також обмежує можливості збуту сільськогосподарської продукції й стримує розвиток АПК. Його стимулювання – це важливий і пріоритетний крок у плануванні заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки регіону.

Проблема забезпечення продовольчої безпеки України об'єктивно повинна вирішуватися не лише на національному, але й на регіональному рівні, що обумовлено значними розбіжностями між виробництвом продовольства й потребою в ньому на власній території, що характеризується різноманітністю природно-кліматичних умов, нерівномірністю розміщення виробничо-економічного потенціалу а також соціальної інфраструктури.

Нами представлена модель забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіону (рис. 2.17) з допомогою постійно діючої процедури моніторингу продовольчого ринку.

Моніторинг здійснюється за чотирма групами показників, що відображають економічний, соціальний і медичний аспекти продовольчої безпеки. Обрані показники фізичної й економічної доступності, сталості й раціону харчування, а також якості продуктів харчування повинні найбільш ґрунтовно характеризувати свою категорію.

Природно, сам по собі процес виміру й оцінювання не може забезпечити продовольчу безпеку. Його завданням є визначення аспектів, на які необхідно спрямувати зусилля щодо зміцнення продовольчої безпеки, тобто наступним кроком повинно стати визначення скерованого впливу (стимулювання виробництва продуктів харчування, платоспроможного попиту тощо).

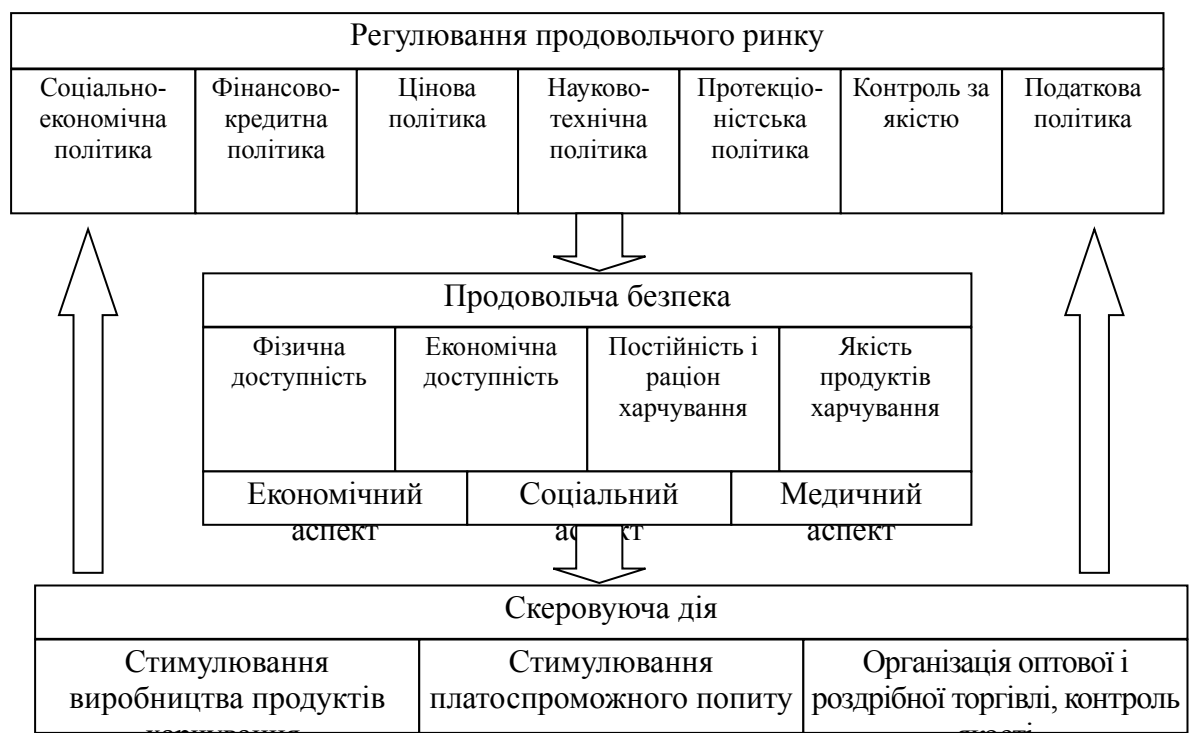

Рис. 2.17. Модель регулювання продовольчого ринку й забезпечення продовольчої безпеки

Визначення відповідного напрямку спонукатиме регіональні органи влади до планування й здійснення заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки. Таким чином, наступним кроком стане розробка заходів щодо усунення виявлених недоліків у продовольчому забезпеченні регіону й проведення владою відповідної політики (соціальної, податкової, цінової тощо), контроль за якою буде здійснено через моніторинг продовольчого ринку.

Стратегічне управління розвитком економіки регіону проявляє себе через певні функції, серед яких важливе місце займає стратегічний аналіз регіонального економічного розвитку. Стратегічний аналіз розвитку економіки регіону є досить відповідальним етапом робіт, що реалізуються регіональним менеджментом. У його рамках вирішується низка складних завдань, об'єднаних загальною метою оцінки стартових умов стратегічного регіонального економічного розвитку, створення інформаційної бази для визначення науково-обґрунтованого стратегічного вибору регіону, стратегічних цілей розвитку його економіки, механізму їх практичної реалізації в контексті завдань розвитку інших сфер, що становлять складну систему «регіон» з урахуванням інтересів основних суб'єктів управління розвитком регіону й впливу зовнішнього середовища.

Результати досліджень, що здійснюються у процесі стратегічного управління розвитком економіки вітчизняних регіонів, переконливо виявляють наявність істотних резервів для його покращення. Так, найчастіше стратегічний аналіз розвитку економіки регіону не носить системного й комплексного характеру, у результаті чого найважливіші сфери й процеси

регіонального розвитку взагалі не розглядаються у взаємозв'язку з розвитком економіки регіону, інших адміністративно-територіальних утворень. Крім того, як функція стратегічного управління, такий аналіз не завжди досліджує вплив зовнішньої сфери на процеси економічного розвитку регіону, тобто, по суті, взагалі не носить стратегічного характеру. У цілому створюється враження, що регіональний менеджмент досить формально відноситься до стратегічного аналізу розвитку економіки регіону, вважаючи все зрозумілим і намагаючись швидше перейти до вирішення інших, більш вагомих, завдань управління.

Проте, саме на етапі аналітичних робіт закладаються передумови майбутніх помилок стратегічного характеру в управлінні розвитком економіки регіону.

Проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України якнайтісніше пов'язані з доходами населення, які, у свою чергу, є результатами дії сукупної множини факторів. Серед найпоширеніших факторів, що враховуються при формуванні поняття регіон, використовуються: територіально-географічні (місце розташування, розміри території, кількість населення); виробничо-функціональні (напрями й особливості переважаючих виробництв і видів діяльності населення); містобудівні (характер забудови об'єктів виробничого призначення, житла, інфраструктури); соціальні (норми спілкування, поведінки, спільного проживання населення).

Таким чином, регіон одночасно варто розглядати як органічний елемент територіальної організації національної економіки, як елемент системи розселення і як елемент соціальної організації суспільства, у рамках яких формується сукупність сфер життєзабезпечення й життєдіяльності людини, норм і правил її поведінки.

Єдність регіону як соціально-економічної системи забезпечується діяльністю людей, тому взаємозв'язок видів і структури виробництва й доходів є найбільш істотним. Крім того, розвиток регіону залежить від ряду

тенденцій, що формуються в його підсистемах, які визначаються функціонуванням трьох основних груп факторів – економічних, природних і демографічних.

При цьому, найважливішою особливістю регіональної економіки є конкурентоспроможність регіону, а для більшості аграрно-орієнтованих регіонів така конкурентоспроможність найбільш гостро проявляється на продовольчому ринку. Стабільність конкурентної позиції регіону перебуває в прямій залежності від науково-технічного й кадрового потенціалу, від стабільності відтворювальних процесів у соціально-економічній системі регіону. Конкурентоспроможність регіону формується для посилення позитивного стану цього явища за рахунок розвитку й освоєння конкурентного потенціалу й формування адекватного цьому потенціалу господарського порядку на території з урахуванням реалізації можливостей розвитку інституціонального забезпечення регіональних процесів.

Процес економічної регіоналізації України значною мірою продовжує зводитися до процесу економічного структурування її виробничого простору. У цій ситуації пріоритетного практичного й теоретичного значення набуває виявлення й аналіз особливостей економічної регіоналізації країни за допомогою визначення основних суб'єктів даного процесу, оскільки для стійкого розвитку країни й для досягнення самодостатності регіонів саме останні повинні функціонувати як єдина система відтворення і як внутрішній елемент макроекономічної відтворювальної системи всієї країни.

Агропромисловий комплекс регіону функціонально інтегрує у своєму розвитку (або дезінтегрує при деградації) всі перелічені групи факторів, хоча й у різному ступені. При цьому стабільність регіональної економіки в ринкових умовах повинна характеризуватися переважною концентрацією доходів і видатків населення на даній території: по-перше, зростаючі доходи населення можуть ставати фактором ослаблення стійкого розвитку регіональної економіки в тому випадку, якщо основна частина доходів у вигляді видатків почне концентруватиметься в інших регіонах; по-друге, ці

доходи стають одним із провідних факторів зміцнення її стабільності у випадку, коли основна частина витатків населення буде здійснюватися в рамках регіональної економіки.

При такому підході найважливішим фактором регіональної стабільності у вітчизняних умовах стають переваги населення в частині витатків на придбання продуктів харчування. Ця стаття витатків населення впевнено займає четверту частину створюваного валового внутрішнього продукту. Інших статей витатків населення або держави, співставних за обсягом з витатками на придбання продуктів харчування, у сучасній українській практиці не існує. Тому орієнтація на даний сегмент попиту населення повинна стати головним пріоритетом регіональної економічної політики (рис. 2.18).

Водночас, економіка регіону визначається як постійно відтворювальна цілісність продуктивних сил (працівників, засобів і предметів праці) і економічних відносин між працюючими в наступних сферах господарства регіону: сфері матеріального виробництва, соціальній (непродовольчій) сфері. Отже, розвиток економіки регіону слід визначати як комплексний процес зміни складових її елементів (сфер, галузей, що призводять до якісних перетворень і, в кінцевому підсумку, до покращення умов життя населення

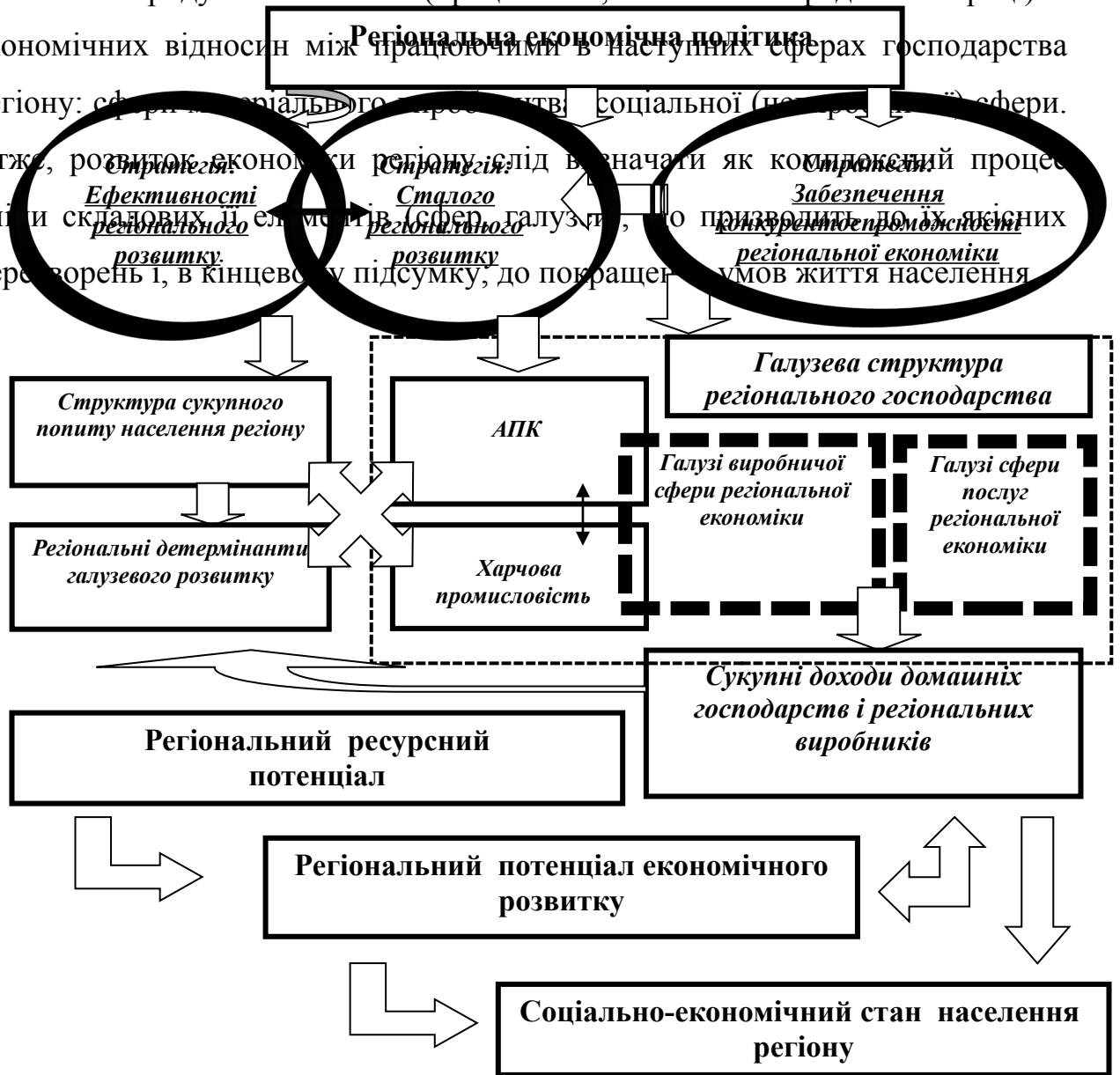

Рис. 2.18. Пріоритети регіональної економічної політики

З'ясування основних критеріальних вимог, що висуваються до розвитку економіки вітчизняного регіону в сучасних політико-економічних реаліях, є однією з визначальних умов створення науково-методичного забезпечення відповідних аналітичних робіт. Серед таких вимог варто відзначити, у першу чергу, вимоги соціальної орієнтації розвитку регіональної економіки, збалансованості, пропорційності, безпеки, інноваційності й ефективності. Вказані характеристики регіонального економічного розвитку повинні виступати складовою предмету стратегічного аналізу й оцінки сформованих тенденцій і проблем розвитку економіки регіону й системи його продовольчої безпеки.

Можливим є двояке визначення поняття стратегічного аналізу розвитку економіки регіону: по-перше, як початкового етапу наукового пізнання змін в економіці регіону, по-друге, як специфічної функції стратегічного управління розвитком економіки регіону, що полягає в проведенні комплексу аналітичних робіт по виявленню проблем регіонального економічного розвитку, вирішення яких покликане забезпечити функціонування економіки регіону в розглянутій перспективі відповідно до заданих вимог та своєчасну адаптацію її до змінних умов зовнішнього середовища.

При проведенні стратегічного аналізу розвитку економіки регіону варто керуватися системою наукових принципів: цілеспрямованості, системності, комплексності, ефективності, вимоги яких повинні бути враховані при проведенні аналітичних робіт.

Цілі й завдання стратегічного аналізу розвитку економіки регіону впливають із його сутності. Головна мета аналізу полягає, на нашу думку, в оцінці результатів розвитку економіки регіону, визначенні сформованих тенденцій і проблем, що обумовлені дією факторів внутрішнього й зовнішнього порядку. Вирішуючи проблему декомпозиції головної цілі стратегічного аналізу розвитку економіки регіону, необхідно керуватися міркуванням, що не можна «осягнути неосяжне», а варто зосередитися на вирішенні найбільш важливих завдань.

Об'єкт стратегічного аналізу – система управління розвитком економіки регіону, розглядається нами як елемент державного управління, покликаний організувати цілеспрямовану діяльність всіх зацікавлених суб'єктів управління й господарювання щодо досягнення поставлених цілей регіонального економічного розвитку з урахуванням адаптації до змінних параметрів зовнішнього середовища. Як предмет аналізу системи управління розвитком економіки регіону виступає елементний склад суб'єкта управління й змістовні характеристики механізму управління, що здійснює взаємодію між суб'єктом і об'єктом через сукупність функцій і методів управління.

Специфіка об'єкта управління – розвиток економіки регіону, зумовлює пріоритет функції стратегічного планування як провідного елемента системи управління, результати діяльності якого потребують аналізу й оцінки. У зв'язку із цим варто розглядати важливу й малодосліджену проблему аналізу якості концепції стратегічного розвитку економіки регіону, у рамках вирішення якої здійснюється розробка системи аналітичних показників стосовно основних розділів концепції й рекомендацій з їх використання.

Економіка регіону є складною системою, що включає безліч взаємозалежних елементів (підсистем, компонентів), та виступає як певна цілісність. При цьому властивості системи як єдиного цілого визначаються, в основному, характеристиками її структури. Під структурою економіки регіону варто розуміти економічну форму сформованої системи суспільного поділу праці, що характеризується відповідними пропорціями між локалізованими в регіоні елементами й зв'язками всіх видів економічної діяльності. Водночас, під структурним розвитком економіки регіону слід розуміти зміни пропорцій елементів, що складають його господарство, і зв'язків видів економічної діяльності.

Принципова схема стратегічного аналізу розвитку структури економіки регіону представлена на рис. 2.19.

Зростання ролі інновацій у сучасній економіці змушує звернути особливу увагу на визначення їх взаємозв'язку з економічним розвитком. Еволюція поглядів щодо ролі нововведень, як результатів науково-технічного прогресу, характеризує основні напрями аналітичних робіт, пов'язаних з оцінкою результатів інноваційного розвитку економіки регіону.

Основні результати інноваційного розвитку економіки регіону характеризуються наступними показниками: частка інноваційної продукції в загальному обсязі ВРП; частка інноваційно-активних підприємств (тобто тих, що здійснюють інновації) в економіці, у тому числі в розрізі її сфер і галузей; частка доходу регіонального бюджету від діяльності інноваційно-активних підприємств у загальному обсязі доходної частини бюджету регіону; частка робочих місць на інноваційно-активних підприємствах у загальній кількості робочих місць в економіці регіону; середня заробітна плата на інноваційно-активних підприємствах економіки регіону, у тому числі в розрізі її сфер і галузей; частка сировинного сектора в загальному обсязі ВРП; кількість інноваційних кластерів, створених (функціонуючих) в економіці регіону; експорт нових технологій за межі регіону.

Рис. 2.19. Принципова схема аналітичних робіт з оцінки результатів розвитку структури економіки регіону

Вплив різних видів економічної діяльності на розвиток тієї чи іншої сфери економіки регіону неоднаковий, а дослідження динаміки внеску його окремих видів економічної діяльності в результати формування доходної частини регіонального балансу фінансових ресурсів не виявили стійких закономірностей, що, в свою чергу, утруднює визначення «вагомості» того чи іншого потенційно можливого економічного полюса росту з позиції впливу на результати економічного розвитку регіону, актуалізує проблематику пошуку й активізації полюсів економічного розвитку, здатних працювати в стратегічній перспективі, бути основою для формування економічних кластерів.

У цілому сучасна практика стратегічного аналізу результатів розвитку структури економіки регіонів не приділяє, на наш погляд, належної уваги питанням пошуку й визначення доцільності активізації полюсів економічного

розвитку. Водночас, саме такі полюси (діючі й новостворені) покликані скласти «каркас» структури економіки регіону, що відповідає цілям його соціально-економічного розвитку, стати основою для формування регіональних кластерів. Тому для вирішення завдання формування комплексу полюсів стратегічного розвитку економіки регіону пропонуються:

- принципова схема аналізу доцільності активізації діючих полюсів розвитку економіки регіону в стратегічній перспективі (рис. 2.20);

- принципова схема аналізу відповідності стратегічних потреб економіки регіону у кваліфікованих кадрах можливостям системи професійного навчання, що сформована в області (рис. 2.21);

- принципова схема визначення стратегічних потреб структуроутворюючих економіку регіону підприємств у кваліфікованих кадрах (рис. 2.22).

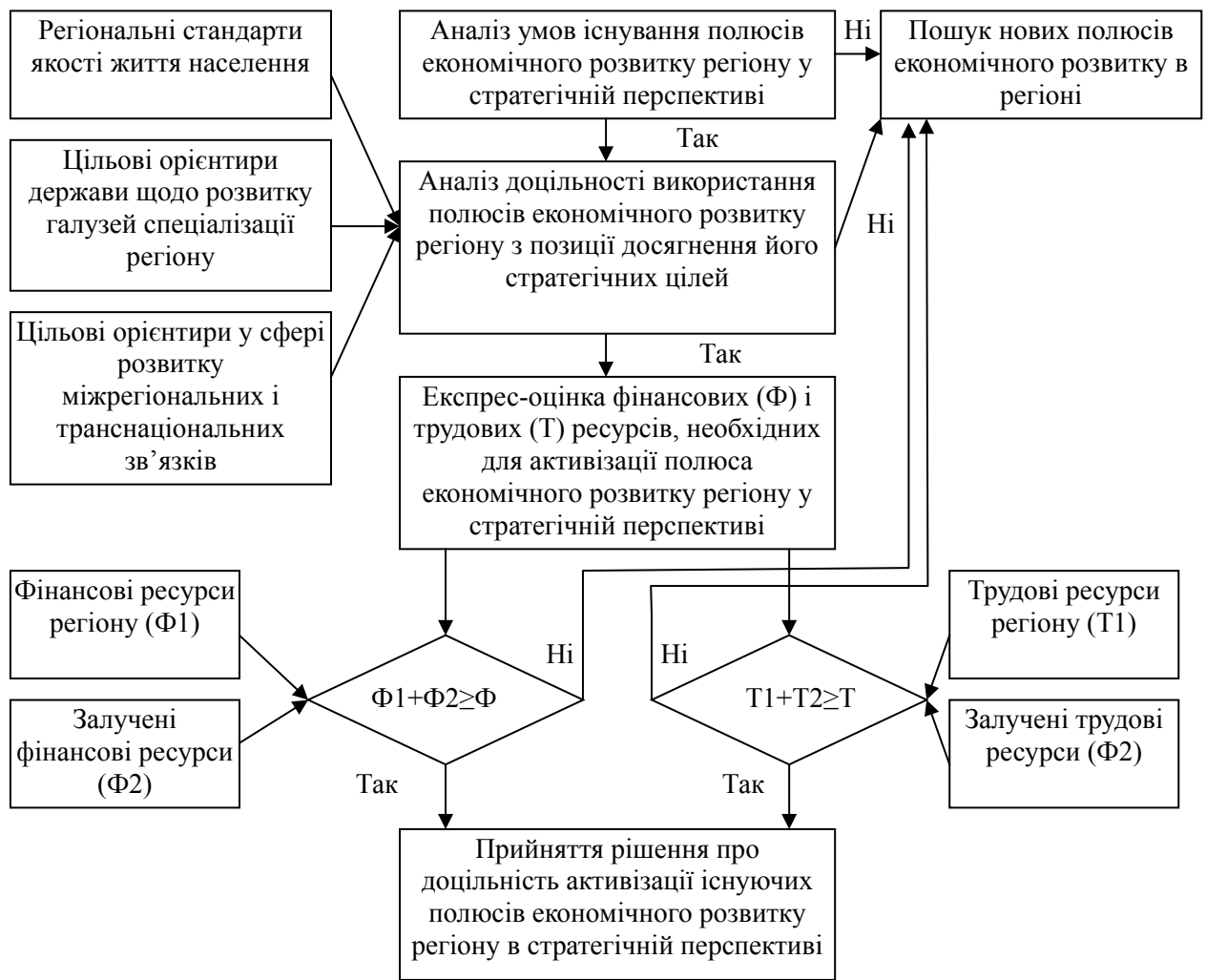

Рис. 2.20. Принципова схема аналізу доцільності активізації діючих полюсів розвитку економіки регіону в стратегічній перспективі

Рис. 2.21. Принципова схема аналізу відповідності стратегічних потреб економіки регіону у кваліфікованих кадрах можливостям сформованої системи професійного навчання

Рис. 2.22. Принципова схема визначення стратегічних потреб структуроутворюючих економіку регіону підприємств у кваліфікованих кадрах

2.4. Науково-методичні засади оцінки потенціалу продовольчої безпеки регіонів

Формування «локомотивів росту» як опорного каркаса регіону є можливим на основі розвитку територіально-виробничих комплексів. Такий прискорений ріст економіки окремих регіонів був характерним практично для всіх країн, в яких спостерігалось економічне і соціальне зростання. Концентрація зусиль у рамках цих регіонів дозволяє одержати ефект масштабу й агломерації.

У свою чергу, вивчення особливостей структури й логіки організаційно-економічного розвитку агропромислових комплексів, а також інфраструктурних ланок його виробництва, що швидко розвивалися, дозволяє формувати механізми налаштування економічної системи та її ефективного пристосування до зовнішніх змін. Економічна цілісність АПК як економічного ядра господарських територіальних комплексів є об'єктивною основою розвитку з урахуванням забезпечення економічної безпеки. Серед усіх видів різноманітних господарських комплексів у функціонуванні регіональної економіки особливу роль відіграє агропромисловий комплекс.

Господарська діяльність агропромислових комплексів проявляється в раціональному поєднанні різних видів економічної діяльності з урахуванням їх економічної безпеки. Удосконалення управління цими комплексами спрямоване на розвиток системи життєдіяльності населення території в умовах раціонального поєднання галузевого й територіального підходів управління виробничими системами та їх інфраструктурами.

Об'єктивною основою господарської економічної діяльності територіальної агропродовольчої сфери є її стійкий розвиток з урахуванням економічної безпеки. Причому, під комплексним розвитком агропродовольчої сфери варто розуміти особливий вид інтеграції комплексу, що забезпечує розвиток продуктивних сил території на основі відсутності значних внутрішньогосподарських диспропорцій і збереження здатності забезпечувати динамічний розвиток власної економіки, всебічно використовуючи наявні природні, трудові й фінансові ресурси. Господарський комплексний розвиток на рівні регіональних утворень проявляється в раціональному поєднанні галузевої спеціалізації й регіонально-галузевої промислової й соціальної інфраструктури господарського комплексу.

Термін «комплекс» у більшості випадків використовується для характеристики досить великих організаційно-економічних виробничих утворень та їх інфраструктур на рівні територіальних таксонів. Термін «господарський комплекс» може вживатися як на рівні країни, регіону, галузі, району, так і на міжгалузевому та міжрегіональному рівнях.

Однак, все ще не сформувалися загальноприйнятні думки щодо того, які функції й масштаби їх реалізації властиві власне господарським комплексам територіальної організації суспільства в ієрархічній побудові. Об'єднання функціональної сутності господарського комплексу з територіальною однорідністю дозволяє більш точно визначити ідентифікацію територіального утворення, дає можливість зрозуміти значення території як цілості в соціально економічному просторі країни й з урахуванням забезпечення економічної безпеки.

У змістовному плані сучасна концепція агропродовольчого комплексу в територіальному розрізі базується на таких концепціях його розгляду як квазідержави, квазігалузь, квазікорпорація, регіональний квазірининок, квазісоціум. Аналіз господарських комплексів як агентів економічної системи, що провадять відносно самостійну економічну політику, дозволяє

виявити внутрішні економічні сили їх розвитку (ресурси, потужності, інфраструктура), що формують територію (область, район) у єдине цілісне утворення, з'ясувати його конкурентні позиції.

При розгляді парадигми економічної діяльності агропродовольчого комплексу з позиції компонентів функціональної структури і призначення на території як цілісної одиниці, доцільно виділити шість взаємозалежних сфер діяльності (рис. 2.23), кожна з яких реалізується у відповідному комплексі:

- виробничо-економічна сфера з її галузевими й регіональними компонентами матеріального виробництва реалізується в агропродовольчому комплексі, що виробляє валовий регіональний продукт;

- фінансово-економічна сфера забезпечує через фінансово кредитні комплекси всі макроекономічні пропорції, фінансові зв'язки галузей території на основі бюджету регіону;

- соціально-демографічна сфера реалізується через соціальний комплекс життєзабезпечення, що включає всі галузі відтворення духовно-культурного розвитку населення території і його соціального захисту;

- сфера регіонального господарства включає всі інфраструктурні комплекси забезпечення життєдіяльності території;

- природно-екологічна сфера, де системи екологічного комплексу зайняті вирішенням проблем раціонального природокористування, зокрема, утилізацією відходів, очищення повітря, стічних вод та ін.;

- адміністративно-правова й політична сфера включає комплекси функціонування державних і регіональних органів влади й контролю в регіоні.

Виробничо-економічна сфера		Фінансово-економічна сфера	
Сфера регіонального	Промислові комплекси	Фінансово-кредитні інститути	Соціально-демографічна сфера

господарства	Інфраструктурні комплекси життєзабезпечення	Мета розвитку – забезпечення якості життя населення	Соціальні комплекси життєзабезпечення	
	Екологічні комплекси охорони природи		Адміністративні й політичні комплекси	
Природно-екологічна сфера			Адміністративно-правова й політична сфера	

Рис. 2.23. Склад агропродовольчого комплексу регіону

Показниками комплексності розвитку агропродовольчої сфери можуть бути в регіоні, по-перше, продукція внутрішньорегіонального виробництва, що споживається в регіоні; по-друге, питома вага продукції міжгалузевого застосування; по-третє, показники, що характеризують ступінь використання регіональних продуктів. Виходячи із цього, регіональна агропродовольча стратегія формулюється нами як система цілей, завдань і дій регіональних органів влади щодо управління агрогосподарськими комплексами як економічними агентами, що забезпечують ефективне використання економічних ресурсів і всього потенціалу господарської діяльності відповідно до екологічних стандартів задля стійкого зростання економіки й підвищення рівня життя населення території.

Становлення соціально-економічної складової стратегії господарського розвитку агропромислових комплексів розкривається через необхідність соціального й економічного осмислення гармонізації внутрішніх процесів цих комплексів. Вона завжди характеризує баланс інтересів у регіональній сфері. Економічні інтереси характеризують самозабезпечення й добробут регіону й відображають рівень ефективності господарської діяльності (доходності, рентабельності, прибутковості). Соціальні інтереси характеризують самовизнання й впевненість соціальних верств населення, що відображають якість їх життя.

Доцільно звернути увагу на систему взаємозв'язків, що існують між окремими функціями управління й політикою регіональних агропромислових

комплексів. Стратегія розвитку регіональних агропромислових комплексів може бути розглянута через функції регулювання економічної безпеки зовнішньої діяльності (організація обліку енергетичної й ресурсної забезпеченості, системи інвестицій, закупівель і маркетингу) а також через функції управління економічної безпеки внутрішньої діяльності (шляхом організації системи кадрового забезпечення і його соціальної захищеності, виробництва, удосконалення продуктів та послуг, фінансів і обліку, контролю, діагностики, моніторингу).

Соціальна модель стратегічного планування організаційної взаємодії задля забезпечення життєдіяльності агропродовольчих комплексів регіону повинна включати чітку послідовність цінностей: місія діяльності (бачення перспективи), цілі й завдання цієї взаємодії (врахування цілей, що важко досягнути, бар'єрів), система стратегії (підходи, які слід взяти на озброєння для подолання цих перешкод) і тактики (специфічні дії, які необхідно провести при реалізації стратегії) а також план дій (містить інформацію про виконавців, завдання, необхідні ресурси). Цільові настанови й завдання проведення регіональної агропромислової політики на регіональному рівні подано на рис. 2.24.

Рис. 2.24. Цільові настанови й завдання активізації розвитку й забезпечення безпеки господарських комплексів на регіональному рівні

Технологічна сфера взаємодії відображає напрями: діловий міжорганізаційний простір і доступ до стратегічної інформації через Інтернет, поліпшення внутрішніх комунікацій завдяки використанню корпоративної мережі, покращення споживчого обслуговування й підвищення продуктивності, зниження витрат праці. Фінансова сфера взаємодії відображає напрями: управління на основі прозорості бухгалтерії, стратегія реінвестування, стратегічне ділове організаційне партнерство, мінімізація втрат, ефективність витрат, внутрішній венчурний капітал, орієнтований на модернізацію.

Загальна результативна стратегічна взаємодія в рамках господарського комплексу визначається дієвістю й ефективністю менеджменту цього комплексу. Цінності й елементи моделі колективної роботи керівництва й фахівців структурних підрозділів по організації взаємодії щодо забезпечення життєдіяльності регіональних господарських комплексів опираються на такі організаційні форми як: формування відкритої системи взаємодії й загальної стратегії через соціальне партнерство, розробку структури управління з урахуванням думок сторін, створення ділового стилю керівництва, вивчення персоналу і його визнання, врахування навичок професійної майстерності й повноважень.

Агропромисловий комплекс включає сукупність сільськогосподарських і переробних виробничих систем та виробничу інфраструктуру, а соціальний компонент включає соціальну систему та соціальну інфраструктуру.

Інфраструктура АПК завжди характеризується сукупністю підсистем, що забезпечують ресурсну, інформаційну, транспортну, збутову, соціально-політичну «ув'язку» (вибірково пропускну здатність) соціально-виробничих систем із зовнішнім середовищем.

Динаміка структурних змін в агропродовольчому комплексі регіону й порівняльна характеристика структурних зрушень в економіці, що чинить вплив на формування структури аграрної й переробної сфер, наведені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика структурних зрушень в економіці, що здійснюють вплив на формування структури промисловості

Структура	Характер структурних зрушень	
	Західний регіон	Львівська область
Виробничо-технологічна	Збільшення частки фізично й морально застарілого обладнання, низький рівень інвестицій в основні фонди	Низький рівень інвестицій у відновлення основних фондів
	Ріст виробничих факторів й ресурсовитратність	Зростання виробництва при ресурсовитратності
	Старіння кадрів, втрата професійних навичок	Старіння кадрів, втрата професійних навичок, склад робочих місць
Ринкова	Випередження розвитку малого	Недостатній розвиток малого бізнесу
	Зростання кількості підприємств ринкової й виробничої інфраструктури	Зростання кількості підприємств виробничої інфраструктури
	Випереджувальний розвиток фінансово-банківської, страхової	Випереджувальний розвиток соціальної інфраструктури
Інституціональна	Усталена структура власності	Неусталена структура власності
	Значна роль підприємств малого бізнесу	Значна роль підприємств середнього бізнесу

До складу інфраструктури господарських комплексів регіону можуть входити такі базові складові інфраструктури як: інституціональна, виробничо-технологічна, кадрова, фінансова, посередницька (торговельна) та інформаційно-комунікаційна, а також інфраструктура загального призначення: соціальна й екологічна (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Склад інфраструктури агропродовольчих господарських комплексів регіону

Базові елементи інфраструктури	Об'єкти інфраструктури за призначенню	
	Загального призначення	Регіональні підприємства
Інституціональна інфраструктура	Інститут кредитів, система статистики, податкові, митні органи	Нормативно-правова база, програми, галузеві об'єднання
Виробничо-технологічна інфраструктура	Енергозабезпечення, проектні служби, лізинг, промислові зони, держзамовлення, дороги	Технологічні центри
Кадрова інфраструктура	Навчальні центри, ФПК, центри зайнятості, рекрутингові агентства, договори з ВНЗ	Договори з ВНЗ, технікумами, ФПК

Фінансова інфраструктура	Комерційні банки, страхові компанії, валютні біржі	Гарантійні фонди й венчурні фонди
Посередницька (торговельна) інфраструктура	Товарні біржі, оптові й роздрібні підприємства, система транспорту й обслуговування	Система державних і регіональних замовлень
Інформаційно-комунікаційна інфраструктура	Телефонний зв'язок, мережі Інтернет, ЗМІ, рекламні, маркетингові, консалтингові фірми	Консультаційні центри, інформаційно-аналітичні й комунікативні мережі
Інфраструктура загального призначення		
Соціальна інфраструктура	ЖКГ, охорона здоров'я, спорт, побутове обслуговування, громадське харчування, соцзабезпечення, культура, система освіти, безпека	
Екологічна інфраструктура	Системи каналізації й утилізації відходів, очисні споруди	

Оцінка інфраструктури господарських комплексів здійснюється з допомогою комплексного коефіцієнту інфраструктури K_i , що відображає загальні умови господарювання на території. Комплексний коефіцієнт інфраструктури використовується для визначення економічного ефекту від функціонування інфраструктури господарського комплексу й для порівняльної оцінки розвитку інфраструктур господарських комплексів:

$$K_i = K_a * K_v * K_k * K_f * K_{tp} * K_{if} * K_{inst}, \quad (2.5)$$

де K_a , K_v , K_k , K_f , K_{tp} , K_{if} , K_{inst} – коефіцієнти, що показують рівень забезпеченості (достатності) господарського комплексу на території відповідно аграрною, виробничою, кадровою, фінансовою, торговельно-посередницькою, інформаційною та інституціональною інфраструктурою. Вони розраховуються через сукупність локальних показників, що характеризують рівні забезпеченості конкретної інфраструктури при досягненні заданої ефективності господарської діяльності.

На основі аналізу науково-методичної літератури й практики господарювання, нами запропонована оцінка економічного ефекту від функціонування регіональних агропродовольчих комплексів за формулою:

$$E_{ip} = BPI_{ip} + ДВ_{m} + СВК_{бсс} , \quad (2.6)$$

де E_{ip} – розрахунковий економічний ефект від функціонування регіонального агропродовольчого комплексу при повній комплектності й взаємодії інфраструктурних елементів;

ВРПір - валовий регіональний продукт, створений господарським комплексом, на основі оцінки його внеску в регіональну економіку;

ДВм - додана вартість сторонніх організацій інфраструктури, що виникла в результаті проекту забезпечення економічної безпеки, з урахуванням міжгалузевого мультиплікатора;

СВКбсс - соціальний ефект впливу комплексу (бюджетно-соціальна складова в розвитку регіону).

Валовий регіональний продукт, створений агропродовольчим комплексом, визначається за модифікованою формулою:

$$\text{ВРПір} = \text{ВРПапс} * \text{Кі} + \text{Енепр} , \quad (2.7)$$

де ВРПапс – валовий продукт, створений агропродовольчою системою;

Енепр – непрямий розрахунково-обґрунтований економічний ефект функціонування інфраструктури з врахуванням сторонніх організацій.

Додана вартість сторонніх організацій, що виникла в результаті проекту забезпечення економічної безпеки, з урахуванням міжгалузевого мультиплікатора (ДВм) визначається за формулою:

$$\text{ДВм} = \Sigma \text{Еі} * \text{Кзабез} , \quad (2.8)$$

де $\Sigma \text{Еі}$ - сумарна складова економічного ефекту від конкретного впливу сторонніх організацій, що виникла в результаті проекту забезпечення економічної безпеки;

Кзабез - коефіцієнт забезпеченості відображає забезпеченість території регіону: транспортну доступність, можливості безперебійного зв'язку (телефон) і електронної торгівлі, консультацій, системи супроводу бізнесу через мережу Інтернет.

Результати оцінки складових інфраструктури агропродовольчих комплексів Львівської області наведено в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Аналіз складових і оцінка інфраструктури агропродовольчих комплексів Львівської області

Елементи інфраструктури	Наявність / відсутність елемента, його частка	Наявність організації, структурного підрозділу	Наявність договору про співробітництво	Наявність ресурсів для надання послуг	Разом
Виробничий	0,60	0,10	0,15	0,15	1,0
Кадровий	0,50	0,10	0,20	0,20	1,0
Фінансовий	0,40	0,15	0,20	0,35	1,0
Торгово-посередницький	0,60	0,10	0,15	0,15	1,0
Інформаційний	0,55	0,05	0,15	0,25	1,0
Інституціональний	0,72	0,10	0,06	0,12	1,0

Основна проблема при оцінці безпеки зводиться до дослідження соціально-економічних параметрів і факторів впливу середовища. Найбільш дослідженим сьогодні є національний рівень економічної безпеки, однак, соціально-економічна безпека й стійкий її розвиток визначаються передусім на регіональному рівні. Економічна безпека регіону характеризується здатністю його економіки функціонувати в режимі стійкого розвитку задля забезпечення гідних умов життя населення, розвитку особистості, з метою протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних факторів.

Ми пропонуємо виділяти такі складові економічної безпеки регіону як: фінансова (як стабільність фінансово-бюджетної системи задля забезпечення соціально-економічного розвитку регіону); виробнича (характеризується наявністю ресурсної бази й сформованої спеціалізації); соціально-демографічна (відображає розвиток регіонального ринку праці, рівень безробіття й соціальної диференціації суспільства, рівень бідності, культури, доступності освіти, медобслуговування, забезпечення житлом й інші); продовольча (відображає рівень забезпеченості якісними продуктами харчування в регіоні); екологічна (враховує рівень забруднення навколишнього середовища й витрати на його ліквідацію).

Економічна безпека агропромислових комплексів регіону, відображаючи тенденцію забезпечення збереженості, забезпечує їх розвиток і захищеність. Стабільність їх розвитку досягається через діяльність контролюючих органів на рівні регіону й районів. Контроль проводиться на

основі оцінки реального стану небезпеки бюджетоутворюючої складової щодо наявних обставин; порівняльного аналізу діяльності на відповідність нормам нормативних і законодавчих актів; дослідження ступеня безпеки й наслідків криз на сільськогосподарських і переробних підприємствах регіону.

Вагоме значення має проблема класифікації внутрішніх і зовнішніх загроз економічної безпеки. Так, основними внутрішніми загрозами розвитку регіону є: глибоке соціальне розшарування населення; низькі темпи промислового й сільськогосподарського розвитку; нецільове використання бюджетних коштів; безробіття; бюджетна дотаційність; помилки у формуванні регіональної економічної політики. До зовнішніх загроз слід віднести: виклики глобалізації; проникнення міжнародного тероризму; контрабандне ввезення і постачання; незаконну міграцію; «брудні» зовнішні інвестиції тощо.

Таким чином, внутрішні й зовнішні загрози забезпечення економічної безпеки територіальних утворень слід розглядати як стан захищеності життєво важливих економічних інтересів особистості, населення, територіального співтовариства й держави через оцінку факторів впливу на економічну безпеку об'єкта (регіону, муніципального утворення, промислового комплексу та ін.) а також оцінку ризику здатності економічної безпеки об'єкта протистояти загрозам підвищення його господарського потенціалу [51, 308].

На нашу думку, економічна й соціальна безпека агропродовольчих комплексів регіону є «організаційним дизайном», що відображає цілісну організаційну модель на основі сукупності виробничих систем і їх інженерних, економічних, соціальних, інформаційних і екологічних інфраструктур. Вона відображає якісну й кількісну характеристику внутрішньої захищеності середовища, честі, гідності, цінностей особистості, соціальних груп у господарській діяльності від впливу несприятливих факторів (загроз) і створення умов розвитку необхідного економічного, політичного, соціального, інтелектуального, фізичного й іншого потенціалу

комплексу. У даному визначенні безпеки системно представлені такі її об'єкти, як система життєзабезпечення господарських комплексів і її характеристики, системи захищеності середовища життєзабезпечення комплексів, підтримки й розвитку агропродовольчих комплексів за рахунок сукупності їх потенціалів.

Таким чином, сутність економічної безпеки визначається як ступінь захищеності державних, національних і місцевих інтересів у сфері економіки від зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечений усіма способами та інститутами суб'єктів господарювання. Вважаємо, що основними критеріями, що забезпечують можливість регулювання процесу безпеки регіону є: економічна самостійність територіальних комплексів (гарантії наповнення бюджетів), стабільність регіональної економіки (захист власності, стимулювання підприємницької активності, боротьба з деструктивними процесами в економіці території), забезпечення її конкурентоспроможності, здатність до саморозвитку (підтримка інвестиційного клімату, інновацій, модернізація виробництва). Крім того, необхідно враховувати такі складові комплексів як виробничо-технологічна, фінансова, валютна й митна безпека, інфляцію й керованість економіки.

Соціальна безпека особистості, робочої групи, колективу, корпорації розглядається через співвідношення «людина – суспільство», «людина – колектив», «людина – група». В історичному плані вона досліджується залежно від статусу людини в суспільстві («гомо сапієнс», «гомо фабер», «гомо інтегранс»). Причому кожен рівень має свою систему безпеки.

Особливості регулювання економічної безпеки регіонів нами розглядаються на основі оцінки розвитку їх агропродовольчих комплексів. Доцільно будувати систему забезпечення економічної безпеки з урахуванням дискретності економічного простору на основі економічних інтересів суб'єктів господарювання задля підтримки соціальної стабільності життя населення і його захисту.

Економічна безпека характеризує соціальний стан суспільства як інституціональної системи відтворення умов стабільного економічного розвитку за допомогою дії соціальних механізмів, що забезпечують її стабільність, повторюваність і поновлення суспільних відносин. При цьому, стратегія економічної безпеки регіональних господарських комплексів базується на таких суперечливих умовах розвитку як нарощування соціально-економічного потенціалу цих комплексів; забезпечення стабільності регіональної економіки за рахунок захисту власності суб'єктів господарювання; створення умов забезпечення здатності до саморозвитку господарських комплексів і розробка заходів по забезпеченню їх безпеки; а також забезпечення умов підвищення соціально-економічної активності населення.

Задля забезпечення регіональної соціально-економічної безпеки (умов захищеності й забезпечення життєдіяльності з урахуванням зовнішніх і внутрішніх загроз) необхідна система її оцінки на регіональному рівні. Формування індикаторів економічної безпеки регіону здійснюється за наступними сферами діяльності (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Індикатори економічної безпеки за сферами життєдіяльності

На регіональному рівні	На місцевому рівні
1. Здатність економіки території до стійкого росту	
1.1. Інвестиційна безпека	1.1. Інвестиційна безпека
1.2. Виробнича безпека	1.2. Виробнича безпека
1.3. Науково-технічна безпека	1.3. Безпека власності
1.4. Зовнішньоекономічна безпека	1.4. Фінансова безпека
1.5. Фінансова безпека	1.5. Енергетична безпека
1.6. Енергетична безпека	
2. Забезпечення прийняттого рівня існування на території	
2.1. Рівень життя населення	2.1. Соціальний рівень життя населення
2.2. Ринок праці	2.2. Ринок праці й оплата праці
2.3. Демографічна безпека	2.3. Демографічна безпека
2.4. Правопорядок	2.4. Правопорядок
2.5. Продовольча безпека	2.5. Продовольча безпека
3. Екологічна безпека	
3.1. Екологічний захист	3.1 Викиди шкідливих речовин

Кожна зі сфер включає певний набір індикативних показників (звичайно від 3 до 7). Їх склад для кожного з ієрархічних рівнів є різним.

Індикатори економічної безпеки регіону в цілому істотно не відрізняються від індикаторів, за якими проводиться діагностика економічної безпеки територій району.

При формуванні регіональної системи управління економічною безпекою необхідно виявити умови й структуру регіональної системи управління економічною безпекою. У наукових джерелах [197, 344, 377] формування регіонального управління економічною безпекою тісно пов'язане з програмно-цільовим методом управління. Узагальнено технологія програмно-цільового управління економічною безпекою регіону наведена на рис. 2.25.

Внаслідок здійснення регулярного моніторингу стану економічної безпеки регіону система управління здатна гнучко реагувати на постійно змінювані економічні, соціальні й політичні умови зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Якість системи управління економічною безпекою регіону забезпечується ефективністю прийняття управлінських рішень, що

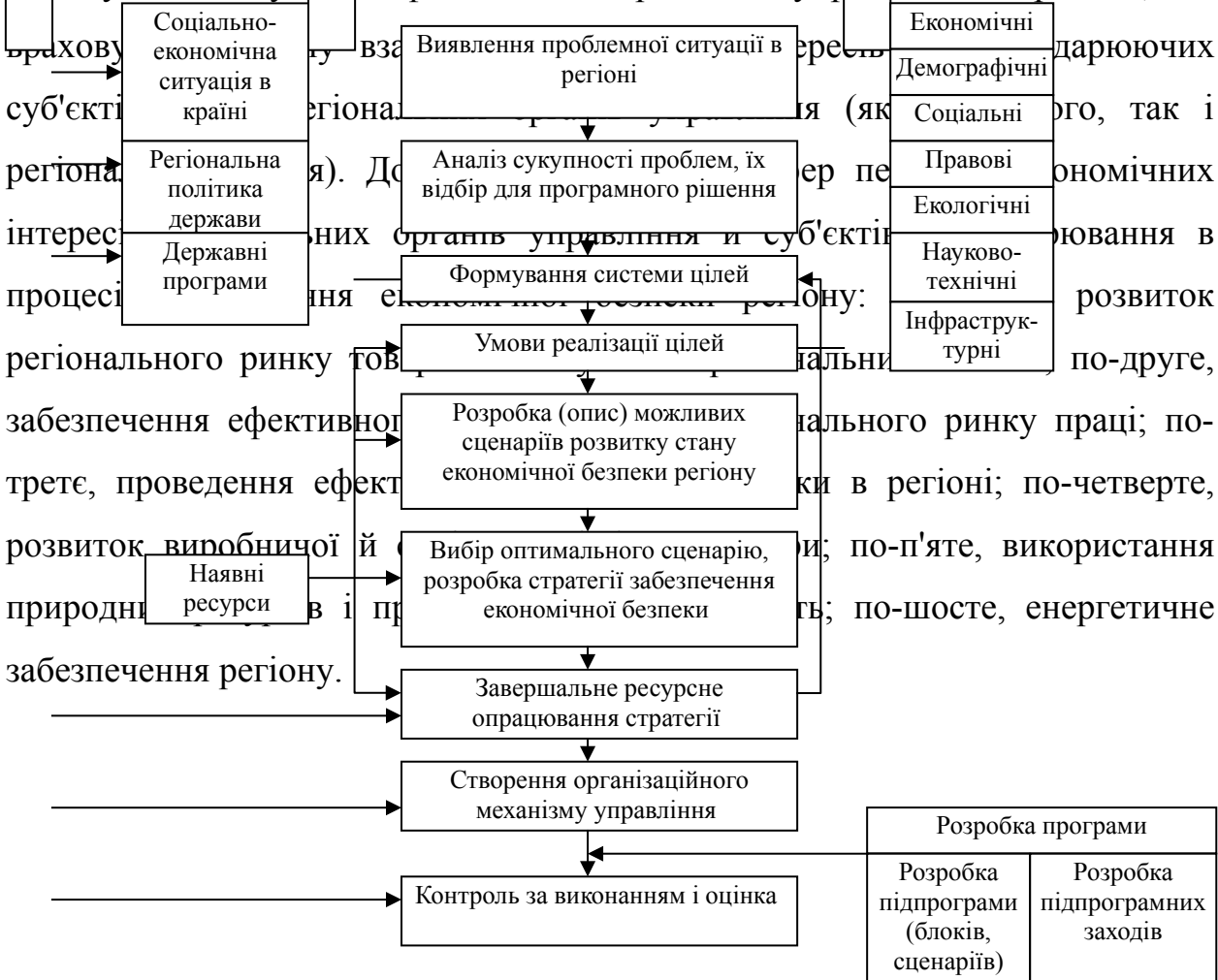

Рис. 2.25. Технологія програмно-цільового управління економічною безпекою регіону (структурно-функціональні відносини)

Зазначені основні сфери перетину інтересів регіональних органів управління й суб'єктів господарювання характерні для більшості складових економічної безпеки регіону, з іншими ж простежується непрямий взаємозв'язок через ефективну діяльність підприємств, зайнятість, поліпшення добробуту населення та ін.

Взаємодія регіональних органів управління й господарюючих суб'єктів у системі програмно-цільового управління економічною безпекою повинна будуватися на основі застосування сукупності економічних регуляторів господарської діяльності (податкового, фінансово-кредитного та ін.), які пов'язані з економічними інтересами суб'єктів господарювання регіону. Найбільш важливі для регіонального рівня управління при оцінці економічної безпеки регіону є граничні значення індикаторів рівня життя. У даній сфері часто використовуються наступні показники: частка населення з

доходами нижче прожиткового мінімуму; середня тривалість життя; розрив між доходами 10% найбільш і 10% найменш забезпечених груп населення; рівень народжуваності; рівень смертності й захворюваності за різними причинами; порівняння середньої заробітної плати й пенсії в даному регіоні із прожитковим мінімумом у сусідніх муніципальних утвореннях; рівень безробіття; рівень забезпеченості різними товарами тривалого користування; рівень злочинності.

При розрахунку показників доходу варто враховувати, що ці дані часто дещо занижені, оскільки розраховуються лише на основі грошових доходів населення без урахування натуральних доходів від власних підсобних господарств і без урахування товарів і послуг, які отримує населення. Не враховуються також певні перерозподільчі потоки, наприклад, доходи від неформальної й незареєстрованої діяльності, через що відбувається перелив доходів від однієї групи населення до іншої.

Однак, це не знімає гостроту проблеми з позиції загрози безпеці. Справа в тому, що величина прожиткового мінімуму встановлена на такому низькому рівні, що граничним значенням за цим індикатором повинна б бути відсутність громадян, що мають доходи нижче даного рівня. Що стосується розриву в доходах між найбільш та найменш забезпеченими верствами населення, то граничне значення за цим індикатором в Україні попередньо визначається на рівні, звичайно прийнятному в розвинених закордонних країнах, у яких розрив у 8 разів не викликає соціальних конфліктів. Однак розрив у доходах населення України в 4-5 разів породжує соціальну напругу в суспільстві. Тому по можливості варто приймати більш жорсткі параметри граничних значень за даним індикатором.

Варто відзначити, що найвищого ступеня безпеки досягається за умови, коли весь комплекс показників перебуває в межах своїх допустимих значень, причому досягнення граничних значень одними показниками негативно не відображається на інших. Особливої ваги при оцінці соціально-економічної безпеки регіону набуває структурно-галузевий аналіз соціальної

спрямованості місцевого бюджету в часовому розрізі, що визначає загальну соціальну стратегію розвитку регіону.

Висновки до розділу 2

1. Продовольча безпека передбачає надійне й безперервне забезпечення всіх верств населення якісними продуктами харчування переважно власного виробництва згідно прийнятих фізіологічних норм, економічну доступність продовольства й гарантію збереження даних положень у майбутньому. Парадокс продовольчої проблеми в Україні полягає в тому, що, маючи значний природний потенціал, який дозволяє вирішувати всі проблеми продовольчої безпеки, і, більше того, стати великим експортером екологічно чистих продуктів харчування, наша країна за рівнем харчування перебуває у групі країн «третього світу».

2. Забезпечення продовольчої безпеки розглядається як спрямований процес забезпечення населення продуктами харчування відповідно до фізіологічних норм із позицій системного підходу, у якому беруть участь суб'єкти ринкових відносин, держава в особі адміністративних органів, некомерційні об'єднання. Трансформація системи забезпечення продовольчої безпеки відбувається у напрямках: досягнення рівноваги між виробництвом, реалізацією і споживанням харчових продуктів; ускладнення системи; зміцнення зв'язків елементів системи; еволюції цілей функціонування системи відповідно до потреб суспільства. В результаті дослідження розроблено динамічну модель управління системою забезпечення продовольчої безпеки.

3. Захищеність життєво важливих інтересів вітчизняних споживачів продовольства проявляється в дотриманні чотирьох критеріїв задоволення людей у продуктах харчування: критерій фізичної доступності продуктів харчування для споживача; критерій економічної доступності продуктів

харчування, тобто їх доступності для споживача за ціною; критерій безпеки продуктів харчування; критерій якості харчування. Виділені критерії визначають ринковий механізм з точки зору якості, безпеки й доступності продуктів харчування для українців.

4. В результаті дослідження було визначено заходи підвищення продовольчого самозабезпечення регіону і запропонована модель структури продовольчого забезпечення регіону, реалізація якої у перспективі дозволить підвищити ступінь забезпечення продовольчої ємності регіону за рахунок власних товаровиробників.

5. В роботі було досліджено і класифіковано фактори відтворення продовольчої безпеки, які згруповані за критеріями: економічними, соціальними, соціально-економічними, політичними, екологічними (природно-кліматичними); науково-технічними. Доведено, що першочергова роль належить соціально-економічному фактору в забезпеченні продовольчої безпеки. Розроблено економічну модель процесу відтворення продовольчої безпеки, яка відображає цільові характеристики, критерії, показники оцінки й динаміки продовольчої безпеки, виділено основні етапи продовольчого забезпечення і елементи механізму вирішення основних проблем у процесі виробництва й споживання продовольства. Результатом дослідження системи факторів продовольчого самозабезпечення стало формування блок-схеми оцінки загроз продовольчого забезпечення й формування методів захисту.

6. Ринковий механізм регулювання продовольчої безпеки країни повинен включати наступні підсистеми: врахування дії законів попиту та пропозиції, конкурентне середовище, рівень і динаміку цін, конкуренцію імпорту. Продовольчий ринок розглядається в статичі як об'єкт – система впливу, а в динаміці – як система у процесі її розвитку. Коли мова йде про державне регулювання продовольчого ринку, то об'єктом є сфера впливу, якщо ж існує розвиток системи відносин і форм товарообміну – це процес. Комплексний розгляд поняття продовольчої безпеки визначив сукупність її

критеріїв: фізична, економічна доступність, розподіл продовольства й раціон харчування, якість і безпека продовольства.

7. В результаті дослідження здійснено класифікацію методів оцінки продовольчої безпеки, в межах якої виділено три основні напрями: оцінка продовольчої безпеки за одним макропоказником; оцінка продовольчої безпеки за допомогою системи показників; оцінка продовольчої безпеки на основі розрахунку інтегрального вимірника. Запропонована методика оцінки продовольчого забезпечення регіону, відповідно до якої спершу виділяють групу показників, що найбільш детально відображають кожен аспект продовольчої безпеки, за якими надалі буде здійснено аналіз, з урахуванням виділення етапів аналізу. Рівень регіональної продовольчої безпеки визначено як суму оцінок основних критеріїв продовольчої безпеки: фізичної доступності, економічної доступності, достатності споживання продовольства, якості продовольства.

8. У роботі представлено модель забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіону через постійно діючу процедуру моніторингу продовольчого ринку, який здійснюється за чотирма групами показників, що відображають економічний, соціальний і медичний аспекти продовольчої безпеки. Обрані показники фізичної й економічної доступності, сталості й раціону харчування, а також якості продуктів харчування, повинні найбільш детально й повно представити характеристику своєї категорії.

Основні положення даного розділу викладені в публікаціях автора [260-262, 271, 276, 279, 282, 285, 289, 295, 297].

РОЗДІЛ 3

ДІАГНОСТИКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПОТЕНЦІАЛУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

3.1. Сучасний стан агропродовольчої сфери в Україні

Агропродовольчий сектор України відіграє провідну роль у економіці держави. Структура агропродовольчого сектора складається з сільського господарства, як сировинної бази, харчових підприємств, інфраструктурних галузей (транспортування, зберігання, торгівля тощо).

Роль агропродовольчого сектору зумовлюється не лише тим, що він задовольняє потреби населення у продуктах харчування і є «ядром» системи продовольчої безпеки, а ще й його значним вкладом у формування національних показників валової доданої вартості. Його частка у ВДВ у 2009 р. зросла проти 2008 р. на 4,4%, на стільки ж перевищила вклад будівельної галузі, металургії, електроенергетики і машинобудування разом узятих. За внеском у ВДВ агропродовольчий сектор на 2,6% випередив таку галузь як торгівля і ремонтні послуги (рис. 3.1).

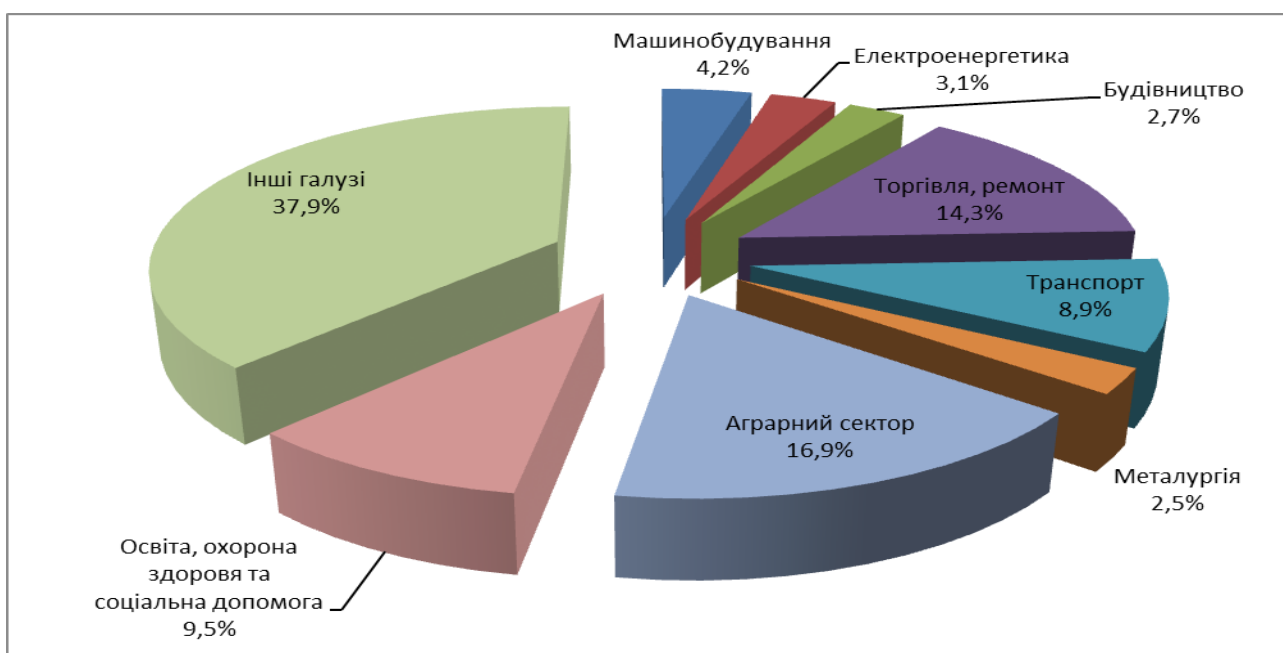

Рис. 3.1. Структура ВДВ за видами економічної діяльності в Україні у 2009 р.

У 2010 р. від підприємств агропродовольчого сектору до Зведеного бюджету надійшло податків, зборів (обов'язкових платежів) на суму 34,3 млрд. грн. або у 7,5 рази більше, ніж у 2000 р. Зокрема, від сільського господарства надійшло 4,1 млрд. грн. або в 4,5 рази більше, ніж у 2000 р. (рис. 3.2).

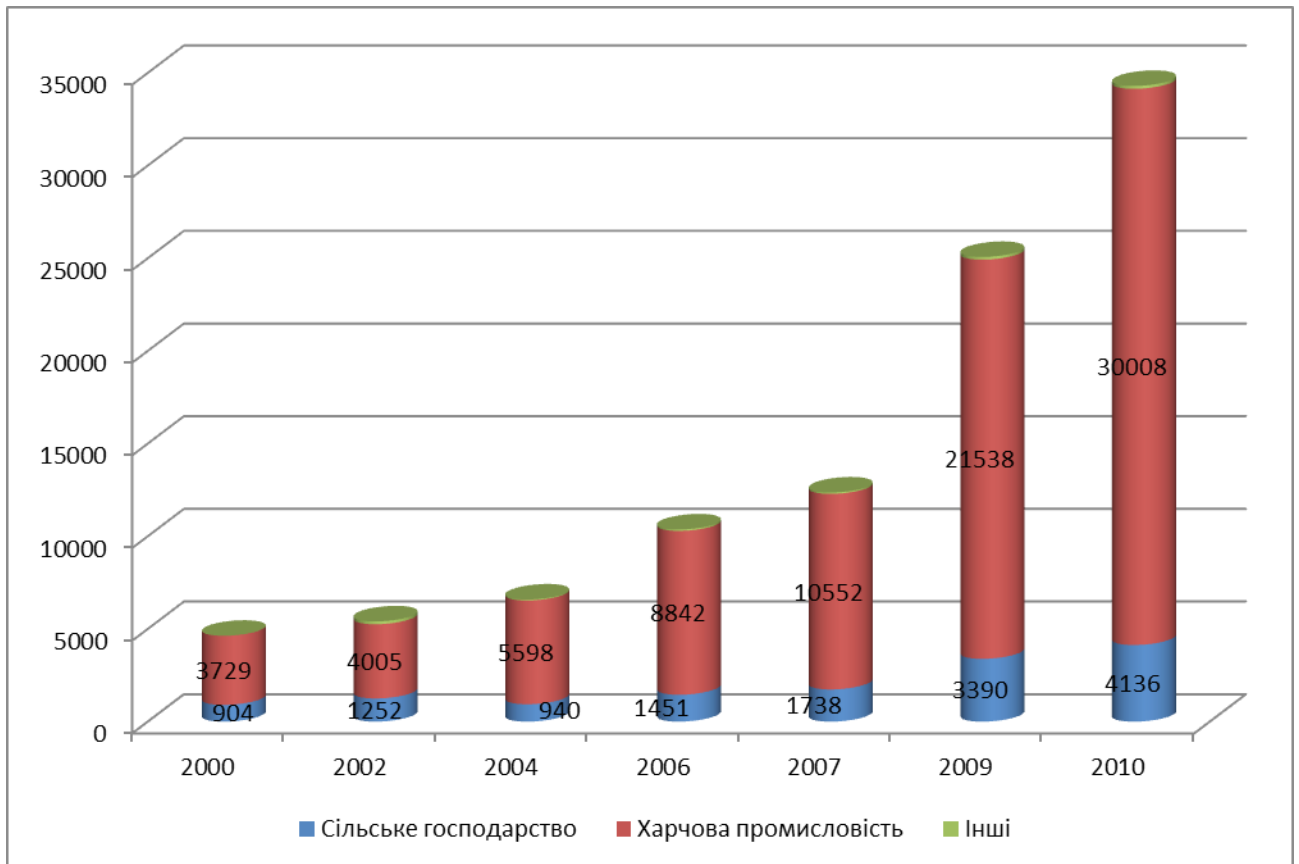

Рис. 3.2. Надходження податків і зборів до Зведеного бюджету від вітчизняних підприємств агропродовольчого сектору, млн. грн. (Примітка: тут і далі складено автором за даними [217,219])

За роки незалежності відбулися суттєві структурні зміни. У процесі земельної реформи у приватну власність передано 72,4% сільськогосподарських угідь, у т.ч. 80,9% ріллі для використання за цільовим призначенням - сільськогосподарського виробництва. Право на земельну частку (пай) набули 6,9 млн. осіб, з яких станом на 01.01.2011 р. 6,8 млн. осіб (98,6%) отримали сертифікати на право на земельну частку (пай). Натомість

сертифікатів оформлено і видано 6,7 млн. державних актів на право власності на земельну ділянку, що становить 98,2% від кількості громадян, які отримали сертифікати (табл. 3.1). Власниками земельних ділянок (паїв) у 2010 р. укладено понад 4 млн. договорів оренди. За 2010 р. відповідно до договорів оренди розмір орендної плати збільшено і виплачено власникам земельних паїв понад 5,5 млрд. грн.

Таблиця 3.1

Структура вітчизняних сільськогосподарських угідь за категоріями
землекористувачів

Сільськогосподарські угіддя	1990		2001		2006		2010	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Сільськогосподарські підприємства								
Всього	38705,4	100	28414,3	100	21199,1	100	16577,2	100
У т. ч.:								
Рілля	31245,1	80,7	24361	85,7	19354,2	91,3	15412,8	93,0
Багаторічні насадження	667,3	1,7	385,1	1,3	243,4	1,1	176,2	1,0
Сіножаті	2028,1	5,2	1128,4	4,0	541,1	2,6	360,6	2,2
Пасовища	4760,8	12,3	2265,3	8,0	1013,4	4,8	608,3	3,7
Перелоги	4,1	0,0	274,5	1,0	47,0	0,2	19,3	0,1
Фермерські господарства								
Всього	-	-	2753,7	100	3738,7	100	4012,4	100
У т. ч.:								
Рілля	-	-	2522,7	91,6	3524,9	94,3	3824,6	95,3
Багаторічні насадження	-	-	9,6	0,35	14,3	0,4	14,8	0,4
Сіножаті	-	-	54,8	2,0	57,3	1,5	49,6	1,2
Пасовища	-	-	157,0	5,7	139,1	3,7	121,0	3,0
Перелоги	-	-	9,6	0,35	3,1	0,1	2,4	0,1
Особисті селянські господарства та інші категорії господарств населення								
Всього	2669,0	100	9736,0	100	15602,4	100	15898,3	100
У т. ч.:								
Рілля	2162,0	81,0	6998,4	71,9	11447,5	73,4	11694,7	73,6
Багаторічні насадження	375,0	14,1	476,3	4,9	561,2	3,6	600,0	3,8
Сіножаті	132,0	4,9	736,9	7,5	1160,2	7,4	1194,6	7,5
Пасовища	-	-	1448,0	14,9	2208,9	14,2	2242,9	14,1
Перелоги	-	-	76,4	0,8	224,6	1,4	166,1	1,0

Землекористування у 2010 р. порівняно з 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах зменшилося у 2,3 рази, в особистих селянських господарствах - збільшилось у 6 раз. Фермерські господарства, які почали формуватись у процесі приватизації земельних угідь, за 1996-2010 рр. подвоїли землекористування.

У 2010 р. машинно-тракторний парк сільськогосподарських підприємств налічував: 151,3 тис. тракторів, 32,8 тис. зернозбиральних комбайнів, 4,2 тис. бурякозбиральних машин, 2,5 тис. кукурудзозбиральних комбайнів.

Енергетичні потужності в сільськогосподарських підприємствах становлять 36,7 млн. к. с. (193,2 к. с. на 100 га посівної площі). На 1.01.2011 р. особисті селянські та інші господарства населення мали в своєму розпорядженні 172,5 тис. тракторів та 20,8 тис. комбайнів.

З метою прискорення оновлення машинно-тракторного парку сільськогосподарських товаровиробників державою фінансуються програми придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки і обладнання на умовах фінансового лізингу та часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. Постачання техніки на умовах фінансового лізингу забезпечує Національна акціонерна компанія «Украгролізинг». У 2010 р. на цих умовах через компанію поставлено 1033 од. техніки на суму 352,6 млн. грн., в тому числі 313 тракторів та 28 зернозбиральних комбайнів. Програмою часткової компенсації вартості техніки скористалося 201 сільгосппідприємство, в тому числі 85 фермерських, якими придбано 241 од. техніки і обладнання на суму 120 млн. грн., зокрема, 61 зернозбиральний комбайн та 155 тракторів. З метою посилення впливу Мінагрополітики України щодо технічного переоснащення АПК за рахунок механізмів фінансового лізингу створено державне підприємство «Спецагролізинг», яким поставлено 120 зернозбиральних комбайнів на суму 119,8 млн. грн. Загалом за рахунок

державної підтримки в 2010 р. сільгосптоваровиробниками придбано 1354 од. техніки на суму понад 591 млн. грн.

У сільському господарстві України все активніше застосовують технології, зорієнтовані на енерго- та ресурсозаощадження, зокрема, використовують в землеробстві широкозахватні та комбіновані агрегати, впроваджують технологічні операції мінімального та нульового обробітку ґрунту.

В АПК введено в експлуатацію понад 50 об'єктів з виробництва біодизелю для власних потреб, 6 державних спиртових заводів мають технічне оснащення для виробництва біоетанолу.

На 1.01.2010 р. сільське населення України становило 14,4 млн. осіб або 31,4% всього населення країни. Чисельність сільського населення у працездатному віці становила 8,1 млн. осіб. Вітчизняне сільське господарство забезпечує зайнятістю 40% усього працездатного сільського населення, що становить 15,6% усіх зайнятих у національній економіці.

У 2010 р. господарську діяльність вели понад 14,8 тис. сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, з яких: 7,8 тис. господарських товариств; 4,2 тис. приватних підприємств; 0,95 тис. виробничих кооперативів; 0,3 тис. державних підприємств; 1,5 тис. підприємств інших форм (рис. 3.3).

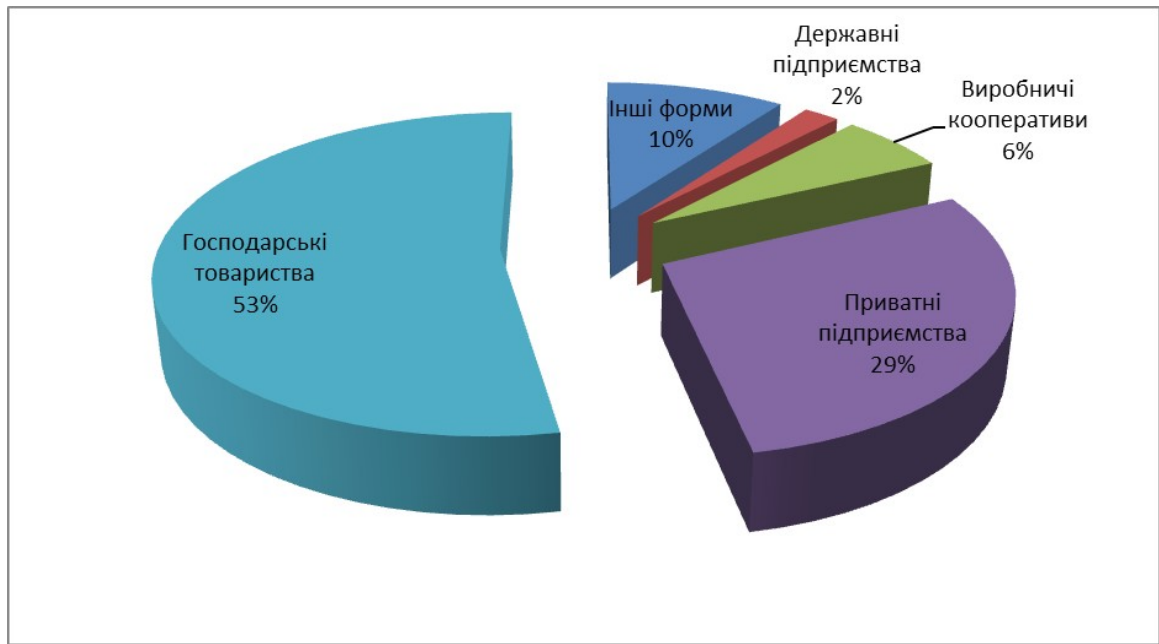

Рис. 3.3. Структура сільськогосподарських підприємств в Україні у 2010 р.

У користуванні цих підприємств знаходиться 16,6 млн. га сільськогосподарських угідь, здебільшого залучених на засадах оренди земельних ділянок селян. За площею землекористування сільськогосподарські підприємства залишаються великими аграрними структурами. Середній розмір землекористування на одне господарство становить 1122 га.

За роки ринкових перетворень фермерські господарства зайняли важливу нішу в системі суб'єктів господарювання. Організаційно-правові засади діяльності фермерських господарств регулюються Законом України "Про фермерські господарства" (2003 р.). Нині 42 тис. фермерських господарств обробляють 4,3 млн. га сільськогосподарських угідь. У середньому на одне господарство припадає 103,3 га, більше 43% господарств обробляють площі понад 500 га.

Декрет Кабінету Міністрів України "Про приватизацію земельних ділянок" (1992 р.), згідно з яким забезпечено безкоштовну передачу у приватну власність земельних ділянок для ведення особистих господарств, а також збільшення максимальних їх розмірів до 2 га, посилив роль цих

господарств в організації виробництва сільськогосподарської продукції. Подальше розширення розмірів більш мільйона селянських господарств здійснювалося за рахунок приєднання до них земельних ділянок, одержаних як земельні паї при реформуванні колективних сільськогосподарських підприємств. Сьогодні у користуванні 4,5 млн. особистих селянських господарств знаходяться близько 6,7 млн. га сільськогосподарських угідь, третину яких обробляють господарства, які мають земельні ділянки 10 га і більше. Організаційно-правові основи діяльності особистих селянських господарств регулюються Законом України "Про особисті селянські господарства" (2003 р.).

Активізація ринкових перетворень в аграрному секторі позитивно вплинула на динаміку сільськогосподарського виробництва. Починаючи з 2000 р., в усіх категоріях господарств відбувається поступове нарощування обсягів валової продукції сільського господарства (рис. 3.4).

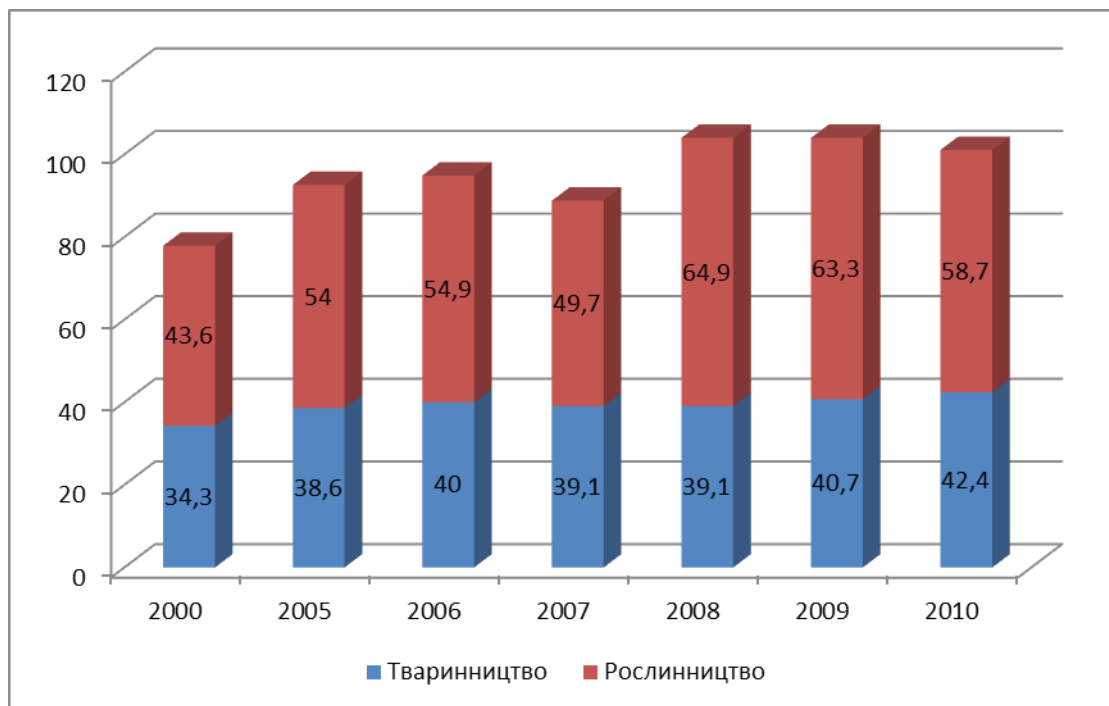

Рис. 3.4. Виробництво валової продукції сільського господарства в Україні, млрд. грн. (у порівняльних цінах 2005 р.)

Валове виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами і господарствами населення поступово наближується до рівноважних пропорцій. При цьому основними виробниками зерна, соняшника, цукрових буряків є сільськогосподарські підприємства, а картоплі, овочів і фруктів - особисті селянські господарства. Особистим селянським господарствам належить домінуюча роль у формуванні пропозиції на ринках молока, яловичини і свинини, а підприємствам - м'яса птиці та яєць. Разом з тим, співвідношення виробництва продукції тваринництва між цими групами виробників поступово змінюється на користь останніх - у 2010 р. сільськогосподарські підприємства збільшили це виробництво на 8,2%, господарства населення скоротили його на 0,5%.

Загальна площа посівів у 2010 р. становила 26,95 млн. га. У структурі посівних площ домінуючі позиції займають зернові та технічні культури (рис. 3.5). Ті й інші в сільськогосподарських підприємствах мають тенденцію до збільшення, у той час як кормові культури - до зменшення.

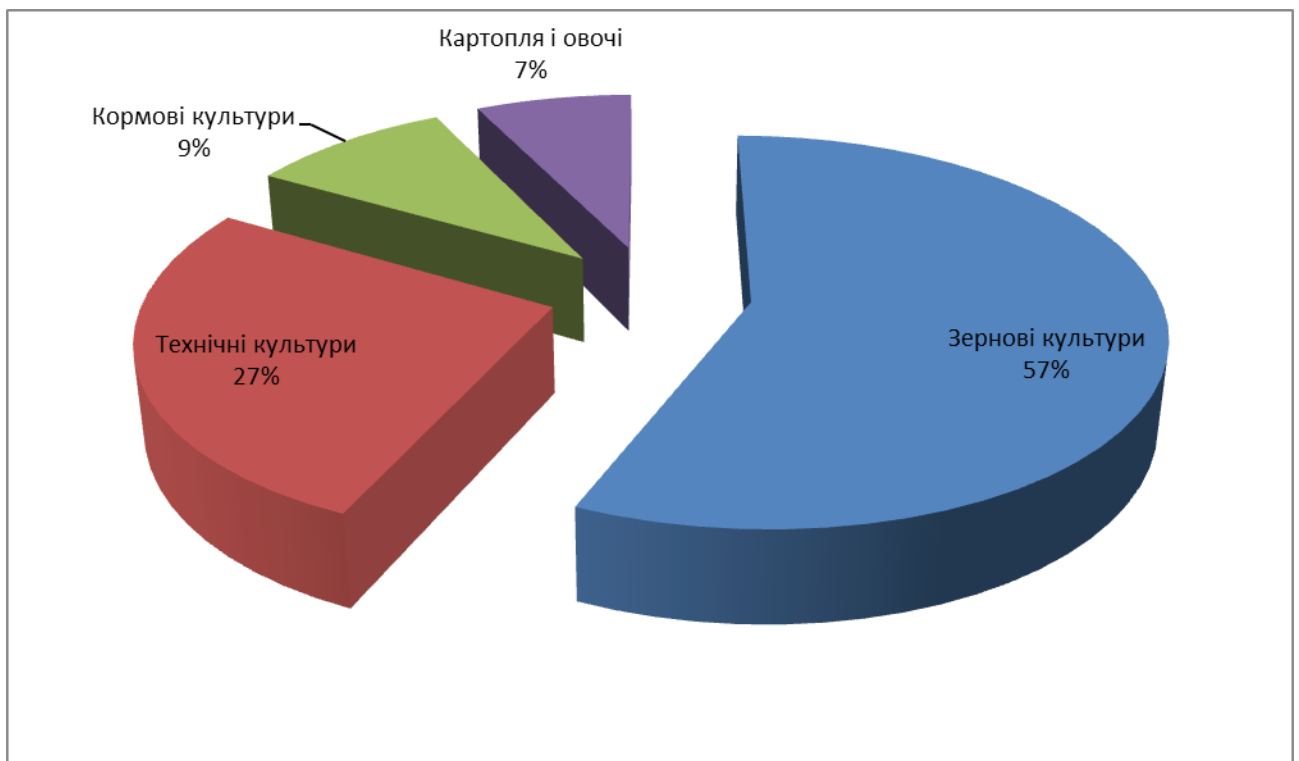

Рис. 3.5. Структура посівних площ України у 2010 р., %

Посівні площі зернових після 2000 р. практично стабілізувалися в межах 14-15 млн. га. Зібрані площі в окремі роки дещо зменшилися за рахунок несприятливих кліматичних умов.

У структурі валового виробництва зернових найбільшу частку (від 40% до 50%) займає пшениця. Частка виробництва кукурудзи і ячменю з 2007 р. коливається в межах 46-47% (рис. 3.6).

Валовий збір зерна в середньому за останні 5 років становить 40,4 млн. т. У 2010 р. отримано 39,3 млн. т. Основні регіони виробництва якісної продовольчої пшениці - степова зона і південні райони лісостепу; кукурудзи - лісостепова зона; ячменю - значна частина Полісся й північні райони лісостепу.

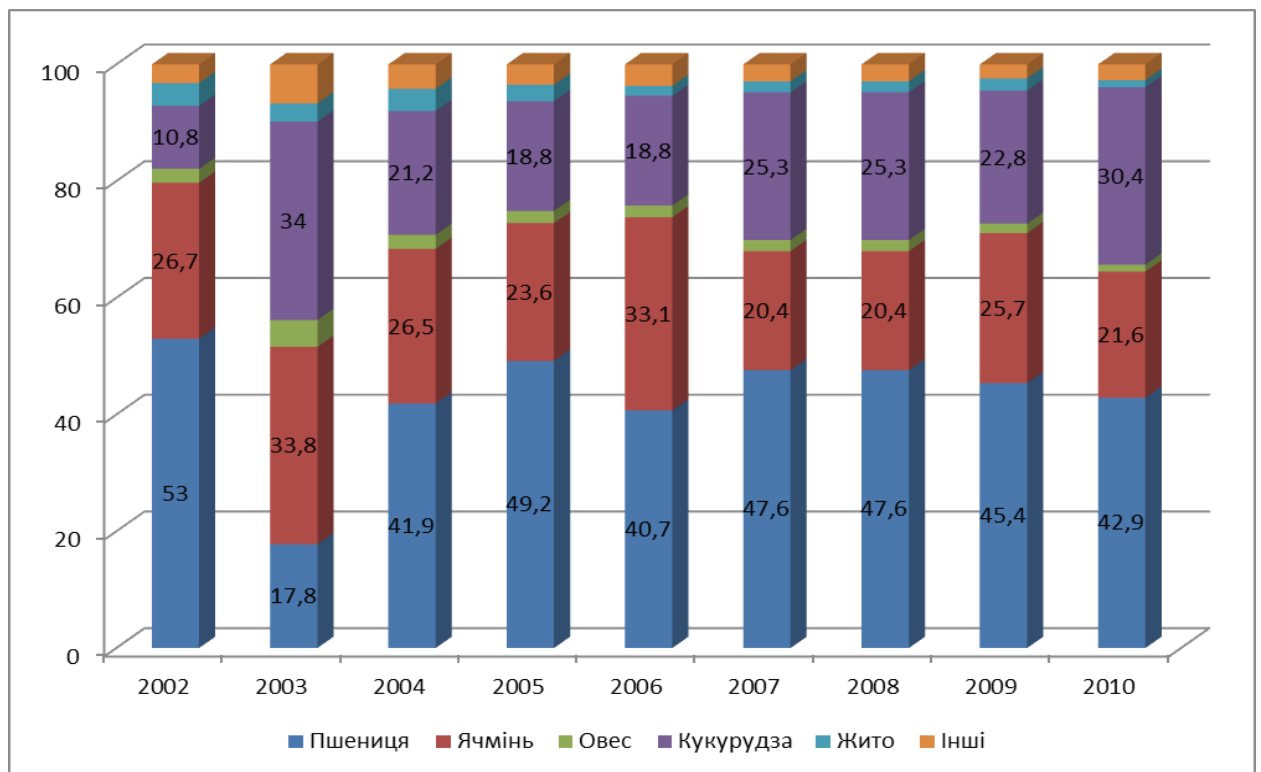

Рис. 3.6. Структура валового збору зернових культур в Україні (у % до загального обсягу)

Провідне місце серед групи технічних культур займає соняшник, посівні площі якого протягом 2004 - 2010 рр. зросли від 3,4 млн. до 4,5 млн. га. Валове виробництво у 2010 р. становило 6,77 млн. т (рис. 3.7).

З огляду на агроекологічні наслідки надмірного розширення посівів соняшнику в основних зонах вирощування цієї культури, виникла необхідність здійснення політики їх зменшення до науково обґрунтованих екологічно безпечних меж (3,0-3,5 млн. га) та, натомість, розширення посівів сої і кормових культур.

Товарне виробництво ріпаку – відносно нова підгалузь рослинництва, яка проходить апробацію у різних зонах України, що обумовлює нестабільність валового збору і урожайності цієї культури. У 2010 р. зібрано 1,5 млн. т ріпаку, що на 21,5% менше, ніж у 2009 р. Через часткове вимерзання посівів його зібрана площа у 2010 р. становила 862 тис. га, що на 15% менше показника 2009 р. Урожайність відповідно зменшилась на 8% і становила 17,0 ц/га.

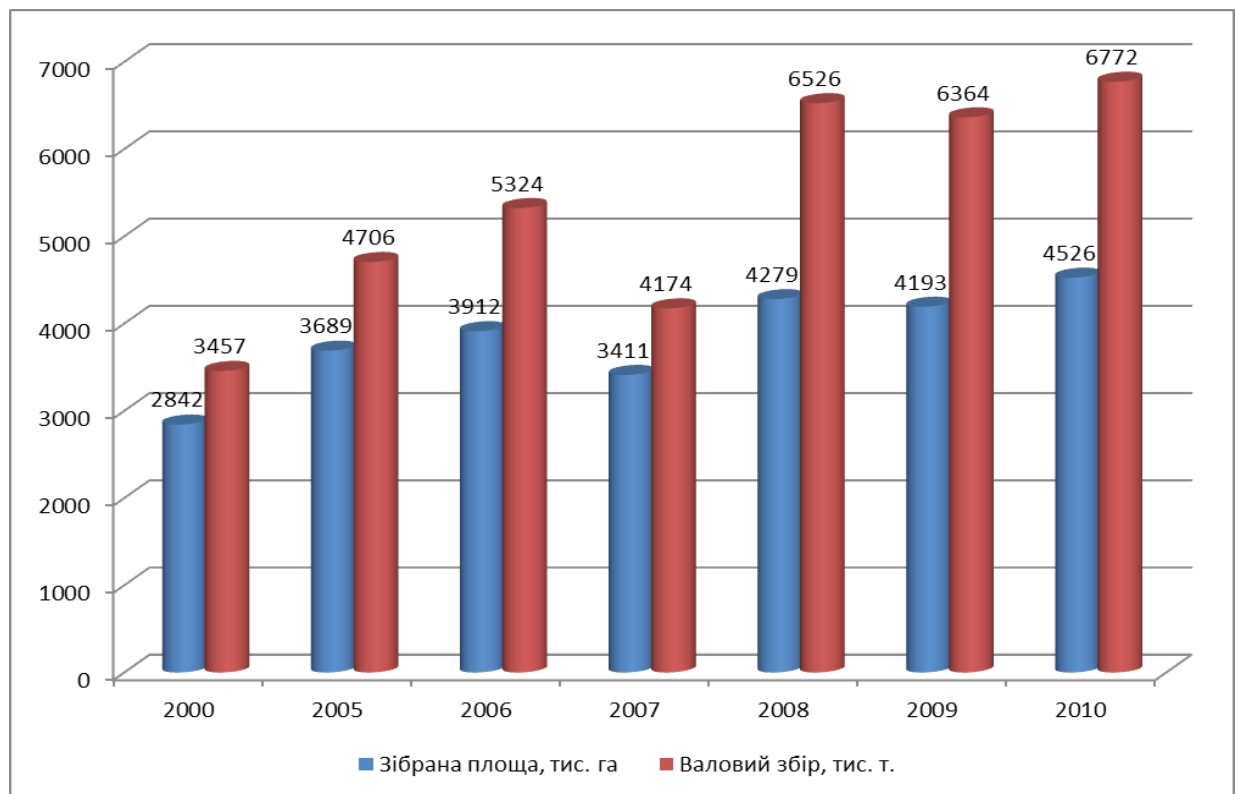

Рис. 3.7. Виробництво соняшнику в Україні

Посівні площі і виробництво цукрових буряків зорієнтовані на забезпечення внутрішньої потреби України у споживанні цукру (рис. 3.8).

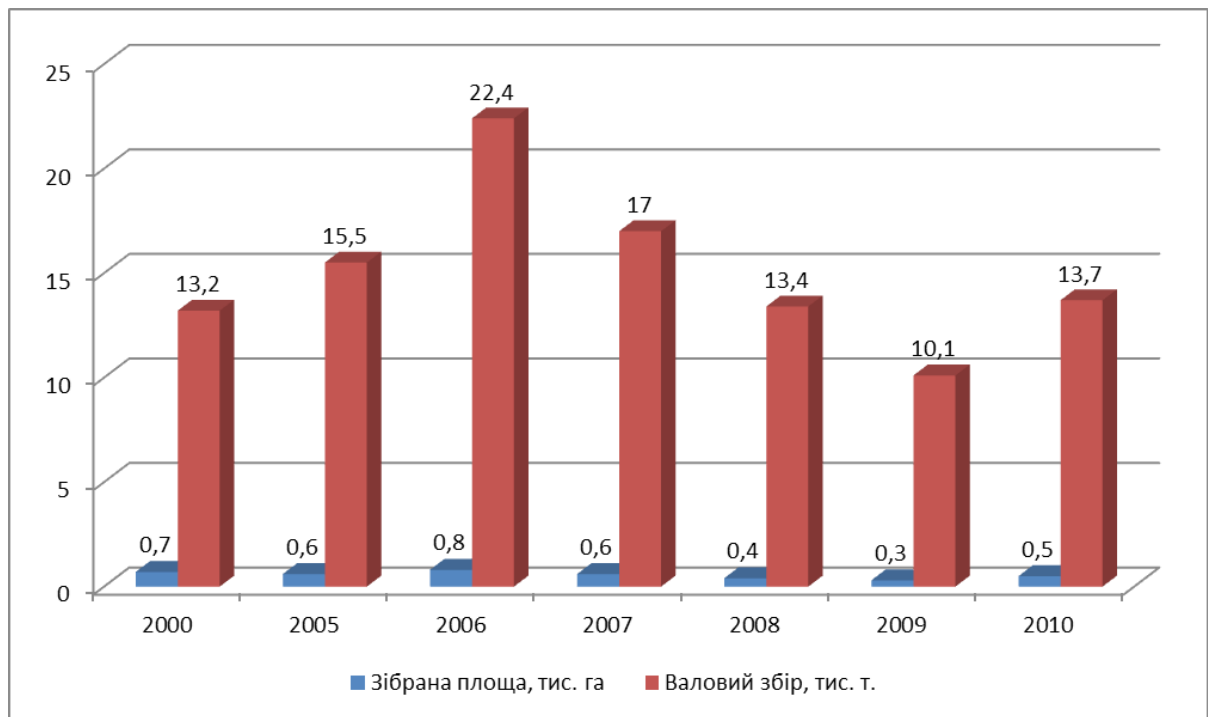

Рис. 3.8. Виробництво цукрових буряків в Україні

В останні два роки має місце розширення посівних площ та збільшення валового виробництва, що обумовлено впровадженням сучасних технологій вирощування буряка та пожвавленням діяльності цукрових заводів.

Посіви цукрових буряків концентруються в районах розташування ефективно функціонуючих цукрових заводів у Вінницькій, Полтавській, Хмельницькій, Черкаській, Київській і Тернопільській областях.

Традиційно стабільне місце у структурі рослинницької продукції займає картопля. Її виробництво становило впродовж 2000 - 2010 рр. 17-19 млн. т. Спостерігається тенденція до стабільної урожайності цієї культури на рівні 130-139 ц/га. Виробництво картоплі сконцентроване в особистих селянських господарствах. Основні регіони вирощування цієї культури – зона Полісся, Вінницька, Хмельницька та Львівська області.

Національне виробництво овочів у 2006 - 2010 рр. поступово зростало і становило у середньому близько 8,0 млн. т (рис. 3.9).

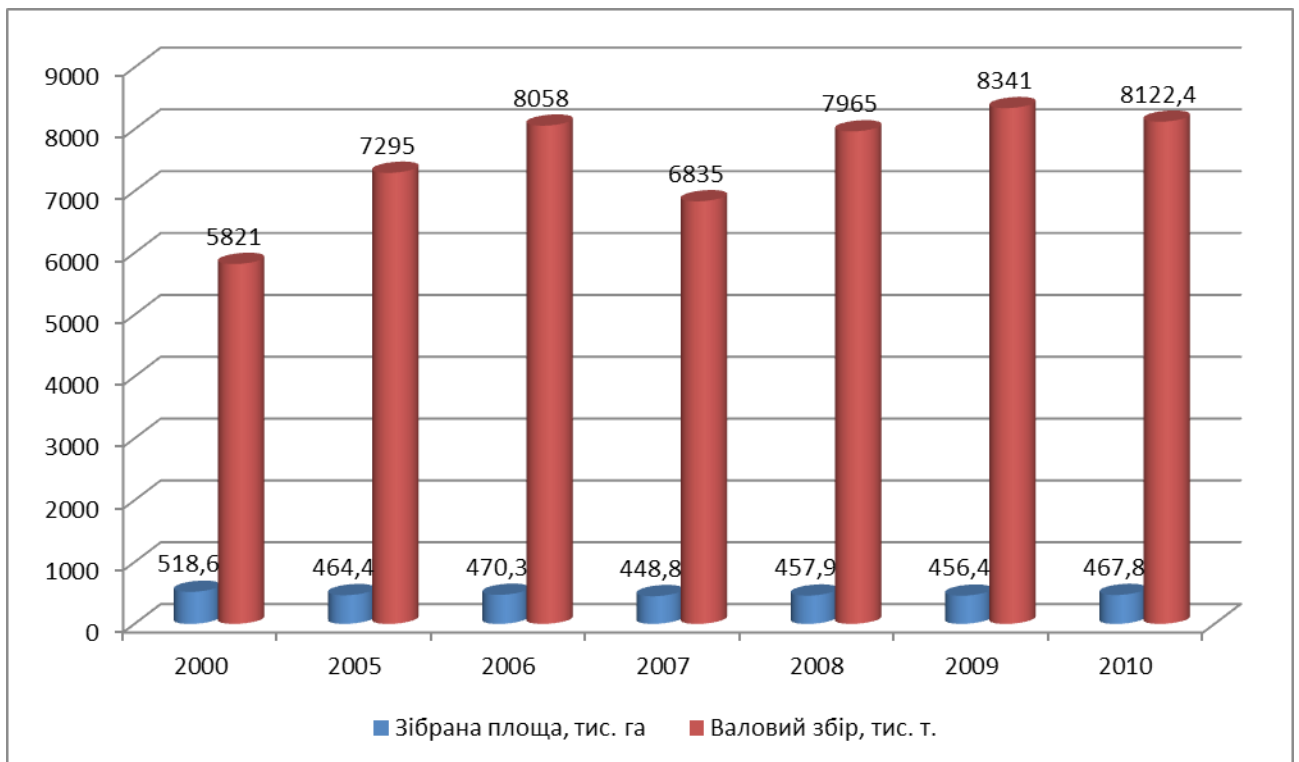

Рис. 3.9. Виробництво овочів в Україні

Зростання виробництва овочів забезпечується шляхом впровадження сучасних технологій, що дозволяє підвищувати їх урожайність та якість. Політика стимулювання розвитку галузі до рівня потреб населення пов'язана з підтримкою розбудови складських приміщень для тривалого зберігання овочів і постачання продукції на ринок упродовж року.

Поступово відроджується виробництво овочів закритого ґрунту. В Україні нараховується 42 тепличних підприємства з площею понад 1000 га. Найбільші площі під теплицями зосереджені в АР Крим, Дніпропетровській, Харківській, Київській та Миколаївській областях.

Садівництво і виноградарство України забезпечують населення цінними незамінними продуктами, переробну промисловість - сировиною, а також відіграють важливу роль у наповненні коштами сімейних та державних і місцевих бюджетів. У 2010 р. усіма категоріями господарств зібрано плодів та ягід 1746 тис. т, винограду - 408 тис. т.

Збільшення виробництва продукції у 2009 - 2010 рр. забезпечено за рахунок підвищення продуктивності насаджень. Урожайність плодів і ягід

становила 78,2 ц/га - це найвищий показник за 2000 - 2010 рр., винограду - 60,3 ц/га.

Негативні тенденції спостерігаються у показниках розвитку тваринництва України. За 2010 р. в Україні реалізовано на забій 2,92 млн. т худоби і птиці у живій вазі (сільськогосподарськими підприємствами - понад 1,53 млн. т). У структурі реалізації м'яса сільськогосподарськими підприємствами найбільшу частку зайняла птиця - 65,2%. Обсяги реалізації свиней і великої рогатої худоби за цей період становили відповідно 22,9% та 11,6% (рис. 3.10).

Завдяки бюджетній підтримці, залученню приватних інвестицій та використанню власних коштів виробництво м'яса бройлерів у сільськогосподарських підприємствах зросло з 26,7 тис. т у 2000 р. до 952,1 тис. т у 2010 р. або в 36 разів.

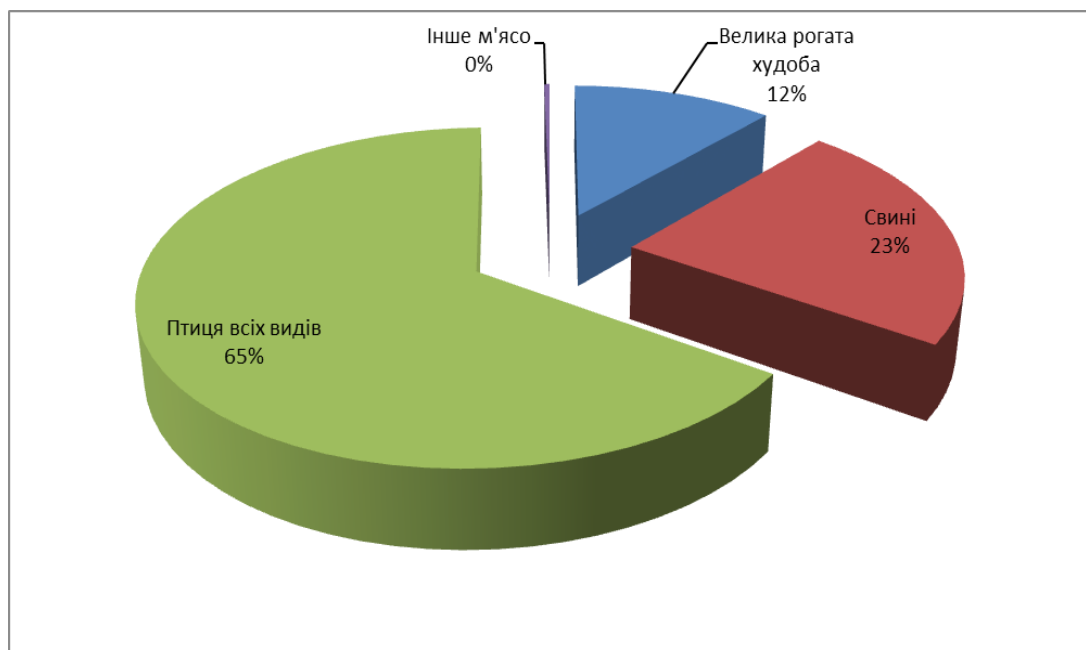

Рис. 3.10. Структура реалізації на забій худоби і птиці у живій вазі всіма категоріями господарств в Україні у 2010 р.

За останні п'ять років виробництво молока має тенденцію до стабілізації на рівні 9,0-9,8 млн. т і орієнтується на потреби внутрішнього ринку (рис. 3.11).

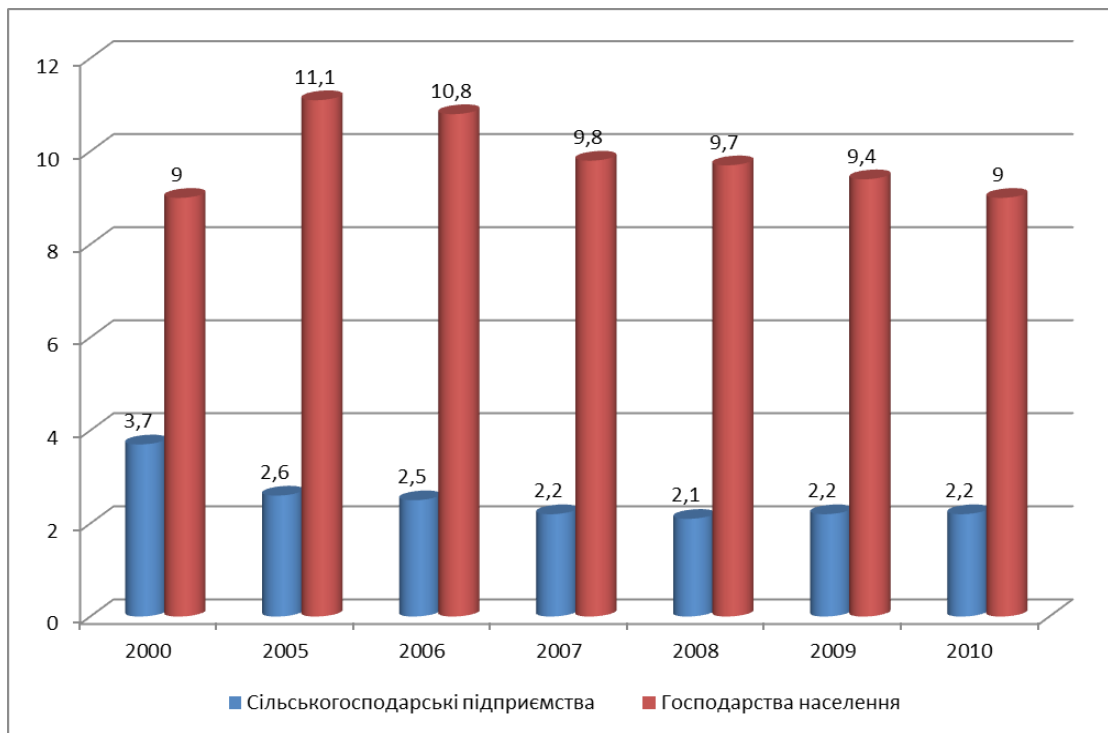

Рис. 3.11. Виробництво молока за категоріями господарств в Україні, МЛН. Т

Динаміку виробництва харчових продуктів в Україні подано на рис. 3.12. У 2010 р. реалізовано продукції виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (у відпускних цінах без ПДВ і акцизу) на суму 148,8 млрд. грн., що становить 16,7% в загальному обсязі реалізованої промислової продукції в Україні. За цим показником галузь займає одне з чільних місць і є потужним бюджетоформуєчим джерелом. У 2010 р. від харчових підприємств країни до бюджетів усіх рівнів надійшло більше 30 млрд. грн. податків і обов'язкових платежів, що на 8,5 млрд. грн. або 39,3% більше, ніж у 2009 р.

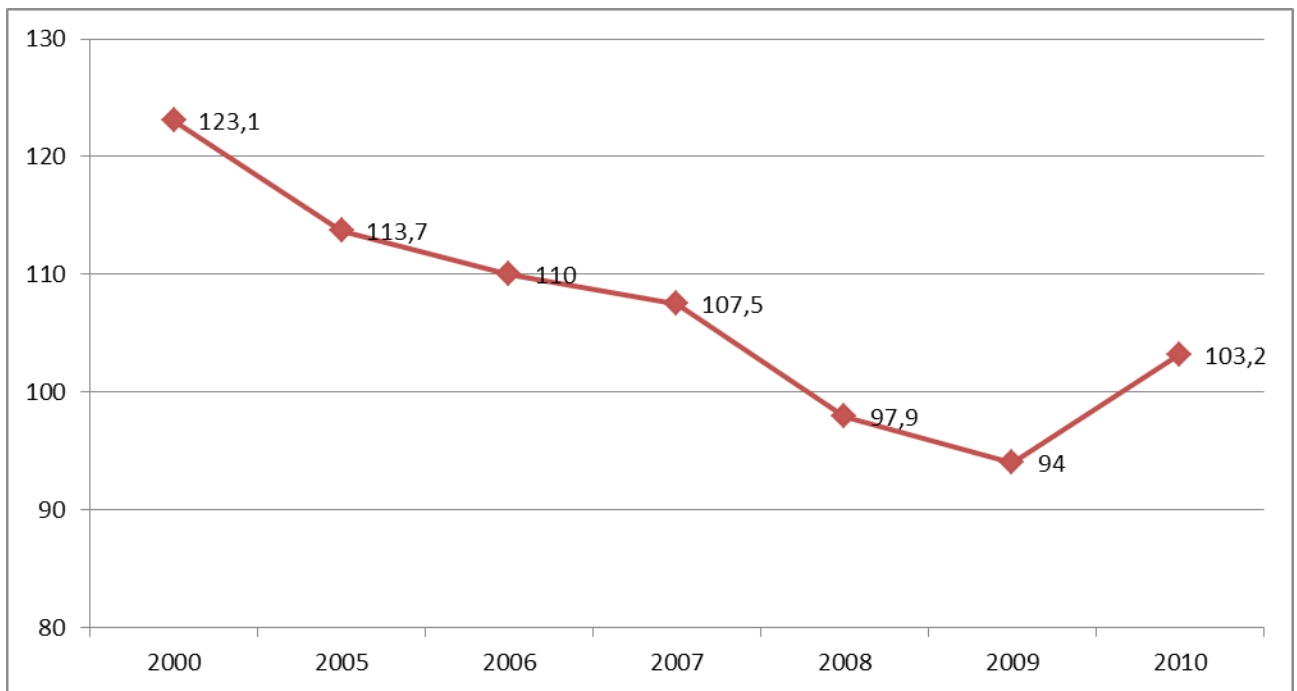

Рис. 3.12. Динаміка індексів виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів в Україні (у % до попереднього періоду)

Значна увага приділяється покращенню генетичного потенціалу корів та підвищенню їх продуктивності.

Виробництво яєць зросло з 3 млрд. шт. у 2000 р. до 17 млрд. шт. у 2010 р. або у 1,9 раза, а несучість птиці – від 213 шт. до 281 шт. або на 31%. Зростання виробництва яєць забезпечено за рахунок великих спеціалізованих сільськогосподарських підприємств (птахофабрик), запровадження сучасних технологій та значного інвестування галузі.

В Україні промислове виробництво харчових продуктів здійснюють понад 22 тис. підприємств, на яких працює більше мільйона осіб.

У 2010 р. порівняно з минулим роком, збільшилось виробництво деяких молочних продуктів, зокрема: молока обробленого рідкого - на 6,8%, масла вершкового - на 6,2%. Натомість, зменшилося виробництво спредів та сумішей жирових - на 15,9%, сирів кисломолочних та неферментованих - на 7,1%, сирів жирних - на 6,3% і продуктів кисломолочних - на 2,6%.

У 2010 р. порівняно із попереднім роком, спостерігалось збільшення

виробництва продукції м'ясної промисловості, зокрема, свинини: свіжої і охолодженої - на 30,2%, мороженої - на 43,4%; м'ясних напівфабрикатів – на 36,9%; м'яса та субпродуктів свійської птиці: свіжих чи охолоджених - на 5,2%, морожених - на 3,5%; ковбасних виробів - на 2,8%. Водночас спостерігалось зменшення виробництва яловичини охолодженої - на 9,5% та мороженої - на 16,8% (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Виробництво основних видів м'ясних продуктів в Україні

Вид продукції	Рік		Відхилення, %
	2009	2010	
Яловичина і телятина:			
- свіжі	81,7	73,9	90,45
- морожені	25,6	21	82,03
Свинина:			
- свіжа чи охолоджена	109,4	142,5	130,26
- морожена	5,1	7,3	143,14
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці:			
- свіжі	637,3	670,3	105,18
- морожені	81,7	84,5	103,43
Вироби ковбасні	262,8	270,2	102,82
М'ясні напівфабрикати (в т.ч. з м'яса птиці)	65,3	89,4	136,91

Враховуючи те, що м'ясо- та молокопереробні галузі є стратегічними галузями України, розвиток яких значною мірою визначає продовольчу безпеку та якість харчування населення, важливого значення набуває створення якісного кінцевого продукту, який був би конкурентоспроможним не тільки на внутрішньому, а й на зовнішніх ринках. У даний час вітчизняний ринок став більш відкритим для продукції з інших країн, в яких вимоги до показників безпеки та якості харчових продуктів є більш жорсткі. Враховуючи викладене, Міністерством аграрної політики та продовольства підготовлено проекти технічних регламентів на продукцію тваринного походження: вимоги щодо виробництва молока та молочних продуктів;

вимоги щодо виробництва м'яса та м'ясних продуктів, вимоги щодо виробництва м'яса птиці та продуктів з м'яса птиці.

Олійно-жирова галузь є однією з базових галузей харчової промисловості України. Її продукція забезпечує не тільки потреби споживчого ринку в таких продуктах як рослинна олія, маргарин, кулінарні жири, майонез, мило, а і потреби інших галузей: хлібопекарної, кондитерської, молочної, плодоовочевої, рибної, хімічної, фармацевтичної, комбікормової і громадського харчування. У 2010 р. спеціалізованими олійно-жировими підприємствами України (без урахування олійниць) було перероблено близько 7,1 млн. т насіння олійних культур.

Діючі в Україні потужності з переробки насіння олійних культур станом на 01.01.2011 р. становлять 10,3 млн. т на рік і мають тенденцію до подальшого зростання. Обсяги виробництва олії рослинної повністю забезпечують потреби внутрішнього ринку та дозволяють здійснювати поставки на зовнішні ринки. За 2010 р. експортовано 2701,5 тис. т соняшникової олії у 70 країн світу. Україна вийшла на перше місце у світі з продажу соняшникової олії на світовому ринку.

Цукрова промисловість зорієнтована переважно на забезпечення потреб внутрішнього ринку. За оцінкою Міністерства економічного розвитку і торгівлі, потреба внутрішнього ринку цукру на 2010/11 маркетинговий рік становить 1860 тис. т. У 2010 р. цукрові буряки зібрані на площі 492 тис. га. проти 320 тис. га у 2009 р., середня урожайність становила 300 ц/га. Приймання цукрових буряків здійснювалось 73 цукровими заводами, якими було прийнято 13,37 млн. т цукрових коренів (з середньою цукристістю 15,3%), що на 4 млн. т більше, ніж у 2009 р., перероблено 13,03 млн. т цукрових буряків. Вихід цукру від початку виробництва у 2010 р. склав 11,86% проти 13,72% у 2009 р. У 2010 р. цукру білого кристалічного бурякового було вироблено 1545 тис. т (рис. 3.13). Крім того, в 2010 р було вироблено 224 тис. т цукру з тростинного цукру-сирцю, ввезеного в межах

встановленої на 2010 р. тарифної квоти відповідно до взятих зобов'язань при вступі України до СОТ.

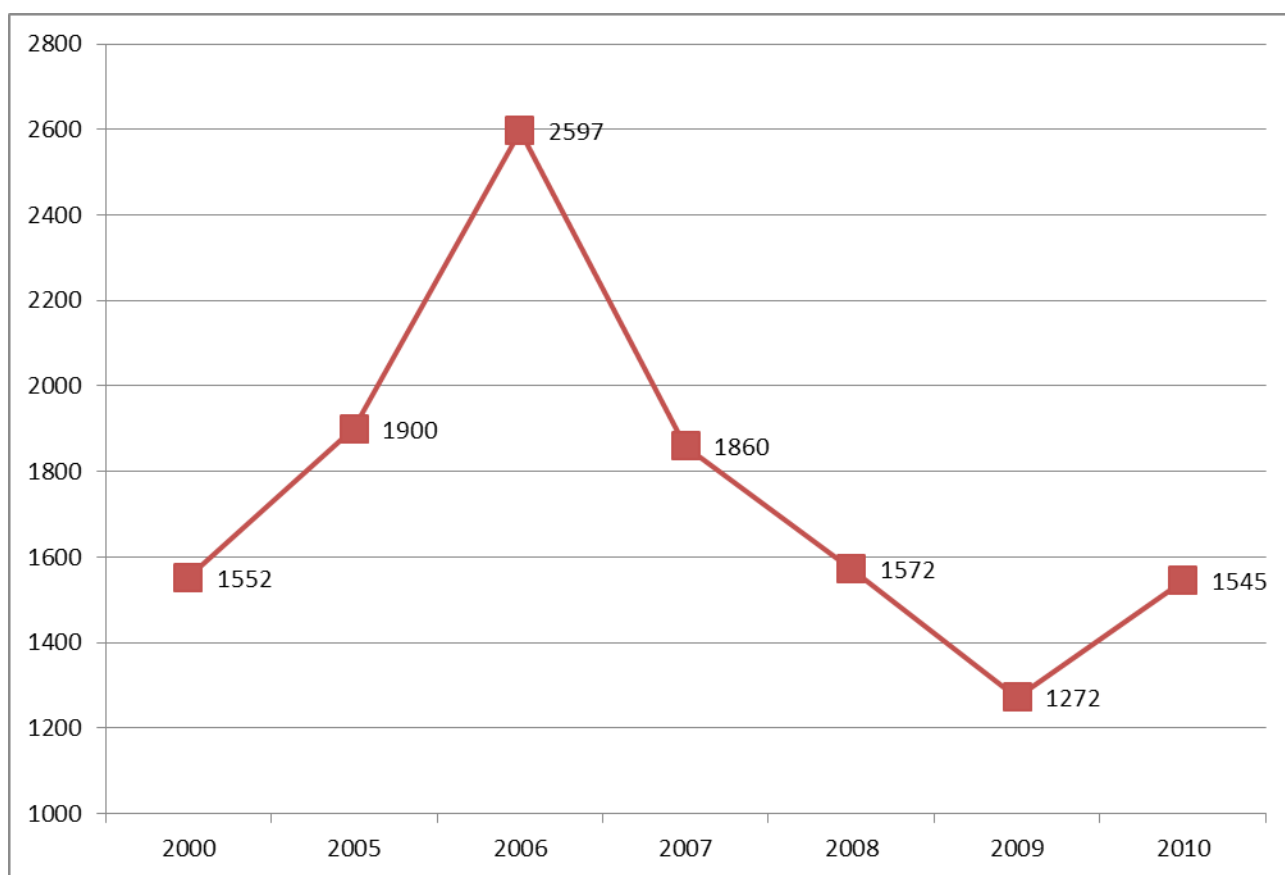

Рис. 3.13. Динаміка валового виробництва цукру в Україні

З метою вдосконалення системи управління спиртовою галуззю та задля підвищення ефективності функціонування державних підприємств спиртової та лікєро-горілкової промисловості, Кабінетом Міністрів України прийнято постанову від 28.07.2010 р. № 672 "Про утворення Державного підприємства спиртової та лікєро-горілкової промисловості", згідно із якою в даний час здійснюється реорганізація державних підприємств, що входять до складу концерну "Укрспирт", шляхом приєднання до державного підприємства "Укрспирт" з утворенням на базі реорганізованих підприємств відокремлених підрозділів. Це дозволить підвищити ефективність використання потужностей з виробництва спирту, провести модернізацію обладнання, оптимізувати витрати та збільшити фінансові надходження від

діяльності державних суб'єктів господарювання; запровадити економічно виважену, збалансовану цінову політику; належним чином представити інтереси українського виробника на зовнішньоекономічних ринках. Крім цього, фахівцями Мінагрополітики та ДП "Укрспирт" із залученням науковців розроблено Концепцію стабілізації і подальшого розвитку спиртової галузі в 2011 - 2020 рр., основними завданнями якої є розширення ринків збуту спирту шляхом виробництва біоетанолу, добавок до моторних палив, спирту для технічних потреб і технічних рідин та передбачено механізми реалізації зазначених завдань. Обсяги виробництва спирту етилового за 2010 р. зменшились на 6% і склали 24,9 млн. дал. проти 26,4 млн. дал. за 2009 р. За 2010 р. обсяги товарної продукції склали 2066 млн. грн. і збільшились порівняно з 2009 р. на 16,5%.

Реалізація спирту етилового у 2010 р. склала 24,8 млн. декалітрів і зменшилась порівняно з 2009 р. на 9,7%. Зменшення обсягів реалізації пов'язане із підвищенням цін на енергоносії та сировину, що спричинило підвищення ціни спирту етилового. Протягом 2010 р. на внутрішньому ринку було реалізовано 22,4 млн. дал., що на 1,2% менше минулого року (22,6 млн. декалітрів). На експорт реалізовано 2,5 млн. дал. У 2010 р. найбільшими його споживачами були Азербайджан, Польща, Туркменістан, Туреччина, Австрія, Грузія.

Виробництво кондитерських виробів в Україні зосереджено на 28-ми спеціалізованих підприємствах, питома вага яких становить близько 60% від загального виробництва. Задіяно також майже 800 малих і середніх підприємств місцевої харчової промисловості. Виробничі потужності галузі становлять 1,25 млн. т продукції.

У 2010 р. випущено кондитерських виробів в обсязі 1,11 млн. т, з яких експортовано 437,2 тис. т (39,4%) на суму 972,8 млн. дол. США (рис. 3.14).

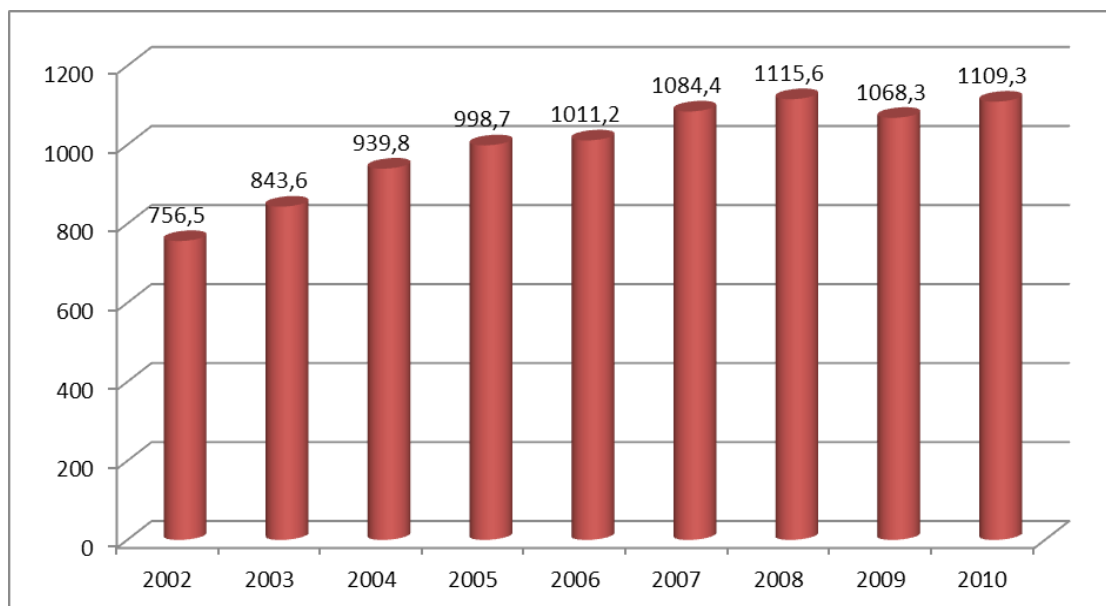

Рис. 3.14. Виробництво кондитерських виробів в Україні, тис. т

У 2010 р. виробництво пива становило 309,9 млн. дал. і зросло порівняно з 2009 р. на 3,2 % (рис. 3.15).

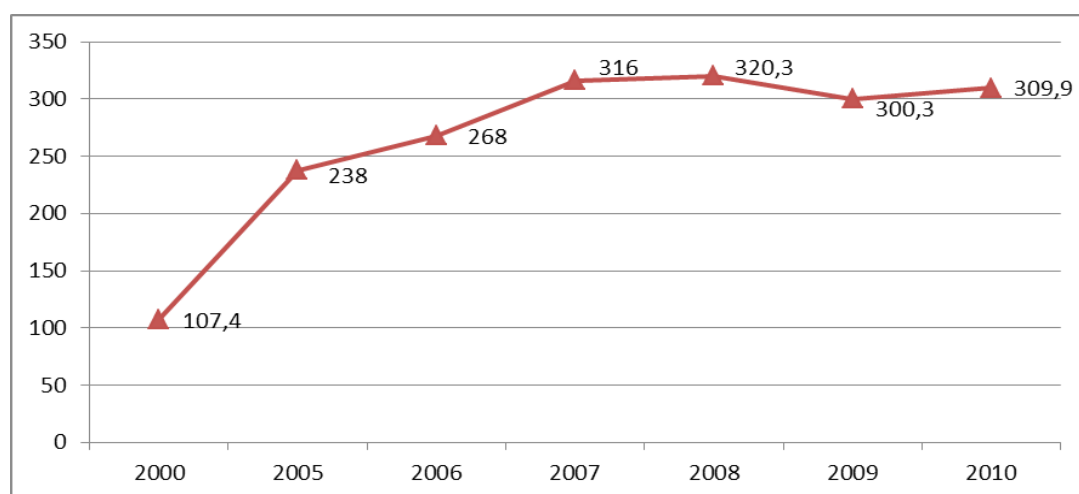

Рис. 3.15. Обсяги виробництва пива в Україні за 2000 - 2010 рр., млн. дал.

Виробництво безалкогольних напоїв зросло на 0,6% і становить 146,2 млн. дал. Мінеральних вод вироблено 134,7 млн. дал (зростання виробництва на 3,2%) (рис. 3.16).

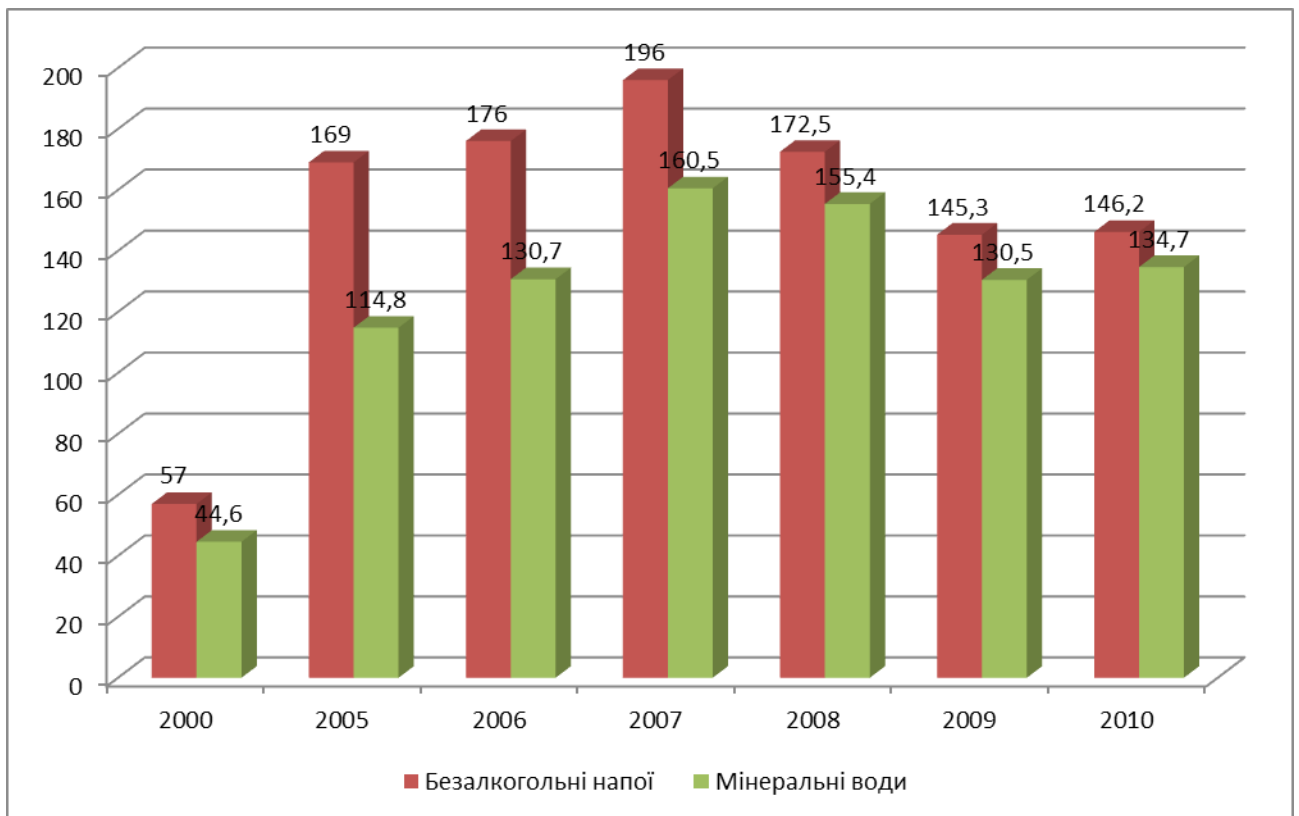

Рис. 3.16. Обсяги виробництва безалкогольних напоїв та мінеральних вод в Україні за 2000 - 2010 рр., млн. дал.

Основу соледобувної промисловості формує державне підприємство об'єднання «Артемсіль» (Донецька область), яке видобуває кам'яну сіль підземним способом. Кухонна сіль використовується населенням як продукт першої необхідності, а також у технологічних процесах майже всіх галузей промисловості - аграрно-харчовій, гірничо-металургійній, енергетичній тощо. За останні роки видобуток солі становить близько 3 млн. т, що є достатнім як для задоволення внутрішньої потреби, так і для експорту в 20 країн світу.

3.2. Регіональні особливості та диспропорції у виробництві продукції аграрного сектору

Економіка України нині перебуває на етапі відновлення тенденцій економічного зростання, характерних для докризового періоду. Такі тенденції особливо показово виражені у секторі послуг, фінансовому секторі, ситуації на ринку праці, сільському господарстві тощо. Слід відзначити, що економіки регіонів зазнали неоднакового впливу соціально-економічної кризи (відповідно до того, яка галузь чи сфера діяльності є для них базовою), тому і зусилля щодо остаточної ліквідації її наслідків повинні різнитися. Водночас послабились зв'язки між регіонами внаслідок самостійного пошуку ними шляхів економічного розвитку.

Ситуація в регіональній економіці свідчить про збереження диспропорцій, які зросли у кризовий період. Зауважимо, що екстенсивні методи господарювання та традиційні методи державного регіонального управління вже не виконують завдання регулювання пропорцій регіонального розвитку. Завданням сучасної регіональної політики стає пошук нових методів структурних змін у господарстві регіонів та нових інструментів регіональної політики.

Характерними тенденціями сучасного розвитку регіонів є:

По-перше, поступове відновлення динаміки соціально-економічного розвитку регіонів України у 2010 р., що різниться за групами регіонів:

- найбільш динамічний розвиток спостерігався у м. Києві, Дніпропетровській, Житомирській та Рівненській областях;

- високі темпи приросту економічних показників зберігались у Миколаївській та Вінницькій областях, помітним було зростання у Луганській та Запорізькій областях;

- втратили динаміку зростання Івано-Франківська, Тернопільська та Чернівецька області;

- досить повільно післякризове відновлення відбувалося у Харківській, Чернігівській, Одеській, Херсонській областях, у АР Крим тощо.

Пожвавлення темпів розвитку економіки регіонів було викликано наступним:

- завантаженням наявних виробничих потужностей та збільшенням обсягів промислового виробництва (характерне для Закарпатської, Рівненської, Волинської, Дніпропетровської та Черкаської областей);

- пожвавленням світової кон'юнктури та зростанням обсягів продажу промислової продукції вітчизняного виробництва (Дніпропетровська, Рівненська, Черкаська та Волинська області);

- оптимізацією структури зовнішньої торгівлі, збільшенням надходжень від зовнішньоторговельної діяльності та покращенням фінансових результатів діяльності підприємств (Донецька, Дніпропетровська, Луганська, Полтавська, Кіровоградська та Волинська області);

- зростанням обсягів короткострокових заощаджень суб'єктів господарювання і населення та збільшенням на цій основі інвестиційного ресурсу (Закарпатська, Черкаська, Волинська, Херсонська області та АР Крим);

- зростанням обсягів інвестування у основний капітал та житлове будівництво (Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Дніпропетровська області та АР Крим);

- активізацією діяльності малого підприємництва, зростанням обсягів зайнятості (та самозайнятості) населення, а отже - зростанням доходів місцевих бюджетів (АР Крим, Одеська, Тернопільська, Кіровоградська та Полтавська області);

- активізацією споживчого попиту та зростанням обсягів роздрібною торгівлі завдяки зростанню реальної заробітної плати (Дніпропетровська, Луганська та Черкаська області).

По-друге, набуття докризових тенденцій розвитку і, в окремих випадках, перевищення докризових показників тими регіонами, що стабільно визначаються як «локомотиви» регіонального розвитку. Динаміка частки регіонів-промислових лідерів у окремих показниках свідчить, що якщо під впливом кризових явищ сукупний внесок Донецької, Дніпропетровської, Луганської та Запорізької областей у загальний обсяг реалізованої

промислової продукції, експорту товарів, капітальних інвестицій та будівельних робіт помітно скоротився, то за підсумками 2010 р. частка вказаних регіонів знову зросла і навіть перевищила докризові значення. Зокрема, частка зазначених регіонів в обсязі реалізованої промислової продукції скоротилась з 54,7% у 2007 р. до 50,3% у 2009 р., але вже у 2010 р. знову зросла і складає 54,1 %. Найбільшого падіння в період кризи зазнали обсяги експорту товарів з промислових регіонів, зокрема, майже вдвічі зменшилась частка Луганської області, на третину - Дніпропетровської тощо. При цьому найшвидше післякризове відновлення експортної діяльності спостерігається у Донецькій області, частка якої перевищує докризові значення. Зазначені тенденції дозволяють стверджувати, що негативний вплив кризових явищ 2008 - 2009 рр. на соціально-економічний розвиток регіону був тим більшим, чим динамічніше розвивався регіон до початку кризи. Зважаючи на більшу швидкість отримання прибутку від капіталовкладень у сферу послуг та фінансовий сектор, ці галузі мають більше перспектив на отримання стимулів економічного зростання у післякризовий період. Натомість, економіка регіонів, у яких базу складає промислове виробництво (регіони Сходу України, Львівська область), мала менше можливостей на відновлення розвитку. Єдиним стимулом до активізації економічної діяльності у цих регіонах було експортування товарів.

По-третє, покращення показників соціальної сфери на регіональному рівні:

- знизився максимальний і мінімальний рівень безробіття: від 13,5% до 12,4% (Рівненська область) та від 6,8% до 6,0% (м. Київ) у 2009 і 2010 рр. відповідно;

- у всіх регіонах збільшився реальний наявний дохід населення - найбільше у Волинській області (на 16,6%), найменше у Вінницькій (на 5,4%); це є особливо позитивним з огляду на те, що у 2009 р. він знижувався

у всіх регіонах (від 3,3% до 12,3% відповідно у м. Києві та Тернопільській області);

- у всіх регіонах зросла і реальна заробітна плата (від 5,2% у м. Києві до 14,8% зростання у Рівненській області); у 2009 р. реальна заробітна плата знизилась у всіх регіонах (від 12,6% у Запорізькій до 4,2% у Миколаївській областях);

- зменшилась сума заборгованості із виплати заробітної плати у 23-х регіонах, поряд з тим, що у 2009 р. вона зменшилась лише у 2-х. У 2010 р. зміна суми заборгованості варіювала від зменшення на 73,2% у Дніпропетровській області до збільшення на 49,8% у Миколаївській. У 2009 р. зміна суми заборгованості варіювала від збільшення на 99,0% у м. Севастополі до зменшення на 4,1% в Одеській області. Тим не менш, структура боргу майже не змінилася, найбільші частки боргу в 2009-2010 рр. характерні для Донецької, Луганської, Харківської областей та м. Києва, найменші - для Івано-Франківської, Чернівецької областей та м. Севастополя;

- зросла кількість працевлаштованих громадян: рівень січня-вересня 2009 р. по працевлаштуванню перевищено у січні-вересні 2010 р. у 19-ти регіонах, у той час як рівень січня-вересня 2008 р. перевищено у січні-вересні 2009 р. у єдиному м. Києві.

Розглядаючи сільське господарство відокремлено від господарства України, доцільно зробити висновок, що в даній галузі існують значні диспропорції, причому не лише в економічній сфері виробництва.

Найбільшими центрами виробництва продукції сільського господарства в 2010 р. є Черкаська, Київська, Дніпропетровська, Вінницька, Полтавська та Донецька області. Виокремивши найменших виробників сільгосппродукції – Чернівецьку, Сумську, Тернопільську, Рівненську, Луганську, Івано-Франківську, Закарпатську області, та провівши розрахунки, було виявлено що вони виробляють продукції втричі менше ніж лідери виробництва, що підтверджує значний розрив у міжрегіональному розвитку сільської місцевості України (рис. 3.17, 3.18).

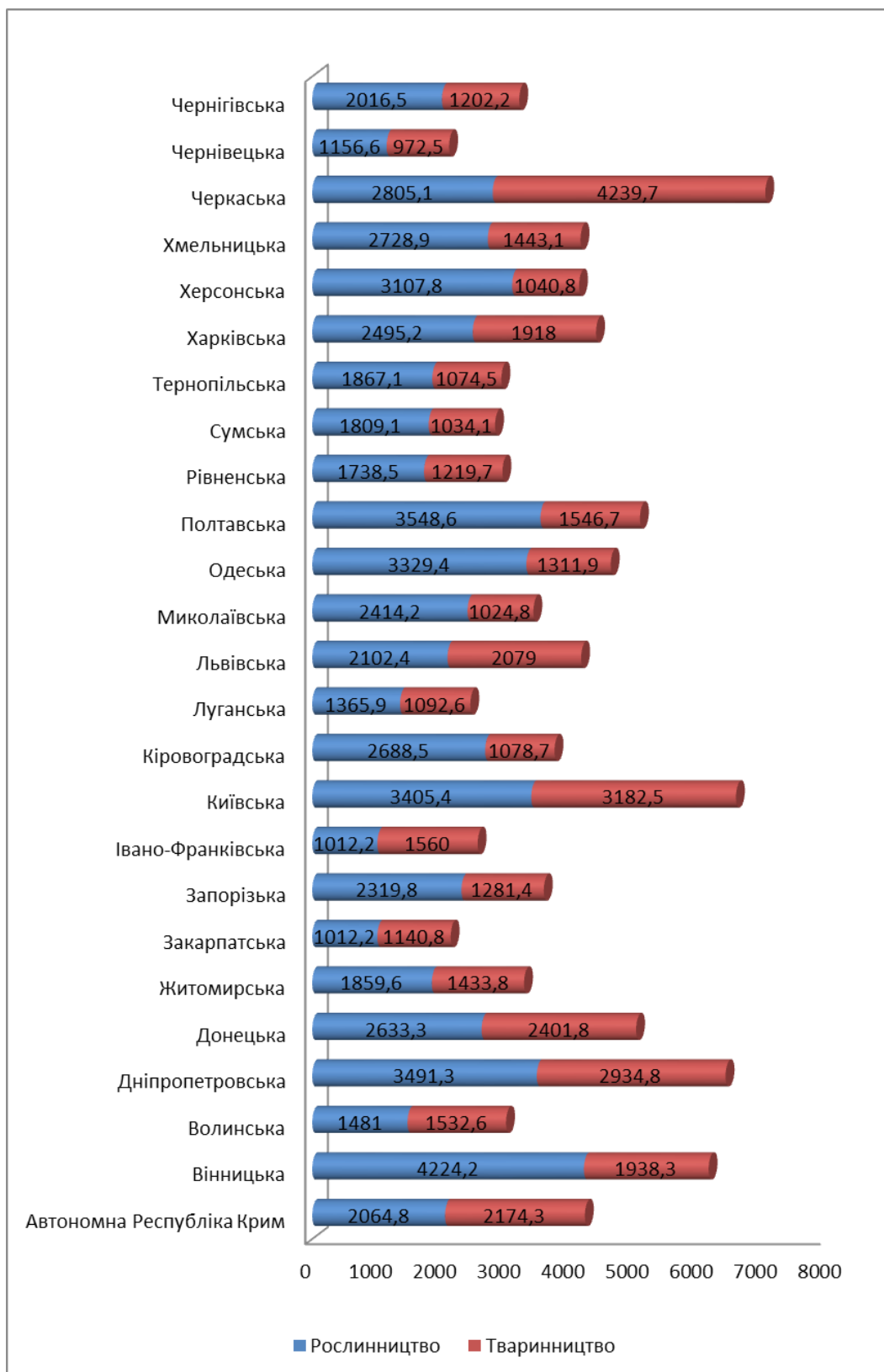

Рис. 3.17. Валова продукція сільського господарства за регіонами України у 2010 р.

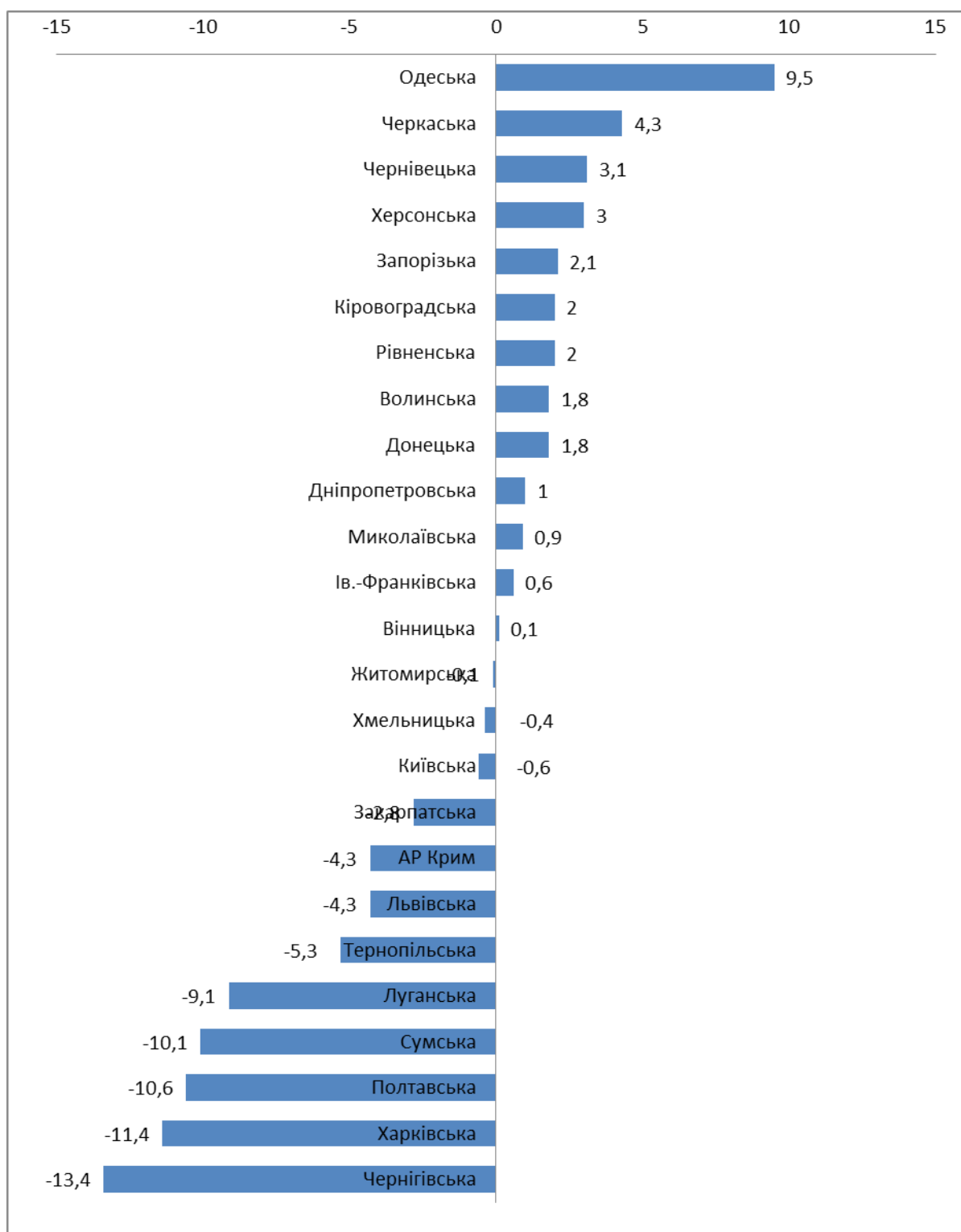

Рис. 3.18. Рейтинг регіонів України за приростом (зниженням) валової продукції сільського господарства у 2010 р. (до попереднього року)

Більше 3% приросту в 2010 р. до попереднього року характерно для Одеської, Черкаської, Чернівецької та Херсонської областей. Регіонів, в яких відбулося значне зменшення виробництва сільськогосподарської продукції значно більше, та й спад більш відчутний. Так, більше 10% виробництва

втрапили Чернігівська, Харківська, Полтавська та Сумська області, ще в 7-ми областях відбулося зменшення виробництва сільськогосподарської продукції менш відчутно. Отже, для близько половини областей України в 2010 р. характерне зменшення виготовлення продукції, що ілюструє стагнацію в агропромисловому комплексі протягом року та повільний вихід з кризи.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції, як видно з табл. 3.3, є Черкаська, Київська, Дніпропетровська, Вінницька та Полтавська області, в яких, за винятком Вінницької, основними виробниками є сільськогосподарські господарства. Лише в Вінницькій області господарства населення виготовляють більше продукції, ніж сільськогосподарські підприємства. Господарства населення в 2010 р. найбільше продукції виготовляли в Вінницькій, Львівській, Дніпропетровській, Одеській та Донецькій областях.

Таблиця 3.3

Валова продукція сільського господарства України за категоріями господарств,
млн. грн.

1	Валова продукція			
	Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
	2009 р.	2010 р.	2009 р.	2010 р.
1	2	3	4	5
Україна	45780,4	45149,2	56312,2	55387
Автономна Республіка Крим	1968,2	1962,5	2460,7	2276,6
Вінницька	2743,8	2775,9	3415,6	3386,6
Волинська	778,9	805,2	2181,2	2208,4
Дніпропетровська	3762,2	3785,4	2599,0	2640,7
Донецька	2324	2498,7	2622,0	2536,4
Житомирська	924,2	891,5	2372,2	2401,9
Закарпатська	107,9	83,5	2107,1	2069,5
Запорізька	1950,8	1897,7	1576,4	1703,5
Івано-Франківська	508,3	583,9	2048,5	1988,3
Київська	4255,3	4081,8	2371,5	2506,1
Кіровоградська	1843,7	1877,5	1850,7	1889,7
Луганська	1305,6	1167	1398,4	1291,5
Львівська	1048,7	1097,7	3322,5	3083,7
Миколаївська	1683,9	1698,1	1724,1	1740,9

Продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5
Одеська	2032	2007,6	2205,7	2633,7

Полтавська	3094,2	2703,1	2606,1	2392,2
Рівненська	662,2	652,8	2239,4	2305,4
Сумська	1390,2	1131,4	1771,5	1711,8
Тернопільська	1124	1045,1	1981,0	1896,5
Харківська	2331,6	2003,9	2647,9	2409,3
Херсонська	1718	1722	2309,4	2426,6
Хмельницька	1490,5	1636,7	2699,9	2535,3
Черкаська	4798,5	5218,4	1954,7	1826,4
Чернівецька	396,6	449,8	1667,8	1679,3
Чернігівська	1537,1	1372	2178,9	1846,7

Найвищі показники валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь характерні для Закарпатської області – 510,9 тис. грн., Івано-Франківської області – 511,3 тис. грн., Київської області – 422,6 тис. грн., Черкаської області – 531,2 тис. грн. та Чернівецької області – 467,7 тис. грн. (рис. 3.19).

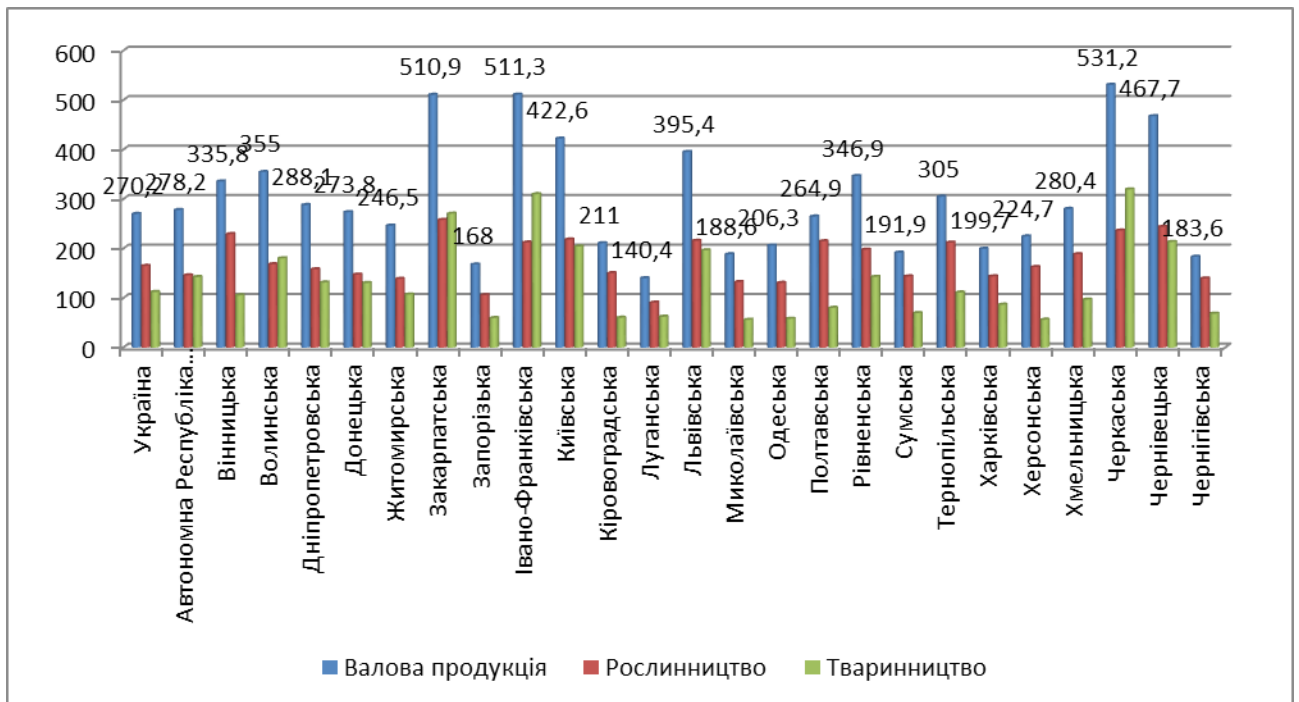

Рис. 3.19. Валова продукція сільського господарства України в усіх категоріях господарств у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами, тис. грн.

Даний показник характеризується значними диспропорціями, оскільки в п'ятірку кращих регіонів входять як лідируючі за виробництвом сільськогосподарської продукції області, так і відомі аутсайдери.

За показником валової продукції сільського господарства на одну особу чільне місце займає Черкаська область – 5460 грн./особу, значно скромніші показники характерні для Черкаської, Херсонської, Вінницької та Кіровоградської областей – близько 3700 грн./особу. Така ситуація склалася за рахунок меншої кількості населення, що проживає в даних регіонах (рис. 3.20).

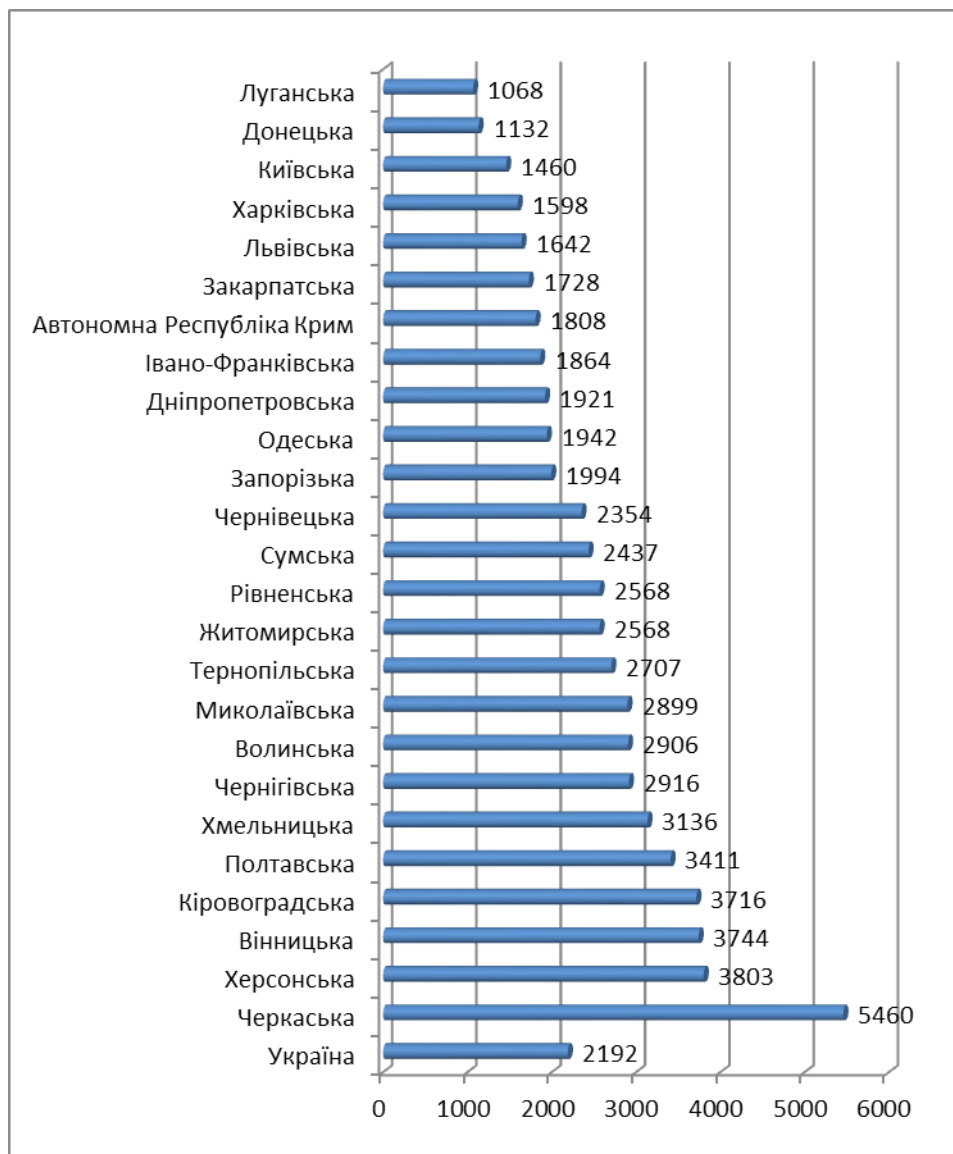

Рис. 3.20. Валова продукція сільського господарства України в розрахунку на одну особу за регіонами, грн.

В 2009 р. в Україні діяло 57152 господарюючих суб'єкта в сільському господарстві. Для Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської областей характерна найбільша кількість господарюючих суб'єктів, хоча дані регіони виготовляють не найбільшу кількість сільськогосподарської продукції, а найменша кількість підприємств розташована в областях з незначним виробництвом – Івано-Франківській, Рівненській, Чернівецькій та Чернігівській (рис. 3.21).

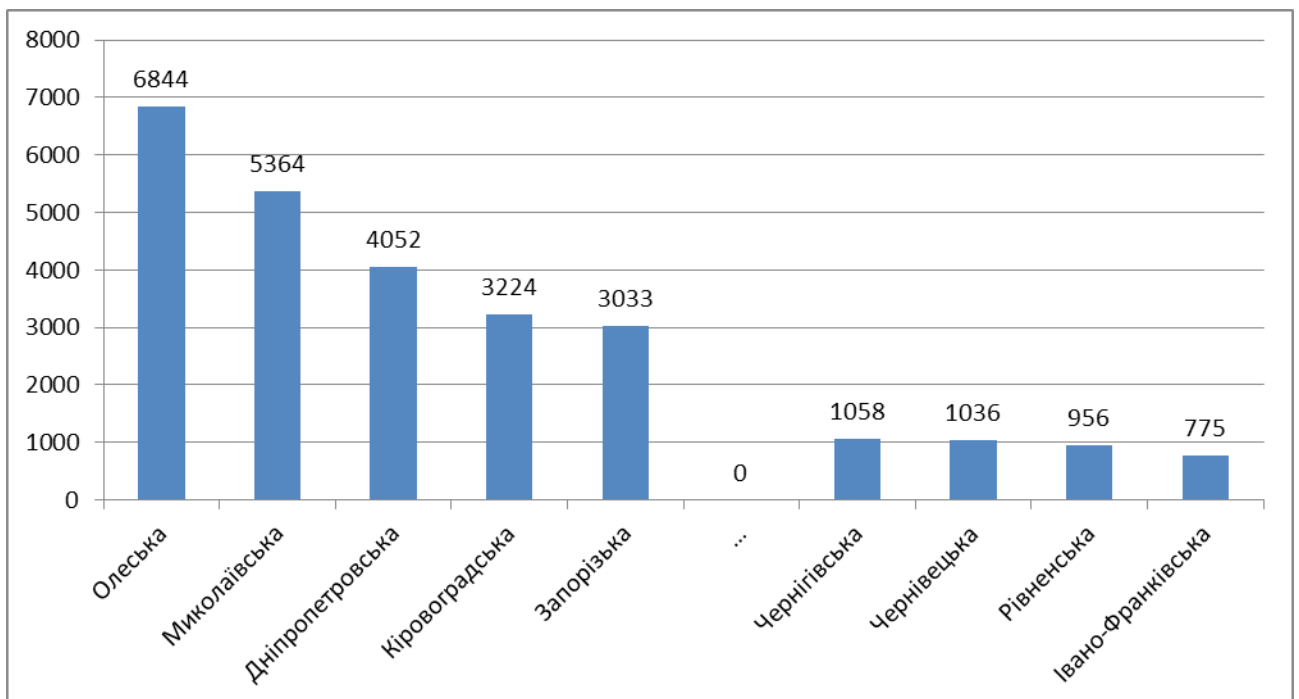

Рис. 3.21. Кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві України у 2009 р.

В 1990-х роках середня рентабельність сільськогосподарського виробництва складала в середньому 40-50%, до 2000 р. більшість підприємств опинилися збитковими, відповідно рентабельність по Україні становила -1%, причому в деяких регіонах знизилась і до -25%. Починаючи з 2005 р. ситуація почала покращуватися, більше половини регіонів почали працювати прибутково, в середньому по Україні рентабельність була на рівні 6,8%. Останні декілька років рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції становить більше 13%, хоча й досі є регіони

зі збитковим виробництвом – Житомирська, Закарпатська, Сумська та Чернівецька області (рис. 3.22).

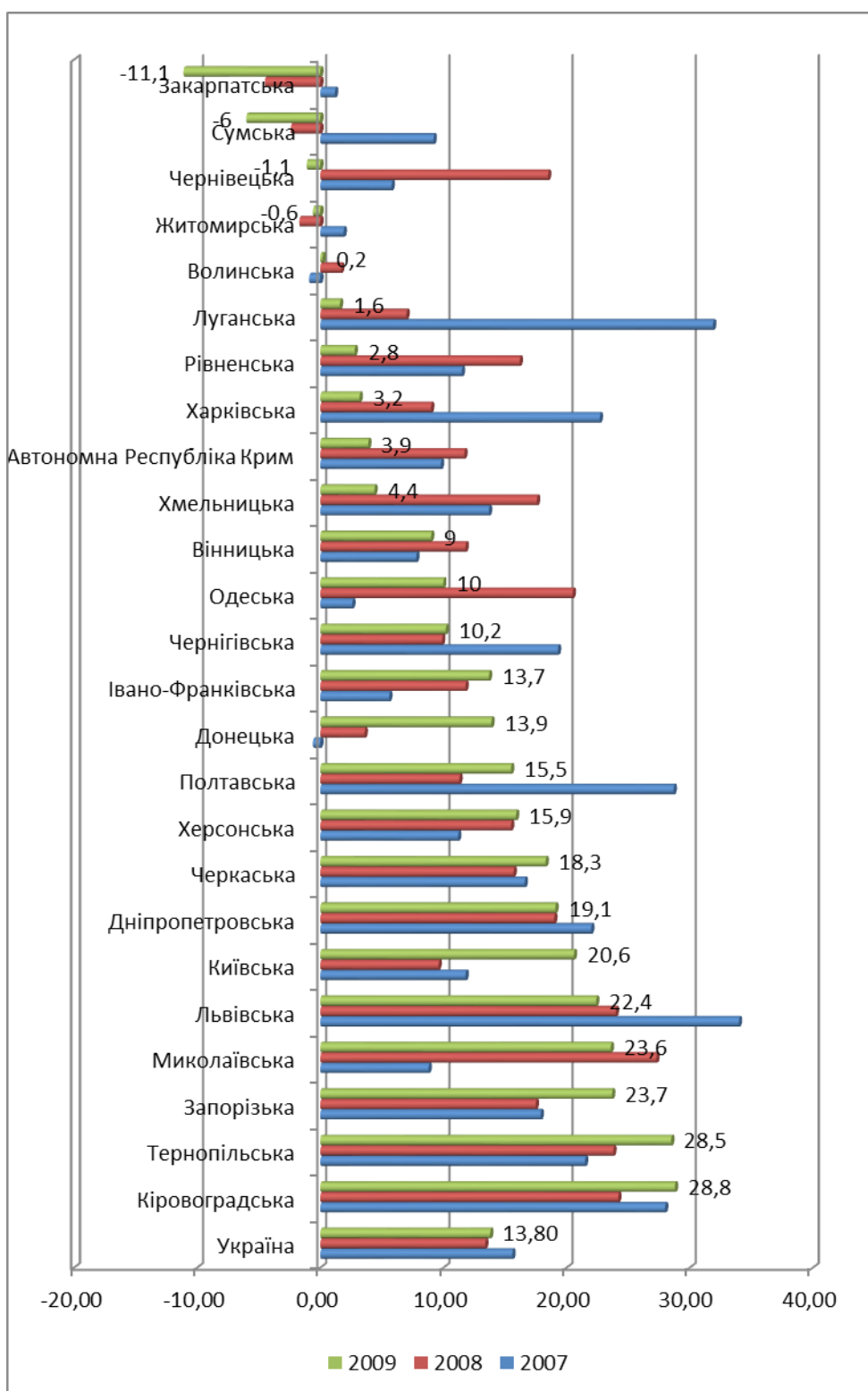

Рис. 3.22. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва в сільськогосподарських підприємствах України, %

Виробництво зернових культур зосереджене в центральних районах країни – Вінницькій, Полтавській, Дніпропетровській, Черкаській областях, де щорічно вирощують більше 2,5 млн. т зернових (рис. 3.23). Дещо менше вирощується зернових культур на півдні України.

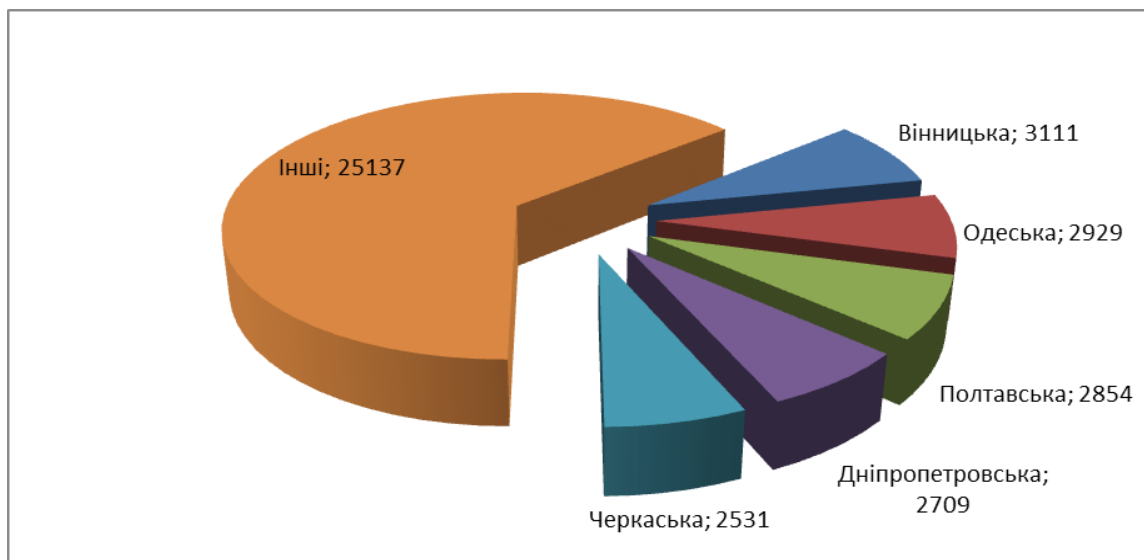

Рис. 3.23. Виробництво зернових культур в Україні за регіонами в 2010 р., тис. т

Традиційними регіонами вирощування цукрових буряків є західні області України, при цьому найбільшими виробниками є Вінницька область – 2457 тис. т, Хмельницька область – 1606 тис. т, Тернопільська область – 1555 тис. т та центральні регіони – Київська область – 1094 тис. т і Полтавська область – 1802 тис. т (рис. 3.24).

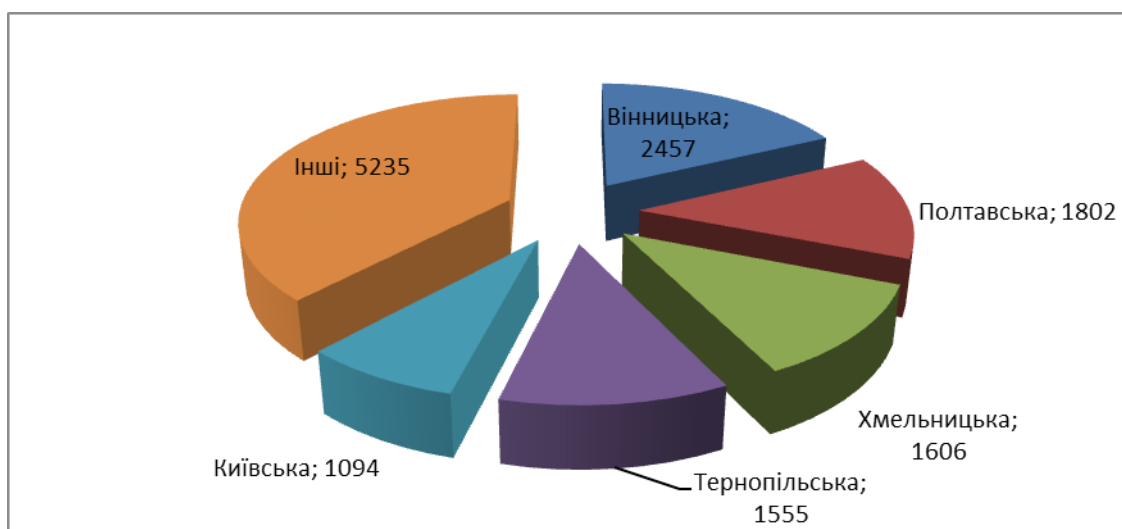

Рис. 3.24. Виробництво цукрових буряків в Україні за регіонами в 2010 р., тис. т.

Вирощування соняшнику зосереджено в центральних та східних областях України. Потужними виробниками є Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Харківська, Донецька та Миколаївська області, інші ж регіони вирощують лише 37% соняшнику (рис. 3.25).

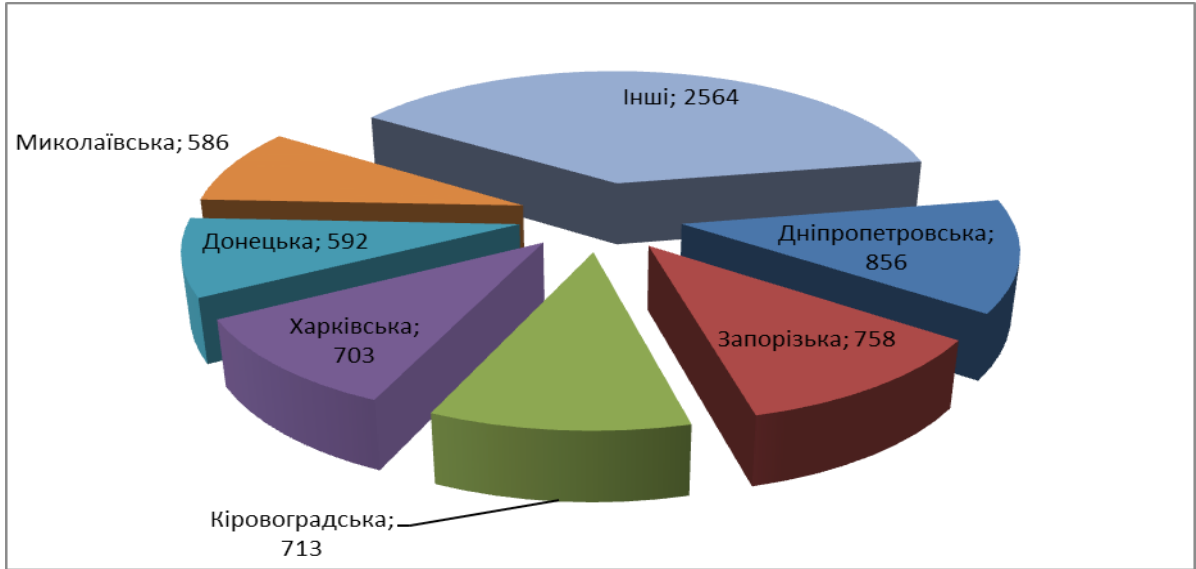

Рис. 3.25. Виробництво соняшнику в Україні за регіонами в 2010 р., тис. т

Основними виробниками картоплі в Україні є північні та західні регіони – Вінницька, Київська, Львівська, Чернігівська, Житомирська, Хмельницька, Рівненська та Волинська області, найменше картоплі вирощують у південних регіонах (рис. 3.26).

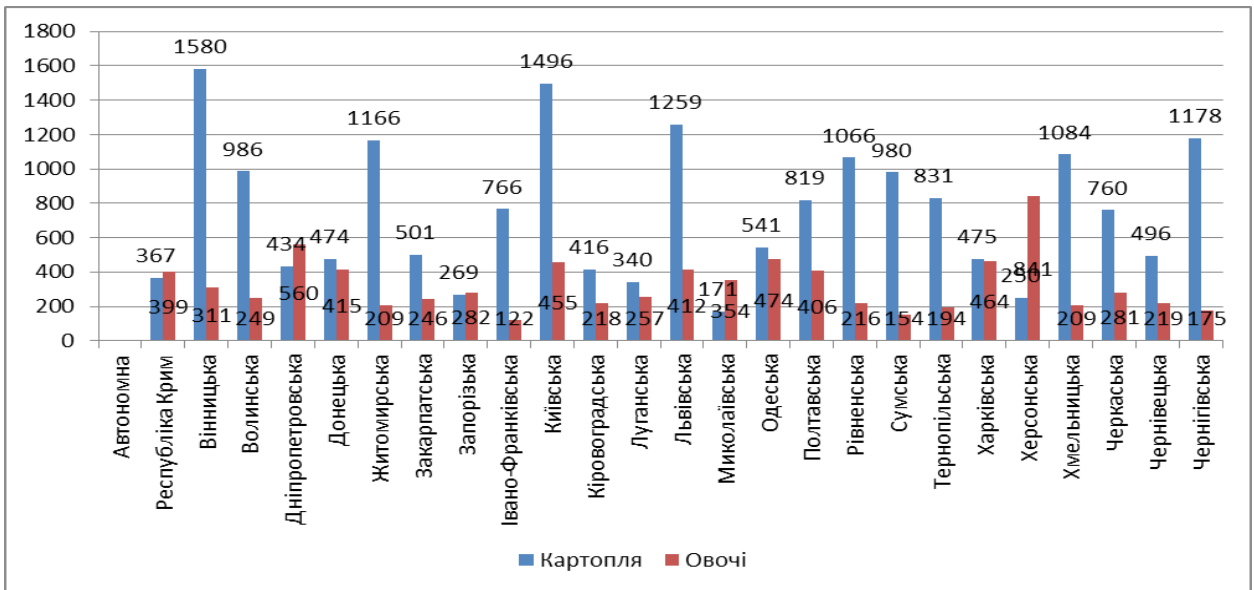

Рис. 3.26. Виробництво картоплі та овочів в Україні за регіонами в 2010 р., тис. т

Лідером по вирощуванню овочів є Херсонська область - 841 тис. т, при тому, що інші регіони в середньому мають схожі показники – 200-400 тис. т.

Тенденції виробництва продукції тваринництва за регіонами в цілому відповідають загальноукраїнській динаміці.

Виробництво м'яса не має диспропорцій розташування по Україні, в кожному регіоні є свої лідери, котрі в середньому виготовляють однакову кількість м'яса, поряд з тим, інші області в середньому виробляють 50-60 тис. т. В Черкаській, Дніпропетровській та Київській областях вирощують близько 35% усього м'яса (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні

за регіонами в 2010 р.

Регіон	М'ясо (у забійній вазі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн. шт.	Вовна, т
Автономна Республіка Крим	145	353	811	1428
Вінницька	62	836	798	17
Волинська	94	450	182	20
Дніпропетровська	207	340	998	67
Донецька	103	339	1868	159
Житомирська	48	578	489	22
Закарпатська	50	392	317	218
Запорізька	57	262	740	68
Івано-Франківська	64	466	731	19
Київська	193	451	2007	4
Кіровоградська	46	343	499	18
Луганська	45	284	844	68
Львівська	115	656	577	12
Миколаївська	29	364	573	102
Одеська	46	404	584	1456
Полтавська	50	701	620	28
Рівненська	50	433	434	20
Сумська	40	431	268	37
Тернопільська	37	417	370	2
Харківська	83	467	1101	66
Херсонська	42	306	437	183
Хмельницька	48	608	392	7
Черкаська	326	479	747	4
Чернівецька	39	308	408	154
Чернігівська	40	581	257	13

Стосовно виробництва молока, як і м'яса, характерна відсутність єдиного регіону з найбільшими обсягами, значні обсяги виробництва молока мають лише Вінницька, Полтавська та Львівська області.

В 2010 р. виготовляли найбільше яєць Київська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська області та АР Крим, при цьому Київська та Донецька області виробляють 22,7%, що є значним показником розвитку даних регіонів.

Вовну виготовляють лише два регіони – Одеська область та АР Крим, частка яких в загальному обсязі виробництва складає 68,8%, що пов'язано з кліматичними умовами та географічним розташуванням даних регіонів.

3.3. Особливості функціонування харчової промисловості України в регіональному розрізі

В умовах соціально-орієнтованої економіки питання ефективності функціонування підприємств харчової галузі не лише не втрачає своєї актуальності, а й набирає гостроти, адже ринок не визнає неефективних економічних агентів. Особливо важливим це є для підприємств в умовах їх реформування, вибору оптимальної величини, форми господарювання та поглиблення інтеграційних процесів. Ефективність підприємств по виробництву продуктів харчування варіює під впливом багатьох зовнішніх чинників (доходи населення, продуктивність сільського господарства, відкритість національної економіки, розвиток технологій тощо) і є, з одного боку, проблемою національно-господарською, а з іншого - питанням адаптації регіональних суб'єктів до ринкових умов.

Регіональний розвиток харчової промисловості є трансформацією територіальної організації виробництва продуктів харчування, яка спрямована на забезпечення задоволення потреб населення країни і окремих її регіонів ними відповідно до науково обґрунтованих фізіологічних норм

споживання і формування потужного експортного потенціалу продовольчих товарів на основі раціонального використання територіальних ресурсів. Оскільки окремі регіони України суттєво різняться за наявним ресурсним потенціалом території та ефективністю його використання, важливим напрямом дослідження харчової промисловості на мезорівні є виявлення саме регіональних особливостей.

До складу харчової промисловості України входять харчосмакова, м'ясна, молочна, рибна промисловість. Самостійну групу галузей становить борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість. Харчосмакова промисловість об'єднує групу спеціалізованих підгалузей з виробництва продовольчих товарів переважно із сировини рослинного походження, а саме цукрову, олійно-жирову, хлібопекарну, виноробну, спиртову, лікеро-горілчану, пивобезалкогольну, кондитерську, макаронну, плодоовочеву, дріжджову, крохмале-патокову, соляну, парфумерно-косметичну, тютюнову, чайну, харчоконцентратну підгалузі та деякі інші виробництва.

Зазначимо, що 2010 р. був досить важливим для промисловості, після спаду 2009 р. необхідно було відновлювати виробництво, оскільки подальше його зменшення могло б негативно вплинути на безпеку країни.

Індекс промислової продукції в 2010 р. склав 111, при цьому для всіх областей, окрім Сумської, характерним є приріст виробництва. Така ситуація також позитивно позначилася й на харчовій промисловості (рис. 3.27).

Виробництво ковбасних виробів в 2010 р. було на рівні попереднього року (рис. 3.28). Поряд з тим, регіони з найбільшим обсягом виробництва ковбасних виробів протягом 2010 р. нарощували виробництво (Донецька область збільшила виробництво на 15,7%, Полтавська - на 26,7%, АР Крим - на 22,2%, Кіровоградська область - на 8,7%, Запорізька - на 35,3%), а регіони з меншрозвиненим виробництвом ще зменшили свої потужності, що є свідченням укрупнення підприємств й відмирання невеликих виробників.

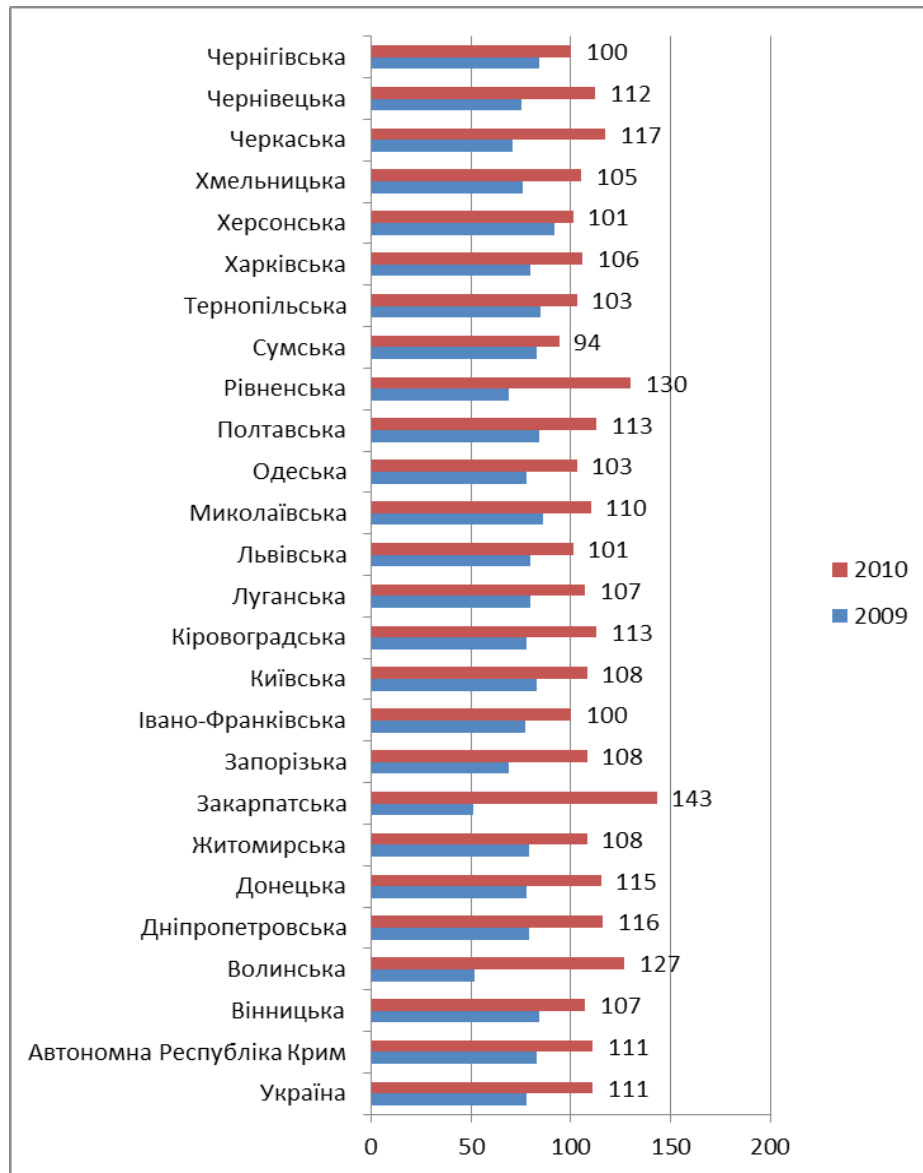

Рис. 3.27. Індекси промислової продукції в Україні за регіонами у 2009-2010 рр.

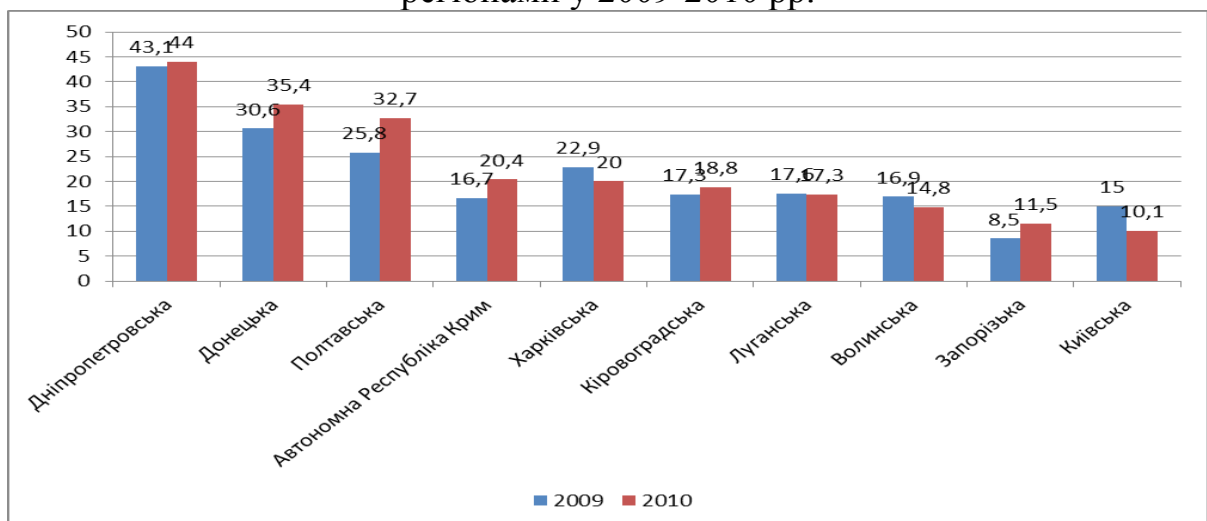

Рис. 3.28. Виробництво ковбасних виробів в Україні за регіонами в 2010 р., тис.т

Олійно-жирова підгалузь харчової промисловості майже не представлена західними та північними регіонами України. Найбільшими виробниками соняшникової олії в 2010 р. були Донецька, Одеська, Кіровоградська та Харківська області, які виробляють 57,1% усієї олії (рис. 3.29). Обсяги виробництва олії рослинної повністю забезпечують потреби внутрішнього ринку та дозволяють здійснювати поставки на зовнішні ринки.

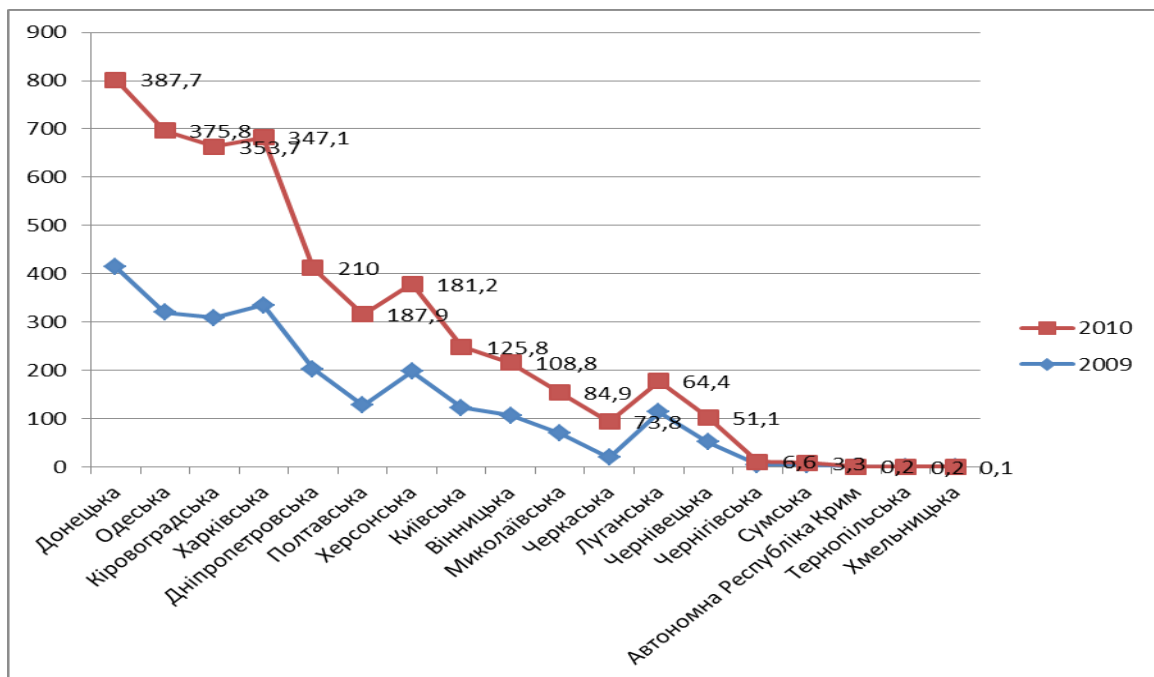

Рис. 3.29. Виробництво олії соняшникової нерафінованої в Україні за регіонами у 2009-2010 рр., тис. т

Визнаним лідером виготовлення молока обробленого рідкого є Вінницька область, котра виробляла в 2010 р. 32,4% усього молока, інші регіони виготовляли його значно менше. Полтавська область є найбільшим виробником сирів жирних – 42,8 тис. т, при виробництві 207 тис. т усіма областями України, в 2 рази менше виготовляють даного продукту Черкаська та Сумська області. Виробництво продуктів кисломолочних не характеризується такими значними диспропорціями в розташуванні виробничих потужностей. Відомими регіонами по виробництву

кисломолочної продукції є Київська, Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Харківська, Полтавська та Херсонська області (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Виробництво продукції молокопереробної галузі України, тис. т

	Молоко оброблене рідке		Сири жирні		Продукти кисломолочні	
	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Автономна Республіка Крим	10,6	10,6	1,1	1	10,5	7,8
Вінницька	235,3	259,9	14,5	8,2	13,9	6,5
Волинська	15,4	20,2	0	0	0	0
Дніпропетровська	57,0	62,2	0,9	0,8	67,7	62,8
Донецька	43,6	47,7	1,1	1,1	49,7	47,0
Житомирська	12,8	13,0	4,1	4,2	16,3	11,3
Закарпатська	2,0	2,0	0	0	0	0
Запорізька	13,6	20,6	13,9	13,0	10,9	13,9
Івано-Франківська	6,3	5,1	4,3	4,5	3,3	3,0
Київська	86,0	102,2	1,2	1,2	52,1	67,6
Кіровоградська	2,0	2,0	1,5	1,4	0	0
Луганська	7,8	9,6	1,7	1,6	6,7	8,2
Львівська	27,7	21,4	0,8	0,6	55,1	54,8
Миколаївська	9,8	9,2	11,6	10,1	21,0	18,6
Одеська	21,3	16,7	1,7	2,0	4,7	4,1
Полтавська	38,8	36,3	49,5	42,8	37,3	36,8
Рівненська	4,0	4,5	15,0	15,3	3,4	4,1
Сумська	39,7	19,3	21,7	19,0	7,1	5,1
Тернопільська	35,9	49,9	5,2	6,1	6,3	10,2
Харківська	40,6	35,3	8,2	6,5	41,3	41,4
Херсонська	8,5	10,9	12,2	11,0	29,0	33,2
Хмельницька	11,5	9,8	12,4	14,5	2,9	2,8
Черкаська	11,0	2,0	22,0	22,4	8,6	7,9
Чернівецька	2,0	0	0	0	0	0
Чернігівська	9,3	7,8	15,6	16,5	6,0	5,2

Виробництвом цукру в Україні займаються лише декілька областей, найбільшими виробниками серед яких є Вінницька, Полтавська та Волинська області (рис. 3.30). В порівнянні з 2009 р. у 2010 р. значно збільшилося виробництво цукру білого кристалічного.

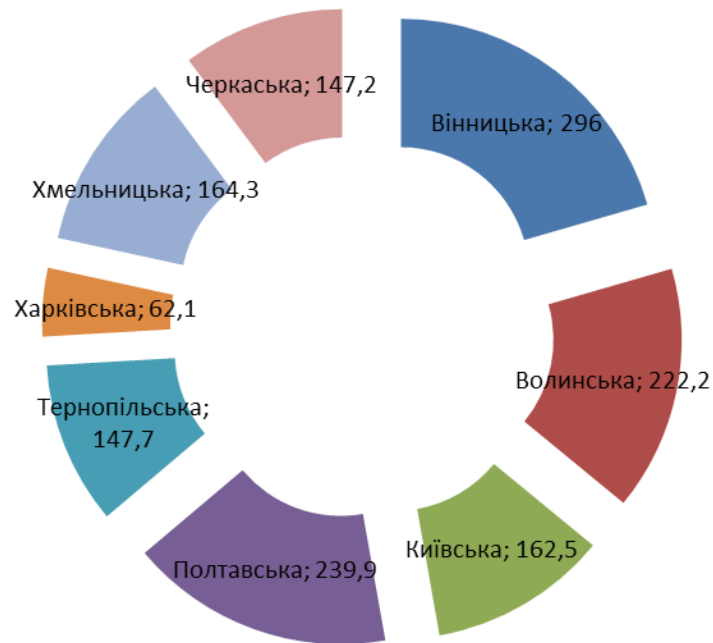

Рис. 3.30. Виробництво цукру білого кристалічного в Україні за регіонами, тис. т

Виходячи з даних табл. 3.6, яка характеризує виробництво хлібобулочних виробів, встановлено, що найбільшими виробниками даної продукції є області з більшим населенням – Дніпропетровська, Київська та м. Київ, Донецька, Харківська, Одеська. Найменше хлібобулочних виробів виготовляють західні та південні регіони України. Якщо розглядати динаміку виробництва по роках, то помітне щорічне зменшення обсягів виробництва по всіх областях без винятку. Зниження виробництва в 2009 р. коливалося від 2% до 16%, при цьому не помітно тенденції за територіальною ознакою, а в порівнянні з 2005 р. спад коливається в межах 7 - 30%, при цьому в регіонах з найбільшим виробництвом хлібобулочних виробів зниження відбулося в середньому на 25%.

Таблиця 3.6

Виробництво виробів хлібобулочних в Україні за регіонами, тис. т

Регіон	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Україна	2263,7	2159,7	2033,7	1978,4	1826,4
Автономна	80,9	73,1	71,4	69,6	65,2

Республіка Крим					
області					
Вінницька	88,4	84,3	81,0	77,3	69,2
Волинська	46,6	46,5	47,1	45,5	43,2
Дніпропетровська	242,8	244,0	215,4	205,5	190,6
Донецька	248,8	228,1	207,8	195,7	179,1
Житомирська	71,5	69,9	64,7	59,9	58,3
Закарпатська	18,2	20,6	21,2	18,2	16,7
Запорізька	81,7	75,9	74,5	77,1	73,4
Івано-Франківська	24,8	28,0	31,7	34,2	33,4
Київська	53,4	51,0	55,8	59,8	63,1
Кіровоградська	34,1	32,4	29,8	30,1	27,3
Луганська	106,8	100,3	94,4	87,4	78,2
Львівська	89,5	84,4	76,9	75,3	72,0
Миколаївська	51,9	47,2	44,8	42,7	37,8
Одеська	107,9	103,1	101,9	104,2	97,5
Полтавська	79,6	75,0	72,6	71,5	65,5
Рівненська	39,3	38,4	38,2	38,5	36,0
Сумська	75,2	69,9	67,9	65,6	62,5
Тернопільська	18,8	17,7	20,2	19,6	16,5
Харківська	134,4	130,8	116,8	111,6	99,9
Херсонська	49,0	45,8	40,4	38,5	35,4
Хмельницька	62,6	61,3	60,7	61,0	55,3
Черкаська	72,2	75,2	71,9	70,9	65,5
Чернівецька	27,0	26,0	25,2	26,5	28,1
Чернігівська	70,1	67,8	64,7	58,3	51,8
міста					
Київ	268,6	245,1	219,4	216,2	187,2
Севастополь	19,5	17,9	17,3	17,7	17,7

Кількість підприємств, що задіяні в переробній промисловості, до складу якої входить і харчова промисловість, поступово збільшується, проте невеликими темпами. Харківська, Дніпропетровська та Донецька області характеризуються найбільшою кількістю суб'єктів підприємницької діяльності, найменшою – Чернігівська та Волинська області, в яких близько в 7 разів менше підприємств (рис. 3.31).

Рис. 3.31. Кількість суб'єктів підприємницької діяльності в переробній промисловості України за регіонами

Існуюча територіальна організація виробництва продуктів харчування в Україні вимагає проведення заходів щодо її вдосконалення, серед яких, як першочергові, доцільно виділити: обґрунтоване поглиблення спеціалізації на виробництві тих видів продукції, для яких у регіоні існують найкращі абсолютні та порівняльні переваги; створення умов для поширення інтеграційних процесів як між підприємствами галузі, так і з суміжними виробництвами; забезпечення обсягів та масштабів виробництва харчових продуктів в регіонах, які задовольнятимуть внутрішні потреби території, потреби міжрегіонального обміну і експортні потреби країни; необхідність оптимізації кількості та розмірів підприємств у відповідності до вимог комплексного регіонального розвитку економіки та новітніх техніко-технологічних досягнень.

3.4. Стан зовнішньої торгівлі продовольством в Україні

Україна володіє значними можливостями для розвитку аграрного сектору та перетворення його у високоефективну сферу економіки. Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, родючі землі та давні хліборобські традиції сприяють подальшому його розвитку, одержанню врожаїв сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Обсяги зовнішньої торгівлі України подано на рис. 3.32.

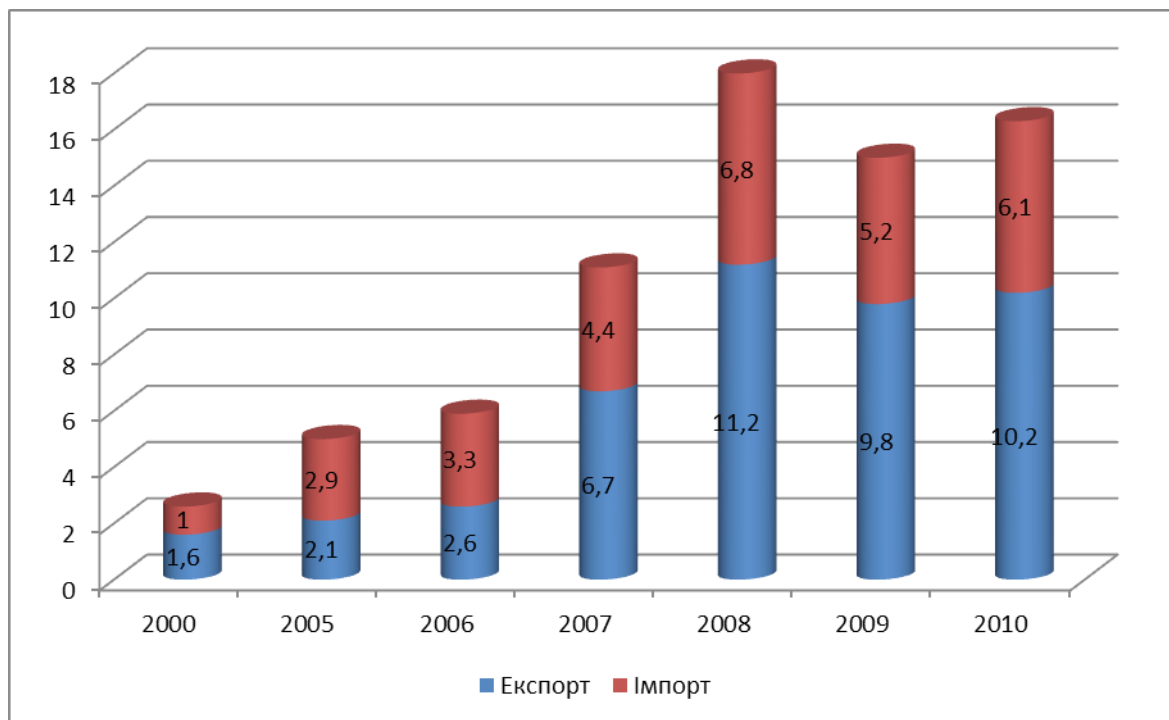

Рис. 3.32. Зовнішньоторговельний обіг України, млрд. дол.

Аграрний сектор України, забезпечуючи продовольством внутрішній ринок, водночас активізує свою діяльність на зовнішніх ринках. У 2010 р. порівняно з 2009 р. зовнішньоторговельний обіг сільськогосподарської продукції зріс на 9,0%, обсяги експорту - на 4,7%, а імпорту - на 17,0%. Частка експорту в загальному обсязі зовнішньоторговельного обігу України в цілому залишається значною і у 2010 р. становила 19,7%.

Продукція сільського господарства і харчової промисловості формує значну частину українського експорту. Протягом 2010 р. експортовано продукції сільського господарства і харчової промисловості на 9,9 млрд. дол.

(на 0,4 млрд. дол. більше, ніж у 2009 р.), що становить понад 19% вартості експорту України (проти 24% у 2009 р.). У загальній вартості експортованої сільськогосподарської продукції та продовольства частка жирів та олії тваринного або рослинного походження складала 26,4%, готових харчових продуктів - 25,8%.

У 2010 р. було імпортовано сільськогосподарської продукції і продовольства на 5,7 млрд. дол. (на 0,8 млрд. дол. більше, ніж у попередньому році). У вартісній структурі імпорту країни частка даної продукції склала 9,4% (у 2009 р. - 10,9%). На готові харчові продукти припадає 43,1% від загального обсягу імпорту продукції сільського господарства і харчової промисловості, живі тварини та продукти тваринного походження - 21,7%.

Товарна структура експорту аграрної продукції представлена у табл. 3.7. У структурі експорту переважає зерно, що складає близько 24%, насіння соняшнику – 10% та продукція олійно-жирового комплексу – 25%.

У загальній вартості експорту сільськогосподарської продукції і продовольства продукція рослинного походження становила 40,1%. При цьому, 62,1% загального обсягу експорту продукції рослинництва припадало на зернову культуру, 27,3% - на насіння і плоди олійних рослин. Експорт зерна в натуральному вимірі за 2010 р. склав 13,9 млн. т, що менше показника попереднього року на 46%. У вартісному вимірі експорт зернових культур скоротився на 30,6% (за рахунок скорочення поставок пшениці, ячменю та кукурудзи). Порівняно з 2009 р. на 17,8% збільшився обсяг експорту їстівних плодів, горіхів та цитрусових, на 4,3% - насіння і плодів олійних рослин.

За 2010 р. експорт м'яса та харчових субпродуктів з України у вартісному вимірі збільшився у порівнянні з попереднім роком на 13,5% і склав 90,2 млн. дол. Також істотно збільшився експорт молока та молочних продуктів, яєць та меду (на 36,2% в порівнянні з 2009 р.).

Товарна структура експорту України, млн. дол.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	732,0	396,5	747,2	796,3	596,0	771,4
01 живі тварини	2,8	5,5	3,7	6,5	9,6	3,6
02 м'ясо та харчові субпродукти	154,4	33,2	105,2	74,8	79,1	90,2
03 риба і ракоподібні	9,6	5,8	5,7	16,6	25,2	21,0
04 молоко та молочні продукти, яйця; мед	553,6	340,4	622,7	690,3	476,4	648,8
05 інші продукти тваринного походження	11,5	11,6	10,0	8,1	5,6	7,8
II. Продукти рослинного походження	1694,8	1950,5	1726,5	5577,4	5034,9	3976,2
07 овочі, коренеплоди	39,3	86,7	70,7	81,9	159,4	119,2
08 їстівні плоди та горіхи; citrusові	102,2	151,6	141,5	172,0	176,5	208,8
09 кава, чай, прянощі	2,3	3,9	5,0	7,1	7,4	9,9
10 зернові культури	1383,1	1353,7	763,7	3703,8	3556,2	2467,1
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	29,1	36,3	73,7	180,3	89,7	80,8
12 насіння і плоди олійних рослин	135,4	314,3	666,8	1426,2	1040,4	1085,7
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	587,2	971,4	1718,0	1945,7	1796,0	2617,3
IV. Готові харчові продукти	1290,8	1394,2	2095,3	2518,2	2088,0	2571,1
16 вироби з м'яса, риби	27,0	23,9	35,1	40,0	38,0	48,7
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	110,2	113,5	155,7	164,4	165,2	206,5
18 какао та продукти з нього	239,3	259,9	353,1	503,1	448,6	591,6
19 продукти із зернових культур	97,7	114,8	166,7	245,8	204,9	254,3
20 продукти переробки овочів, плодів	119,0	135,0	250,6	194,5	148,3	210,4
21 різні харчові продукти	49,4	49,6	75,9	102,8	88,4	122,9
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	419,2	417,2	536,4	560,0	458,6	443,7
23 залишки і відходи харчової промисловості	139,6	170,1	338,6	485,0	322,1	479,1
24 тютюн	89,4	110,3	183,1	222,6	214,0	213,9

У 2010 р. експортовано молока і молочної продукції на 542,4 млн. дол., що на 37% більше в порівнянні з 2009 р. Основну частину вартості експортованої молочної продукції склали сири всіх видів (426,4 млн. дол. або 79,3 тис. т) та молоко і вершки згущені (76,6 млн. дол. або 33,2 тис. т) – відповідно 78,6% та 14,1% .

У 2010 р. обсяг експорту яєць птиці всіх видів і яйцепродуктів порівняно з 2009 р. збільшився на 35,1% і склав 85,4 млн. дол., а імпорт зменшився на 19,7% і становив 24,1 млн. дол.

Структура експорту продукції аграрного сектора у 2010 р. наведена на рис. 3.33.

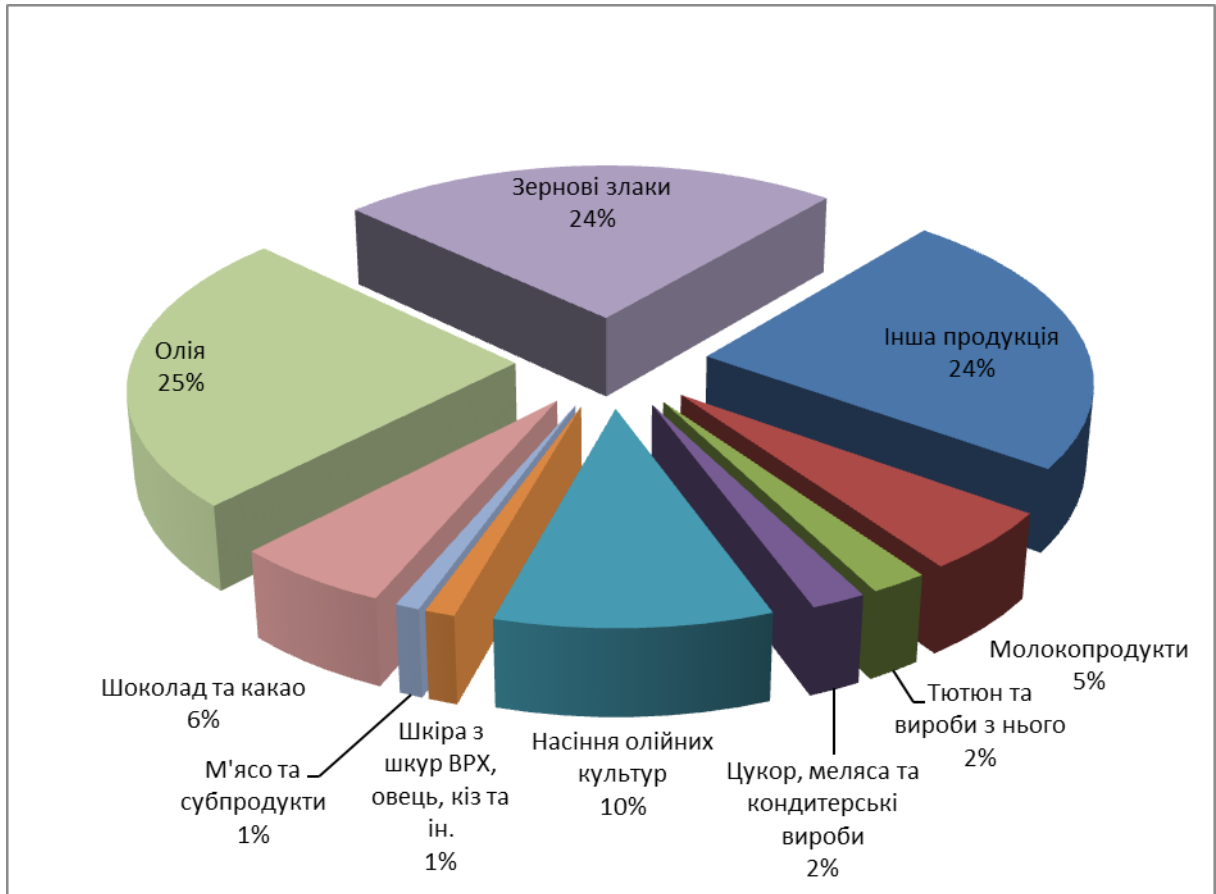

Рис. 3.33. Структура експорту продукції аграрного сектора України у 2010 р, %

У 2010 р. значно зменшився експорт продуктів рослинного походження – на 21% в основному за рахунок зниження експорту зернових культур на 30,6%, тобто до 2467,1 млн. дол.

Незважаючи на зменшення в 2009 р. експорту готових харчових продуктів, в 2010 р. відбулося його відновлення до рівня 2008 р. Так, ріст склав за всіма експортованими позиціями в середньому 20%, лише експорт алкогольних та безалкогольних напоїв та оцту дещо зменшився.

Товарна структура імпорту аграрної продукції представлена у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Товарна структура імпорту України, млн. дол.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	499,6	648,9	771,3	1702,0	1267,5	1242,0
01 живі тварини	42,8	39,2	51,5	84,2	74,3	67,5
02 м'ясо та харчові субпродукти	166,5	161,3	163,9	843,6	568,5	458,1
03 риба і ракоподібні	221,7	361,2	444,4	617,0	471,2	568,6
04 молоко та молочні продукти, яйця; мед	61,4	76,0	99,8	141,5	140,5	135,6
05 інші продукти тваринного походження	7,3	11,2	11,8	15,8	13,0	12,2
II. Продукти рослинного походження	525,5	671,7	860,8	1462,5	1259,9	1563,9
06 живі рослини та продукти квітництва	33,9	48,3	64,4	100,4	62,0	73,9
07 овочі, коренеплоди	11,8	26,4	27,7	91,1	77,8	130,0
08 їстівні плоди та горіхи; цитрусові	193,7	267,9	294,0	581,9	631,9	733,3
09 кава, чай, прянощі	109,1	123,6	158,5	214,7	194,3	234,1
10 зернові культури	57,6	59,5	86,6	146,5	98,5	145,6
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	24,9	31,1	71,1	48,8	20,2	27,5
12 насіння і плоди олійних рослин	73,9	92,8	132,8	234,0	135,6	178,9
13 камеді, смоли	20,2	21,4	25,0	43,8	39,0	39,6
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	204,1	191,1	388,2	612,9	374,3	451,6
IV. Готові харчові продукти	1454,7	1654,5	2091,2	2679,2	2034,3	2506,1
16 продукти з м'яса, риби	101,9	119,6	123,0	169,4	78,7	100,5
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	79,0	30,1	32,7	67,2	87,6	231,5
18 какао та продукти з нього	226,9	222,9	268,4	359,0	302,3	407,4
19 продукти із зернових культур	52,8	74,9	109,7	153,6	96,2	125,9
20 продукти переробки овочів, плодів	110,3	193,0	250,0	314,3	196,4	223,5
21 різні харчові продукти	299,5	336,2	432,6	579,1	421,9	466,9
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	115,7	189,3	279,9	335,7	189,1	270,6
23 залишки і відходи харчової промисловості	111,7	155,7	177,6	243,3	206,6	208,4
24 тютюн	357,0	332,8	417,2	457,6	455,6	471,4

На продукцію рослинництва припадає 27,3% всього імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства. В обсязі імпорту продукції рослинництва найбільшу частку займають їстівні плоди і горіхи, цитрусові - 46,9%, а також кава, чай, прянощі - 15%.

Загальний обсяг імпорту м'яса та харчових субпродуктів у 2010 р. становив 458,1 млн. дол. і скоротився проти 2009 р. на 19,4%. У загальній вартості імпорту м'яса та харчових субпродуктів 43,9% припадало на поставки свинини (200,9 млн. дол.), 38,6% - м'яса, харчових субпродуктів та іншої продукції з птиці (176,6 млн. дол.), 8% - сала, свинячого жиру і жиру свійської птиці (36,4 млн. дол.).

Обсяг імпорту молока і молочної продукції у 2010 р. зріс проти попереднього року на 0,6% і становив 111 млн. дол. Основними імпортними молочними продуктами залишаються сири, масло вершкове та інші жири, що вироблені з молока. Так, за 2010 р. сирів усіх видів імпортовано 11,2 тис. т на 51,1 млн. дол. (46% обсягу), масла вершкового та інших жирів з молока - 6,1 тис. т на 30,7 млн. дол. (27,7%).

В 2010 р. імпорт готових харчових продуктів зріс до 2506,1 млн. дол., тобто ріст склав 23,2%. Значно зріс імпорт цукру і кондвиробів з цукру – в 2,6 рази, какао та продуктів з нього – на 34,8% та алкогольних і безалкогольних напоїв та оцту – на 43%.

Україна, ставши повноправним членом СОТ, отримала нагоду відстоювати свої інтереси шляхом активної участі у поточних переговорах СОТ в рамках раунду "Доха-Розвиток". Основними напрямками даних переговорів є наступні: сільське господарство, доступ до ринку несільськогосподарської продукції, торгівля послугами, правила торгівлі. В рамках раунду Україна підняла питання щодо поширення права застосовувати спеціальний захисний механізм (Special Safeguard Mechanism) групою країн, які нещодавно вступили до СОТ. Цей механізм дозволяє захищати внутрішній ринок від імпорту на рівні продовольчої безпеки і продовольчої незалежності країни.

Міністерство аграрної політики та продовольства є активним учасником переговорного процесу щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом, у зв'язку з чим основним завданням укладання Угоди про створення зони вільної торгівлі з ЄС Міністерство

вбачає покращення доступу українських товарів на європейський ринок. Покращення позиції української сторони щодо умов торгівлі сільськогосподарською продукцією відображено в тарифній пропозиції обох сторін. Розроблено та підписано Меморандум між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством аграрної політики та продовольства України та Українською корпорацією по виноградарству і виноробній промисловості "Укрвинпром" про порозуміння щодо позиції делегації України на переговорах стосовно створення зони вільної торгівлі в рамках укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, положення якого враховуються при проведенні переговорів.

Активно ведеться співробітництво з ЄС в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики і продовольства України та Генеральним Директоратом Європейської Комісії "Сільське господарство та розвиток сільської місцевості". В рамках Меморандуму двічі на рік проводяться засідання Діалогу "Україна - ЄС" з аграрних питань, засідання Робочих груп, а також зустрічі на політичному рівні між Міністром аграрної політики та продовольства і Комісаром Європейської Комісії з питань сільського господарства та розвитку сільської місцевості. Сьоме засідання Діалогу "Україна - ЄС" з аграрних питань відбулося 25 - 26 листопада 2010 р. у м. Києві, на якому розглядалися світові тенденції в торгівлі, зокрема зерном та продуктами тваринного походження; тенденції торгівлі на внутрішньому ринку України; політика реформ в аграрному секторі України; реформи Спільної Аграрної Політики ЄС після 2013 р.; розробка проекту Програми підготовки аграрного сектору України до асоційованого членства України в ЄС та її впровадження.

Україна співпрацює з ЄС в рамках інструменту інституціонального розвитку TAIEХ та проектів TWINING. Інструмент інституціональної розбудови TAIEХ забезпечує надання короткострокової технічної допомоги щодо наближення національного законодавства до норм і стандартів ЄС та його подальшої результативної реалізації. Пріоритетною метою проектів

TWINING є сприяння впровадженню тих законів і норм ЄС, які необхідні для інтеграції у Спільний ринок Європейського Союзу та формування функціонуючої конкурентоспроможної ринкової агроєкономіки.

Україна активно налагоджує співробітництво в галузі сільського господарства з Центральноевропейською ініціативою, Організацією Чорноморського економічного співробітництва, Міжнародним епізоотичним бюро, Міжнародною конвенцією про захист рослин й ін. На 32-ій Сесії Конференції Організації ООН з питань продовольства та сільського господарства (ФАО), що проводилась 29 листопада 2004 року, Україна стала повноправним членом цієї організації. Членство в ФАО дозволяє Україні отримати технічну допомогу ФАО, брати участь у розробці міжнародних стандартів та приєднатися до міжнародних стандартів якості та безпеки продукції агропродовольчого комплексу, до інформаційної мережі ФАО, започаткувати проведення спільних з ФАО передінвестиційних досліджень відповідних секторів АПК, впроваджувати системи моніторингу, скористатися можливостями ФАО щодо залучення фінансування провідних міжнародних організацій для реалізації пріоритетних проектів у вітчизняні галузі тощо.

У середньостроковій перспективі загальносвітові тенденції розвитку аграрного сектору формуватимуть низку викликів та ризиків, що впливатимуть на динаміку аграрного сектору України, а саме:

- наростання ресурсних дисбалансів у світі, зокрема дефіцит продовольства, стимулюватиме зростання цін на продукцію аграрної галузі, яке буде характерне і для внутрішнього ринку України;

- цінова нестабільність, необхідність ефективного державного регулювання ринку аграрної продукції. Чинна модель захисту внутрішнього ринку України від цінових коливань (адміністративне регулювання цін, заборона або обмеження експорту тощо) є не лише неефективною в умовах відкритої ринкової економіки, але й демотивує аграрне виробництво як таке;

- висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва сприятиме збільшенню конкуренції між країнами, що мають аналогічний до України значний аграрний потенціал. Аграрна політика Уряду у 2010 р., зокрема щодо проблем з відшкодуванням ПДВ експортерам, запровадження експортних обмежень тощо, погіршила інвестиційний імідж України та послабила конкурентні позиції національних операторів аграрного ринку на зарубіжних ринках;

- технологізація аграрного виробництва. Так, за підрахунками Асоціації "Український клуб аграрного бізнесу" [218], якщо в 2011 р. Уряд не підтримає фінансово технічне переоснащення галузі, втрати від використання старих непродуктивних комбайнів і тракторів можуть досягти 7,5 млрд. грн.;

- нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема, високий рівень субсидій в розвинених країнах та розміри інвестицій), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів;

- глобалізація переробної промисловості була характерною рисою світового господарства в останні 15 років. Трансфер робочих місць в даній сфері (особливо в трудомістких галузях) з розвинених країн в країни, що розвиваються, триватиме й у наступні 15-20 років. Важливим джерелом конкурентних переваг стануть низькі витрати, що робить конкуренцію з боку ринків з низькими витратами й цінову конкуренцію одними з ключових зовнішньоекономічних ризиків для України.

3.5. Статистичний аналіз і прогнозування самозабезпечення продовольством регіонів України

Одним з ключових чинників забезпечення продовольчої безпеки на мезорівні є достатні обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в регіоні, а також самозабезпечення продовольством населення, що проживає на його території. З огляду на це, набувають актуальності питання розробки методичних підходів щодо оцінки самозабезпеченості сільськогосподарською продукцією регіону, проведення оцінювання й порівняння темпів їх формування в часовому та регіональному розрізі.

В сучасній науковій практиці застосовується низка методів і підходів до моделювання узагальнюючих показників статистичної оцінки економічних явищ, що мають місце в регіоні. Зокрема, методи з використанням головних компонент, факторного аналізу, кореляційно-регресійного аналізу та ін. [99, 100, 234-236].

Доволі часто для розрахунку інтегральних оцінок використовується метод, що ґрунтується на розрахунку стандартних відхилень індивідуальних значень показників від максимального та мінімального їх значень та відхилень.

Оцінку самозабезпеченості населення регіону основними видами сільськогосподарської продукції можливо здійснювати на основі індексного методу через розрахунок та порівняння інтегральних індексів, що відображають даний процес у аспектах, які є основними його складовими, а саме виробництво основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва. Принципову схему проведення інтегральної оцінки самозабезпеченості регіону основними продуктами сільськогосподарського виробництва наведено на рис. 3.34.

Інтегральні статистичні індекси визначаються на основі індексного методу у три етапи. На першому етапі визначаються індивідуальні індекси (темпи росту), як відношення значення первинного показника по окремому регіону в звітному періоді до значення первинного показника у базовому періоді аналогічного регіону. На другому етапі розраховується

середньгеометричне значення від добутку усієї сукупності первинних індексних показників. На третьому ж етапі інтегральний індекс росту розраховується як добуток інтегральних індексів, що отримані за конкретний період.

Рис. 3.34. Схема проведення інтегральної оцінки самозабезпеченості регіону сільськогосподарською продукцією

Первинний індекс розраховується як відношення значення первинного показника до певного базового значення цього показника за формулою:

$$I_{ij} = L_{ij} / L_{i0} \quad (3.1)$$

де I_{ij} - первинний показник-індекс;

L_{i0} - базове значення J -го показника;

L_{ij} - значення J -го показника в i -му регіоні;

i - номер регіону ($i = 1 \dots m$);

J - номер показника ($j = 1 \dots n$).

Інтегральний індекс являє собою середньгеометричне добутку сукупності первинних індексних показників:

$$I_i = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n (1 + I_{ij})} - 1 \quad (3.2)$$

де I_i - інтегральний індекс;

I_{ij} - первинний показник-індекс

Варто відзначити, що первинними показниками оцінки виступають офіційні статистичні дані Держкомстату України.

Застосування даного підходу дозволяє:

- визначати рівень самозабезпеченості регіону продукцією сільського господарства (в розрахунку на 1-го його жителя);

- формувати аналітичне підґрунтя, необхідне для аналізу результативності діяльності управлінських структур, як державних різного рівня, так і суб'єктів господарювання, щодо ефективності розвитку сільського господарства, що є одним з ключових чинників формування продовольчої безпеки регіону;

- з'ясувати тенденції у формуванні самозабезпеченості регіонів сільськогосподарською продукцією за окремими її видами у поточному (протягом року) періоді та в динаміці (протягом декількох років).

До переваг даного підходу варто віднести те, що на противагу методам “бальних” або ж “експертних” оцінок він дозволяє не лише ранжувати суб'єкти дослідження (регіони) через співставлення окремих розрахункових величин, але й дає можливість однозначно оцінювати результативність діяльності господарюючих суб'єктів та державних органів влади. Це обумовлено тим, що дана оцінка здійснюється на основі розрахунку сукупності взаємодоповнюючих один одного індексів, які виступають базою для визначення єдиного інтегрального індексу. Отримані в результаті дослідження розрахункові дані дозволяють оцінити та порівняти результативність формування самозабезпеченості регіонів сільськогосподарською продукцією не лише за окремими видами, але й співставляти її з аналогічним значенням по Україні.

Оцінка та порівняння самозабезпеченості населення регіонів України продовольством, а саме у розрізі основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва у 2006-2010 рр., наведені в Додатку А (табл. А.1-2).

Найвищий рівень самозабезпеченості населення зерновими та зернобобовими культурами мають Черкаська, Кіровоградська, Полтавська та Вінницька області – у понад два рази вищу, аніж по Україні загалом. Найнижчий же він у західних областях, а саме Закарпатській, Львівській та Івано-Франківській областях – лише 23,9-29,2% від аналогічного по Україні.

Щодо самозабезпеченості картоплею, то найвищою вона є у Чернігівській, Волинській, Рівненській, Хмельницькій та Вінницькій областях, по цих регіонах її рівень вдвічі переважає середній показник по Україні. Найнижчу самозабезпеченість картоплею власного виробництва протягом досліджуваного періоду зафіксовано у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській областях та в Автономній республіці Крим (рівень самозабезпечення коливався від чверті до третини від аналогічного показника по Україні).

Беззаперечним лідером по самозабезпеченості свого населення овочами власного виробництва є Херсонщина (в останні два роки рівень самозабезпечення у понад 4 рази вищий, аніж загалом по Україні.) Високою вона є й у Миколаївській, Полтавській, Черкаській, Чернівецькій та Волинській областях, найнижчою ж - у Івано-Франківській, Донецькій та Київській областях.

Власними плодами та ягодами в розрахунку на 1-го жителя серед вітчизняних регіонів найкраще забезпечені Хмельницька, Вінницька та Чернівецька області, адже їх збір перевищував аналогічний по Україні майже втричі, а найгірше – Сумська, Київська та Чернігівська області.

Самозабезпеченість регіону м'ясом (у живій вазі) власного виробництва протягом 2006-2010 рр. була найвищою у Черкаській та Волинській областях, а також Автономній Республіці Крим, найнижчою ж –

у Луганській, Донецькій та Одеській областях (майже половина від аналогічного показника по Україні).

Щодо забезпеченості молоком власного виробництва то серед регіонів України лідирують Чернігівська, Вінницька, Полтавська, Хмельницька та Житомирська області (рівень самозабезпеченості в 1,8-2,2 рази вищий, ніж в середньому по Україні). Найнижча самозабезпеченість населення молоком у Донецькій, Київській та Дніпропетровській областях – лише 31,1-41,4% від аналогічного показника по Україні.

На основі запропонованого вище методичного підходу нами було розраховано інтегральні індекси самозабезпеченості населення регіонів України основними сільськогосподарськими культурами та продуктами тваринництва (Додадок А табл. А.3).

Проведемо ранжування регіонів України за ступенем їх забезпеченості основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва.

До першої групи віднесемо регіони, забезпеченість яких основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва власного виробництва переважає більш, ніж в 1,25 рази аналогічне середнє значення по Україні (регіони високої самозабезпеченості).

До другої групи віднесено регіони, самозабезпеченість сільськогосподарською продукцією та продуктами тваринництва яких коливається в межах від 0,75 до 1,25 порівняно з аналогічним показником по Україні (регіони середньої самозабезпеченості).

До останньої – третьої групи віднесено регіони, самозабезпеченість сільськогосподарською продукцією та продуктами тваринництва яких на чверть нижчою, ніж в середньому по Україні (регіони низької самозабезпеченості).

Як свідчать результати проведеної оцінки, найвищий рівень самозабезпеченості основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва мають Вінницька, Хмельницька, Черкаська,

Волинська, Чернігівська та Рівненська області (інтегральний індекс самозабезпеченості яких протягом досліджуваного періоду 2006-2010 рр. коливався в межах від 1,302 до 1,842. Наближаються до даної групи лідерів Кіровоградська та Херсонська область, причому остання особливо активно. Якщо у 2007 р. самозабезпеченість Херсонської області була лише на 17,9% вищою, аніж загалом по Україні, то в наступні роки вона стрімко зростала і у 2010 р. перевищила аналогічний показник по Україні на 46,6%.

До регіонів з найнижчим рівнем самозабезпеченості основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва, як показали результати дослідження, потрібно віднести Донецьку, Луганську та Київську області, адже інтегральний індекс самозабезпеченості населення по них коливався і становив лише 41,4-60,9% від середнього по Україні. Однак варто зазначити, що на низький рейтинг самозабезпеченості населення Київської області мав ваговий вплив такий суб'єктивний чинник як наявність на її території найбільшого міста України, в тому числі й за населенням – м. Києва. Окрім того, до даної групи регіонів в 2010 р. долучилась й Харківська область – результативність самозабезпечення населення якої основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва в останні роки демонструвала тенденцію до зниження.

Решта ж регіонів увійшли до другої групи – рівень самозабезпечення населення основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва яких був близьким до аналогічного показника по Україні.

Проведемо аналіз самозабезпеченості населення України основними видами сільськогосподарської продукції та продуктами тваринництва на мезорегіональному рівні.

Динаміку виробництва окремих основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва у макрорегіонах України в розрахунку на одного жителя представлено у табл. 3.9.

Виробництво основних сільськогосподарських культур та продуктів
тваринництва за регіонами України у 2006-2010 рр.

Регіон	Показники	Вироблено, кг на 1-го жителя					Рейтинг*
		2006	2007	2008	2009	2010	
1	2	3	4	5	6	7	8
Західний	Зернові та зернобобові	407,9	479,3	647,6	618,6	555,6	A ₅ ⁻
	Картопля	658,2	715,9	650,1	713,8	654,6	B ₁ ⁺
	Овочі	161,2	165,6	171,1	173,4	174,9	C ₃ ^{+/-}
	Плоди та ягоди	45,0	46,7	47,6	56,9	58,0	D ₁ ⁺
	М'ясо (у живій вазі)	61,8	66,0	66,6	65,3	68,0	E ₂ ⁺
	Молоко	410,8	388,3	367,9	356,7	349,3	F ₁ ⁺
Північний	Зернові та зернобобові	585,1	674,9	1016,0	962,9	736,4	A ₃ ⁻
	Картопля	558,9	626,9	610,5	617,0	598,3	B ₂ ⁺
	Овочі	132,0	123,3	135,8	131,4	123,3	C ₄
	Плоди та ягоди	8,5	10,2	9,1	13,9	14,0	D ₅
	М'ясо (у живій вазі)	65,1	64,0	60,4	57,3	57,2	E ₃ ^{+/-}
	Молоко	299,1	273,2	266,2	263,3	253,4	F ₃ ⁺
Східний	Зернові та зернобобові	430,5	428,3	808,0	555,8	408,7	A ₄ ⁻
	Картопля	231,7	234,8	209,3	176,8	136,0	B ₄
	Овочі	136,8	138,3	119,9	125,1	119,8	C ₅ ⁻
	Плоди та ягоди	7,9	20,2	17,6	18,9	19,4	D ₄
	М'ясо (у живій вазі)	35,7	36,5	33,0	33,1	34,6	E ₅
	Молоко	141,1	128,1	122,6	121,3	115,1	F ₅
Південний	Зернові та зернобобові	1032,3	583,1	1443,4	1230,4	1130,4	A ₂ ⁺
	Картопля	142,6	82,0	145,1	135,7	181,5	B ₅
	Овочі	225,7	150,7	228,3	269,3	266,9	C ₁ ⁺
	Плоди та ягоди	19,2	25,5	36,1	26,2	39,3	D ₃
	М'ясо (у живій вазі)	48,2	55,4	51,6	49,8	52,6	E ₄
	Молоко	224,1	207,5	200,2	198,7	191,7	F ₄
Центральний	Зернові та зернобобові	1292,9	1043,9	1980,9	1754,0	1550,0	A ₁ ⁺
	Картопля	475,0	372,1	489,9	472,5	457,6	B ₃ ⁺
	Овочі	201,6	166,2	200,5	209,6	202,7	C ₂ ⁺
	Плоди та ягоди	34,7	51,7	48,8	55,2	54,4	D ₂ ⁺
	М'ясо (у живій вазі)	63,3	77,7	84,2	93,1	108,2	E ₁ ⁺
	Молоко	335,6	312,2	306,1	312,6	308,1	F ₂ ⁺
Україна	Зернові та зернобобові	734,4	631,7	1154,9	1001,4	857,8	A
	Картопля	417,3	411,9	423,6	427,9	408,6	B
	Овочі	171,2	149,8	170,9	181,5	177,4	C
	Плоди та ягоди	23,9	31,7	32,6	35,2	38,2	D
	М'ясо (у живій вазі)	54,6	59,7	59,0	59,6	63,9	E
	Молоко	284,5	264,4	254,9	252,6	245,7	F

Рейтинг* – ранжування регіонів за рівнем самозабезпеченості основними сільськогосподарськими культурами та продуктами тваринництва, (для прикладу, картоплею, де B⁺ – перевищення відповідного середнього показника по Україні, B₁ – місце у рейтингу).

У 2010 р. порівняно з 2006 р. зростала самозабезпеченість регіонів зерновими та зернобобовими культурами (окрім Східного регіону), картоплею (за винятком Західного, Центрального та Східного, причому для останнього характерне істотне зниження - більш ніж на 40%), овочами (окрім Північного та Східного регіонів), плодами та ягодами, м'ясом (крім

Північного та Східного регіонів). Щодо самозабезпеченості молоком, то в усіх регіонах спостерігалась стійка тенденція до її зниження.

Варто відзначити, що серед регіонів України найвищий рівень самозабезпечення основними сільськогосподарськими культурами та продуктами тваринництва характерний для Центрального та Західного регіонів, адже усі їх досліджувані показники (окрім зернових та зернобобових по Західному регіоні) переважали аналогічні середні показники по Україні. У Північному та Південному регіонах окремі показники перевищували аналогічні середні по Україні, а інші, навпаки, були нижчими. Найнижчою є самозабезпеченість Східного регіону, у якому усі без винятку досліджувані показники поступались аналогічним середнім по Україні, окрім того, троє з них (виробництво овочів, м'яса та молока) були найменшими у порівнянні з іншими регіонами України, а за рештою показників Східний регіон займає лише передостаннє (четверте) місце у наведеному в табл. 3.9. рейтингу.

Задля підвищення обґрунтованості управлінських рішень державних органів влади різного рівня щодо підвищення продовольчої безпеки на регіональному рівні пропонуємо здійснювати прогнозування обсягів виробництва сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва, що продукуються на території конкретного регіону. З цією метою при допомозі економетричних методів економічного аналізу побудуємо економіко-математичні функції і моделі виробництва сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва у регіонах України.

Використовуючи офіційні статистичні дані, що наведені в Додатку Б (табл. Б.1), побудуємо найпростіші моделі трендів (Додаток Б - формули 1-18), на основі яких обчислимо прогнозні значення та помилки для досліджуваних показників по Західному регіону України, а саме: зернових та зернобобових культур, картоплі, овочів, плодів та ягід, м'яса та молока (табл. 3.10).

Таблиця 3.10.

Прогнозні значення та їх оцінки виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва у Західному регіоні України

Показник	Прогноз показника, млн. т			ME	MSE
	на 2011 р.	на 2012 р.	на 2013 р.		
1	2	3	4	5	6
$\tilde{Y}_1^{лн, Зах}$	5,517	6,725	6,934	0	0,5214
$\tilde{Y}_1^{пр, Зах}$	<u>7,037</u>	<u>7,558</u>	<u>8,135</u>	0	0,4938
$\tilde{Y}_1^{exp, Зах}$	6,536	6,791	7,055	0,0495	0,5171
$\tilde{Y}_2^{лн, Зах}$	7,298	7,324	7,349	0	0,1177
$\tilde{Y}_2^{пр, Зах}$	<u>7,288</u>	<u>7,308</u>	<u>7,327</u>	0	0,1177
$\tilde{Y}_2^{exp, Зах}$	7,287	7,312	7,338	0,0082	0,1178
$\tilde{Y}_3^{лн, Зах}$	2,005	2,070	2,136	0	0,0023
$\tilde{Y}_3^{пр, Зах}$	<u>1,859</u>	<u>1,837</u>	<u>1,799</u>	0	0,0002
$\tilde{Y}_3^{exp, Зах}$	2,040	2,125	2,212	0,0007	0,0032
$\tilde{Y}_4^{лн, Зах}$	0,621	0,643	0,666	0	0,0012
$\tilde{Y}_4^{пр, Зах}$	<u>0,644</u>	<u>0,680</u>	<u>0,718</u>	0	0,0012
$\tilde{Y}_4^{exp, Зах}$	0,629	0,657	0,687	0,0012	0,0012
$\tilde{Y}_5^{лн, Зах}$	0,710	0,714	0,717	0	0,0007
$\tilde{Y}_5^{пр, Зах}$	<u>0,757</u>	<u>0,789</u>	<u>0,825</u>	0	0,0005
$\tilde{Y}_5^{exp, Зах}$	0,710	0,714	0,717	0,0005	0,0007
$\tilde{Y}_6^{лн, Зах}$	3,641	3,517	3,393	0	0,0099
$\tilde{Y}_6^{пр, Зах}$	<u>3,413</u>	<u>3,153</u>	<u>2,868</u>	0	0,0046
$\tilde{Y}_6^{exp, Зах}$	3,663	3,556	3,453	0,0011	0,0116

де: ME – середня величина помилки; MSE – середньоквадратичне значення помилки.

Відзначимо, що чим ближчі значення помилок ME і MSE до нуля, тим кращими чи вірогіднішими є обчислені прогнозні значення досліджуваних показників сільськогосподарського виробництва.

Проведемо економетричний аналіз одержаних рівнянь трендів (формули 1 – 18 в Додатку Б) та обчислених прогнозних значень досліджуваних показників, представлених у табл. 3.10.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки) в Західному регіоні України $\tilde{Y}_1^{Зах,прог}$ одержуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 2):

$$\tilde{Y}_1^{Зах,прог}_{2011} = 7,037 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Зах,прог}_{2012} = 7,558 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Зах,прог}_{2013} = 8,135 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва картоплі в Західному регіоні України $\tilde{Y}_2^{Зах,прог}$ отримуємо за допомогою як параболічної моделі (Додаток Б формула 5):

$$\tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2011} = 7,288 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2012} = 7,308 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2013} = 7,327 \text{ млн. т,}$$

так і на основі лінійної (Додаток Б формула 4):

$$\tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2011} = 7,298 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2012} = 7,324 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2013} = 7,349 \text{ млн. т}$$

та експоненціальної моделі тренду (Додаток Б формула 6):

$$\tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2011} = 7,287 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2012} = 7,312 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Зах,прог}_{2013} = 7,338 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва овочів у Західному регіоні України $\tilde{Y}_3^{Зах,прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 8):

$$\tilde{Y}_3^{Зах,прог}_{2011} = 1,859 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_3^{Зах,прог}_{2012} = 1,837 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_3^{Зах,прог}_{2013} = 1,799 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва плодів та ягід у Західному регіоні України $\tilde{Y}_4^{Зах,прог}$ отримуємо за допомогою як параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 11):

$$\tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2011} = 0,644 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2012} = 0,680 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2013} = 0,718 \text{ млн. т},$$

т,

так і експоненціальної моделі (Додаток Б формула 12):

$$\tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2011} = 0,629 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2012} = 0,657 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2013} = 0,687 \text{ млн. т}.$$

т

та лінійної моделі тренду (Додаток Б формула 10):

$$\tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2011} = 0,621 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2012} = 0,643 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Зах,прог}_{2013} = 0,666 \text{ млн. т}.$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва м'яса (у живій вазі) у Західному регіоні України $\tilde{Y}_5^{Зах,прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 14):

$$\tilde{Y}_5^{Зах,прог}_{2011} = 0,757 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Зах,прог}_{2012} = 0,789 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Зах,прог}_{2013} = 0,825 \text{ млн. т}.$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва молока у Західному регіоні України $\tilde{Y}_6^{Зах,прог}$ одержуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 17):

$$\tilde{Y}_6^{Зах,прог}_{2011} = 3,413 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Зах,прог}_{2012} = 3,153 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Зах,прог}_{2013} = 02,868$$

млн. т.

На основі офіційних статистичних даних (табл. Б.2.), побудуємо найпростіші моделі трендів (Додаток Б - формули 19 - 36), при допомозі яких обчислимо прогностні значення та помилки для досліджуваних показників по Північному регіоні України (табл. 3.11).

Проведемо економетричний аналіз одержаних рівнянь трендів (формули 19 – 36 Додатку Б) та обчислених прогностних значень досліджуваних показників, представлених у табл. 3.11.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки) у Північному регіоні України

$\tilde{Y}_1^{Пн,прог}$ одержуємо як на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 20):

$$\tilde{Y}_1^{Пн,прог}_{2011} = 7,292 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_1^{Пн,прог}_{2012} = 7,510 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_1^{Пн,прог}_{2013} = 7,712 \text{ млн. т,}$$

т,

так і на основі лінійної моделі тренду (Додаток Б формула 19):

$$\tilde{Y}_1^{Пн,прог}_{2011} = 7,438 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_1^{Пн,прог}_{2012} = 7,444 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_1^{Пн,прог}_{2013} = 8,050 \text{ млн. т.}$$

т.

Таблиця 3.11.

Прогнозні значення та їх оцінки виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва у Північному регіоні України

Показник	Прогноз показника, млн. т			ME	MSE
	на 2011 р.	на 2012 р.	на 2013 р.		
1	2	3	4	5	6
$\tilde{Y}_1^{лн,Пн}$	7,438	7,744	8,050	0	1,1243
$\tilde{Y}_1^{пр,Пн}$	<u>7,292</u>	<u>7,510</u>	<u>7,712</u>	0	1,1221
$\tilde{Y}_1^{exp,Пн}$	7,499	7,905	8,333	0,0946	1,1414
$\tilde{Y}_2^{лн,Пн}$	5,139	5,225	5,311	0	0,0978
$\tilde{Y}_2^{пр,Пн}$	<u>4,720</u>	<u>4,556</u>	<u>4,346</u>	0	0,0800
$\tilde{Y}_2^{exp,Пн}$	5,176	5,280	5,385	0,0110	0,0996
$\tilde{Y}_3^{лн,Пн}$	1,141	1,180	1,219	0	0,0060
$\tilde{Y}_3^{пр,Пн}$	<u>1,007</u>	<u>0,965</u>	<u>0,909</u>	0	0,0041
$\tilde{Y}_3^{exp,Пн}$	1,163	1,215	1,269	0,0032	0,0065
$\tilde{Y}_4^{лн,Пн}$	0,096	0,097	0,098	0	0,0002
$\tilde{Y}_4^{пр,Пн}$	<u>0,133</u>	<u>0,157</u>	<u>0,184</u>	0	0,0001
$\tilde{Y}_4^{exp,Пн}$	0,094	0,095	0,096	0,0013	0,0002
$\tilde{Y}_5^{лн,Пн}$	0,480	0,479	0,479	0	0,0008
$\tilde{Y}_5^{пр,Пн}$	<u>0,443</u>	<u>0,420</u>	<u>0,393</u>	0	0,0006

$\tilde{Y}_5^{\text{exp, Пн}}$	0,479	0,479	0,478	0,0008	0,0008
$\tilde{Y}_6^{\text{лн, Пн}}$	1,975	1,899	1,823	0	0,0041
$\tilde{Y}_6^{\text{пр, Пн}}$	<u>1,884</u>	<u>1,754</u>	<u>1,614</u>	0	0,0033
$\tilde{Y}_6^{\text{exp, Пн}}$	1,992	1,928	1,866	0,008	0,0046

Прогноз з найменшою помилкою виробництва картоплі у Північному регіоні України $\tilde{Y}_2^{\text{Пн, прог}}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 23):

$$\tilde{Y}_2^{\text{Пн, прог}}_{2011} = 4,720 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_2^{\text{Пн, прог}}_{2012} = 4,556 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_2^{\text{Пн, прог}}_{2013} = 4,346 \text{ млн. т.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва овочів у Північному регіоні України $\tilde{Y}_3^{\text{Пн, прог}}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 26):

$$\tilde{Y}_3^{\text{Пн, прог}}_{2011} = 1,007 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_3^{\text{Пн, прог}}_{2012} = 0,965 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_3^{\text{Пн, прог}}_{2013} = 0,909 \text{ млн. т.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва плодів та ягід у Північному регіоні України $\tilde{Y}_4^{\text{Пн, прог}}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 29):

$$\tilde{Y}_4^{\text{Пн, прог}}_{2011} = 0,133 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{\text{Пн, прог}}_{2012} = 0,157 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{\text{Пн, прог}}_{2013} = 0,184 \text{ млн. т.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва м'яса (у живій вазі) у Північному регіоні України $\tilde{Y}_5^{\text{Пн, прог}}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 32):

$$\tilde{Y}_5^{\text{Пн, прог}}_{2011} = 0,433 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{\text{Пн, прог}}_{2012} = 0,420 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{\text{Пн, прог}}_{2013} = 0,393 \text{ млн. т.}$$

т,

хоча, як показують значення середньоквадратичних помилок MSE, достатньо достовірними є прогнози значення, отримані і на основі лінійної (Додаток Б формула 31) та експоненціальної (Додаток Б формула 33) моделей трендів.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва молока у Північному регіоні України $\tilde{Y}_6^{Пн,прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 35):

$$\tilde{Y}_6^{Пн,прог}_{2011} = 1,884 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_6^{Пн,прог}_{2012} = 1,754 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_6^{Пн,прог}_{2013} = 1,614 \text{ млн. т,}$$

т,

однак, як показують значення середньоквадратичних помилок MSE, достатньо достовірними є прогнози значення, отримані і на основі лінійної (Додаток Б формула 34) та експоненціальної (Додаток Б формула 36) моделей трендів.

На основі офіційних статистичних даних (табл. Б.3), побудуємо найпростіші моделі трендів (Додаток Б формули 37-54), при допомозі яких обчислимо прогнози значення та помилки для досліджуваних показників по Східному регіоні України (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Прогнози значення та їх оцінки виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва у Східному регіоні України

Показник	Прогноз показника, млн. т			ME	MSE
	на 2011 р.	на 2012 р.	на 2013 р.		
1	2	3	4	5	6
1	2	3	4	5	6
$\tilde{Y}_1^{лн,Сх}$	5,338	5,420	5,502	0	1,19579
$\tilde{Y}_1^{пр,Сх}$	<u>4,663</u>	<u>4,340</u>	<u>3,944</u>	0	1,9115
$\tilde{Y}_1^{exp,Сх}$	5,250	5,365	5,483	0,2095	2,0075
$\tilde{Y}_2^{лн,Сх}$	1,804	1,770	1,736	0	0,1671
$\tilde{Y}_2^{пр,Сх}$	<u>0,587</u>	<u>0,776</u>	<u>1,073</u>	0	0,0164
$\tilde{Y}_2^{exp,Сх}$	1,748	1,715	1,682	0,0438	0,1707

$\tilde{Y}_3^{лн, Сх}$	1,259	1,274	1,288	0	0,0104
$\tilde{Y}_3^{пр, Сх}$	<u>0,996</u>	<u>0,851</u>	<u>0,678</u>	0	0,0033
$\tilde{Y}_3^{exp, Сх}$	1,262	1,278	1,295	0,0043	0,0105
$\tilde{Y}_4^{лн, Сх}$	<u>0,147</u>	<u>0,133</u>	<u>0,119</u>	0	0,0044
$\tilde{Y}_4^{пр, Сх}$	<u>0,145</u>	<u>0,131</u>	<u>0,116</u>	0	0,0044
$\tilde{Y}_4^{exp, Сх}$	0,148	0,140	0,132	0,0131	0,0046
$\tilde{Y}_5^{лн, Сх}$	<u>0,321</u>	<u>0,318</u>	<u>0,316</u>	0	0,0002
$\tilde{Y}_5^{пр, Сх}$	<u>0,318</u>	<u>0,313</u>	<u>0,308</u>	0	0,0002
$\tilde{Y}_5^{exp, Сх}$	<u>0,321</u>	<u>0,318</u>	<u>0,316</u>	0,0002	0,0002
$\tilde{Y}_6^{лн, Сх}$	1,018	0,948	0,878	0	0,00361
$\tilde{Y}_6^{пр, Сх}$	<u>0,948</u>	<u>0,836</u>	<u>0,717</u>	0	0,0031

Проведемо економетричний аналіз одержаних рівнянь трендів (Додаток Б, формули 37 – 54) та обчислених прогнозних значень досліджуваних показників, представлених у табл. 3.12.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки) у Східному регіоні України

$\tilde{Y}_1^{Сх, прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 38):

$$\tilde{Y}_1^{Сх, прог}_{2011} = 4,663 \text{ млн. т}; \tilde{Y}_1^{Сх, прог}_{2012} = 4,340 \text{ млн. т}; \tilde{Y}_1^{Сх, прог}_{2013} = 3,944 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва картоплі у Східному регіоні України $\tilde{Y}_2^{Сх, прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 41):

$$\tilde{Y}_2^{Сх, прог}_{2011} = 0,587 \text{ млн. т}; \tilde{Y}_2^{Сх, прог}_{2012} = 0,776 \text{ млн. т}; \tilde{Y}_2^{Сх, прог}_{2013} = 1,073 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва овочів у Східному регіоні України $\tilde{Y}_3^{Сх, прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 44):

$$\tilde{Y}_3^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,996 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_3^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,851 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_3^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,678 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва плодів та ягід у Східному регіоні України $\tilde{Y}_4^{Cx,prog}$ отримуємо як за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 47):

$$\tilde{Y}_4^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,145 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,131 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,116 \text{ млн. т.}$$

т,

так і на основі лінійної моделі тренду (Додаток Б формула 46):

$$\tilde{Y}_4^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,147 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,133 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,119 \text{ млн. т.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва м'яса (у живій вазі) у Східному регіоні України $\tilde{Y}_5^{Cx,prog}$ отримуємо як за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 50):

$$\tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,318 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,313 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,308 \text{ млн. т.}$$

так і на основі лінійної моделі тренду (Додаток Б формула 49):

$$\tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,321 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,318 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,316 \text{ млн. т}$$

та експоненціальної моделі тренду (Додаток Б формула 51):

$$\tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,321 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,318 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,316 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва молока у Східному регіоні України $\tilde{Y}_6^{Cx,prog}$ одержуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 53):

$$\tilde{Y}_6^{Cx,prog}{}_{2011} = 0,948 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Cx,prog}{}_{2012} = 0,836 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Cx,prog}{}_{2013} = 0,717 \text{ млн. т.}$$

На основі офіційних статистичних даних (табл. Б.4), побудуємо найпростіші моделі трендів (Додаток Б формули 55-72), при допомозі яких обчислимо прогностні значення та помилки для досліджуваних показників по Південному регіоні України (табл. 3.13).

Проведемо економетричний аналіз одержаних рівнянь трендів (Додаток Б формули 55 – 72) та обчислених прогнозних значень досліджуваних показників, представлених у табл. 3.13.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки) у Південному регіоні України $\tilde{Y}_1^{Пд,прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 56):

$$\tilde{Y}_1^{Пд,прог}_{2011} = 11,632 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Пд,прог}_{2012} = 12,445 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Пд,прог}_{2013} = 13,365 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва картоплі у Південному регіоні України $\tilde{Y}_2^{Пд,прог}$ отримуємо як на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 59):

$$\tilde{Y}_2^{Пд,прог}_{2011} = 1,475 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Пд,прог}_{2012} = 1,559 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Пд,прог}_{2013} = 1,649 \text{ млн. т.}$$

так і на основі лінійного тренду (Додаток Б формула 58):

$$\tilde{Y}_2^{Пд,прог}_{2011} = 1,415 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Пд,прог}_{2012} = 1,462 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_2^{Пд,прог}_{2013} = 1,509 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва овочів у Південному регіоні України $\tilde{Y}_3^{Пд,прог}$ одержуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 62):

$$\tilde{Y}_3^{Пд,прог}_{2011} = 2,540 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_3^{Пд,прог}_{2012} = 2,734 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_3^{Пд,прог}_{2013} = 2,941 \text{ млн. т.}$$

Таблиця 3.13

Прогнозні значення та їх оцінки виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва у Південному регіоні України

Показник	Прогноз показника, млн. т			ME	MSE
	на 2011 р.	на 2012 р.	на 2013 р.		
1	2	3	4	5	6
$\tilde{Y}_1^{лн, П\delta}$	10,842	11,192	11,542	0	6,6752
$\tilde{Y}_1^{пр, П\delta}$	<u>11,632</u>	<u>12,455</u>	<u>13,365</u>	0	6,6118
$\tilde{Y}_1^{exp, П\delta}$	10,943	11,497	12,078	0,4725	6,9095
$\tilde{Y}_2^{лн, П\delta}$	1,415	1,462	1,509	0	0,0520
$\tilde{Y}_2^{пр, П\delta}$	<u>1,475</u>	<u>1,559</u>	<u>1,649</u>	0	0,0516
$\tilde{Y}_2^{exp, П\delta}$	1,395	1,451	1,508	0,0249	0,0524
$\tilde{Y}_3^{лн, П\delta}$	2,420	2,543	2,665	0	0,0513
$\tilde{Y}_3^{пр, П\delta}$	<u>2,540</u>	<u>2,734</u>	<u>2,941</u>	0	0,0498
$\tilde{Y}_3^{exp, П\delta}$	2,469	2,640	2,823	0,0156	0,0502
$\tilde{Y}_4^{лн, П\delta}$	<u>0,276</u>	<u>0,273</u>	<u>0,271</u>	0	0,0062
$\tilde{Y}_4^{пр, П\delta}$	<u>0,315</u>	<u>0,337</u>	<u>0,363</u>	0	0,0060
$\tilde{Y}_4^{exp, П\delta}$	0,272	0,271	0,270	0,0109	0,0063
$\tilde{Y}_5^{лн, П\delta}$	<u>0,459</u>	<u>0,461</u>	<u>0,463</u>	0	0,00052
$\tilde{Y}_5^{пр, П\delta}$	<u>0,468</u>	<u>0,475</u>	<u>0,483</u>	0	0,00051
$\tilde{Y}_5^{exp, П\delta}$	<u>0,459</u>	<u>0,461</u>	<u>0,463</u>	0,0006	0,00052
$\tilde{Y}_6^{лн, П\delta}$	<u>1,567</u>	<u>1,481</u>	<u>1,394</u>	0	0,0022
$\tilde{Y}_6^{пр, П\delta}$	<u>1,566</u>	<u>1,479</u>	<u>1,392</u>	0	0,0022
$\tilde{Y}_6^{exp, П\delta}$	1,598	1,530	1,465	0,0005	0,0024

Прогноз з найменшою помилкою виробництва плодів та ягід у Південному регіоні України $\tilde{Y}_4^{П\delta, прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 65):

$$\tilde{Y}_4^{П\delta, прог}_{2011} = 0,315 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{П\delta, прог}_{2012} = 0,337 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_4^{П\delta, прог}_{2013} = 0,363 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва м'яса (у живій вазі) у Південному регіоні України $\tilde{Y}_5^{Пд,прог}$ одержуємо як на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 68):

$$\tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2011} = 0,468 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2012} = 0,475 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2013} = 0,483 \text{ млн. т,}$$

так і на основі лінійного тренду (Додаток Б формула 67):

$$\tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2011} = 0,459 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2012} = 0,461 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2013} = 0,463 \text{ млн. т}$$

та експоненціальної моделі тренду (Додаток Б формула 69):

$$\tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2011} = 0,459 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2012} = 0,461 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Пд,прог}_{2013} = 0,463 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва молока у Південному регіоні України $\tilde{Y}_6^{Пд,прог}$ одержуємо як на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 71):

$$\tilde{Y}_6^{Пд,прог}_{2011} = 1,566 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_6^{Пд,прог}_{2012} = 1,479 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_6^{Пд,прог}_{2013} = 1,392 \text{ млн. т,}$$

так і на основі лінійного тренду (Додаток Б формула 70):

$$\tilde{Y}_6^{Пд,прог}_{2011} = 1,567 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_6^{Пд,прог}_{2012} = 1,481 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_6^{Пд,прог}_{2013} = 1,394 \text{ млн. т.}$$

На основі офіційних статистичних даних (табл. Б.5), побудуємо найпростіші моделі трендів (Додаток Б формули 73-90), при допомозі яких обчислимо прогностні значення та помилки для досліджуваних показників по Центральному регіоні України (табл. 3.14).

Проведемо економетричний аналіз одержаних рівнянь трендів (Додаток Б формули 73 – 90) та обчислених прогностних значень досліджуваних показників, представлених у табл. 3.14.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки) у Центральному регіоні України

$\tilde{Y}_1^{Цнт,прог}$ отримуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 74):

$$\tilde{Y}_1^{Цнт,прог}_{2011} = 16,245 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Цнт,прог}_{2012} = 17,280 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Цнт,прог}_{2013} = 18,391$$

млн.т.

Таблиця 3.14

Прогнозні значення та їх оцінки виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва у Центральному регіоні України

Показник	Прогноз показника, млн. т			ME	MSE
	на 2011 р.	на 2012 р.	на 2013 р.		
1	2	3	4	5	6
$\tilde{Y}_1^{лн,Цнт}$	15,539	16,150	16,761	0	6,8039
$\tilde{Y}_1^{пр,Цнт}$	<u>16,245</u>	<u>17,280</u>	<u>18,391</u>	0	6,7532
$\tilde{Y}_1^{exp,Цнт}$	15,759	16,626	17,541	0,3123	6,8824
$\tilde{Y}_2^{лн,Цнт}$	4,215	4,245	4,274	0	0,2358
$\tilde{Y}_2^{пр,Цнт}$	<u>3,558</u>	<u>3,192</u>	<u>2,755</u>	0	0,1917
$\tilde{Y}_2^{exp,Цнт}$	4,225	4,263	4,302	0,0299	0,2375
$\tilde{Y}_3^{лн,Цнт}$	1,842	1,872	1,902	0	0,0127
$\tilde{Y}_3^{пр,Цнт}$	<u>1,770</u>	<u>1,758</u>	<u>1,737</u>	0	0,0122
$\tilde{Y}_3^{exp,Цнт}$	1,847	1,881	1,916	0,0040	0,0128
$\tilde{Y}_4^{лн,Цнт}$	<u>0,500</u>	<u>0,517</u>	<u>0,533</u>	0	0,00250
$\tilde{Y}_4^{пр,Цнт}$	<u>0,499</u>	<u>0,516</u>	<u>0,532</u>	0	0,00250
$\tilde{Y}_4^{exp,Цнт}$	0,508	0,529	0,552	0,0034	0,00252
$\tilde{Y}_5^{лн,Цнт}$	0,909	0,959	1,010	0	0,0046
$\tilde{Y}_5^{пр,Цнт}$	<u>1,101</u>	<u>1,266</u>	<u>1,452</u>	0	0,0007
$\tilde{Y}_5^{exp,Цнт}$	0,925	0,995	1,070	0,0036	0,0034
$\tilde{Y}_6^{лн,Цнт}$	2,698	2,667	2,637	0	0,0081
$\tilde{Y}_6^{пр,Цнт}$	<u>2,593</u>	<u>2,500</u>	<u>2,395</u>	0	0,0070
$\tilde{Y}_6^{exp,Цнт}$	2,699	2,670	2,641	0,0014	0,0082

Прогноз з найменшою помилкою виробництва картоплі у Центральному регіоні України $\tilde{Y}_2^{Цнт,прог}$ отримуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 77):

$$\tilde{Y}_2^{Цнт,прог}_{2011} = 3,558 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_2^{Цнт,прог}_{2012} = 3,192 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_2^{Цнт,прог}_{2013} = 2,755 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва овочів у Центральному регіоні України $\tilde{Y}_3^{Цнт,прог}$ одержуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 80):

$$\tilde{Y}_3^{Цнт,прог}_{2011} = 1,770 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_3^{Цнт,прог}_{2012} = 1,758 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_3^{Цнт,прог}_{2013} = 1,737 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва плодів та ягід у Центральному регіоні України $Y_4^{Цнт,прог}$ отримуємо як на основі параболічної моделі (Додаток Б формула 83):

$$\tilde{Y}_4^{Цнт,прог}_{2011} = 0,499 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{Цнт,прог}_{2012} = 0,516 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{Цнт,прог}_{2013} = 0,532 \text{ млн. т,}$$

так і на основі лінійного тренду (Додаток Б формула 82):

$$\tilde{Y}_4^{Цнт,прог}_{2011} = 0,500 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{Цнт,прог}_{2012} = 0,517 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{Цнт,прог}_{2013} = 0,533 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва м'яса (у живій вазі) у Центральному регіоні України $\tilde{Y}_5^{Цнт,прог}$ одержуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 86):

$$\tilde{Y}_5^{Цнт,прог}_{2011} = 1,101 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Цнт,прог}_{2012} = 1,266 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_5^{Цнт,прог}_{2013} = 1,452 \text{ млн. т.}$$

Прогноз з найменшою помилкою виробництва молока у Центральному регіоні України $\tilde{Y}_6^{Цнт,прог}$ отримуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 89):

$$\tilde{Y}_6^{Цнт,прог}_{2011} = 2,593 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Цнт,прог}_{2012} = 2,500 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Цнт,прог}_{2013} = 2,395 \text{ млн. т.}$$

І наостанок, на основі офіційних статистичних даних (табл. Б.6), побудуємо найпростіші моделі трендів (Додаток Б формули 91-108), при допомозі яких обчислимо прогнозні значення та помилки для досліджуваних показників загалом по Україні (табл. 3.15).

Проведемо економетричний аналіз одержаних рівнянь трендів (Додаток Б формули 91 – 108) та обчислених прогнозних значень досліджуваних показників, представлених у табл. 3.15.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва зернових та зернобобових культур в Україні $\tilde{Y}_1^{Укр}$ одержуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 92):

$$\tilde{Y}_1^{Укр,прог}_{2011} = 46,865 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Укр,прог}_{2012} = 49,134 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_1^{Укр,прог}_{2013} = 51,532 \text{ млн. т.}$$

Таблиця 3.15

Прогнозні значення та їх оцінки виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва загалом по Україні

Показник	Прогноз показника, млн. т			ME	MSE
	на 2011 р.	на 2012 р.	на 2013 р.		
1	2	3	4	5	6
$\tilde{Y}_1^{лн,Укр}$	45,680	47,238	48,797	0	63,8475
$\tilde{Y}_1^{пр,Укр}$	<u>46,865</u>	<u>49,134</u>	<u>51,532</u>	0	63,7047
$\tilde{Y}_1^{exp,Укр}$	46,101	48,253	50,507	0,9389	64,7497
$\tilde{Y}_2^{лн,Укр}$	19,853	20,006	20,159	0	0,9835
$\tilde{Y}_2^{пр,Укр}$	<u>17,641</u>	<u>16,468</u>	<u>15,053</u>	0	0,4857
$\tilde{Y}_2^{exp,Укр}$	19,907	20,082	20,259	0,0262	0,9914
$\tilde{Y}_3^{лн,Укр}$	8,668	8,939	9,211	0	0,1352

$\tilde{Y}_3^{np,Ukr}$	<u>8,171</u>	<u>8,145</u>	<u>8,064</u>	0	0,1101
$\tilde{Y}_3^{exp,Ukr}$	8,792	9,134	9,489	0,0092	0,1462
$\tilde{Y}_4^{ln,Ukr}$	1,640	1,663	1,687	0	0,0404
$\tilde{Y}_4^{np,Ukr}$	<u>1,737</u>	<u>1,819</u>	<u>1,912</u>	0	0,0394
$\tilde{Y}_4^{exp,Ukr}$	1,638	1,666	1,694	0,0146	0,0406
$\tilde{Y}_5^{ln,Ukr}$	2,747	2,779	2,811	0	0,0123
$\tilde{Y}_5^{np,Ukr}$	<u>2,787</u>	<u>2,844</u>	<u>2,905</u>	0	0,0121
$\tilde{Y}_5^{exp,Ukr}$	2,748	2,782	2,817	0,0024	0,0123
$\tilde{Y}_6^{ln,Ukr}$	10,898	10,512	10,125	0	0,0941
$\tilde{Y}_6^{np,Ukr}$	<u>10,406</u>	<u>9,724</u>	<u>8,988</u>	0	0,0694
$\tilde{Y}_6^{exp,Ukr}$	10,978	10,648	10,328	0,0035	0,1066

Прогноз з найменшою помилкою виробництва картоплі $\tilde{Y}_2^{Ukr}$ одержуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 95):

$$\tilde{Y}_2^{Ukr,prog}_{2011} = 17,641 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_2^{Ukr,prog}_{2012} = 16,468 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_2^{Ukr,prog}_{2013} = 15,053$$

млн.т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва овочів $\tilde{Y}_3^{Ukr}$ одержуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 98):

$$\tilde{Y}_3^{Ukr,prog}_{2011} = 8,171 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_3^{Ukr,prog}_{2012} = 8,145 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_3^{Ukr,prog}_{2013} = 8,064 \text{ млн.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва плодів та ягід $\tilde{Y}_4^{Ukr}$ одержуємо на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 101):

$$\tilde{Y}_4^{Ukr,prog}_{2011} = 1,737 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{Ukr,prog}_{2012} = 1,819 \text{ млн. т; } \tilde{Y}_4^{Ukr,prog}_{2013} = 1,912 \text{ млн.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва м'яса (у живій вазі)

$\tilde{Y}_5^{Ukr}$ одержуємо як на основі параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 104):

$$\tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2011} = 2,787 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2012} = 2,844 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2013} = 2,905 \text{ млн. т.}$$

т,

так і на основі лінійної (Додаток Б формула 103):

$$\tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2011} = 2,747 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2012} = 2,779 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2013} = 2,811 \text{ млн. т.}$$

т

та експоненціальної моделі тренду (Додаток Б формула 105):

$$\tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2011} = 2,748 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2012} = 2,782 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_5^{Ukr,prog}_{2013} = 2,817 \text{ млн. т.}$$

т.

Прогноз з найменшою помилкою виробництва молока в Україні $\tilde{Y}_6^{Ukr}$ одержуємо за допомогою параболічної моделі тренду (Додаток Б формула 107):

$$\tilde{Y}_6^{Ukr,prog}_{2011} = 10,406 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Ukr,prog}_{2012} = 9,724 \text{ млн. т}; \quad \tilde{Y}_6^{Ukr,prog}_{2013} = 8,988$$

млн. т.

Необхідно відзначити, що прогностні значення виробництва по Україні зернових та зернобобових культур $\tilde{Y}_1^{Ukr,prog}$, а також виробництва картоплі $Y_2^{Ukr,prog}$ мають достатньо високу погрішність, про що свідчить розрахована величина їх статистичних помилок, а тому вони мають більш якісний, аніж кількісний характер.

У табл. 3.16 наведені прогностні значення обсягів виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва по Україні загалом та її регіонах.

Таблиця 3.16

Розрахункові прогностні значення виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва за регіонами України, млн. т

С/г К та ПТ ¹	Регіони України ²								
	Північний			Східний			Південний		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
$\tilde{Y}_1$	7,292	7,510	7,712	4,663	4,340	3,944	11,632	12,455	13,365
$\tilde{Y}_2$	4,720	4,556	4,346	0,587	0,776	1,073	1,475	1,559	1,649

$\tilde{Y}_3$	1,007	0,965	0,909	0,996	0,851	0,678	2,540	2,734	2,941
$\tilde{Y}_4$	0,133	0,157	0,184	0,147	0,133	0,119	0,315	0,337	0,363
$\tilde{Y}_5$	0,443	0,420	0,393	0,321	0,318	0,316	0,468	0,475	0,483
$\tilde{Y}_6$	1,884	1,754	1,614	0,948	0,836	0,717	1,566	1,479	1,392

Продовження табл. 3.16

С/г К та ПТ ¹	Регіони України ²						Україна загалом		
	Західний			Центральний			2011	2012	2013
	2011	2012	2013	2011	2012	2013			
1	11	12	13	14	15	16	17	18	19
$\tilde{Y}_1$	7,037	7,558	8,135	16,245	17,280	18,391	46,865	49,134	51,532
$\tilde{Y}_2$	7,288	7,308	7,327	3,558	3,192	2,755	17,641	16,468	15,053
$\tilde{Y}_3$	1,859	1,837	1,799	1,770	1,758	1,737	8,171	8,145	8,064
$\tilde{Y}_4$	0,644	0,680	0,718	0,499	0,516	0,532	1,737	1,819	1,912
$\tilde{Y}_5$	0,757	0,789	0,825	1,101	1,266	1,452	2,787	2,844	2,905
$\tilde{Y}_6$	3,413	3,153	2,868	2,593	2,500	2,395	10,406	9,724	8,988

¹ Прогнозні показники виробництва основних сільськогосподарських культур (зернових та зернобобових, картоплі, овочів, плодів та ягід) та продуктів тваринництва (м'яса (у живій вазі), молока).

² До регіонів віднесено області: Північний – Житомирська, Київська, Сумська та Чернігівська; Східний – Донецька, Луганська та Харківська; Південний – Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська та АР Крим; Центральний – Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська та Черкаська; Західний – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька.

Оцінку достовірності отриманих результатів підтверджують розраховані середні величини помилки ME та середньоквадратичні значення помилки MSE, визначені для кожного досліджуваного показника за розрахованими моделями тренду (лінійними, параболічними, експоненціальними) (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Розрахункові величини найменших помилок прогнозних значень обсягів виробництва основних с/г культур та продуктів тваринництва

С/г К та ПТ ¹	Регіони України ²									
	Північний		Східний		Південний		Центральний		Західний	
	ME	MSE	ME	MSE	ME	MSE	ME	MSE	ME	MSE
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
$\tilde{Y}_1$	0 ⁴	1,1221 ⁴	0 ⁴	1,9115 ⁴	0 ⁴	6,6118 ⁴	0 ⁴	6,7532 ⁴	0 ⁴	0,4938 ⁴
$\tilde{Y}_2$	0 ⁴	0,0800 ⁴	0 ⁴	0,0164 ⁴	0 ⁴	0,0516 ⁴	0 ⁴	0,1917 ⁴	0 ⁴	0,1177 ⁴
$\tilde{Y}_3$	0 ⁴	0,0041 ⁴	0 ⁴	0,0033 ⁴	0 ⁴	0,0498 ⁴	0 ⁴	0,0122 ⁴	0 ⁴	0,0002 ⁴

$\tilde{Y}_4$	0 ⁴	0,0001 ⁴	0 ^{3,4}	0,0044 ^{3,4}	0 ⁴	0,0060 ⁴	0 ^{3,4,5}	0,0025 ^{3,4,5}	0 ⁴	0,0012 ⁴
$\tilde{Y}_5$	0 ⁴	0,0006 ⁴	0 ^{3,4,5}	0,0002 ^{3,4,5}	0 ^{3,4,5}	0,00051 ^{3,4,5}	0 ⁴	0,0007 ⁴	0 ⁴	0,0005 ⁴
$\tilde{Y}_6$	0 ⁴	0,0033 ⁴	0 ⁴	0,0031 ⁴	0 ^{3,4}	0,0022 ^{3,4}	0 ⁴	0,007 ⁴ 0	0 ⁴	0,0046 ⁴

^{1,2} – див. табл.3.16; ³ лінійна модель; ⁴ параболічна модель; ⁵ експоненціальна модель.

Усі обчислення були проведені на персональному комп'ютері з використанням пакету прикладних програм "STATGRAPHICS".

Даний методичний підхід можливо застосовувати для отримання прогнозних значень обсягів виробництва сільськогосподарських культур за видами (пшениця, жито, ячмінь, гречка, цукровий буряк, соняшник тощо) та інших продуктів тваринництва (м'ясо птиці, свинина, яловичина, баранина і т.п.), що продукуються в регіоні, з метою одержання орієнтирів щодо можливих обсягів продукovanого продовольства не лише на мезорівні, але й на нижчих (обласному та районному) рівнях.

Дослідження показали, що найбільш достовірним є прогноз до трьох років, у більш тривалій перспективі його достовірність істотно знижується.

Отримані прогнозні значення дозволяють розробляти адекватні управлінські рішення щодо забезпечення продовольчої безпеки регіону, визначати потреби у імпорті того чи іншого виду продовольства, а також передбачати необхідні розміри страхових резервів.

Висновки до розділу 3

1. У розділі, на основі аналізу сучасного стану функціонування агропродовольчої системи, досліджувалися проблеми і пріоритетні напрями розвитку виробництва продовольства в Україні. Використання системного підходу дозволило представити структуру агропродовольчої системи України і здійснити аналіз її діяльності щодо забезпечення продовольчої безпеки. Визначено, що активізація ринкових перетворень в аграрному секторі позитивно вплинула на динаміку сільськогосподарського виробництва.

Валове виробництво сільськогосподарської продукції підприємствами і господарствами населення поступово наближається до рівноважних пропорцій.

2. Регіональний розвиток агропродовольчого сектору є трансформацією територіальної організації виробництва продуктів харчування, що спрямована на забезпечення задоволення потреб населення країни і окремих її регіонів ними відповідно до науково обґрунтованих фізіологічних норм споживання і формування потужного експортного потенціалу продовольчих товарів на основі раціонального використання територіальних ресурсів. Дослідження виробництва продовольства у розрізі регіонів показало, що кожен регіон має низку економічних, соціально-географічних і соціальних проблем, які є значущими в аспекті продовольчої безпеки. Спостерігаються суттєві диспропорції у розвитку регіональних агропродовольчих виробництв, обсягах і асортименті продовольства, що виготовляється.

3. Існуюча територіальна організація виробництва продуктів харчування в Україні вимагає проведення заходів щодо її вдосконалення, серед яких як першочергові слід виділити: обґрунтоване поглиблення спеціалізації на виробництві тих видів продукції, для яких у регіоні існують найкращі абсолютні та порівняльні переваги; створення умов для поширення інтеграційних процесів як між підприємствами галузі, так і з суміжними виробництвами; забезпечення обсягів та масштабів виробництва харчових продуктів в регіонах, які задовольнятимуть внутрішні потреби території, потреби міжрегіонального обміну і експортні потреби країни; необхідність оптимізації кількості та розмірів підприємств у відповідності до вимог комплексного регіонального розвитку економіки та новітніх техніко-технологічних досягнень.

4. Дослідження стану зовнішньої торгівлі продовольством дозволило виявити загальносвітові тенденції розвитку агропродовольчого сектору, які формуватимуть низку викликів та ризиків, що впливатимуть на динаміку аграрного сектору України: наростання ресурсних дисбалансів у світі; цінова

нестабільність, необхідність ефективного державного регулювання ринку аграрної продукції; висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва, що сприятиме збільшенню конкуренції між країнами; технологізація аграрного виробництва; нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва; глобалізація переробної промисловості.

5. Запропонований методичний підхід до оцінки забезпеченості населення регіонів України власними основними сільськогосподарськими культурами і продуктами тваринництва та розраховані на основі побудови моделей трендів прогнозувані значення обсягів їх виробництва є вагомим інформаційним підґрунтям для органів влади при формуванні продовольчої безпеки на рівні регіону та розробці механізмів щодо управління нею.

Основні положення даного розділу викладені в публікаціях автора [263, 267, 276, 278, 279, 284, 292].

РОЗДІЛ 4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ

4.1. Моделювання розвитку продовольчого ринку в системі продовольчої безпеки регіонів України

Сьогодні однією з основних проблем України є забезпечення населення економічно доступними якісними продуктами харчування з урахуванням медичних норм споживання.

На продовольчому ринку склалася ситуація, для якої характерні: значні коливання його розвитку, низька конкурентоспроможність вітчизняних продуктів харчування, ріст цін, зниження попиту, збільшення обсягів низькоякісної продукції, слаборозвинена інфраструктура, велика кількість посередницьких структур.

В сучасних умовах продовольчий ринок України формується на 40% за рахунок імпорту і на 60% за рахунок вітчизняних продуктів харчування. Таке співвідношення вказує на небезпечний стан, що здатний призвести до втрати продовольчої безпеки країни. У зв'язку з цим, регулювання розвитку і функціонування продовольчого ринку, виробництва продукції сільськогосподарства й переробної промисловості є основними напрямками діяльності держави.

Розвиток ринкових відносин призвів до того, що формування ціни на продукцію відбувається не в сільськогосподарському виробництві, а в сфері переробки й обігу. У зв'язку з цим, сільське господарство країни недоодержує прибуток, призначений для внутрішнього розвитку. Матеріально-технічна відсталість сільськогосподарських товаровиробників призводить до зниження обсягів виробництва, обмежує доступ до каналів збуту, знижує рівень конкурентоспроможності й ринкову частку. До сьогодні

не відновлено виробничих показників 1990-го року, що призводить до недонадходження вітчизняних продуктів харчування на продовольчий ринок і збільшення імпорту.

Водночас, ринок продовольства не відчуває дефіциту в товарах. Це пов'язано зі зниженням споживання в 1,5 рази (вийняток є хлібні вироби, картопля), низьким життєвим рівнем населення, на продукти харчування витрачається від 50-70% сімейного бюджету, що не призводить до споживання продуктів відповідно до медичних норм [27].

Формування й функціонування продовольчого ринку ускладнюється внаслідок зниження рівня державного регулювання й збільшення регіональної самостійності. Різноманітні економічні та соціальні умови розвитку регіонів призвели до появи нових аспектів регулювання продовольчого ринку країни, які вимагають теоретичного й практичного вирішення.

Важливість розв'язання проблеми регулювання продовольчого ринку зростає у зв'язку з необхідністю виконання державних цільових програм розвитку сільського господарства, у яких визначена стратегія розвитку країни, що базується на відновленні протекціоністської функції держави в розвитку національної економіки. Замість соціальної держави (радикального лібералізму) створюється «субсидіарна» держава, мета якої забезпечити соціальні гарантії в тій мірі, у якій суспільство не може зробити цього самостійно. Однак викладені в програмах заходи спрямовані на вирішення локальних проблем і вимагають наукових і практичних розробок для досягнення поставлених цілей.

Інфраструктура ринку, що постійно змінюється, визначає необхідність пошуку нових напрямів і методів підвищення ефективності функціонування продовольчого ринку, вимагає вдосконалення механізму його регулювання.

Продовольчий ринок регіону – це система, в основі функціонування якої лежить взаємодія таких параметрів, як платоспроможний попит, пропозиція продовольчих товарів і ціни на них в регіоні. Причому, попит,

насамперед, визначається співвідношенням грошових доходів населення й ціною на товари, показники яких, у свою чергу, залежать від сукупності факторів, як всередині країни, так і за її межами.

Продовольчий ринок регіону є контролюючою стадією всього продовольчого комплексу, у якому всі стадії виробництва кінцевого продукту взаємоконтролюють і взаєморегулюють один одного. Схематично це можна зобразити в такий спосіб: кожна ланка системи має контролюючі функції стосовно ланки виробляючої, а загальний контроль системи належить заключній ланці – продовольчому ринку, що пристосовує пропозиції виробників за асортиментом, якістю й обсягом продукції, що виготовляється, до збалансованого платоспроможного попиту (рис.4.1).

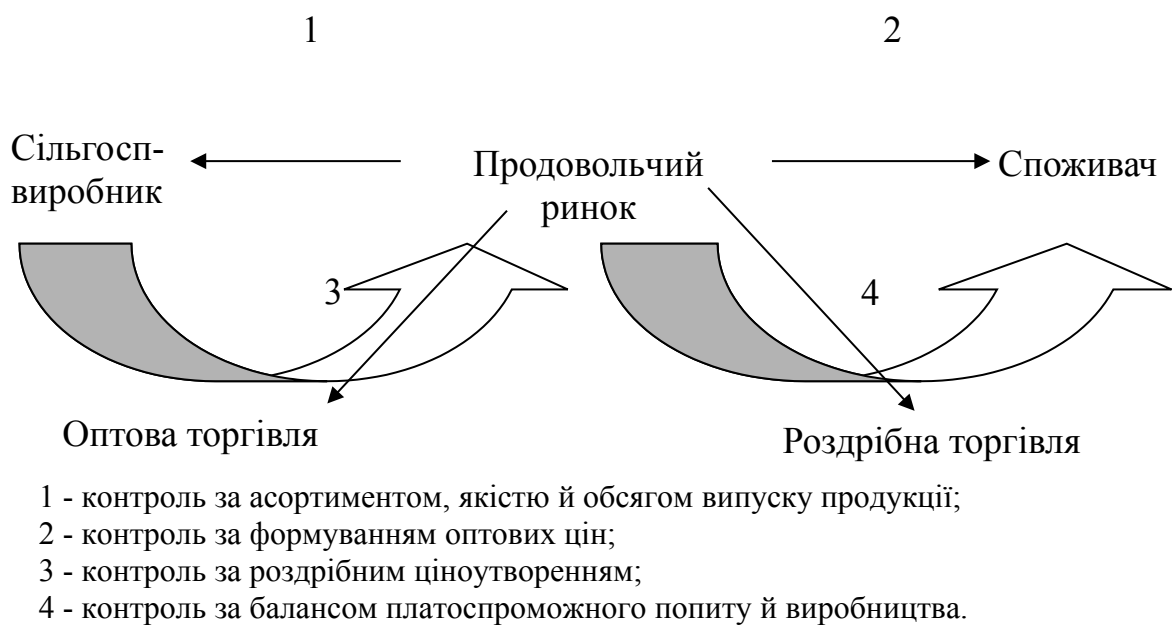

Рис. 4.1. Контролююча стадія регіонального продовольчого ринку

Виробник не має можливості розпочати новий виробничий цикл, не реалізувавши своєї продукції, а покупець самостійно ухвалює рішення щодо купівля. У зв'язку із цим виробник об'єктивно орієнтований на запити й можливості покупця. На цій основі формується механізм контролю над виробником і економічною залежністю виробника від споживача. Для практичної реалізації даної схеми необхідно створити економічні й правові

(інституціональні) передумови й умови. До них належать свобода вибору покупцем постачальника товарних і грошових ресурсів; відсутність у виробника можливості довільно встановлювати ціни на свою продукцію, тим самим, порушуючи рівень платоспроможного попиту; загальна поширеність відносин еквівалентного обміну й відсутність монополізму виробника або споживача (у іншому випадку це призведе до диспаритету цін і спаду виробництва, що й трапилося з АПК у перехідний період). Інститути продовольчого ринку охоплюють як норми, що регулюють відносини, так і їх носіїв (підприємства, договори, інститути інфраструктури ринку тощо) [135].

Економічні відносини на продовольчому ринку здійснюються за принципами: відшкодування витрат виробників; задоволення потреб населення в продуктах харчування.

Особливість регіонального продовольчого ринку доцільно охарактеризувати через його функції. До основних функцій належать забезпечення платоспроможного попиту населення регіону продуктами харчування, реалізація частини сукупного суспільного продукту для особистого споживання, формування асортиментів і підтримка певної якості товарів, стимулювання розвитку сільськогосподарських товаровиробників.

Регіональний продовольчий ринок виконує ряд додаткових функцій: складування, зберігання, транспортування, інформаційну функцію, що заснована на маркетингових дослідженнях.

Ринковий механізм продовольчого ринку в регіоні, що заснований на врахуванні попиту на продукти харчування та їх пропозиції, розвитку конкуренції між споживачами й виробниками, покликаний активізувати сільськогосподарське виробництво території, виробництво переробних підприємств регіону, комерційно-підприємницьку діяльність для задоволення потреб у продуктах харчування.

Залежність попиту на продукти харчування від ціни в цілому порівняно низька. По дорогих (делікатесних) товарах еластичність попиту велика, а по товарах першої необхідності практично дорівнює нулю. Основним фактором,

що впливає на цінову еластичність попиту продуктів харчування, є питома вага видатків на даний продукт у загальних видатках споживача. Чим вона більша, тим більшою є еластичність попиту.

Ще однією характерною рисою є попит. Особливістю його на продовольчому ринку регіону є запізнена реакція споживачів на зміну цін. Інакше кажучи, після підвищення цін покупці продовжують купувати товар у колишніх кількостях, поки не знайдуть гідної заміни.

Фактори, що визначають попит на продукти харчування практично співпадають з факторами попиту на інші товари. Однак ступінь їх вагомості й пріоритетність специфічні. Основним, найважливішим фактором є ціна даного товару. Другим фактором є грошовий дохід покупця. При цьому індивідуальний попит характеризується індивідуальним доходом, а сукупний попит характеризується сукупним або середнім доходом. Далі впливають фактори: споживчі смаки й переваги покупців, їх стиль життя, склад родини [379].

Особливістю продовольчого ринку є також і те, що він тісно пов'язаний з аграрним сектором економіки, тому що основою продовольчого ринку є як сільськогосподарське виробництво (молоко, овочі, фрукти), так і продукти його переробки (м'ясо, ковбаси, кисломолочні продукти, соки, хліб і хлібобулочні продукти тощо).

Особливістю функціонування товарної пропозиції продуктів харчування є ціна. З підвищенням закупівельних цін збільшується обсяг виробництва, а ріст цін роздрібної торгівлі веде до збільшення поставок продовольства на ринок.

Продовольчий ринок характеризується сукупністю ринкових сегментів, які можна розділити на три великі групи: сільськогосподарські товаровиробники, переробні підприємства, кінцеві споживачі. Два перших двох груп сегменти слід розглядати як сукупність товару, виробленого підприємствами.

Під ємністю продовольчого ринку, на наш погляд, варто розуміти сукупність продуктів харчування, що знаходяться на ринку в певний проміжок часу. Основними факторами, що впливають на ємність є: обсяг продажу товарів, кількість й розмір підприємств, що виступають на ринку як продавці і торговельні посередники.

Визначення ємності продовольчого ринку, ми вважаємо за доцільне здійснювати з допомогою методики, що складається із чотирьох етапів.

На першому етапі необхідно провести дослідницьких дій: одержання офіційних даних по продовольчому ринку, залучивши статистичну інформацію або маркетингові агентства, і додати до них обсяг неофіційного ринку (35-40%); збір і аналіз статистичних даних про населення й підрахунок продажу товарної групи на людину.

Наступним кроком першого етапу є систематизація даних, побудова групувальних і аналітичних таблиць, динамічних рядів показників, що аналізуються, діаграм.

Цей етап аналізу інформації є підготовчим, оскільки визначає кількісну і якісну оцінку ємності продовольчого ринку. Результатом першого етапу є одержання аналітичних даних, на основі яких можливе визначення ємності ринку продовольства.

На другому етапі визначаємо реальну ємність ринку продовольства, яку можна розрахувати як суму виробництва продукції, обсягу імпорту продукції торговельними організаціями, обсягу залишків у торговельних організаціях і обсягу державних запасів, за винятком обсягу експорту:

$$\epsilon = O_{\text{пр}} + O_{\text{ім}} + O_{\text{зал}} + O_{\text{д.з.}} - O_{\text{е}}, \quad (4.1)$$

де ϵ – реальна ємність продовольчого ринку;

$O_{\text{пр}}$ – обсяг виробництва продовольства;

$O_{\text{ім}}$ – обсяг імпорту продуктів харчування;

$O_{\text{зал}}$ – обсяг залишків продовольства в торговельних організаціях;

$O_{\text{д.з.}}$ – обсяг державних запасів;

$O_{\text{е}}$ – обсяг експорту продуктів харчування.

При цьому, наведені показники розраховуються як сумарний обсяг реалізації розглянутої групи продукції.

Третій етап – визначення потенційної ємності. Під потенційною ємністю будемо вважати максимально можливий обсяг продажів. При цьому, обсяг продажів розглянемо як сукупність потенційних споживачів, що купують продукти харчування, виходячи з фізіологічних норм споживання. Але, у той же час, потенційної ємності продовольчого ринку досягти неможливо, оскільки в споживачів існують певні обмеження: прибутковість населення, фінансові обмеження, обмеження в споживанні тощо.

При розрахунку потенційної ємності продовольчого ринку використовуються річні норми споживання товару на одного жителя або медичні норми споживання й загальна чисельність населення:

$$\epsilon_{\text{п}} = N_{\text{с}} * Ч_{\text{н}} \text{ або } N_{\text{см}} * Ч_{\text{н}} , \quad (4.2)$$

де $\epsilon_{\text{п}}$ – ємність ринку продовольства регіону;

$N_{\text{с}}$ – річна норма споживання продуктів харчування однією людиною;

$N_{\text{см}}$ – медична норма споживання продуктів харчування однією людиною

$Ч_{\text{н}}$ – загальна чисельність населення регіону.

Для більше точного визначення норми споживання, на наш погляд, варто розділити населення країни на наступні групи:

- за інтенсивністю споживання (з високим ступенем, середнім, низким);
- за віковими групами (діти, молодь, працездатне населення, населення пенсійного віку);
- за територією проживання (міське, сільське населення).

Для кожної групи визначаємо шукані норми споживання, які надалі будемо застосовувати для розрахунку ємності, що має такий вигляд:

$$\epsilon_{\text{п}} = N_{\text{с1}} * Ч_{\text{н1}} + N_{\text{с2}} * Ч_{\text{н2}} + N_{\text{с3}} * Ч_{\text{н3}} , \quad (4.3)$$

де $\epsilon_{\text{п}}$ – ємність ринку продовольства регіону;

$N_{\text{с}}$ - норма споживання товару однією людиною;

$Ч_{\text{н}}$ – чисельність населення регіону.

Проаналізувавши й виявивши норми споживання груп, для спрощення розрахунку введемо коефіцієнти на загальній основі. Перерахуємо коефіцієнти на одну дорослу людину, отримані результати зведемо в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Коефіцієнти споживання продуктів харчування за групами

Групи споживачів	Коефіцієнти споживання
Діти й підлітки	0,63
Працююче населення	1
Населення пенсійного віку	0,92

Наведений поділ споживачів дозволяє скорегувати норми споживання з урахуванням вікових відмінностей споживання продуктів харчування, виявити ємність продовольчого товару за сегментами споживачів.

Четвертим етапом є порівняння результатів зіставлення реальної й потенційної ємності ринку основних груп продовольчих товарів. За допомогою порівняльного аналізу можливе виявлення забезпечення потенційної ємності продукту харчування, що дозволяє визначити можливість вивозу цієї продукції в інші регіони, а також ввозу дефіцитної продукції при значному перевищенні реальної ємності над потенційною.

Визначення ємності ринку сільськогосподарських підприємств доцільно здійснювати на основі вторинних даних державної або регіональної статистики. Взавши, відношення обороту сільськогосподарського підприємства до ємності ринку отримаємо частку ринку цього підприємства. Частка ринку підприємства може характеризуватися як об'єктивний показник, що здатний узагальнено показати результат дії конкуренції на ринку. Вона може бути визначена в загальному обсязі продажів даного товару на ринку, що обчислюються в натуральних або вартісних одиницях:

$$\partial_{ij} = \frac{Q_{ij}}{\sum_j^n Q_i}, \quad (4.4)$$

∂_{ij} - частка j-підприємства в загальному продажі i-товару;

Q_{ij} - продаж j-підприємством i-го товару;

$\sum_j^n Q_i$ - сума всіх продажів i-го товару на ринку;

n – кількість j-х підприємств, що функціонують на даному ринку.

Після розрахунку частки ринку, що займає підприємство доцільно ранжувати підприємства згідно позицій, які вони займають на ринку (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Ранжування підприємств за їх ринковими позиціями в регіоні, %

Показник	Частка на ринку, %			
	≥ 40	40- 20	20-10	≤ 10
Позиція підприємства	Лідер ринку	Претендент на лідерство (підприємство із сильною конкурентною позицією)	Послідовник, (ведене, підприємство зі слабкою конкурентною позицією)	Підприємство, що зайняло певну ринкову нішу й уникає конкуренції

Зниження ринкової частки сільськогосподарських товаровиробників призводить до зниження ємності продовольчого ринку. Це пов'язано, насамперед, зі зменшенням обсягів виробництва як сільськогосподарської сировини, так і продовольства. При розрахунку ємності ринку продовольства варто мати на увазі, що розрахунок ємності ринку за певними групами товарів має свої особливості й часом вимагає корегуючих коефіцієнтів.

У зв'язку з цим, методологія розрахунку ємності регіонального ринку за конкретною групою продуктів харчування повинна бути індивідуальною.

Функціонування регіонального продовольчого ринку здійснюється на фоні конкурентної боротьби товаровиробників за більш вигідні умови реалізації товарів. Тому в умовах низької конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників, високої частки імпортової продукції необхідним є визначення конкурентних переваг вітчизняних виробників продуктів харчування.

Конкурентоспроможність є оціночним показником. Об'єктами оцінки є продукти харчування регіону, конкурентоспроможність яких визначається стосовно конкретної групи споживачів, що формується за певними ознаками сегментації ринку. Суб'єктами є виробники товарів, підприємства, організації, товариства по захисту прав споживачів тощо [65].

До критеріїв конкурентоспроможності належать одиничні й комплексні показники. До одиничних критеріїв слід віднести показники, обумовлені органолептичним методом: смак, аромат, колір, інформація, що міститься на упаковці продуктів харчування тощо.

Як комплексні показники доцільно використовувати: показник споживчих критеріїв (купівельний попит), показник економічних критеріїв (розраховується на основі інформації про різні ціни) і показник популярності марки (доцільний для марочної продукції). Основним критерієм є якість і безпека продуктів харчування [63].

Спрощений підхід до визначення якості продукції призвів до того, що на продовольчому ринку зустрічається до 30% неякісної вітчизняної продукції й до зниження конкурентоспроможності як продовольства, так і самих товаровиробників.

Найчастіше неякісними продуктами харчування виявляються: молоко й продукти його переробки (38,6%), риба й рибопродукти (24,3%), м'ясо й м'ясопродукти (19%). До найменш неякісної продукції відносять: масло рослинне, овочі, фрукти, картоплю, цукор (18,1 %). Дане співвідношення за товарними групами представлено на рис. 4.2.

Основним завданням при забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності товаровиробників повинно стати визначення конкурентних переваг за двома напрямками:

- конкурентоспроможність підприємства (наявність необхідних для виробництва матеріальних, фінансових, трудових ресурсів, інвестиційної й інноваційної політики);

- конкурентоспроможність товару (технологія виробництва, якість, ціна, маркетингова політика й стратегія просування товару).

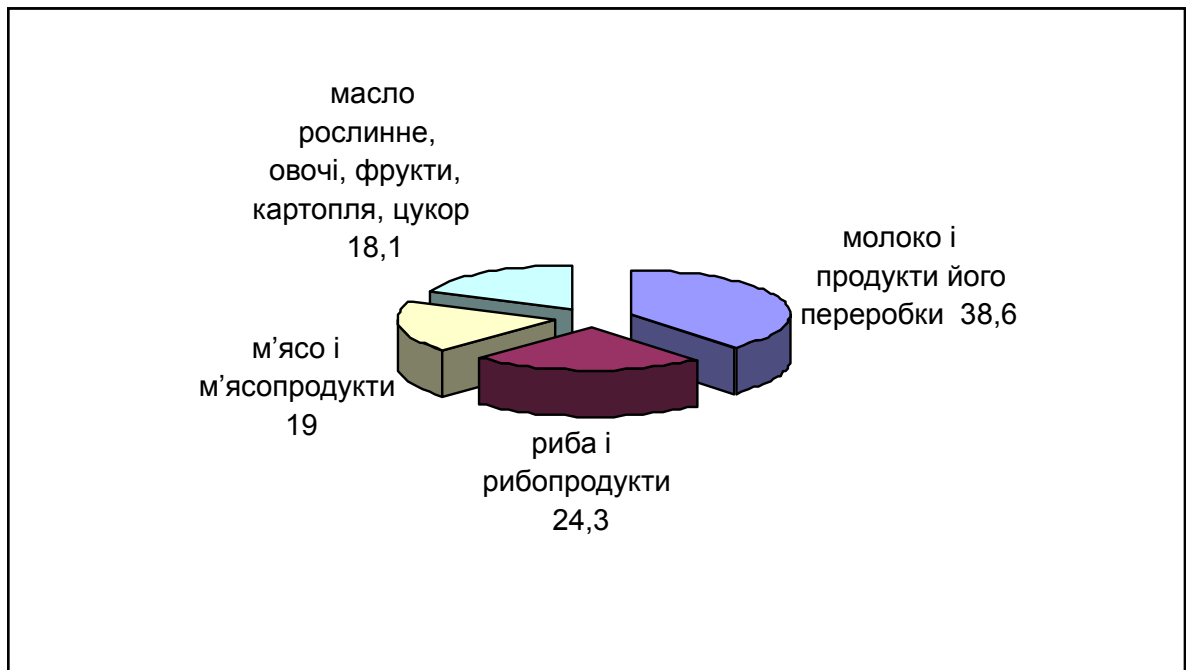

Рис. 4.2. Частка неякісної продукції за товарними групами на продовольчому ринку, %

Конкурентні переваги підприємства необхідно аналізувати з погляду зовнішніх і внутрішніх аспектів. Зовнішня конкурентна перевага полягає у значущих якостях товару, які мають цінність для покупця за рахунок підвищення ефективності його роботи, скорочення витрат, або більш високого емоційно-естетичного задоволення. Така перевага, на наш погляд, закріплює позиції підприємства на ринку, оскільки може забезпечити реалізацію свого товару, що не відрізняється від товару конкурента. Внутрішня конкурентна перевага характеризується меншою, ніж у конкурентів собівартістю, що дозволяє підприємству бути стійким і рентабельним на ринку при коливанні цін. Низькі витрати дають можливість підприємству використовувати різноманітні канали збуту.

У зв'язку з тим, що сільськогосподарські товаровиробники мають високі витрати виробництва, низьку рентабельність, слабку матеріально-

технічну базу, а переробні підприємства відчують недостатність у сільськогосподарській сировині, в Україні не виготовляється конкурентоспроможна продукція ані за якістю, ані за асортиментом продуктів харчування, що випускаються, а для ринку характерним є збільшення імпортової продукції.

Для виявлення й регулювання конкурентних переваг в умовах регіонального ринку необхідно здійснити наступні заходи:

- систематично визначати конкурентоспроможних вітчизняних товаровиробників у регіоні;
- зміцнити матеріально-технічну базу сільськогосподарських і переробних товаровиробників регіону, розширити виробничі потужності для збільшення обсягів випуску продовольства в різноманітному асортименті;
- переробити вітчизняну нормативно-правову базу й привести її у відповідність до міжнародних стандартів якості продуктів харчування.

Як показали дослідження, аналіз конкурентоспроможності товаровиробників повинен проводитися за наступною схемою, що складається з п'яти етапів:

- на першому етапі проводиться вибірка підприємств, які пропонують аналогічну продукцію на ринку регіону;
- на другому етапі розраховується частка імпортних виробників на регіональному ринку за наступними показниками: обсяг продажів, частка в загальному обсязі випуску, частка в загальному товарообігу регіону;
- на третьому етапі аналізується співвідношення вітчизняних та імпортних виробників продуктів харчування й визначаються фактори, які впливають на переваги покупців. До даних факторів належать: демографічні, територіальні, соціокультурні, природні, грошові доходи, стать населення й віковий ценз;
- на четвертому етапі визначається кількість найбільш сильних конкурентів за наступними параметрами: найбільша частка на ринку,

системність економічного росту, ступінь аналогічності продукції, якість товару;

- на п'ятому етапі проводиться ранжирування підприємства за отриманими результатами.

У цей час розроблено велику кількість моделей функціонування регіонального ринку. Недоліком багатьох з них є багаторівневність та їх створення є трудомістким процесом. Для подолання вказаних недоліків слід застосовувати концептуальне, процесуальне, когнітивне, імітаційне моделювання.

Ми вважаємо, що концептуальна модель ринку продовольства є простою у побудові. Це пов'язано, насамперед, з тим, що основними факторами, що враховуються при моделюванні є: попит, пропозиція, ціна. Причому економічна ситуація на ринку регіону може характеризуватися: кількістю товару (попитом), коливанням цін, рівнем інфляції тощо. Для того, щоб побудувати модель необхідно в абсолютних величинах виразити: кількість продавців, кількість покупців, кількість товару. Інакше кажучи, виразити основні показники споживчого ринку. Розглядаючи продовольчий ринок варто враховувати ряд особливостей його формування й функціонування. Тому, дана модель не дозволяє визначити канали надходження товару, а також визначити вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на формування й функціонування продовольчого ринку.

Врахування випадкових факторів, що впливають на ринкове середовище дозволяє виявити імітаційне моделювання, що є одним з видів математичного моделювання [136]. Воно містить у собі два процеси:

- перший являє собою конструювання реальної ситуації (системи);
- другий характеризується постановкою експериментів по даній моделі.

Модель ринку виступає умовним відображенням реальної дійсності й схематично виражає внутрішню структуру й причинні зв'язки. Вона дозволяє, за допомогою системи показників у спрощеному вигляді, охарактеризувати

якісну своєрідність розвитку всіх основних елементів ринку на сучасному етапі й на заданому відрізку часу в майбутньому. Вважаємо, що функціонування продовольчого ринку ефективно існує в замкнутому просторі, із зовнішнім продовольчим ринком поєднання повинне здійснюватися за допомогою міжрегіональних зв'язків (рис. 4.3).

Всередині запропонованої моделі існує замкнуте коло взаємовідносин. Сільськогосподарські товаровиробники постачають основну частину виробленої продукції на переробні підприємства, які у свою чергу «повідомляють» попит на сільськогосподарську сировину (роблять замовлення на сільськогосподарську сировину). Частину, що залишилася, сільськогосподарські товаровиробники постачають безпосередньо на продовольчий ринок.

Продовольчий ринок умовно можна розділити на чотири сфери.

Перша сфера – сфера виробництва, що складається із сукупності сільськогосподарських і переробних товаровиробників, транспортних і фінансово-кредитних лізингових, страхових організацій.

Друга сфера – сфера збуту й торгівлі, характеризується сукупністю оптових і роздрібних торговельних організацій, транспортних, фінансово-кредитних організацій.

Третя сфера – сфера зовнішніх зв'язків за допомогою експортно-імпортних операцій. До цієї сфери віднесемо суб'єкти ринкових відносин, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Четверта сфера – сфера державного регулювання, що за допомогою соціально-економічних і адміністративних методів впливає на функціонування трьох попередніх сфер.

Переробні підприємства одержують замовлення на продукти харчування від мережі торговельних підприємств, після чого поставляють продукти харчування на оптові торговельні підприємства, а також у власну роздрібну торговельну мережу.

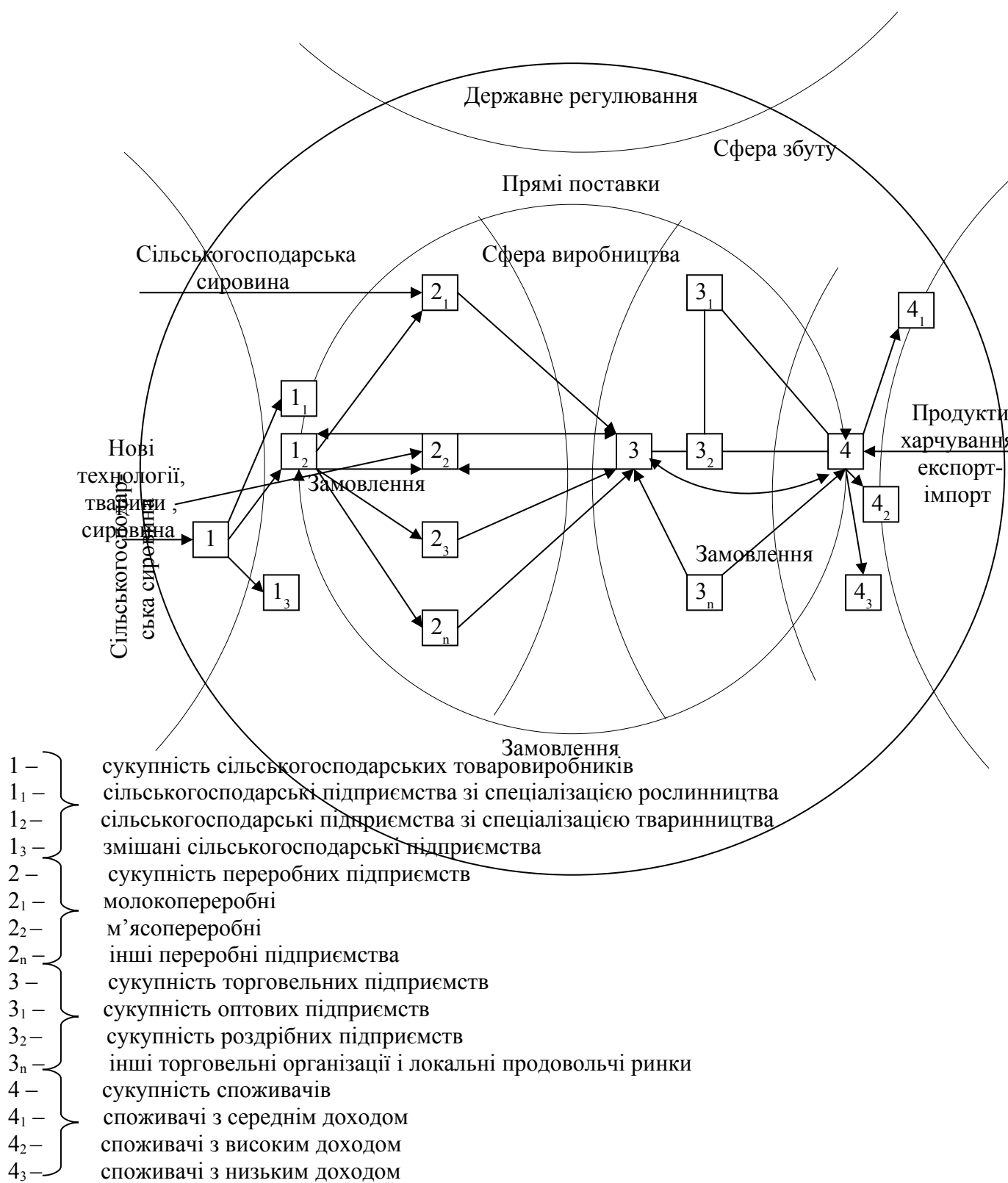

Рис. 4.3. Модель функціонування продовольчого регіонального ринку

Оптові й роздрібні торговельні підприємства одержують «замовлення» на кількість і якість продуктів харчування від кінцевого споживача (сукупність населення в регіоні).

Власне виробництво практично у всіх регіонах України не здатне на сьогоднішні забезпечити в достатній мірі продовольчий ринок продуктами харчування, тому продовольчий ринок тісно взаємодіє із зовнішнім середовищем. З однієї сторони йдуть надходження сільськогосподарської сировини на переробні підприємства, з іншої сторони продукти харчування постачаються на продовольчий ринок. Це відбувається за допомогою міжрегіональних і міжгалузевих зв'язків [162].

У той же час ефективні економічні взаємовідносини між сільськогосподарськими товаровиробниками й переробними підприємствами ще не відрегульовані. Отже, нами пропонується модель кластера для ефективного функціонування першої сфери продовольчого ринку, що представлена на рис. 4.4.

Кластерна модель орієнтована на створення сучасних високотехнологічних виробництв і випуск конкурентоспроможної продукції.

Суть моделі кластера полягає у оптимізації взаємовідносин між учасниками кластера й підвищенні ефективності функціонування продовольчого ринку.

Для створення пропонованої моделі необхідно включити до складу кластера наступні підприємства й установи: сільськогосподарських товаровиробників (ЗАТ; СГВК; ТОВ; ФГ; ОПГ); переробні підприємства, сільськогосподарські переробні споживчі кооперативи; переробні цехи сільськогосподарських підприємств, банки, лізингові й інвестиційні компанії; науково-дослідні інститути, сільськогосподарські ВНЗ, професійні технічні училища, коледжі.

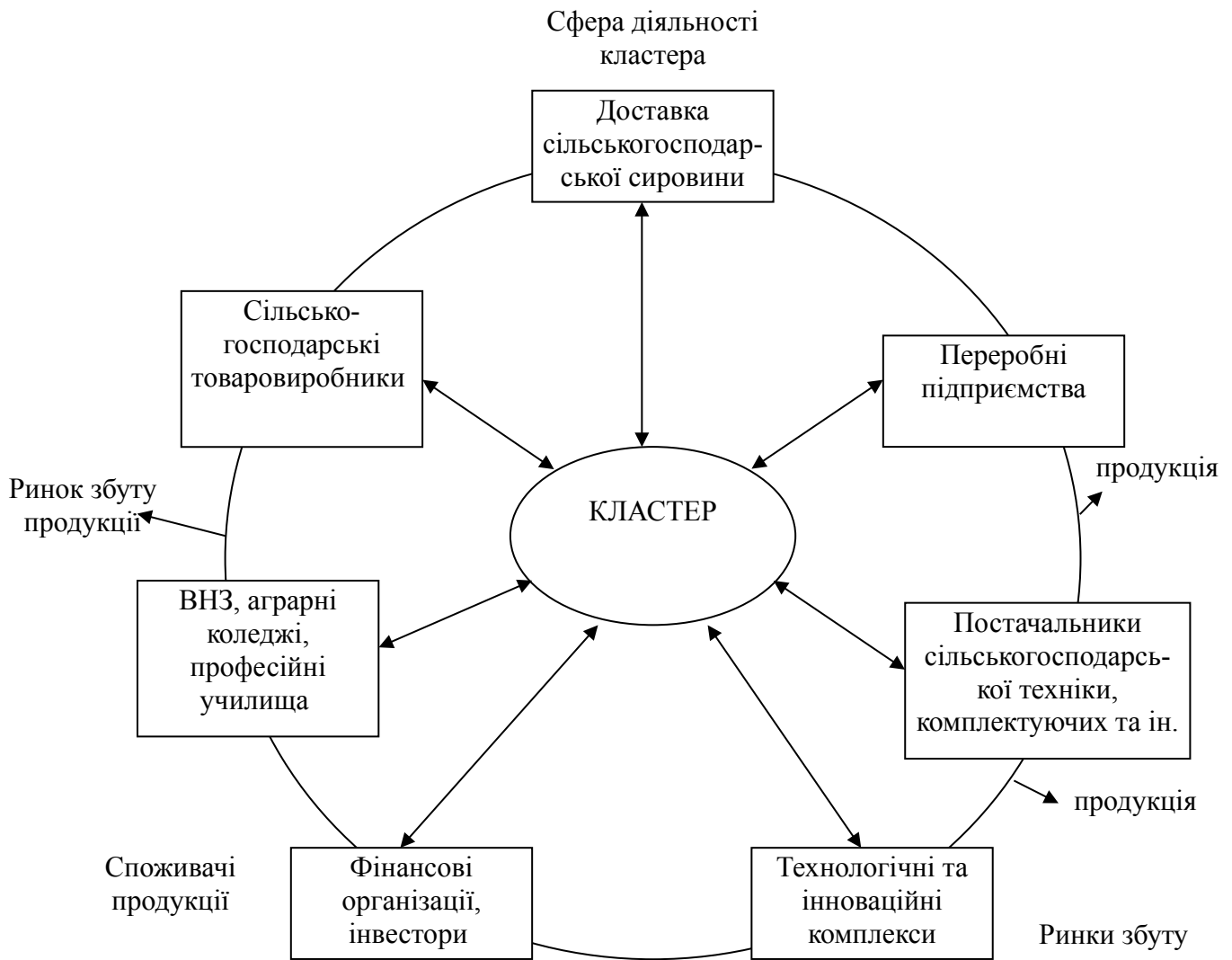

Рис. 4.4. Модель кластеру взаємовідносин у першій сфері
продовольчого ринку

Процес формування кластера на продовольчому ринку регіону доцільно здійснювати у два етапи.

На першому етапі варто проводити масштабне маркетингове дослідження фахівцями управління сільського господарства обласної адміністрації. На підставі результатів дослідження робити висновки про існуючу й потенційну конкурентоспроможність регіональної продукції й,

відповідно, необхідності розширення асортиментів продуктів, що випускаються.

На другому етапі необхідно формувати групу з учених-фахівців, які повинні проводити аналіз:

- статистичних даних за всією сукупністю підприємств регіону (малих, середніх і великих) з виділенням динаміки розвитку окремих сегментів бізнесу;

- показників виробничо-господарської діяльності загальної сукупності підприємств регіону й окремих сегментів (за даними бухгалтерських балансів);

- експортно-імпортного балансу регіону й країни у цілому;

- територіального розподілу груп підприємств обраних сегментів;

- продукції галузей, що найбільш динамічно розвиваються, у тому числі: виявлення суміжних галузей, що беруть участь у створенні продукції, визначення сукупності продуктового напрямку.

Механізм взаємовідносин у регіональному продовольчому кластері може бути представлений як:

- 1) обов'язкова участь сільськогосподарських товаровиробників в ухваленні рішення щодо ціни на сировину; цей захід повинен щомісяця оформлятися спеціальним протоколом;

- 2) надання гарантій переробникам сировини при одержанні кредитів у банках і при оформленні лізингу;

- 3) авансування переробними підприємствами виробництва сільськогосподарської сировини сільськогосподарським товаровиробником на початку місяця в розмірах 50-60 % від планованого обсягу за місяць;

- 4) формування фонду з прибутку, що залишився після всіх відрахувань за підсумками роботи за рік, що розподіляється між учасниками договірних відносин пропорційно до питомої ваги витрат.

Основними каналами надходження продуктів харчування населенню в регіоні можуть бути непрямі канали руху товарів – 80% і прямі – 20%.

Різниця між загальним обсягом потреб у кінцевій продукції й покриттям потреб за рахунок початкових запасів, імпорту й продукції особистих підсобних господарств визначає необхідний обсяг виробництва продуктів харчування на власних переробних підприємствах.

Обсяг продовольства, що повинен надійти на переробні підприємства регіону, визначається з урахуванням того, що частина продукції втрачається при переробці й доведенні до споживача, вивозиться за межі країни, зберігається у вигляді запасів.

Якщо від отриманого обсягу відняти обсяг продуктів, ввезених на територію країни, а також запаси продуктів харчування на початок року, то отримаємо кількість продовольства, яку необхідно виробити в регіоні.

Цю кількість необхідно збільшити на величину обсягів виробничого й невиробничого споживання, втрат при виробництві й запланованих на кінець року запасів. У підсумку отримаємо ту кількість продуктів, яку необхідно виробити сільськогосподарським підприємствам регіону для задоволення потреб населення (рис. 4.5).

У той же час на регіональному ринку продуктів харчування існує логістична система, що реагує на ринковий попит (рис. 4.6).

Купівельний попит формується під дією факторів впливу. До них належать: прибутковість населення (мінімальна заробітна плата, розмір пенсій, нормативно-законодавча база, коливання курсу валют).

Пропозиція являє собою сукупність продуктів харчування, які проходять шлях від виробника до торговельних організацій.

Однією з основних функцій управління системою продовольчої безпеки є прогнозування розвитку ринку – це науково обґрунтоване передбачення змін попиту й інших параметрів у майбутньому на основі вивчення причинно-наслідкових зв'язків, тенденцій і закономірностей.

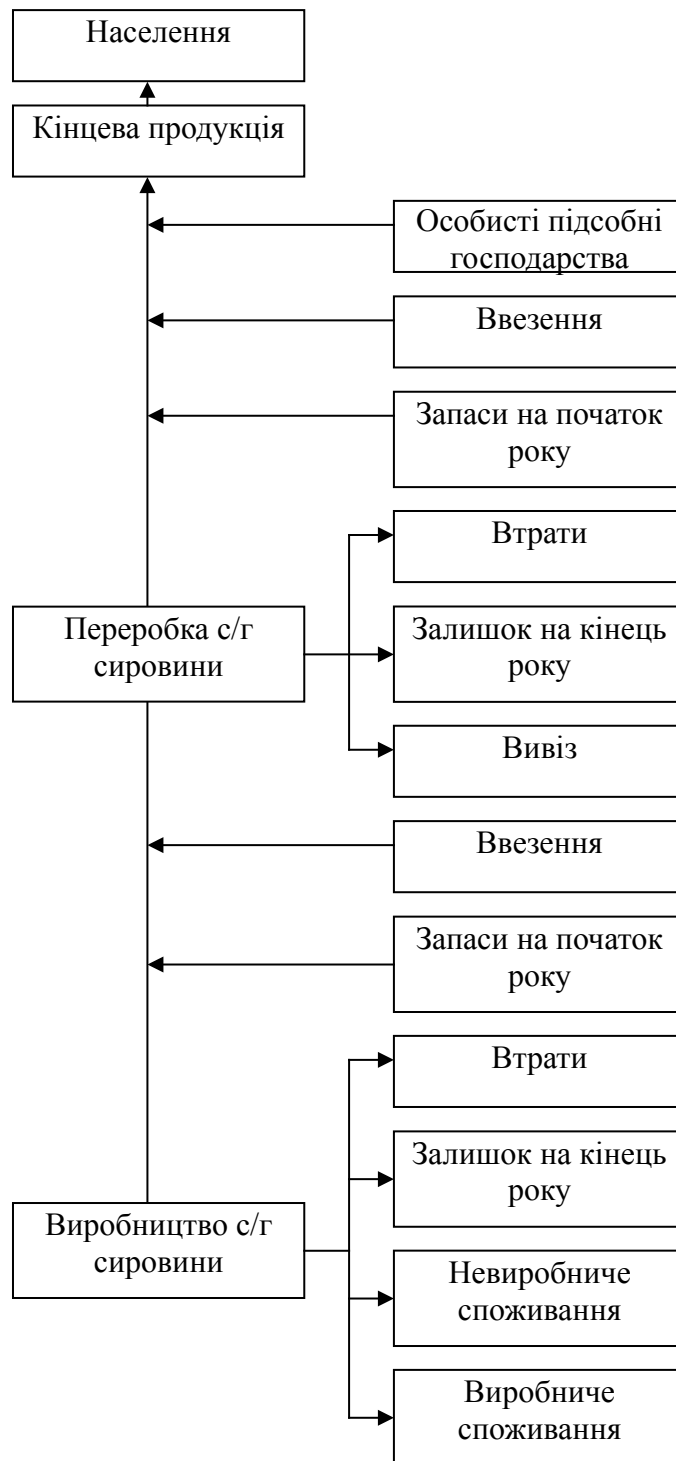

Рис. 4.5. Алгоритм функціонування регіонального продовольчого кластера

Прогнози ємності продовольчого ринку передбачають можливість визначення в майбутньому структури попиту на продукти харчування.

Схематично процес прогнозування можна здійснити за наступними етапами (рис. 4.7).

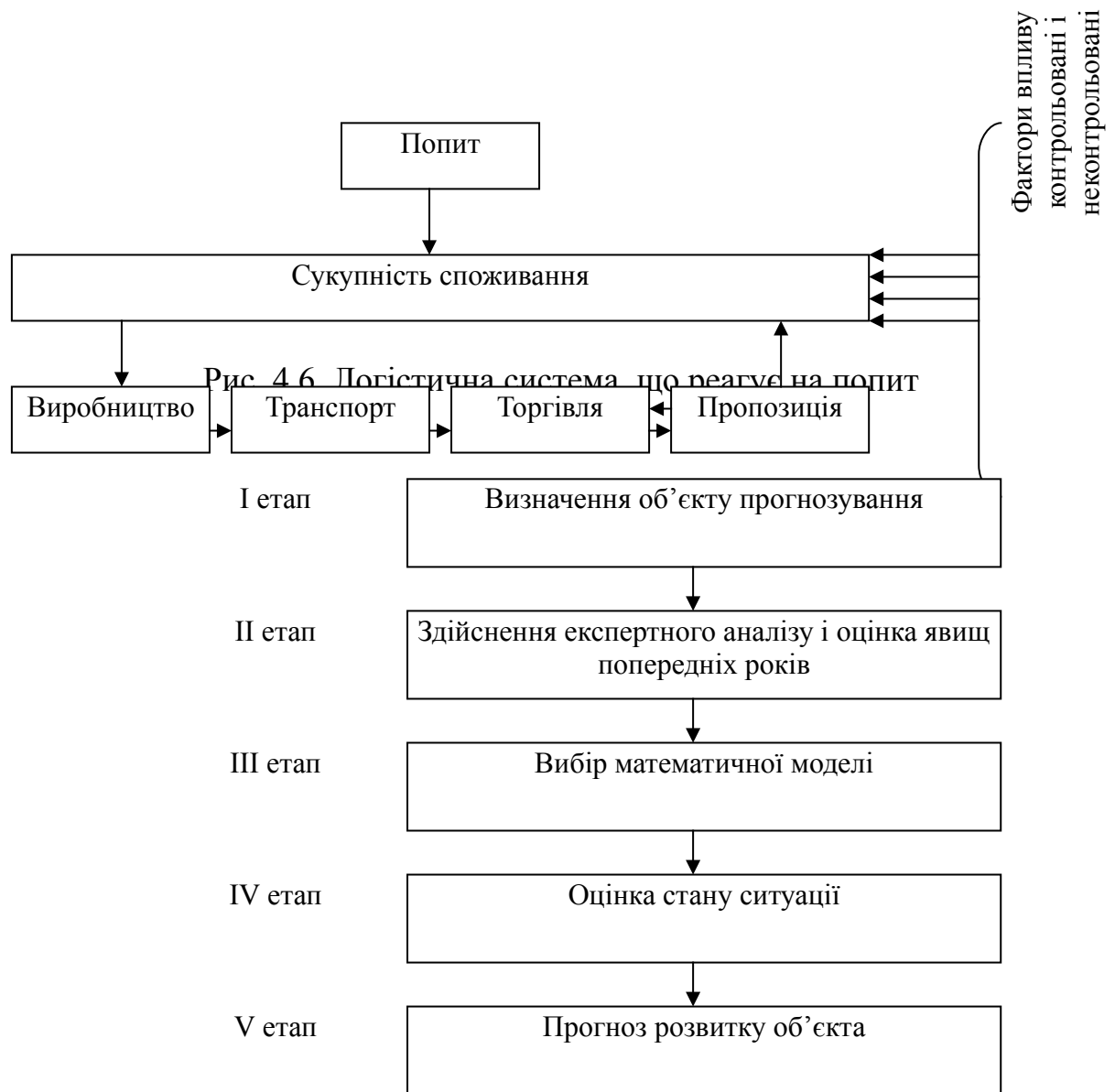

Рис. 4.7. Схема здійснення прогнозування продовольчого ринку регіону

Перший етап характеризується визначенням об'єкта прогнозування. Об'єктом прогнозування будемо називати регіональний продовольчий ринок, а саме попит та пропозицію певних груп продовольчих товарів, які є цікавими із погляду продовольчої безпеки. Прогноз необхідно здійснювати

для тих груп продовольчих товарів, які мають найбільше споживче значення, а саме: молоко, яйця, м'ясо, овочі (морква, капуста, картопля та ін.).

На другому етапі повинна проводитись оцінка явищ попередніх років, що дозволяє скласти прогноз розвитку й функціонування продовольчого ринку регіону на стратегічну перспективу. Вибір середньострокового прогнозування пов'язаний з тим, що він здатний показати загальну тенденцію розвитку ринку регіону, рівень задоволення потреб населення.

На третьому етапі доцільно проводити вибір математичної моделі.

Для прогнозування показників регіонального ринку продовольчих товарів і чисельності населення можна використовувати графічні можливості табличного процесора MS Excel і дані офіційних статистичних збірників обласного управління статистики.

Зазначені показники функціонування регіонального продовольчого ринку відображаються моделлю виду:

$$x_t = f(t) + e(t), \quad (4.5)$$

де x_t - значення показника в рік t ;

$f(t)$ – детермінована функція календарного часу t (тренд);

$e(t)$ – випадкова невимірювана складова моделі.

Для показників ринку продовольства складова $e(t)$, як ми передбачаємо, є випадковою величиною, що залежить від кліматичних умов ("врожайний рік", "неврожайний рік").

На четвертому етапі здійснюється інтерпретація поточного стану досліджуваного об'єкта. Накопичується інформація значень аналізованих показників, які характеризують продовольчий ринок.

На п'ятому етапі на підставі певної моделі варто здійснити кількісний прогноз показників, що характеризують продовольчий ринок регіону.

Основною метою функціонування продовольчого ринку є безперервне забезпечення населення країни певною кількістю продовольства.

Завданнями регулювання продовольчого ринку, як показали дослідження, є забезпечення продовольчої незалежності й стабільності;

економічної й фізичної доступності продовольства відповідно до медичних норм споживання; забезпечення високого рівня якості продовольства [31].

Основними напрямками державного регулювання, на наш погляд, є регулювання:

- виробництва сільського господарства;
- споживання основних груп продуктів харчування на душу населення;
- співвідношення рівня реального споживання й медичних норм, а також підтримка енергетичної цінності харчового раціону населення;
- питомі ваги імпорту й експорту сільськогосподарської сировини й продуктів харчування;
- державних запасів продовольства для забезпечення продовольчої безпеки країни.

В сучасних умовах державне регулювання передбачає розмежування повноважень державних і регіональних органів управління [180]. У цьому зв'язку, вважаємо за доцільне запропонувати систему регулювання з розмежуваннями на державний і регіональний рівні. При цьому, державне регулювання доцільно розділити на блоки (рис. 4.8).

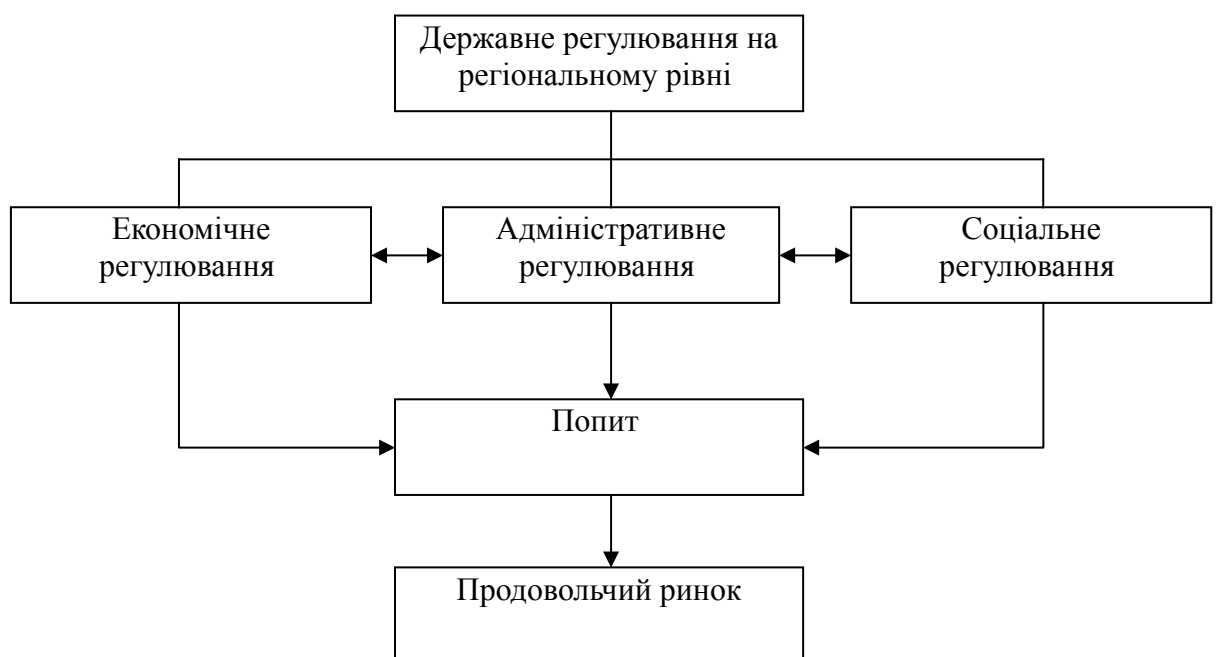

Рис. 4.8. Схема державного регулювання продовольчого ринку на

регіональному рівні

Перший блок – економічне регулювання - характеризується забезпеченням сільськогосподарських товаровиробників розширеним відтворенням. Основними економічними напрямками повинні стати:

I. Прямі виплати, тобто виділення з бюджету субсидій і дотацій. Це пов'язане з тим, що передача субсидіювання на регіональний рівень, може призвести до зниження питомої ваги дотацій і субсидій у закупівельній ціні й погіршення рівня розвитку інфраструктури на селі.

II. Підтримка цінового паритету між промисловою й сільськогосподарською продукцією за допомогою встановлення єдиних закупівельних цін (поєднання договірних і ринкових цін), державні надбавки до цін і встановлення тарифів на послуги. Для регулювання цін на державному рівні необхідне створення фонду цінового фінансування.

III. Страхування сільськогосподарських товаровиробників. Використання системи страхування дозволить сільськогосподарським підприємствам використовувати майбутні врожаї як заставу при кредитних і лізингових операціях, а також знизити рівень ризику при природно-кліматичних катаклізмах. Страхові внески варто встановлювати з урахуванням розміру збитку й частоти повторення несприятливих (неврожайних) років. У зв'язку з тим, що частота повторення таких років збільшується, тарифи при страхуванні досягають дуже високих значень (від 9 до 15 % від вартості застрахованого врожаю), тому страхові внески стали обтяжними для сільськогосподарських товаровиробників. Саме з цієї причини сільськогосподарські організації почали відмовлятися від послуг страхування, а для фермерських господарств послуга стала просто недосяжною. Саме тому, держава повинна надавати сільськогосподарським товаровиробникам бюджетну фінансову допомогу у вигляді субсидій на оплату до 50 % страхових внесків. На сьогодні в сфері страхування існує дві групи проблем: методичного й системного характеру. До методичних

проблем належать: оцінка достатності, розмір страхових тарифів, диференціація ставок страхових премій, невстановлені критерії небезпечних метеорологічних явищ; невизначені етапи проведення експертизи при збитках за участю державних органів, відсутність методики перестраховування сільськогосподарських ризиків.

Проаналізувавши вказані проблеми, слід дійти висновку про те, що державне регулювання повинне полягати у:

- визначенні переліку державних організацій на державному й регіональному рівнях (державна акредитація страхових фірм, уповноважених експертних організацій);

- створенні державного страхового резерву, що повинен формуватися за рахунок коштів, які виділяються з бюджету країни й страхових внесків сільськогосподарських організацій (сільськогосподарського страхового об'єднання);

- визначенні критеріїв настання страхового випадку. До основних з них, на наш погляд, належать: стихійні лиха, падіж худоби, хвороби тварин і т.д.;

- створенні системи інформаційно-методичного й рекламного забезпечення сільськогосподарських організацій через створення інтернет-сайтів, випуск інформаційно-методичного й практичного журналів.

IV. Технічне переозброєння виробників продуктів харчування. Це пов'язане з тим, що на сьогоднішній день існуючий низький рівень матеріально-технічного забезпечення й виробничо-технічного потенціалу, особливо сільського господарства, продовжує знижуватися. Знос основних фондів у деяких регіонах становить до 70%. Найбільш високим технічним і технологічним потенціалом володіє Східний регіон, проте забезпеченість сільгосптехнікою становить при цьому близько 50% необхідної кількості. Коефіцієнт вибуття техніки перевищує її відновлення в 5,5 рази.

Другим блоком державного регулювання є адміністративне регулювання.

Адміністративне регулювання являє собою регулювання продовольчого ринку за допомогою розробки й впровадження цільових програм і нормативно-законодавчих актів. Причому, адміністративне регулювання повинне мати чіткий розподіл на державний і регіональний рівні. На державному рівні дане регулювання необхідно ділити на два напрями:

- на агропромислове виробництво;
- на підвищення надходження продуктів харчування (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Схема адміністративного регулювання регіонального продовольчого ринку

На підставі цілей і завдань, напрямків регулювання, виробляється регіональна цільова програма. Вона повинна визначати напрям розвитку сільськогосподарських товаровиробників і особливості регулювання ринку сільськогосподарської сировини й продовольства.

Адміністративне регіональне регулювання повинне враховувати особливості розвитку регіону (фінансовий стан, природно-кліматичні умови, спеціалізація тощо). У зв'язку з цим, державний рівень регулювання виконує функцію інформаційно-розпорядницького центру [209].

Третій блок характеризується соціальним регулюванням. Дане регулювання з однієї сторони повинне регулювати прибутковість населення, прожитковий рівень, мінімальну заробітну плату, а також встановлення реальної купівельної спроможності населення регіону щодо продуктів харчування. При цьому, купівельна спроможність повинна співвідноситися з медичними нормами споживання.

З іншого боку, соціальне регулювання повинне бути спрямоване й на розвиток інфраструктури села.

Регулювання продовольчого ринку на сучасному етапі повинне здійснюватись за напрямками, представленими на рис. 4.10.

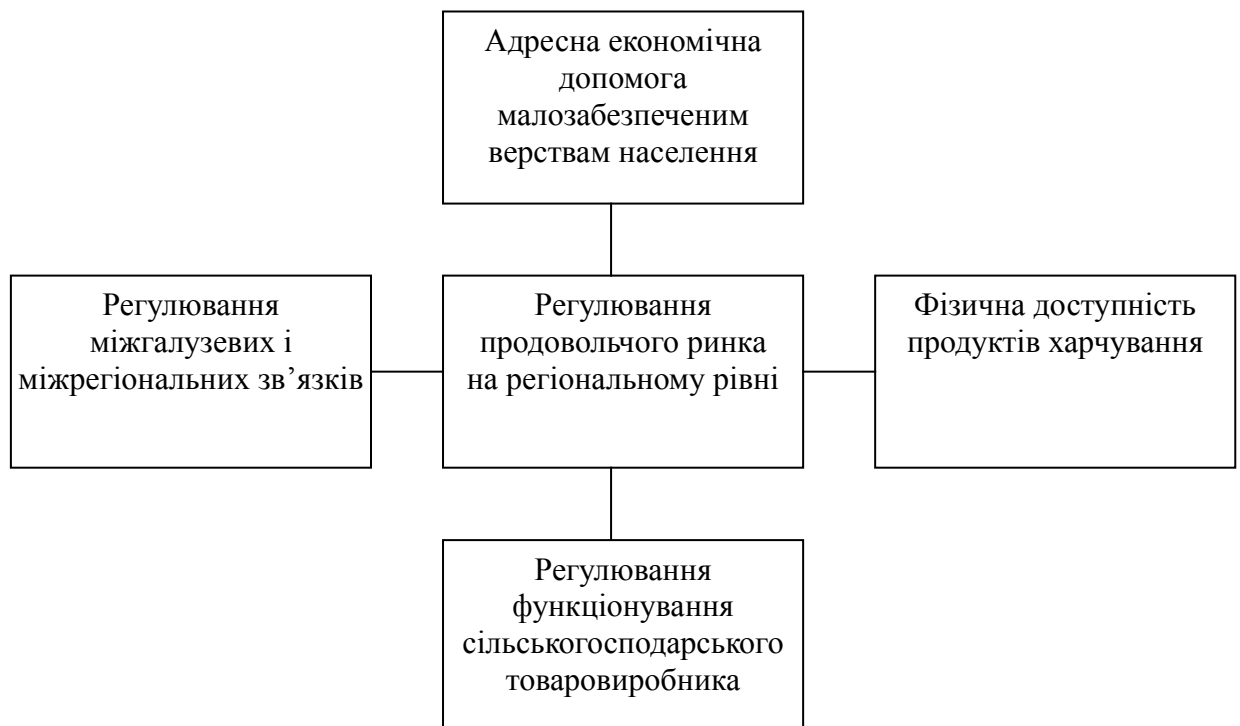

Рис. 4.10. Регулювання регіонального продовольчого ринку

Державне регулювання регіонального продовольчого ринку повинне сприяти формуванню й функціонуванню ринку й вирішувати одночасно завдання за наступними напрямками:

- забезпечення фінансово-економічної стабільності сільськогосподарських товаровиробників;
- регулювання цінового паритету між сільськогосподарськими й іншими галузями (переробними, торговельними підприємствами та ін.);
- регулювання й формування цін для своєчасного вживання заходів щодо забезпечення рентабельності виробництва продуктів харчування.

В Україні необхідна цільова програма протекціонізму розвитку сільського господарства, що включає забезпечення населення продовольством вітчизняного виробництва на науково-обґрунтованому рівні за рахунок:

- різкого збільшення бюджетного фінансування, максимально наближеного до дореформеного рівня (приблизно 15-16% видаткової частини бюджету);
- формування великих агрохолдингів, здатних на базі відновлення родючості ґрунтів за рахунок хімізації й меліорації збільшити виробництво сільськогосподарської продукції;
- введення обов'язкового страхування всього сільськогосподарського виробництва з державною гарантією.

Окрім того, соціальна сфера села, інфраструктура не повинні бути сферами відповідальності підприємств, муніципальних і регіональних бюджетів, обтяжених боргами, а фінансуватися з держбюджету.

Найважливішим фактором забезпечення продовольчої безпеки повинна стати система матеріального стимулювання в сільському господарстві. Високий рівень заробітної плати в поєднанні з розвинутою соціальною сферою на селі забезпечить ріст престижу сільських професій і залучення

трудоу ресурсів і, як наслідок, збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

4.2. Обґрунтування вимог до розвитку регіональних механізмів забезпечення якості й безпеки продовольчих товарів

Національна продовольча безпека базується на концепції самозабезпечення основними видами продовольства й можлива за умови:

- встановлення ступеня самозабезпеченості продовольчими товарами й критичного порогу імпорту;
- функціонування комплексу економічних заходів щодо підтримки вітчизняного сільського господарства;
- розробки й використання захисних заходів зовнішньоекономічного характеру;
- створення й підтримки системи перехідних і страхових запасів продовольства, насамперед, зерна [369].

Протягом всієї історії державності проблема стабільного продовольчого забезпечення була однією з найважливіших, оскільки від неї залежала й національна безпека. Інтенсивно розвиваючи світові ринки продовольства, провідні країни світу, в той же час, підтримують дуже високий рівень самозабезпеченості: США й Франція більше 100%, Німеччина - 93%, Італія - 78%, навіть бідна родючими ґрунтами Японія - 50% [416].

Умовами продовольчої безпеки є насамперед фізична й економічна доступність необхідної кількості й асортименту продуктів харчування. У проблемі самозабезпечення країни продовольством виділяються його пріоритетні види. У продовольчому забезпеченні України пріоритетне значення належить продукції зернового виробництва, цукру, рослинному маслу, молоку й молочним продуктам, м'ясу й м'ясним продуктам. Інші

важливі види продовольства: картопля, овочі, плоди, ягоди, яйця є переважно продукцією регіонального самозабезпечення.

У сформованій ситуації важливим завданням є дослідження проблеми самозабезпеченості України продовольчими товарами. При вивченні даної проблеми (від визначення потреби в конкретному продовольчому товарі залежно від платоспроможного попиту населення до оцінки конкурентоспроможності продукції, виробленої з вітчизняної сировини) необхідне комплексне використання статистичних методів. Розроблена нами схема статистико-економічного дослідження проблеми забезпечення України за конкретним видом продукції АПК наведена на рис. 4.11.

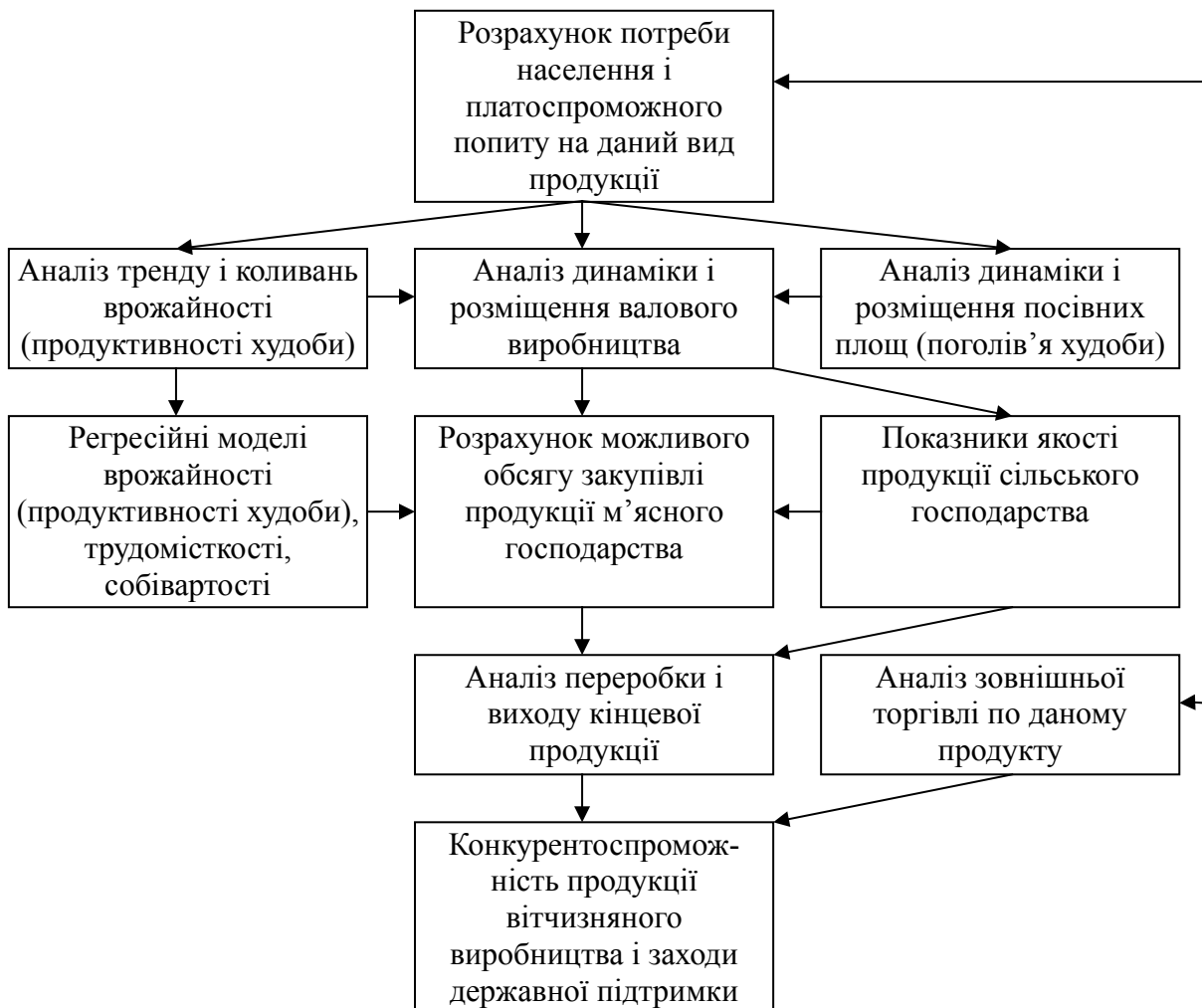

Рис. 4.11. Схема статистико-економічного дослідження проблеми забезпечення регіону за конкретним видом продукції АПК

Удосконалення системи державної підтримки у аспекті приєднання України до СОТ зумовило прийняття цілого комплексу заходів.

Для законодавчої бази й економіки України характерними є системні зміни, які викликані вступом до СОТ. Потрібне термінове прийняття цілого комплексу заходів різного характеру на всіх рівнях взаємодії учасників цього процесу, включаючи взаємодію держави як держзамовника й постачальників сільськогосподарської продукції (рис. 4.12).

Рис. 4.12. Розподіл функцій у системі взаємодії

«постачальник - державний замовник»

У зв'язку з цим, пропонується розмежувати закупівельну функцію держави й функцію регулювання національної економіки (підтримки вітчизняного аграрного виробництва). Дані функції повинні органічно

доповнювати одна одну і забезпечувати можливість підтримки вітчизняного виробника за допомогою держзамовлень (рис. 4.13).

Рис. 4.13. Система заходів щодо підтримки вітчизняного виробництва агропродукції

Заходи підтримки вітчизняного виробництва за допомогою держзамовлень умовно класифікуємо на прямі й непрямі.

В результаті здійснення розроблених заходів ринок харчової продукції повинен виглядати як комплекс взаємовідносин виробників, дистриб'юторів і споживачів (рис. 4.14).

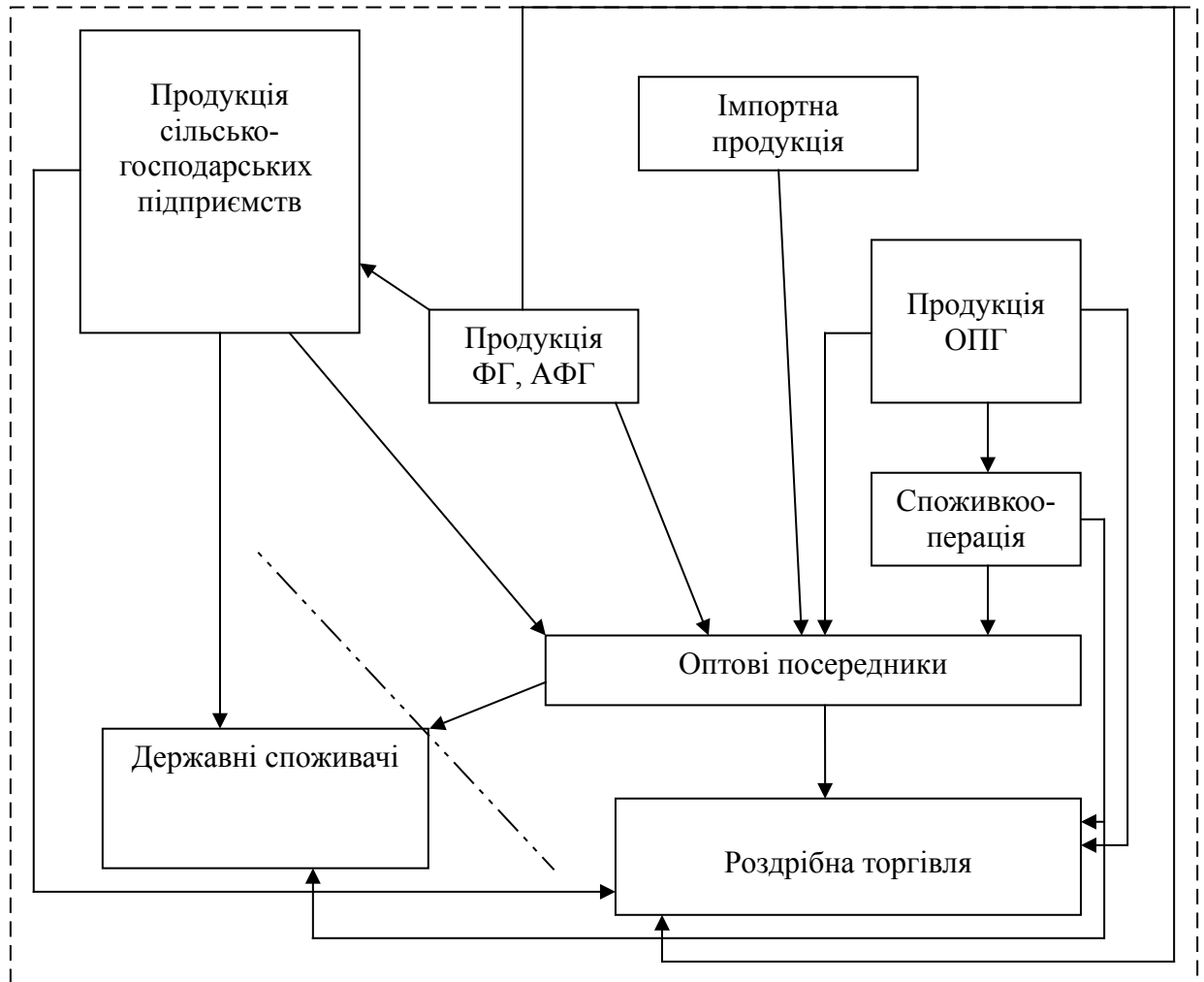

Рис. 4.14. Схема взаємовідносин суб'єктів ринку аграрної продукції

Передбачена можливість участі в конкурсах оптових посередницьких структур, що має велике значення для закупівель сільгосппродукції. У пропонованій схемі взаємовідносин суб'єктів ринку агропродукції слід відзначити роль сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств (ФГ) і особистих підсобних господарств (ОПГ) як постачальників сільгосппродукції для державних потреб і на споживчий ринок регіону. За допомогою споживкооперації й оптової торгівлі дана продукція буде поставлятися й державним замовникам.

В результаті реалізації заходів щодо державної підтримки аграрних виробників, а також встановлення преференційного відсотку їх участі в поставках продукції для держпотреб ФГ самостійно або в складі регіональних асоціацій (АФГ) будуть реалізовувати свою продукцію за державними контрактами, а також на оптових і роздрібних ринках.

Для частини імпоротної продукції необхідно встановити технічний бар'єр проникнення на державний ринок, використовуючи такий інструмент державного регулювання, як захист вітчизняних виробників (аграрний протекціонізм).

Діючи методичні рекомендації пропонують оцінювати пропозиції постачальників, використовуючи в основному цінові параметри заявки й рівень кваліфікації постачальників. Одним з істотних недоліків даної методики є те, що вона при підведенні підсумків конкурсу на розміщення державного замовлення практично не враховує показники якості й безпеки продукції.

Ми вважаємо, що визначення кращого постачальника повинне здійснюватися на основі врахування якості продукції, що постачається.

Всі показники якості закупівельної продукції ми розглядаємо як множину критеріїв, на основі яких приймаються рішення й оцінюється продукція, що пропонується конкретним постачальником. Математично це представлено у вигляді матриці.

$$B = \begin{pmatrix} b_{11} & b_{12} & \dots & b_{1n} \\ b_{21} & b_{22} & \dots & b_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ b_{m1} & b_{m2} & \dots & b_{mn} \end{pmatrix} \quad (4.6)$$

$$\text{або } B = \{b_{ij}\}, \quad (4.7)$$

де b_{ij} – величина, що представляє собою відносне відхилення значень (а) i -го критерію ($i = \{1; m\}$) для j -го постачальника ($j = \{1; n\}$) від допустимого рівня (d).

Допустимими значеннями можуть бути верхнє й нижнє. Обчислення значень елементів b_{ij} масиву B виконується в такий спосіб:

$$b_{ij} = (d_{ij} - a_{ij}) / d_{ij}. \quad (4.8)$$

Якщо всі критерії знаходяться у межах норми, то елементи масиву В приймають тільки позитивні значення. При визначенні постачальника кращого товару за якістю визначався інтегрований показник безпеки пропонованого їм продукту:

$$c = \sum_{i=1}^m w_i b_{ij} \rightarrow \max_j, \quad (4.9)$$

де w_i – коефіцієнти вагомості показників якості продукції того чи іншого постачальника.

Серед елементів множини $C = (c_1, c_2, \dots, c_n)$ визначається максимальний за значенням. Його номер j буде визначати постачальника якісного продукту.

Розроблена методика була апробована на картоплі, вирощеній у Західному регіоні України, і на картоплі голландського виробництва (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Розрахунок інтегрованого показника безпеки продукції

Токсична речовина	Відносні відхилення (b_{ij}) по показниках безпеки продукції виробників				Допустимі рівні вмісту елементів	Вагові коефіцієнти
	Львівська область	Івано-Франківська область	Тернопільська область	Голландія		
Кадмій, мг/кг	0,10	0,10	0,02	0,10	0,03	0,1
Свинець, мг/кг	0,10	0,10	0,06	0,06	0,5	0,1
Ртуть, мг/кг	0,06	0,10	0,10	0,10	0,02	0,1
Миш'як, мг/кг	0,10	0,10	0,10	0,10	0,2	0,1
Нітрати, мг/кг	0,21	0,20	0,22	0,09	250	0,3
Гексахлорциклогексан, мг/кг	0,05	0,05	0,05	0,05	0,5	0,05
ДДТ, мг/кг	0,05	0,05	0,05	0,05	0,1	0,05
Цезій-137, Бк/кг	0,09	0,09	0,09	0,10	120	0,1
Стронцій-90, Бк/кг	0,10	0,10	0,10	0,10	40	0,1
Інтегрований показник безпеки пропонованого продукту	0,87	0,89	0,78	0,75	-	1

Як базові показники були прийняті вимоги, що висуваються до овочекартопляної продукції, які враховують вміст небезпечних для здоров'я компонентів. Додатково до загально застосовуваних показників якості нами запропоновано використовувати інтегрований показник безпеки продукції (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Бальна оцінка пропозицій постачальників (2010 р.)

Критерій	Коефіцієнт вагомості критерію	Значення критерію для постачальників			
		Львівська область	Івано-Франківська область	Тернопільська область	Голландія
1. Ціна предмету конкурсу у вартісному виразі, грн./ кг	0,5	1,7	1,6	2,05	2,0
Кількість балів		6,63	8,88	1,0	10,0
Бали з урахуванням вагомості		3,31	4,44	0,50	5,00
2. Інтегрований показник безпеки продукції	0,3	0,87	0,89	0,78	0,75
Кількість балів		8,71	10,0	2,93	1,0
Бали з урахуванням вагомості		2,61	3,0	0,88	0,3
3. Досвід виконання аналогічних контрактів	0,1				
Кількість виконаних контрактів		4,0	5,0	10,0	2,0
Кількість балів		3,25	4,38	10,0	1,0
Бали з урахуванням вагомості		0,33	0,44	1,0	0,10
4. Наявність виробничих потужностей, трудових ресурсів	0,1				
Кількість балів		7,0	10,0	6,0	1,0
Бали з урахуванням вагомості		0,7	1,0	0,6	0,1
5. Сумарна оцінка пропозицій постачальників		6,95	8,88	2,98	5,5

Дана методика дозволяє організаторам конкурсу протекціонувати інтереси вітчизняних постачальників, надаючи більшу або меншу значимість тому чи іншому показнику якості продукції за допомогою застосування коефіцієнтів вагомості.

Для жорсткості конкурентного середовища до участі в конкурсах варто залучати широке коло постачальників: сільськогосподарські підприємства (СПП), фермерські господарства (ФГ), асоціації фермерських господарств (АФГ), особисті підсобні господарства (ОПГ), посередницькі комерційні структури й організації споживчої кооперації.

Для цілей підтримки малого бізнесу, у тому числі фермерських господарств, і створення більш насиченої конкурентної атмосфери при проведенні державних закупівель сільськогосподарської продукції нами пропонуються наступні заходи:

- розширення сфери доступу суб'єктів малого підприємництва до даної категорії поставок (створення умов для залучення малого бізнесу);
- поширення квотування для фермерських господарств на рівень субконтрактів;
- забезпечення участі фермерських господарств в конкурсах на поставку сільгосппродукції й продовольства для державних потреб у вигляді комерційних (консорціуми) і некомерційних об'єднань (асоціації, спілки).

Квотування держзамовлень для фермерських господарств на рівні субконтрактів повинне здійснюватися за допомогою встановлення преференційного відсотку участі фермерських господарств (орієнтовно 10-20% від обсягу держзамовлення). Одночасно це буде слугувати заходом протекціоністської підтримки вітчизняного виробника, оскільки іноземний фермер не завжди зможе самостійно позиціонувати свою продукцію на конкурсах по закупівлі продукції в тому чи іншому регіоні України через значний рівень трансакційних витрат.

У результаті залучення ОПГ і ФГ до конкурсів на розміщення держзамовлення на сільгосппродукцію буде створено більш конкурентне середовище, ніж в існуючих умовах.

Розміщення державних замовлень здійснюється на основі конкурсних процедур. При розміщенні держзамовлень ми рекомендуємо впроваджувати

способи матеріального стимулювання для керівників і співробітників бюджетних організацій, що активно використовують конкурсну систему закупівель чим мінімізують видатки бюджету. Для цього нами розроблений алгоритм, що розбитий на два етапи.

Перший етап. Визначення розміру економії бюджетних коштів:

$$E_{\delta} = V_{\text{ср}} - V_{\text{кон}} - Z_{\text{кон}}, \quad (4.10)$$

де E_{δ} – економія бюджетних коштів у результаті використання конкурсних процедур;

$V_{\text{ср}}$ – можлива вартість закупівельної продукції за середньоринковими цінами (в окремих випадках за планованими та іншими цінами);

$V_{\text{кон}}$ – вартість продукції в результаті закупівлі із застосуванням конкурсних процедур;

$Z_{\text{кон}}$ – затрати замовника на проведення конкурсу.

Другий етап. Визначення розміру винагороди суб'єктів, що розміщують замовлення шляхом визначення величини економії й фіксованого відсотку преміювання:

$$V = V_e * V_p, \quad (4.11)$$

де V – розмір винагороди організації, яка розміщує держзамовлення;

V_e – величина економії;

V_p – відсоток преміювання.

Слід відзначити роль і значимість оптової торгівлі на регіональних ринках продовольства в забезпеченні якості й безпеки харчових продуктів.

Структурна схема сучасної організованої оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, сировиною й продовольством представлена на рис. 4.15.

Організована система оптової торгівлі продовольчими товарами характеризується організацією ефективної взаємодії державного й приватного секторів, що, насамперед, спрямована на розвиток продовольчого ринку країни й захист інтересів населення й вітчизняного товаровиробника.

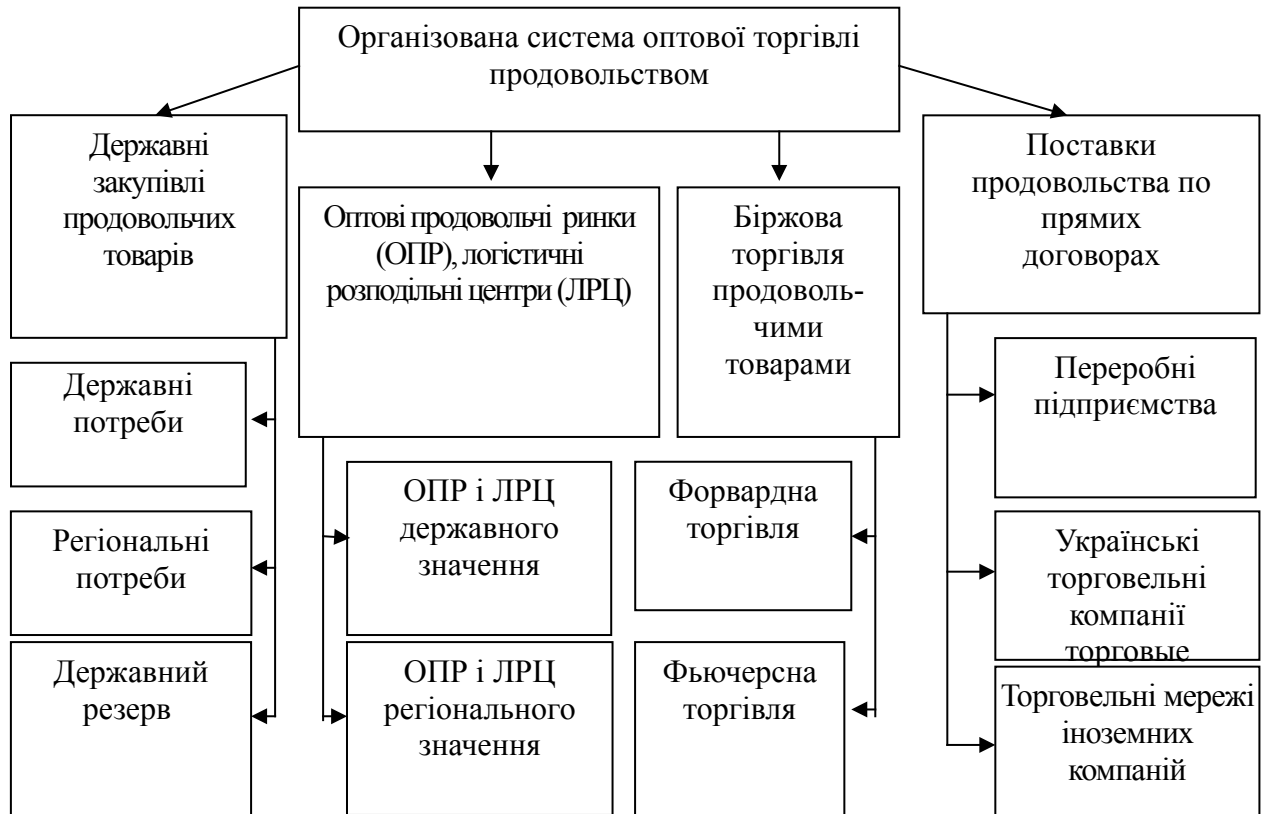

Рис. 4.15. Структура організованої оптової торгівлі продовольчими товарами

У цей час по організованих каналах цієї схеми реалізується всього лише 8% зерна, 22% овочів, 34% худоби й птиці, 67% молока й 41% яєць від загального обсягу реалізованої на українському ринку сільськогосподарської продукції, а решта продукції, як правило, реалізується неспеціалізованими ринковими структурами оптової торгівлі або неорганізованими ринковими посередниками.

Основні методи й інститути регулювання продовольчої безпеки в оптовій торгівлі продовольством представлені на рис. 4.16.

На рис. 4.17 наведені етапи логістики руху товарів, що проходить через оптове підприємство продовольчої продукції.

Рис. 4.16. Основні методи й інститути регулювання продовольчої безпеки в оптовій торгівлі

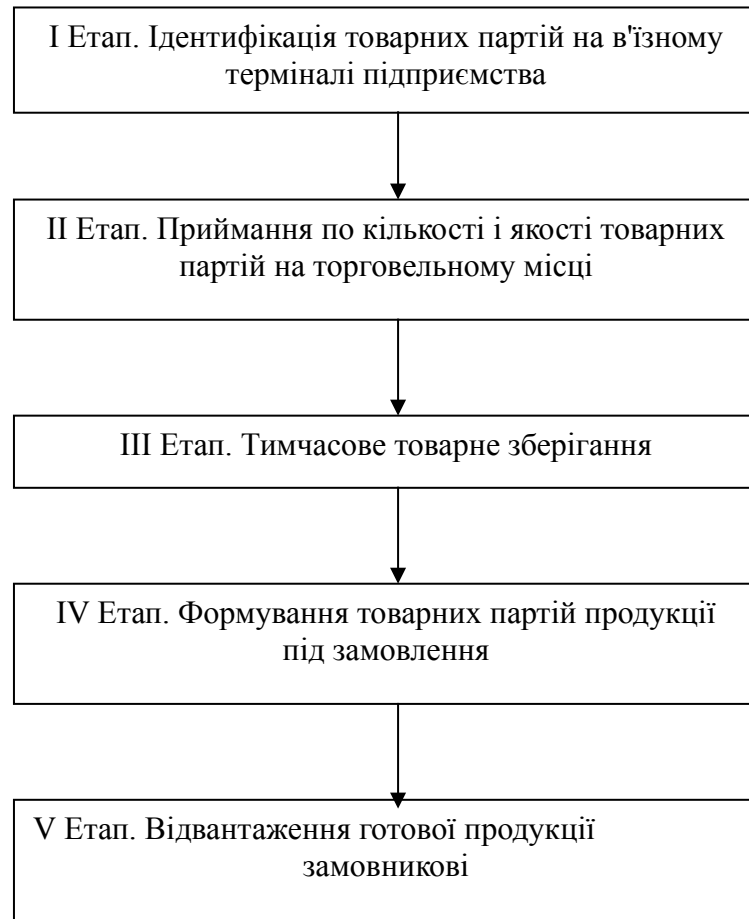

Рис. 4.17. Етапи товароруху продукції на оптовому продовольчому ринку регіону

Кількість етапів і час проходження товарів повинні бути мінімізовані, однак існує ряд етапів і операцій, без яких неможливо обійтися (I-V). Ідентифікація товару, що надходить, на в'їзному терміналі включає (етап I) наступні операції:

1. Перевірку супровідних документів на правильність оформлення, повноту змісту й відповідність нормативній документації. Обов'язковим є наявність товарно-транспортних накладних і декларації відповідності в постачальника, якому також необхідно мати документи, що підтверджують походження товару.

2. Перевірку відповідності реквізитів супровідних документів (виду й найменування продукції, найменування виробника або постачальника та ін.)

відомостям на маркуванні. Відразу ж здійснюється органолептична оцінка продукції, що надійшла.

3. Перевірку умов зберігання при транспортуванні товару, що надійшов (температурного режиму).

Всі вказані операції здійснюються службою контролю, що має свою лабораторію по ідентифікації харчових продуктів. Якщо всі встановлені вимоги, що перевіряються на в'їзному терміналі, дотримані, видається дозвіл на торгівлю (одержання допуску до торгівлі) і товар доставляється на торговельний термінал під розвантаження.

У випадку виявлення незначних невідповідностей вантаж транспортується на спеціально відведене місце до моменту з'ясування ситуації. Якщо невідповідності належать до значних або критичних, то товар відправляється на спеціальне зберігання в конфліктну камеру, або транспортному засобу з товаром, що надійшов, не буде дозволено в'їзд на територію підприємства. Допускається здійснення приймального контролю безпосередньо на торговельному місці.

При розвантаженні товару, що надійшов, на торговельному місці здійснюються наступні операції (етап 2):

1. Стратифікація партії товару для торговельних місць.
2. Огляд упаковки, встановлення порушень тари й відділення її від іншої партії для оцінки якості.
3. Перевірка маркування на відповідність документації маси й кількості товару, що надійшов.
4. Розміщення товару, що надійшов, відповідно до правил товарного сусідства й складування на торговельному місці.
5. Маркування для розпізнавання партії, що надійшла, при зберіганні.
6. Проведення оцінки якості й органолептичної експертизи.

Всі вказані операції, за винятком останньої, здійснюються продавцем. Органолептична експертиза здійснюється представниками служби контролю якості оптового підприємства.

Забезпечення умов зберігання здійснюється орендодавцем. А дотримання умов зберігання товару так як і в попередньому етапі здійснюється оптовим продавцем. На третьому етапі необхідно дотримувати певні умови задля збереження якості товарів з невеликим терміном зберігання:

1. Дотримання чистоти складських приміщень.
2. Порядок складування товарів для запобігання певних шкідливих факторів, у тому числі, дотримання товарного сусідства.
3. Простежуваність партії товару.
4. Дотримання температурного режиму складських приміщень і режиму відносної вологості повітря.
5. Контроль терміну зберігання.

Формування замовлень для клієнтів здійснюються по попередньому замовленню на сайті підприємства, за телефоном, заявкою на торговельному місці, по договорах поставки.

На четвертому етапі звертають увагу на наступні моменти:

- а) передтоварну підготовку (наявність піддонів, контейнерів, пакувальних матеріалів і т.д.);
- б) запобігання рекламацій із приводу можливого завдання збитків (неправильний розподіл ваги на піддоні);
- в) запобігання випадків пошкодження товару при внутрішньому виробничому транспортуванні, дотримання безпеки транспортних засобів.

На заключному, п'ятому етапі руху товарів при відвантаженні товарів споживачеві здійснюються наступні заходи:

1. Забезпечення чистоти й гігієни транспортних засобів. Наявність санітарного паспорта на транспортний засіб. Виключення тимчасового й змінного транспорту.
2. Контроль режиму температури транспортного засобу (рефрижератора).

3. Навантаження товару в транспортний засіб з урахуванням тривалості транспортування й чутливості товару до тряски.

4. Оформлення супровідних документів і передача товару замовникові.

Варто зазначити, що в процесі руху товарів на підприємстві відбувається, як мінімум, два рази зміна власника товару: при поставці товару оптовому продавцеві й при відвантаженні товару покупцеві. Причому товар може бути проданий, наприклад, транзитом, не змінюючи свого розміщення на території підприємства. Проте ідентифікація продукції при цьому здійснюється в обов'язковому порядку.

Міжнародні стандарти якості на принципах ХАССП звичайно використовуються для технологічних процесів виробництва або переробки харчових продуктів [96]. Механізм реалізації починається з визначення потенційних ризиків, пов'язаних з якістю й безпекою продукції. Класифікація ризиків звичайно включає два аспекти розгляду: вага ризику й можливість його появи. Керівництву пункту контролю якості оптового підприємства повинно бути зрозуміло, що необхідно враховувати всі виявлені ризики й пов'язані з ними критичні контрольні точки (ККТ), тобто точки етапу руху товарів, де здійснюється контроль якості продукції. Класифікація використовується для визначення пріоритетності дій.

Експертним методом з урахуванням всіх допустимих джерел інформації й практичного досвіду члени групи контролю якості оцінюють ймовірність реалізації небезпечного фактору, виходячи із чотирьох можливих варіантів оцінки: практично дорівнює нулю; незначна; значна; висока.

Експертним шляхом оцінюють також вагу наслідків від реалізації небезпечного фактору, виходячи з чотирьох можливих варіантів оцінки: легкий; середньої ваги; важкий; критичний. Можна визначити границю допустимого ризику на якісній діаграмі з координатами: ймовірність реалізації небезпечного фактору – вага наслідків. Якщо точка лежить на або вище границі – фактор враховують, якщо нижче – не враховують. Діаграма

аналізу ризиків, що представлена на рис. 4.18, визначає необхідність наявності критичної контрольної точки.

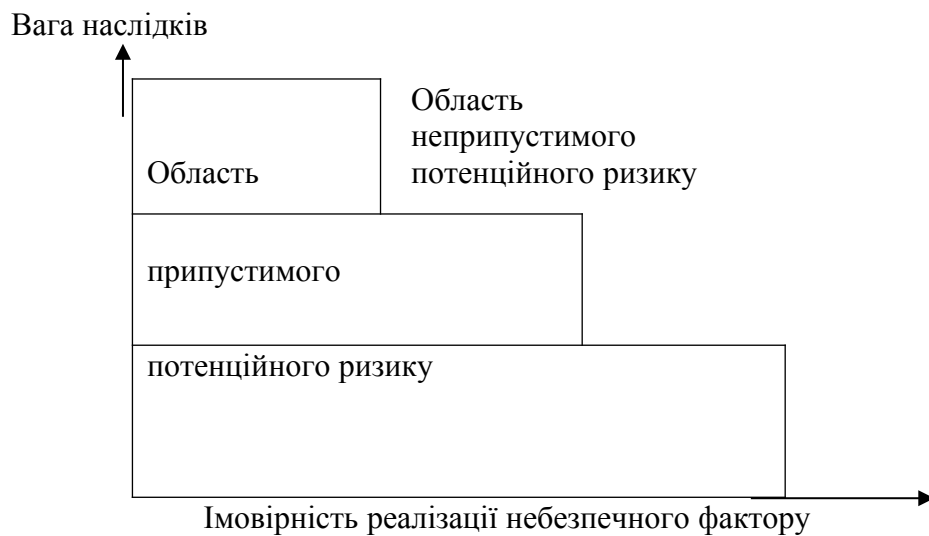

Рис. 4.18 Діаграма аналізу потенційних ризиків

Діаграма послідовності може бути побудована відповідно до логістики руху товарів на оптовому підприємстві торгівлі (рис. 4.17):

- надходження товару й вхідний контроль на в'їзному терміналі;
- надходження товару і його облік на торговельному місці;
- зберігання товару;
- доробка, переробка й фасування товару;
- формування замовлень;
- відвантаження товару.

Використовуючи діаграму послідовності (рис. 4.17), необхідно визначати перелік всіх, очікуваних на кожному етапі процесу руху товарів ризиків, разом з заходами для їх контролю. Цей перелік повинен включати всі ризики, пов'язані з переміщенням і зберіганням кожного продукту. Також необхідно визначати спосіб управління процесом і те, що може фактично трапитися, але не охоплюється діаграмою потоку, тобто можливі затримки процесу, тимчасове зберігання.

Далі варто визначити поетапно небезпеки виникнення ризиків.

1. Контроль на в'їзному терміналі. Незважаючи на наявність сертифікатів відповідності, існує небезпека потрапляння на підприємство недоброякісної продукції, особливо тої, що швидко псується. Наприклад, через недотримання температурного режиму при транспортуванні продукції, може існувати небезпека мікробіологічного забруднення.

2. Контроль на торговельному місці. При розвантаженні товару може бути виявлене ушкодження упаковки.

3. Контроль при зберіганні товару. Незважаючи на те, що продукція завозиться на підприємство з урахуванням денної реалізації, до кінця дня, особливо, у спекотні літні дні, існує небезпека мікробіологічного забруднення.

Перелік попереджувачих дій варто представляти у вигляді табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Перелік попереджувачих дій на етапах руху товарів

Найменування етапу (операції)	Небезпечний фактор, що враховується	Контрольовані ознаки	Попереджувачі дії
Контроль на в'їзному терміналі	Мікробіологічне зараження продукції при оптових поставках	Температура усередині холодильного відсіку транспортного засобу	Періодичність контролю температури при транспортуванні й ідентифікація продукції
Контроль продукції на торговельному місці	Фізичне, хімічне й мікробіологічне зараження при реалізації товарів	Порушення упаковки, наявність поверх норми нітратів, важких металів	Вхідний контроль, профілактика вантажно-розвантажувальних робіт, експрес-аналіз партії, що надійшла
Контроль при зберіганні продукції	Мікробіологічне зараження продукції при зберіганні	Температура й вологість при зберіганні, товарне сусідство	Контроль температури і вологості. Дотримання правил товарного сусідства

Контрольні заходи можуть бути посилені детальними специфікаціями й процедурами для того, щоб переконатися в ефективності їх виконання

(наприклад, детальний розклад очищення, політика гігієни для персоналу, паспортизація транспортних засобів тощо).

У пропонованому механізмі необхідною умовою критичної контрольної точки є наявність на розглянутій операції контролю ознак ризику (ідентифікації небезпечного фактору та/або попереджуючих/керуючих впливів, що усувають ризик або зниження його до допустимого рівня). Визначення ККТ вимагає застосування «дерева прийняття рішень» або «дерева рішень» контролю якості (рис. 4.19). Кожен крок процесу, зазначений у діаграмі потоку, повинен бути розглянутий послідовно з використанням «дерева рішень». При кожному такому кроці «дерево рішень» може бути застосоване до всіх виділених ризиків і знайдених контрольних заходів. Після того, як ризики/контрольні заходи для одного окремого кроку процесу були розглянуті й погоджені, ризики/контрольні заходи на наступному кроці процесу повинні розглядатися доти, поки «дерево рішень» не буде застосоване до всіх кроків процесу в діаграмі послідовності.

За допомогою додатка «дерева рішень» визначають: чи є даний крок процесу ККТ для кожного специфічно виділеного ризику. Не існує обмеження для кількості ККТ, які можуть бути виявлені при контролі.

Слід зазначити, що «дерево рішень» однаково може бути застосоване до визначення ККТ як для хімічних (наприклад, наявність важких металів, пестицидів), так і фізичних (наприклад, сторонніх предметів) ризиків. Визначивши всі ККТ у процесі, що підлягає дослідженню, варто визначити критичні межі – цільові рівні і специфічні допуски для всіх контрольних вимірів у кожній ККТ. Цільовий рівень – це заздалегідь визначена величина контрольного заходу, що застосовується до кожної ККТ із допуском, який вказує ступінь допустимого відхилення.

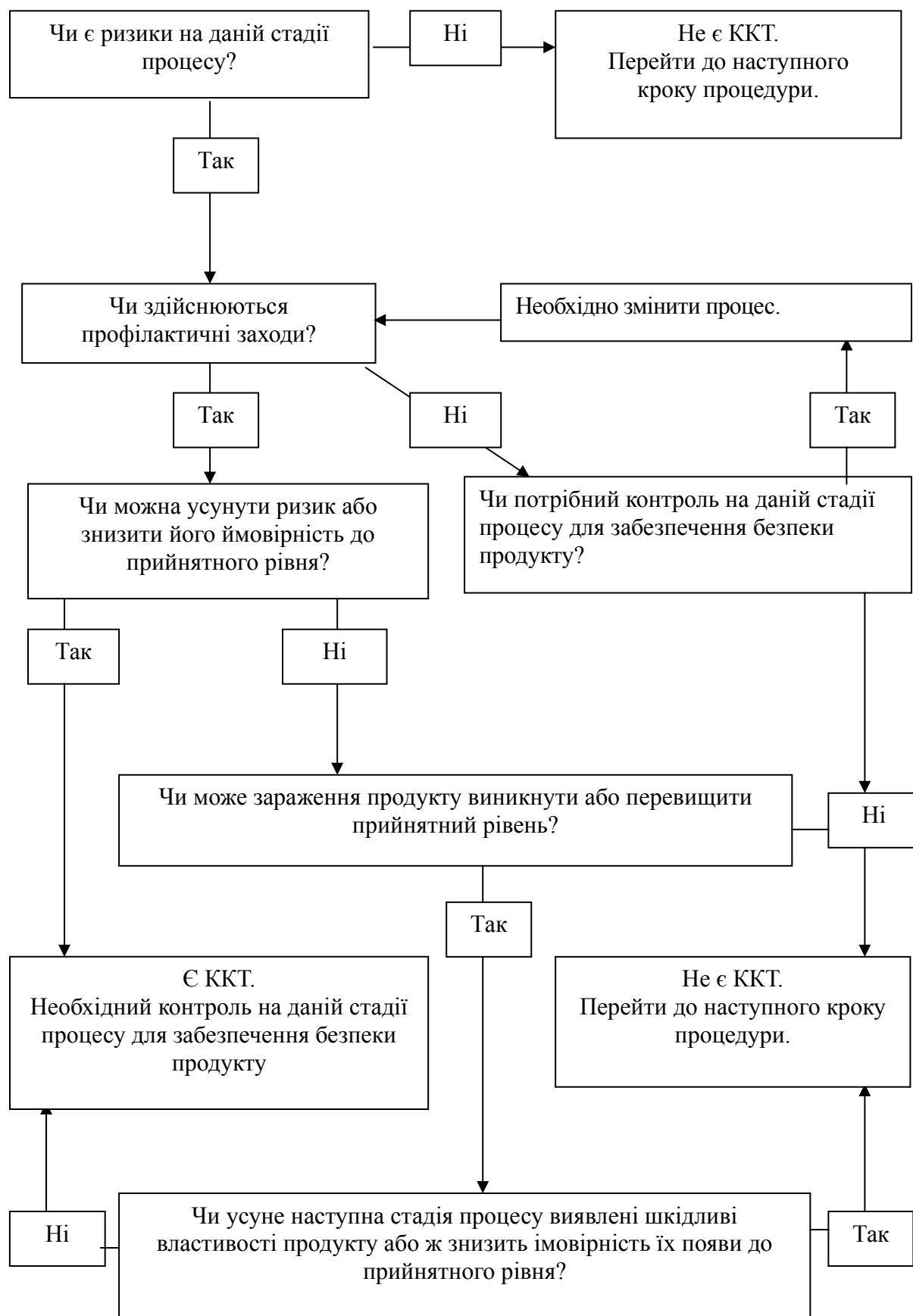

Рис. 4.19. «Дерево прийняття рішень» контролю якості

Для ККТ варто встановити:

- критерії ідентифікації для небезпечних факторів;
- критерії допустимого ризику для контролю ознак ризику;
- допустимі межі для застосованих попереджуючих впливів.

У процесі дослідження проведено аналіз показників товарної якості на оптовому торговельному підприємстві «Шувар» (Львів) за показниками результативності та ефективності товарної якості (табл. 4.6 і 4.7).

Таблиця 4.6

Показники результативності товарної якості на оптовому ринку «Шувар»

Рік	Середньорічна кількість угод	Річний товарообіг, млн. грн.	Річний фізичний обсяг реалізації, тис. т	Загальна кількість за рік		Вартість витрат по утилізації тис. грн.
				рекламацій	утилізованої продукції, т	
	$N_{\text{ср.у.}}$	O	Q	$N_{\text{рп}}$	$Q_{\text{уп}}$	$I_{\text{ну}}$
2008	53847	2731,5	359,0	21	19,0	483,0
2009	200503	11115,1	1243,3	73	48,0	1376,0
2010	328651	14072,4	1413,2	65	61,0	1620,0

Таблиця 4.7

Показники ефективності товарної якості на оптовому ринку «Шувар»

Рік	Фізичний обсяг реалізації, що припадає на 1 угоду, т	Частка утилізованої продукції в загальному обсязі реалізації, 10-3 %	Питомі витрати, зумовлені неякісними товарами, 10-3 %
	$Q_{\text{рп}} = Q / N_{\text{ср.у.}}$	$D_{\text{у}} = Q_{\text{уп}} * 100 / Q$	$I_{\text{но}} = I_{\text{ну}} / O$
2008	6,487	5,28	14,02
2009	6,183	3,86	12,38
2010	4,280	4,32	11,51

Дані показники відображають частку недоброякісної продукції в загальному обсязі реалізації, тобто втрати продукції в процесі руху товарів, а також враховують вартість витрат, пов'язаних з утилізацією цієї продукції. Показники частки утилізованої продукції зростають протягом періоду дослідження, що може пояснюватися не стільки ростом обсягу недоброякісної продукції відповідно до збільшення загального обсягу реалізації, скільки ефективністю виявлення недоброякісної продукції до здійснення угод купівлі-продажу.

Основна частина рекламаций, як правило, фіксується за рахунок внутрішнього товарного аудиту, а не за рахунок скарг із боку покупців. У підсумку це впливає на вартість витрат по утилізації.

Показники результативності й ефективності якості обслуговування на оптовому торговельному підприємстві наведені у табл. 4.8 і 4.9.

Таблиця 4.8

Показники результативності якості обслуговування на
оптовому ринку «Шувар»

Рік	Вид послуг					
	інформаційно-маркетингові		по оренді устаткування й інвентаря		по прибиранню торговельних місць і території	
	Кількість замовлень	Кількість рекламаций	Кількість замовлень	Кількість рекламаций	Кількість замовлень	Кількість рекламаций
	$N_{з1}$	$N_{р1}$	$N_{з0}$	$N_{р0}$	$N_{зy}$	$N_{рy}$
2008	513	118	1653	178	2832	349
2009	811	42	1922	358	4111	512
2010	762	31	1740	215	5875	633

Дані показники в кінцевому підсумку враховують рівень безпеки технічним і технологічним устаткуванням, рівень автоматизації й механізації процесу руху товарів, рівень інформаційного забезпечення, рівень кваліфікації й професійної підготовки учасників і організаторів торгів.

Таблиця 4.9

Показники ефективності якості обслуговування на оптовому ринку
«Шувар»

Рік	Коефіцієнт ефективності якості інформаційно-маркетингових послуг	Коефіцієнт ефективності якості по оренді устаткування й інвентаря	Коефіцієнт ефективності якості по прибиранню торговельних місць і території
	$K_1 = 1 - N_{р1} / N_{з1}$	$K_0 = 1 - N_{р0} / N_{з0}$	$K_y = 1 - N_{рy} / N_{зy}$
2008	0,77	0,89	0,88
2009	0,95	0,81	0,88
2010	0,96	0,88	0,89

Відповідно до вимог учасників торгів за результатами анкетування на оптовому ринку «Шувар» були ранжовані за ступенем важливості й

визначені за пріоритетністю основні види послуг на ринку, у тому числі, інформаційно-маркетингові, по прибиранню території ринку й оренди торговельного й технологічного устаткування, інвентаря. Показники якості виконання послуги з оренди торговельного й технологічного устаткування, інвентаря знижувалися через перевищення темпів росту кількості рекламаций над темпами росту кількості замовлень. З кожним роком покращувалися показники інформаційно-маркетингового обслуговування. Показники якості прибирання торговельних місць і території ринку залишалися на попередньому рівні.

Пропонуємо модернізований метод перетворення вимог покупців у вимірювані показники якості послуг, адаптований до умов оптової торгівлі, сутність якого полягає в наступному.

На першому етапі уточнюються вимоги покупців.

На другому етапі ці вимоги перетворюються в конкретні вимірювані показники. Для цього необхідне коректування параметрів якості по обслуговуванню покупців.

На третьому етапі здійснюється вибір значень кількісних показників якості послуг.

На четвертому етапі визначається щільність зв'язку між вимогами споживачів і показниками якості послуги за допомогою матриці якості (табл. 4.10). Для цього необхідно визначити вимірювані показники якості послуг залежно від конкретних вимог споживачів і розмістити їх у матриці якості.

В подальшому визначають рейтинги важливості компонент вимог споживачів й показників якості послуг. Для компонента вимог надаються ваги 3, 2, 1. Розбіжності в другому випадку (для показників якості) робляться більш відчутними - надаються кожному зв'язку ваги 9, 3, 1.

На шостому етапі заповнюють матрицю якості. Порожня клітка в матриці може означати, що зв'язок між технологічними параметрами й кількісними показниками якості зовсім не простежується.

Таблиця 4.10

Матриця якості обслуговування покупців оптового підприємства

Вимоги до якості	Характеристики якості обслуговування				
	Ступінь важливості для споживача	Скорочення середньої відстані	Збільшення кількості точок обслуговування	Скорочення часу покупки	Сума значень
Скорочення середньої відстані	1	A	C	B	
Збільшення кількості точок обслуговування	2	C	C	B	
Скорочення часу покупки	3	A	B	A	
A – сильний зв'язок, вага –9, B – середній зв'язок, вага - 3, 3 – слабкий зв'язок, вага - 1					
Абсолютна вага (важливість параметра)		$1*9+2*1+3*9=38$	$1*1+2*1+3*3=12$	$1*3+2*3+3*9=36$	86
Відносна вага, %		44,2	14,0	41,8	100,0
Технічна характеристика	Одиниця виміру	м	шт	сек	
	Було	30	9	> 60	
	Стало	15	10	≤ 30	

Аналізуючи отримані результати проведеного дослідження можна дійти висновку про те, що недостатній рівень обслуговування покупців (велика кількість рекламаций) призвів до зміни показників якості послуги – до зміни точок обслуговування, їх місця розташування, до скорочення часу на покупку. Це спричинило зміни у економіці якості (збільшення витрат на додаткове устаткування й оплату праці), так збільшення витрат склало 11%, у той час, як збільшення пропускну здатності оптового підприємства призвело до збільшення виторгу у два рази при значному підвищенні якості обслуговування (зниженні кількості рекламаций практично до нуля).

4.3. Удосконалення системи інституційного регулювання розвитку аграрної сфери регіону

В умовах виходу з кризи, стабілізації й переходу до підйому української економіки великого значення набуває відновлення стратегії й тактики реформ. Ключовим є забезпечення послідовності державної політики відносно розвитку національної економіки, її сфер, галузей і первинних ланок. У складному комплексі назрілих змін особливе місце належить посиленню ролі держави в регулюванні економічних і соціальних процесів, від успішного забезпечення якого багато в чому залежать перспективи розвитку виробничої сфери [379].

Подібне розуміння необхідності ролі держави й об'єктивності її дій повною мірою відноситься й до АПК, від якого прямо залежать забезпечення населення продуктами харчування, промисловості сировиною й продовольчою безпекою країни й регіонів. Важливість його зміцнення обумовлюється курсом на створення соціально орієнтованої ринкової економіки, поворотом до інноваційного її розвитку й посиленням конкуренції на світовому ринку. Все це пов'язане з неодноразовим ростом продуктивності праці й підвищенням ефективності кожного працівника, підприємства, галузі, регіону й країни в цілому. Водночас, все більш важливим стає пошук нових шляхів і вирішальних факторів розвитку розглянутого комплексу, до яких належить і вдосконалення інституційного регулювання АПК регіону на основі прогресивних форм і методів впливу на процеси, що відбуваються в ньому.

З даної точки зору держава створює умови для економічної діяльності, захищає підприємців від загрози з боку монополій, забезпечує потреби суспільства в суспільних товарах, забезпечує соціальний захист малозабезпечених верств населення, вирішує питання національної оборони. З іншого боку, державне втручання може в деяких випадках помітно послабити ринковий механізм і завдати помітної шкоди економіці країни. У

цілому основне завдання держави полягає в тому, щоб утримувати «золоту середину» у сфері впливу на ринкову економіку [87].

Сільське господарство є однією з галузей економіки, які у всіх країнах піддаються посиленому інституційному регулюванню. У той же час ані в теорії, ані на практиці немає як послідовних супротивників, так і прихильників участі державних інститутів в економіці. Численні аргументи «pro et contra» державної підтримки агропродовольчого сектора висловлювались протягом десятиліть. Основна частина їх може бути зведена до наступних чотирьох груп:

- зовнішньоторговельні аргументи;
- аргументи, пов'язані з доходами в сільському господарстві;
- аргументи, пов'язані з розвитком сільських територій;
- природоохоронні аргументи.

Зазначені аргументи охоплюють проблеми самозабезпеченості продовольством, загрозу світовій продовольчій безпеці, необхідність підтримки менш сприятливих для аграрного виробництва регіонів (МСП) і багато ін. Однак, незалежно від теоретичних суперечок, на практиці у всіх країнах держава відіграє помітну роль у вирішенні загальноекономічних проблем і встановленні правових норм і правил економічної поведінки господарюючих суб'єктів.

В Україні питання про ступінь і методи державного регулювання залишаються актуальними, але однозначних відповідей не мають. У цьому аспекті, вважаємо найбільш прийнятною позицію тих учених, політиків і практиків, які виступають за посилення ролі держави в економіці [3, 37, 70, 318]. Необхідність цього об'єктивно обумовлена як національною специфікою України (велика територія, багатонаціональний склад населення, багатогалузевий характер економіки, численні міжгалузеві зв'язки і в той же час значна регіональна спеціалізація, традиційно сильний вплив держави на розвиток економіки), так і цілою низкою факторів, пов'язаних з її сучасним соціально-економічним становищем.

Стосовно аграрної економіки посилення ролі держави варто розглядати як один із пріоритетних напрямків її розвитку на новій якісній основі. По-перше, по своїй сутності вона є соціально орієнтованою ринковою економікою. По-друге, стабілізація й поживлення її розвитку дозволять забезпечити Україні продовольчу безпеку й знизити темпи росту зовнішнього боргу. По-третє, поживлення сільського господарства наблизить вихід із загальноекономічної кризи. Не слід забувати й про особливу роль, яку аграрна економіка відіграє в економічному й соціальному житті країни й регіонів.

В економічній літературі [30, 89, 96, 348] широко розглядається, виходячи зі світової практики, точка зору, відповідно до якої основу конкурентних переваг країни у виробництві того чи іншого виду продукції створюють наступні чотири фактори:

- умови для розвитку виробництва (наявність кваліфікованої робочої сили, доступність ресурсів, інфраструктури, необхідної для ведення конкурентної боротьби);
- наявність і характер попиту на вироблену продукцію на внутрішньому ринку;
- наявність у країні галузей-постачальників ресурсів або інших супутніх галузей, конкурентоспроможних на міжнародному рівні;
- існування в країні умов для створення й організації виробництва, якість корпоративного управління, а також інтенсивність конкуренції.

Системний характер цих факторів сприяє виникненню середовища, що спричиняє зростання конкурентоспроможності.

З однієї сторони, ринок сільськогосподарської продукції в Україні має значний потенціал росту, з іншої, виробникам, що постачають продукцію на внутрішній ринок, де споживачі пред'являють до товару не найвищі вимоги, буде важко при експорті задовольняти більш чутливий до якості попит на ринках розвинених країн.

Певні конкурентні переваги вітчизняному аграрному виробництву забезпечують пов'язані з ним галузі, що постачають ресурси. Це конкурентоспроможні на світовому рівні виробники мінеральних добрив, вітчизняна аграрна наука. Складнішим є стан справ у сфері сільськогосподарського машинобудування.

Для галузі характерні високий рівень зносу основних виробничих фондів сільського господарства і, у той же час, низькі темпи їх відновлення й технологічної модернізації галузі. Незважаючи на деякий ріст в останні роки інвестицій в аграрне виробництво, вибуття техніки в сільськогосподарських організаціях випереджає її надходження.

В умовах ринкових відносин і все більшої відкритості економіки особливої ролі набуває стратегія фірми, її поведінка на ринку, уміння протистояти конкурентам.

Негативним фактором для формування конкурентного середовища на ринку сільськогосподарської продукції є те, що при переході економіки нашої країни на ринкові принципи господарювання в реформуванні аграрного виробництва був взятий курс на подрібнення великих сільськогосподарських товаровиробників. У той же час розвиток першої (інфраструктура) й третьої (переробно-розподільча) сфер АПК в умовах слабкого антимонопольного законодавства призвів до високої концентрації, а часом і монополізації галузей, що входять у них.

Слабко розвинена інфраструктура продовольчого ринку. На нього активно приходять закордонні компанії, зацікавлені в просуванні імпорتنій продукції. У результаті чого поточний стан інфраструктури продовольчого ринку стає не тільки стримуючим фактором розвитку вітчизняного сільського господарства, але й створює конкурентну перевагу імпортній продукції.

Таким чином, аналіз середовища, у якому відбувається виробництво сільськогосподарської продукції, показує, що, незважаючи на наявність

порівняльних переваг, конкурентні переваги вітчизняного аграрного сектора низькі.

Лідерство країни у виробництві певної продукції або послуги прийнято пояснювати наявністю факторів виробництва – земля, праця, капітал. У той же час у сучасній економіці значення порівняльних переваг перекривається глобалізацією конкурентної боротьби й рівнем розвитку технологій [29].

Проблема міжгалузевих економічних відносин у значній мірі посилюється тим, що в системі розробки й реалізації державної аграрної політики реальний сільськогосподарський товаровиробник представлений дуже слабо: більшість галузевих спілок і асоціацій АПК, які взаємодіють з Міністерством аграрної політики й продовольства, представляють інтереси переробної промисловості, операторів ринку, або великих агрохолдингів, інтегрованих як в другу (виробничу), так і в третю сфери АПК.

У частині митно-тарифного регулювання необхідним є продовження режиму квотування імпорту м'яса. У той же час слід зазначити, що практика застосування цього механізму в даний час пов'язана з нормативним розподілом квот серед основних країн, що ввозять свою м'ясну продукцію на український ринок. На нашу думку, квотування країн обмежує конкуренцію на ринку, неповною мірою сприяє підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної м'ясної продукції, не гарантує вітчизняним споживачам імпорт найбільш якісної продукції й вимагає скасування.

Розвиток інфраструктури агропродовольчого ринку через наявність великої кількості невирішених проблем вимагає розробки й прийняття спеціальної державної цільової програми, що передбачає вирішення питань підвищення доступності сільськогосподарських товаровиробників до потужностей по зберіганню продукції, розвитку оптової торгівлі; вартості залізничних перевезень сільськогосподарської продукції всередині країни, розвитку товарних бірж.

У частині розширення ринків збуту пропонується надавати підтримку присутності конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції на

закордонних ринках, а також диверсифікованість її використання. Що стосується розвитку виробництва біопалива, пропонується надавати державну підтримку проведенню науково-дослідних робіт в цьому напрямі й законодавче забезпечення його виробництва й використання.

Розвиток експортної інфраструктури повинен сприяти розширенню присутності конкурентоспроможної вітчизняної сільськогосподарської продукції на закордонних ринках і збільшенню частки безпосередніх її виробників у кінцевому доході від експорту.

Особливе значення для вітчизняного АПК загалом, і сільського господарства зокрема, має проблема пріоритетності обміну. При її вирішенні варто йти шляхом паралельного формування державного й ринкового механізмів регулювання співвідношення цін і розподілу прибутку на основі повного врахування об'єктивної сутності інтеграційних виробничо-технологічних взаємозв'язків сільського господарства з іншими галузями.

У цілому, всі засоби впливу держави на аграрну економіку варто привести у відповідність до інтересів суспільства й сільськогосподарських товаровиробників. Лише в цьому випадку можна буде забезпечити її конкурентоспроможність, раціональне використання ресурсного потенціалу, нормальне функціонування й взаємодію всіх її суб'єктів і підвищити привабливість для інвесторів. На такій основі створюються передумови для нагромадження капіталу й стійкого економічного росту, зміцнення продовольчого потенціалу.

Реалізація теоретичних положень і напрямів впливу держави на розвиток АПК і аграрного сектору багато в чому визначається постійним удосконаленням форм і методів державного регулювання [55]. При цьому воно повинне бути досить гнучким і мобільним, включати цілу сукупність методів і важелів, як економічного, так і неекономічного характеру. Тим самим дуже важливо мати чітке наукове уявлення про сучасну систему й механізм державного регулювання аграрної економіки не тільки в масштабі країни, але й регіону.

Із цієї позиції інституційне регулювання на регіональному рівні слід розуміти як законодавчо-правову й організаційно-економічну систему заходів державних інститутів, що забезпечує рівномірний розвиток, а також рівноважне й стабільне функціонування економіки й соціальної сфери регіону. Його метою є усунення диспропорцій у розвитку територій, що спрощено відображає призначення інституційного регулювання у вирішенні складних проблем, що постають. Основною метою інституційного регулювання економіки виступає економічна й соціальна стабільність, забезпечення стійкого росту економіки, економічної самодостатності й продовольчої безпеки регіону.

Разом з тим, держава повинна не сприяти усуненню диспропорцій, а забезпечувати раціональне й справедливе розміщення виробництва, рівномірний розвиток територій, не допускаючи диспропорцій у рівні їх економічного й соціального розвитку. Цьому й зазначеним вище вимогам відповідає структурно-логічна модель державного регулювання розвитку АПК регіону (рис. 4.20).

Одним з найскладніших є питання про розмежування компетенцій, повноважень і функцій між державними й регіональними органами влади, від яких залежить ефективність усього механізму системи. Так, відсутня чіткість в розмежуванні компетенцій й повноважень за сферами суспільних відносин, регулювання яких віднесено до спільного ведення держави й регіонів [166]. Не існує нормативно-правових актів, що визначають коло обов'язків і масштаб економічних функцій регіональних органів влади. Основними функціями інституційного регулювання сільського господарства на сучасному етапі є:

- підтримка цін і доходів товаровиробників;
- коректування попиту та пропозиції;
- галузеві структурні зрушення;
- соціально-економічні структурні зрушення;
- екологічно чисте виробництво;

- науково-технічний прогрес;
- забезпечення потреб держави відносно продовольства.

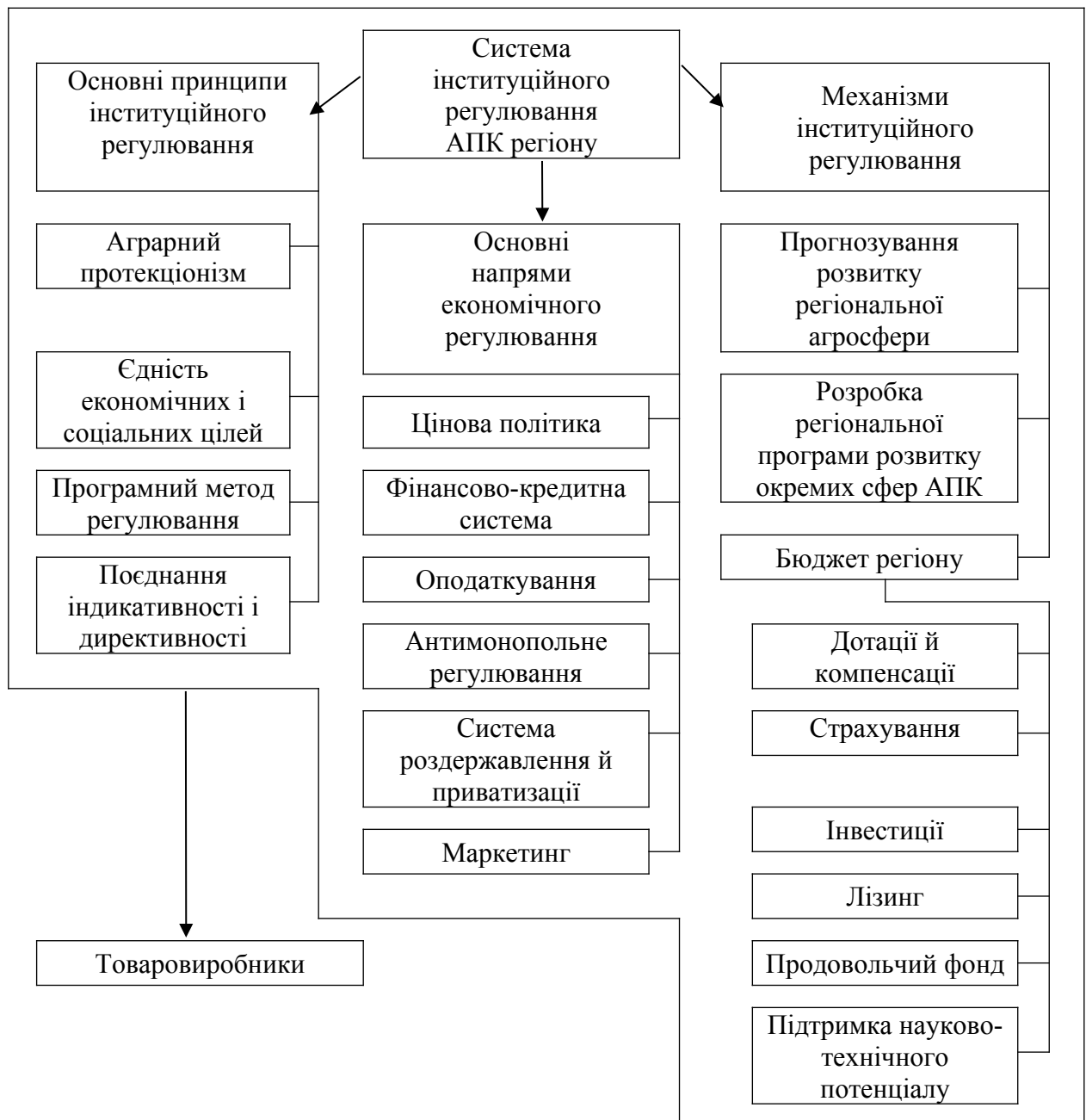

Рис. 4.20. Структурно-логічна модель державного регулювання розвитку АПК регіону

Виконання цих функцій досягається за допомогою різних інструментів, основними з яких є: квотування територій; квотування виробництва й збуту; платежі в розрахунку на одиницю площі й голову худоби; державні закупівлі,

продаж і зберігання; гарантовані ціни понад ринкові; пільгове кредитування; пільгове оподаткування; пайове субсидювання інвестицій та ін.

Відповідно до зазначених функцій висуваються форми й методи державного регулювання розвитку АПК. Необхідною є системна модель їх взаємодії, що впливає із загального змісту інституційного регулювання, але й має свою специфіку. Вона повинна бути спрямована на пошук форм і методів, найбільш прийнятних для окремого регіону. До форм державного регулювання належать: правове, нормативне й інформаційне забезпечення; інфраструктурне забезпечення; регулювання ринку продукції; цінове регулювання; програмування й планування, прогнозування. Для кожної з них характерні певні методи.

У цілому для державного регулювання економіки застосовуються адміністративні й економічні інструменти й методи. Широко й ефективно можуть бути використані адміністративні методи дозволу, заборони, примусу, обмеження, лімітування, нормування, ліцензування, квотування та ін. До неекономічних інструментів належать: розробка й реалізація економічної стратегії й політики, індикативне планування, цільові програми, різного виду прогнози [365].

При всій важливості адміністративних важелів впливу основну роль у державному регулюванні економіки відіграють економічні засоби. Вони містять у собі цілий комплекс заходів, що передбачаються в економічній політиці держави, до яких належать:

- фінансова підтримка пріоритетних галузей, підприємств, пільгове кредитування, гарантії кредиторам, регулювання дисконтної ставки та ін.;

- фінансування з бюджетних коштів розвитку пріоритетних галузей і виробництв, участь у фінансуванні приватних інвестиційних проектів, податкові пільги, кредити й відтермінування, акцизи та ін.;

- визначення структури витрат виробництва, прямий вплив на ціни на акцизні товари, зовнішньоторговельні ціни, встановлення цін на продукцію природних монополій і на соціально важливі товари та ін.

Адміністративні й економічні важелі регулювання мають свої власні механізми впливу на економіку. Для їх ефективного функціонування й раціонального використання державними органами, необхідно на науковій основі створювати й відпрацьовувати адміністративні й економічні системи в усіх напрямках. Разом з тим, особливу роль у всій системі інституційного регулювання відіграють економічна стратегія, що випливає з економічної політики, індикативне й програмно-цільове планування. Багато розвинених країн і країн, що розвиваються (США, Японія, Китай) мають такі стратегії й програми до 2020 року [316].

Стійкі темпи росту валової продукції в сільському господарстві й у переробних галузях можуть бути досягнуті на базі стратегії послідовного згладжування структурних викривлень у системі «виробництво – переробка – збут».

Основні етапи доцільно охарактеризувати в такий спосіб.

I етап. Реалізація стратегії закріплення досягнутих темпів росту інвестиційних ресурсів і одночасного підвищення рентабельності інвестиційних проектів в АПК.

II етап. Послідовна трансформація структурних викривлень у системі «виробництво – переробка – збут». Даний етап ґрунтується на узгодженні довгострокових пріоритетів і координованому управлінні маркетинговими й інвестиційними процесами в системі «держава – інституціональна сфера – господарюючі суб'єкти».

III етап. Етап соціальної спрямованості інвестиційних ресурсів передбачає закріплення досягнутого на попередньому етапі рівня взаємодії інституціональної сфери й господарюючих суб'єктів АПК, концентрацію бюджетних інвестиційних ресурсів на вирішенні завдань соціальної сфери АПК і забезпеченні продовольчої безпеки.

Зміна структурних викривлень у системі попиту та пропозиції призведе до зміни структури джерел інвестиційних ресурсів АПК: розширить масштаб і діапазон власних і залучених ресурсів; перенесе відповідальність за

фінансування інвестиційних проектів виробничого призначення на переробну промисловість і інституціональну сферу. Це забезпечить можливість спрямування бюджетних коштів на розвиток соціальної бази АПК і вирішення проблем диверсифікованості аграрного виробництва регіонів України.

Нами запропоновано модель впливу державних інститутів на систему забезпечення продовольчої безпеки регіону (рис. 4.21).

Рис. 4.21. Модель впливу державних і регіональних інститутів на підприємства, що забезпечують функціонування системи продовольчої безпеки регіону

Найважливішими елементами державного регулювання системи забезпечення продовольчої безпеки повинні бути:

1. Моніторинг підприємств АПК, продовольчого ринку, системи харчування й здоров'я населення.
2. Нормативно-правове регулювання діяльності підприємств.
3. Удосконалення фінансово-економічного механізму управління системою продовольчої безпеки.

4. Інформаційне забезпечення діяльності підприємств АПК, громадського харчування, продовольчого ринку.

5. Інноваційна діяльність для підтримки конкурентоспроможності товару, поглиблення ступеня переробки продукції й створення нової споживчої якості.

6. Впровадження міжнародних систем менеджменту якості.

7. Удосконалення системи контролю якості продовольчої сировини й харчових продуктів на всіх стадіях (від поля й ферми до споживача) через створення в регіоні системи контролю харчових продуктів і сировини, що виключає монополію на випробовування якої-небудь харчової продукції.

8. Підготовка й перепідготовка кадрів.

Більшість підприємств, що беруть участь у системі забезпечення продовольчої безпеки населення, функціонально розділені. У зв'язку з цим схеми впливу державних органів на різні галузі (АПК, продовольча торгівля, громадське харчування) відрізняються й за методами, і за критеріями оцінки відповідності.

Оцінка відповідності діяльності підприємств нормативним вимогам передбачає два аспекти:

1. Успішність дії системи залежить від наявності зворотного зв'язку, що встановлює відповідність між заходами впливу органів державної влади на підприємства, що забезпечують продовольчу безпеку, і станом останньої. Оцінка відповідності (моніторинг) повинен проводитися шляхом встановлення розбіжностей стану системи й критеріїв для характеристики стану у світі й в окремих країнах і регіонах, а також деяких показників, що відображають місцеві особливості.

2. Нормативні вимоги передбачають певні обмеження методів впливу на діяльність підприємств. Вимоги до системи диктуються або споживачем, або нормативними актами за всіма методами впливу на діяльність підприємств з реалізації продукції або послуг.

Найважливішими параметрами функціонування моделі є періодичність (частота) моніторингу, способи застосування методів впливу й коригуючих заходів для усунення невідповідностей (вибір, поєднання, інтеграція, послідовність застосування, оптимізація).

Харчування є одним з найважливіших факторів, що визначають здоров'я населення. Кількісне значення потреби в харчуванні дозволяє безпосередньо перейти до аналізу кінцевих показників розвитку агропромислового комплексу, визначити їх узагальнюючі критерії. Наявність фізіологічної складової (раціональні норми харчування) вимагає врахування конкретних макроекономічних орієнтирів. Тому нормативи в харчуванні виступають як критерії товарно-грошового обігу [134].

Стан агропромислового комплексу, що відповідає вимогам продовольчої безпеки регіону повинен характеризуватися певними якісними й кількісними критеріями й параметрами (граничними значеннями), що забезпечують прийнятне для більшості населення регіону харчування, що відповідає фізіологічним нормам споживання.

При розрахунках граничних значень забезпечення продовольчої безпеки варто застосовувати такі основні критерії:

1. Обсяг виробництва зерна на душу населення.
2. Частка імпортованих продуктів харчування в загальному обсязі продажів продовольчих товарів.
3. Показник калорійності денного раціону середнього споживача.
4. Рівень середніх доходів на душу населення на місяць, що дозволяє придбати один і більше наборів з товарів першої необхідності, включаючи основні продукти харчування.
5. Індикативний показник ступеня задоволення потреби в основних видах сільськогосподарської продукції на душу населення відповідно до медичних норм харчування (рівень обмеженості платоспроможного попиту).
6. Індикативний показник ступеня забезпеченості основними продуктами харчування власного виробництва.

Основу стратегії забезпечення продовольчої безпеки населення регіону становлять: орієнтація переважно на власні ресурси, покращення харчування й здоров'я жителів регіону.

Для регулювання економічного розвитку, реалізації стратегії й програм соціально-економічного розвитку регіональні органи влади повною мірою можуть і повинні використовувати весь наявний економічний потенціал і, насамперед, державну й регіональну власність. Головним тут варто вважати наявність у державній власності виробничого потенціалу (основних виробничих фондів) регіону.

Форми й методи державного регулювання реалізуються через відповідні системи й ланки управління економікою й АПК регіону. Досягнення такого стану передбачає відбиття в практичній діяльності держави регіонального аспекту розвитку даного комплексу. Цьому сприяють аналіз його стану й розвитку, спрямований на використання сприятливих і обмеження дії негативних факторів як для досягнення загальних цілей економічного й соціального розвитку регіону, так і стабільного розвитку АПК.

У цілому аграрна реформа дозволила створити основи багатуукладної економіки, частково здійснити земельні перетворення, намітила ряд структурних змін, що стосуються місця сільського господарства в економіці країни, складу сільських товаровиробників, а також галузевої й продуктової структури сільськогосподарського виробництва [149].

Залишається сприятливим людський ресурс. З іншого боку, через погіршення соціально-економічного становища села скорочується кількість робочих місць на підприємствах, що стало однією із причин зниження до мінімуму або повного припинення виробництва. Вирішити дану проблему винятково за рахунок фінансових ресурсів регіону неможливо, що передбачає наявність ретельно проробленої стратегії державної підтримки аграрного сектора й АПК регіону.

Дещо інший стан склався відносно земельного ресурсу сільського господарства регіонів. У результаті земельних перетворень, структурних змін, виникнення ринкового складу товаровиробників відбулися певні зрушення в його стані й використанні.

Сформований стан й співвідношення в ресурсному потенціалі відображається на соціальній структурі валової продукції сільського господарства регіонів. Сьогодні переважний її обсяг виробляється в особистих підсобних господарствах населення.

Узагальнюючи підсумки сучасного стану АПК і аграрного сектора, слід відзначити досить складне становище товаровиробників, незважаючи на збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за останні роки й деяке поліпшення фінансового стану сільгосп підприємств. Серед основних проблем його розвитку доцільно назвати такі, як високі ставки оподаткування й процентні ставки по кредитах, нерозвиненість ринкової інфраструктури, зниження природного потенціалу галузі (родючості ґрунту, площ сільгоспугідь, поголів'я племінної худоби, низька ефективність використання орної землі).

Стримуючими факторами розвитку галузі є: низький рівень механізації, значний знос (до 70%) діючого парку сільгоспмашин, високі ціни на нову техніку, недостатній розвиток лізингу, відсталі технології та ін. При цьому рівень доходів сільськогосподарських товаровиробників стримує ведення розширеного відтворення, відновлення матеріальної бази й соціальної інфраструктури, своєчасних розрахунків з постачальниками й підрядниками. Більшість господарств не має власних оборотних коштів. Одночасно, нерозвиненість інтеграційних зв'язків сільськогосподарського виробництва й переробки призводить до зниження ефективності аграрного сектора й добробуту сільських жителів [162].

Наявний потенціал підприємств харчової промисловості не дозволяє забезпечити глибоку переробку всього обсягу вирощуваної

сільськогосподарської продукції, що визначає необхідність реконструкції й технічного переозброєння підприємств переробної промисловості.

На вирішення розглянутих складних і важливих завдань необхідно направляти дії урядових органів, що сприяють адаптації АПК і сільського господарства до швидко змінних регіональних і загальноукраїнських умов. При такому підході інституційне регулювання повинне виходити з найбільш повного свого впливу на функціонування й розвиток комплексу, його галузей і підприємств. У зв'язку з цим виникає необхідність оцінки рівня подібного впливу, проведення міжнародного зіставлення й ступеня підтримки агропродовольчого сектору усередині країни. По суті, ставиться завдання оцінки впливу форм і методів інституційного регулювання на розвиток АПК регіону.

Для кращого розуміння можливостей її вирішення нами пропонується системний розгляд економічних методів, що найбільш повно відповідають змісту поставленого завдання. Для здійснення на цій основі оцінки державного впливу на ефективне функціонування й стійкий розвиток АПК регіону пропонується система дій із залученням форм і методів його регулювання, обґрунтованих теорією й перевірених у світовій практиці. Узагальнено вона включає:

- регулювання цін, як найважливіший інструмент державного регулювання економіки;
- «ножиці цін», що показують нееквівалентність обміну між містом і селом;
- закупівельні й товарні інтервенції на аграрних ринках, що гарантують можливість вільної реалізації виробленої продукції;
- систему закупівельних і заставних операцій, спрямовану на недопущення надмірного коливання цін шляхом впливу на попит та пропозицію через товарні інтервенції;
- систему страхування виробництва сільськогосподарської продукції, пов'язаного з високим ступенем ризику;

- систему квотування, що передбачає закупівлю державою певного обсягу продукції по заздалегідь оголошеній гарантованій ціні;
- політику протекціонізму, що пов'язана з обмеженням імпорту продовольства на основі квоти на імпорт або митних тарифів;
- лізинг, що сприяє створенню конкурентних умов у сфері матеріально-технічного забезпечення АПК.

Регулювання економічних процесів з боку держави на основі даної системи визначає не лише виконання державними (регіональними) органами влади координуючої функції, але й прийняття прямих управлінських рішень. У результаті створюються умови пошуку внутрішніх і зовнішніх резервів зростання виробництва АПК із врахуванням особливостей його галузей і специфіки розвитку регіону.

У цьому аспекті зміст й призначення впливу держави на виробничо-господарську діяльність повинен забезпечувати вибір правильного поєднання цілей, методів, форм, інструментів та інших елементів системи державного регулювання, виходячи з оцінки впливу кожної зі складових системи, зазначених вище, на розвиток комплексу.

Теоретичні положення висувають цінову політику як частину ринкової політики. Вона може проводитися як державою, так і приватними організаціями (монополіями, картелями, товариствами та ін.). Її завданнями в сільському господарстві є: дотримання паритету цін, забезпечення відповідного доходу сільськогосподарським товаровиробникам і населення продуктами харчування, а також вирішення зовнішньоекономічних завдань. Інструментами цінової політики виступають гарантовані, заставні, цільові, граничні, граничні цільові й фіксовані ціни.

Проблема «ножиць цін» найбільше загострюється в періоди первісного нагромадження капіталу, індустріалізації сільського господарства, криз і т.п. Тим самим вона особливо важлива й актуальна для АПК сучасної України, де диспаритетність обміну залишається головним дестабілізуючим фактором розвитку [61].

При вирішенні проблеми паритетності обміну на сучасному етапі розвитку вітчизняного сільського господарства, як показало дослідження, необхідно враховувати галузеві й національні особливості функціонування аграрного капіталу. Крім того, вирішення даної проблеми лише за рахунок цін на перехідному етапі може спричинити й інфляцію, й підвищення соціальної напруги в суспільстві. Нарешті, теоретично вирішення проблеми цінової паритетності при існуючій методології ціноутворення можливе лише при наявності передумов для нагромадження аграрного капіталу за рахунок власних джерел.

З метою стабілізації аграрного ринку держава може здійснювати закупівельні й товарні інтервенції відносно зерна, насіння олійних культур, вовни, м'яса ВРХ, птиці, олії, цукру та ін. продукції. При цьому застосовуються ціни, які є розрахунковою нижньою й верхньою межею коливань ринкових цін.

У роки з несприятливою ринковою кон'юнктурою, падіння ринкових цін використовується система закупівельних і заставних операцій. Вона передбачає впливи на попит та пропозицію через товарні інтервенції або викид товару на ринок при високій ринковій ціні. З метою залучення виробників сільськогосподарської продукції до участі в заставних операціях, що дозволяють створювати запаси продовольства для регулювання ринку, виявляється державна підтримка.

Важливе також місце й роль систем страхування й квотування в подоланні труднощів вітчизняного сільського господарства, пов'язаних з високим ступенем ризику виробництва й реалізації його продукції, політика протекціонізму з метою забезпечення продовольчої безпеки країни й стимулювання розвитку вітчизняного аграрного виробництва.

Крім зазначених форм державної підтримки можуть бути виділені кошти на підтримку стану земельних угідь, утримування хлібної інспекції та ін. Разом з тим, державна підтримка повинна носити адресний характер і

надаватися, насамперед, підприємствам, здатним забезпечити ефективне використання бюджетних коштів.

На створення конкурентних умов у сфері матеріально-технічного забезпечення АПК направляється лізинг із державною підтримкою, як на державному, так і на регіональному рівні. Необхідно сформувати перелік майна, що є предметом лізингу, джерела кредитування лізингових операцій, умови їх здійснення в забезпеченні аграрного виробництва технікою й придбанні племінної худоби, ставки орендної плати.

Багатоаспектність і різнобічність дій державного регулювання визначає необхідність його вдосконалення й пошуку принципово нових підходів до розвитку АПК. Це особливо важливо для регіонів, де АПК виступає найважливішою складовою частиною економіки.

Виходячи з реалій стану й ситуації, що склалася в АПК України в найближчій перспективі його розвиток буде здійснюватися шляхом мобілізації внутрішніх резервів при активізації процесів кооперації й інтеграції. Вирішення цього загального завдання визначає посилення уваги формуванню ринкової інфраструктури, що відповідає сучасним вимогам, і курс на зменшення завезення продовольства. Не менш важливим напрямом стає підвищення фінансової стабільності товаровиробників і послідовне збільшення державної підтримки. У результаті створюються умови розширеного відтворення в АПК регіону, що сприяє істотному збільшенню насичення продовольчого ринку продуктами власного виробництва.

В реалізації даних напрямків розвитку комплексу особлива роль належить структурним перетворенням і вдосконаленню економічних відносин. Вони передбачають наступні заходи:

- приведення організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств у відповідність із нормами законодавства України;
- формування конкурентоспроможних сільгосптоваровиробників і концентрацію засобів виробництва в найбільш ефективних власників;

- сприяння розвитку горизонтальної й вертикальної інтеграції в агропромисловому секторі при суворому дотриманні антимонопольного законодавства;

- реорганізацію хронічно нерентабельних господарюючих суб'єктів

Разом з тим, для комплексного вирішення проблем розвитку індивідуального сектора необхідно наділити його суб'єкти землею, сприяти в одержанні на умовах лізингу малогабаритної техніки й племінної худоби, надавати допомогу в переробці й реалізації продукції.

Розуміння місця й ролі модернізації в забезпеченні ефективного функціонування й стійкого розвитку аграрного комплексу регіону визначає особливе значення перетворення його технічного потенціалу на базі нової техніки й впровадження ресурсозберігаючих технологій у всіх галузях. Основні напрями вирішення цього актуального завдання такі:

- неухильне вдосконалювання науково-технічного потенціалу АПК;
- надання на конкурсній основі державної підтримки перспективним науковим дослідженням, що відповідають розвитку АПК;
- формування ринкових відносин у науково-технічній сфері при розробці й реалізації досягнень науки й техніки;
- сприяння творчій ініціативі молодих учених у розробці й впровадженню сучасних науково-технічних досягнень.

Реструктуризація й інноваційні перетворення в АПК повинні перетинатися із соціальними змінами, тісно пов'язаними із забезпеченням нормальних умов для життєдіяльності сільського населення. Для вирішення завдань по соціальному розвитку села в нас пропонується система наступних заходів:

- підвищення інвестиційної привабливості сільських територій шляхом розвитку агросервісу, соціальної інфраструктури, підтримки дорожнього будівництва, транспорту, зв'язку та ін. послуг у сільській місцевості.

- перепрофілювання підприємств на виробництво товарів, що користуються попитом;

- максимальне використання місцевих ресурсів при створенні нових робочих місць.

Разом з тим, сучасна ринкова економіка диктує необхідність принципів змін у підходах до кадрового забезпечення аграрного сектора. Перетворення в АПК варто починати з підготовки кадрів, які добре володіють законами ринку та підприємницькими навиками і здатні переходити до сучасних технологій.

Реалізація впливу держави на розглянуті напрями розвитку АПК регіону багато в чому визначається збалансованістю його складових галузей, де яскравіше проявляються внутрішньогалузеві й міжгалузеві пропорції. Дослідження показало, що міжгалузеві диспропорції, які виникли при галузевому підході до управління комплексом, негативно впливають на кінцеві результати його функціонування, призводять до нерационального використання наявного виробничого й економічного потенціалу й знижують економічну ефективність виробництва всієї системи в цілому.

У цьому аспекті пропонуються заходи щодо посилення державної підтримки суб'єктів господарювання в регіональному АПК. До них можна віднести наступні:

- заходи підвищення надходжень від продажів у сільському господарстві;
- обмеження на використання сільськогосподарської землі;
- прямі цінові субсидії виробникам;
- заходи регулювання зовнішньої торгівлі;
- заходи зниження витрат у сільському господарстві;
- структурна політика підвищення прибутковості осіб, що живуть за рахунок сільськогосподарського доходу;
- заходи, націлені на підвищення рентабельності сільськогосподарського виробництва;
- система дотування, компенсацій витрат і субсидіювання;
- пільгове кредитування;

- виробничі квоти.

Посилення стимулюючої ролі держави в підвищенні ефективності аграрної економіки необхідно здійснювати на основі системного використання запропонованих заходів для всіх основних напрямів. Подібний підхід сприяє послідовному й неухильному входженню управління економікою регіону в русло державного регулювання, як усього регіонального господарства, так і АПК, його галузей і первинних ланок.

Висновки до розділу 4

1. Продовольчий ринок регіону є контролюючою стадією всього продовольчого комплексу, у якому всі стадії виробництва кінцевого продукту взаємоконтролюють і взаємрегулюють один одного. Проведені дослідження дозволили визначити функції регіонального продовольчого ринку. Ринковий механізм продовольчого ринку в регіоні, заснований на врахуванні попиту на продукти харчування і їх пропозиції, розвитку конкуренції між споживачами й виробниками, покликаний активізувати сільськогосподарське виробництво території, виробництво переробних підприємств регіону, комерційно-підприємницьку діяльність для задоволення потреб у продуктах харчування.

2. Ємність регіонального продовольчого ринку розглядається нами як сукупність продуктів харчування, що знаходяться на ринку регіону в певний проміжок часу. Основними факторами, що впливають на ємність є: обсяг продажу товарів, кількість й розмір підприємств, що виступають на ринку як продавці і торговельні посередники. Запропоновано методичний підхід до визначення ємності продовольчого ринку, що складається із чотирьох етапів: проведення дослідницьких дій; кількісна і якісна оцінка ємності продовольчого ринку; визначення потенційної ємності; порівняння результатів зіставлення реальної й потенційної ємності ринку основних груп

продовольчих товарів. В результаті дослідження розроблено методичний підхід до прогнозування ємності продовольчого ринку.

3. Функціонування регіонального продовольчого ринку відбувається на фоні конкурентної боротьби товаровиробників за більш вигідні умови реалізації товарів. Для виявлення й регулювання конкурентних переваг в умовах регіонального ринку доцільно здійснити наступні заходи: систематично визначати конкурентоспроможних вітчизняних товаровиробників у регіоні; зміцнити матеріально-технічну базу сільськогосподарських і переробних товаровиробників регіону, розширити виробничі потужності для збільшення обсягів випуску продовольства в різноманітному асортименті; переробити нормативно-правову базу й привести її у відповідність до міжнародних стандартів якості продуктів харчування. В результаті дослідження розроблено концептуальну схему аналізу конкурентоспроможності товаровиробників, що складається з п'яти етапів: вибірка підприємств, які пропонують аналогічну продукцію на ринку регіону; розрахунок частки імпортних виробників на регіональному ринку; аналіз співвідношення вітчизняних і імпортних виробників продуктів харчування й визначення факторів, які впливають на переваги покупців; визначення кількості найбільш сильних конкурентів; ранжування підприємств за отриманими результатами.

4. Дослідження дозволили сформувати концептуальну модель регіонального ринку продовольства на основі імітаційного моделювання. Модель ринку являє собою умовне відображення реальної дійсності й схематично виражає внутрішню структуру й причинні зв'язки. Вона дозволяє, за допомогою системи показників у спрощеному вигляді, охарактеризувати якісну своєрідність розвитку всіх основних елементів ринку на сучасному етапі й на заданому відрізку часу в майбутньому. Функціонування продовольчого ринку регіону ефективно існує в замкнутому просторі, із зовнішнім продовольчим ринком поєднання повинне здійснюватися за допомогою міжрегіональних зв'язків.

5. Для встановлення ефективних економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками й переробними підприємствами пропонується модель регіонального кластера, яка орієнтована на створення сучасних високотехнологічних виробництв і випуск конкурентоспроможної продукції. Суть моделі кластера полягає у оптимізації взаємовідносин між учасниками кластера й підвищенні ефективності функціонування продовольчого ринку. До складу кластера необхідно включити: сільськогосподарських товаровиробників; переробні підприємства, сільськогосподарські переробні споживчі кооперативи; переробні цехи сільськогосподарських підприємств, банки, лізингові й інвестиційні компанії; науково-дослідні інститути, сільськогосподарські ВНЗ, професійні технічні училища, коледжі. Розроблено механізм формування кластера на продовольчому ринку регіону та механізм взаємовідносин у регіональному продовольчому кластері, а також алгоритм функціонування регіонального продовольчого кластера.

6. Як показали дослідження, завданнями інституційного регулювання продовольчого ринку є забезпечення продовольчої незалежності й стабільності; економічної й фізичної доступності продовольства відповідно до медичних норм споживання; забезпечення високого рівня якості продовольства. Визначено основні напрями і систему заходів інституційного регулювання регіонального продовольчого ринку. Розроблено структурно-логічну модель державного регулювання розвитку АПК регіону і модель впливу державних інститутів на систему забезпечення продовольчої безпеки регіону.

7. В результаті дослідження розроблено низку пропозицій щодо удосконалення конкретних механізмів інституційного регулювання продовольчого ринку регіону. Значну увагу приділено дослідженню проблеми самозабезпеченості України продовольчими товарами. В результаті розроблена схема статистико-економічного дослідження проблеми забезпечення регіонів України по конкретному виду продукції АПК.

Розроблено заходи щодо підтримки малого бізнесу, у тому числі фермерських господарств, і створення більш насиченої конкурентної атмосфери при проведенні державних закупівель сільськогосподарської продукції. Удосконалено механізми функціонування регіональних оптових ринків сільгосппродукції, сировини й продовольства. Розроблено механізм управління ризиками діяльності оптових ринків продовольства на основі визначення критичної контрольної точки. Запропоновано модернізований метод перетворення вимог покупців у вимірювані показники якості послуг, адаптований до умов оптової торгівлі.

Основні положення даного розділу викладені в публікаціях автора [265, 266, 270, 274, 276, 280, 281, 291, 409, 411].

РОЗДІЛ 5

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

5.1. Удосконалення організаційно-економічних відносин у процесі реалізації регіональної аграрної і продовольчої політики

Для України продовольче забезпечення традиційно є однією з найскладніших, багатоаспектних і одночасно центральних і пріоритетних проблем, оскільки без надійного продовольчого постачання населення держава не в змозі забезпечити національну безпеку.

Продовольче забезпечення є організаційно-економічною системою, яка здатна на даному часовому етапі матеріалізувати потенціал продовольчої безпеки країни. Воно містить у собі організацію товаропровідної мережі, що займається просуванням як вітчизняної, так і імпоротної сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства від виробників до споживачів, а також економічні відносини, що складаються між учасниками цього процесу. Продовольче забезпечення передбачає стійкі і достатні рівні виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, які з урахуванням раціональних обсягів їх імпорту повністю забезпечували б потреби населення в повноцінних харчових продуктах, фізичну і економічну доступність продовольства, його якість і безпеку для здоров'я населення. Ці гарантії повинні підкріплюватися створенням натуральних і грошових резервних фондів, розвиненим інформаційним забезпеченням і необхідним законодавством. Тому продовольче забезпечення України варто розглядати в декількох аспектах, до яких належать: рівень виробництва і самозабезпеченості продовольством і частка імпорту в покритті внутрішнього попиту; система і обсяг перехідних запасів продовольства; соціально-економічна політика, спрямована на скорочення розбіжностей між заможними і бідними верствами населення; підтримка мінімально

необхідного рівня харчування населення, виходячи як з соціальних, так і з демографічних наслідків.

Гарантією досягнення більш повного забезпечення країни продовольством є стабільність переважно внутрішніх джерел надходження продовольства і наявність у необхідних обсягах його резервних фондів насамперед по соціально важливих видах продовольства і сільськогосподарської сировини для їх виробництва. При цьому найважливішою умовою забезпечення країни продовольством є загальний рівень функціонування її національної економіки. Це можливо за рахунок послідовного здійснення комплексу взаємозалежних і скоординованих організаційно-економічних, законодавчих, адміністративних і соціальних заходів на державному і регіональному рівнях шляхом забезпечення системи поєднання державних заходів з використанням внутрішніх резервів безпосередньо самих регіонів, галузей, підприємств і господарств агропромислового комплексу на основі їх адаптації до швидкоплинних економічних умов господарювання, істотного підвищення якості життя і покращення середовища життєдіяльності сільських жителів.

Для України, як одного зі значущих світових виробників і одночасно імпортерів продовольства, основою її продовольчого забезпечення є, насамперед, підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК і його базових галузей за рахунок:

- мобілізації потенціалу власного агропромислового виробництва, спроможного гарантувати надійне забезпечення населення країни вітчизняним продовольством, у першу чергу його базовими видами незалежно від кон'юнктури світового агропродовольчого ринку;

- формування конкурентних продуктових ринків, створення законодавчої бази та інфраструктури для їх ефективного розвитку, захисту вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників від нездорової конкуренції і несприятливої кон'юнктури світових ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства;

- забезпечення оптимізації міжгалузевих економічних відносин для досягнення такого співвідношення цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, яке б стимулювало ріст темпів розширеного відтворення, насамперед у сільському господарстві;

- удосконалення системи довгострокового кредитування, забезпечення доступності одержання кредитів для основної маси сільськогосподарських товаровиробників, створення сприятливих економічних умов для підвищення привабливості інвестицій і росту інвестиційної активності в агропромисловому виробництві загалом, і у сільськогосподарському зокрема;

- створення системи надійних гарантій якості вітчизняного і імпортного продовольства, що надходить на внутрішній ринок, шляхом забезпечення жорсткого контролю над технологіями, що використовуються, по всьому продовольчому ланцюжку;

- нарощування і раціонального використання продовольчих ресурсів за рахунок підвищення технологічного рівня агропромислового виробництва і стимулювання впровадження ресурсозберігаючих і екологічно чистих технологій виробництва продукції АПК;

- формування і розвитку великомасштабних спеціалізованих зон виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, ліквідації різного роду бар'єрів і адміністративних обмежень на переміщення сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства всередині країни.

В останні роки досить широке розповсюдження отримала точка зору щодо повної забезпеченості населення країни продовольством, що, як правило, базується на наявності в сфері ринку харчових продуктів та їх фізичної доступності. Однак, її варто розглядати як свого роду певний суб'єктивний стереотип, зведений до догми благополуччя. Вона не тільки не відповідає науковим підходам щодо задоволення потреби населення в повноцінному і відносно дешевому продовольстві, але і формує ілюзію реальної відсутності продовольчої проблеми в країні, чому сприяє і недостатнє опрацювання теоретичних і методологічних аспектів

продовольчого забезпечення, його оцінки на основі використання системи взаємозалежних показників.

Незважаючи на кращу наповненість агропродовольчого ринку в порівнянні з дореформеним періодом, населення країни почало харчуватися гірше, навіть із врахуванням великомасштабного імпорту продовольства. Споживання м'яса і м'ясопродуктів на рівні, нижчому за рекомендовані норми, відзначене у 70% домашніх господарств, овочів, молока і молочних продуктів, риби – у всіх групах, фруктів і ягід – у 80%. Хоча при цьому калорійність спожитих продуктів харчування домашніх господарств у сільській місцевості є вищою, ніж господарств у міській місцевості, якісний склад харчування в перших як і раніше залишається гіршим.

У роки ринкових перетворень падіння доходів населення в поєднанні зі скороченням майже на одну чверть виробництва сільськогосподарської продукції призвело до зниження купівельної спроможності населення, стало причиною значного якісного погіршення його харчування, зменшення майже на одну п'яту сумарної енергетичної цінності харчового раціону (табл. 5.1) при зростанні видатків населення на харчування в структурі його грошових доходів, частка яких в 1,5-3 рази перевищує рівень економічно розвинених країн.

Таблиця 5.1

Середнє споживання харчових речовин на душу населення в Україні, г/добу

Види речовин	Раціональна норма	1990 р.	1991-1995 рр.	1996-2000 рр.	2001-2005 рр.	2006-2010 рр.
Білки	90	<u>84</u> 93,3	<u>73</u> 81,1	<u>64</u> 71,1	<u>68</u> 75,6	<u>72</u> 80,0
Жири	105	<u>106</u> 101,0	<u>81</u> 77,1	<u>72</u> 68,6	<u>84</u> 80,0	<u>97</u> 92,4
Вуглеводи	385	<u>431</u> 111,9	<u>364</u> 94,5	<u>359</u> 93,2	<u>367</u> 95,4	<u>343</u> 89,1
Енергетична цінність, ккал/добу	2950	<u>3040</u> 103,1	<u>2489</u> 84,4	<u>2356</u> 79,9	<u>2510</u> 85,1	<u>2556</u> 98,7

Примітка: у знаменнику - у відсотках до раціональної норми

З ростом купівельної спроможності залежність продовольчих товарів від неї зменшується, у той час, як видатки на непродовольчі товари зі зростаючим ступенем залежать від купівельних фондів родини. Цей наслідок виникає через те, що продуктовий кошик, в остаточному підсумку, має межу споживання, хоча і діапазон видатків на продовольчі товари в різних груп різний.

Для вивчення залежності попиту населення на продовольчі товари, включаючи тютюнові вироби і алкогольні напої, від демографічних факторів, нами була побудована множинна кореляційно-регресійну модель, що містить наступні фактори:

- середньомісячні купівельні фонди в розрахунку на одного члена родини (x_1);
- середньомісячні видатки на утримання підсобного господарства в розрахунку на одного члена родини (x_2);
- частка кількості дітей віком до 10 років у загальній кількості членів родини (x_3);
- видатки на алкогольні напої і тютюнові вироби (x_4).

У якості залежної змінної були взяті середньомісячні видатки на продукти харчування в розрахунку на одного члена родини (y).

Отримане рівняння множинної регресії має наступний вигляд:

$$y = 0,2226x_1 + 0,661 x_2 - 0,606 x_3 + 0,976 x_4 + 2,384 \quad (5.1)$$

З рівняння видно, що величина середньомісячних видатків на продукти харчування в розрахунку на одного члена родини:

- у середньому по сукупності зростає на 223 грн. при збільшенні купівельних фондів на 1 тис. грн.;
- збільшується в середньому на 661 грн. при зростанні видатків на утримання підсобного господарства на 1 тис. грн.;
- зменшується в середньому на 606 грн. при збільшенні частки кількості дітей віком до 10 років у загальній кількості членів родини на 1%;

- збільшується на 976 грн. при зростанні витрат на алкогольні напої і тютюнові вироби на 1 тис. грн.

Генеральний коефіцієнт кореляції для даної багатофакторної моделі має наступне значення: $R=0,83$.

Щільність зв'язку кожного з факторів з результативною ознакою визначили через наступні коефіцієнти кореляції:

$$r_{yx_1} = 0,645; r_{yx_2} = 0,228; r_{yx_3} = 0,001; r_{yx_4} = 0,461.$$

На підставі аналізу вищенаведених результатів розрахунків, доцільно зробити висновок про те, що істотний вплив на результуючу ознаку y (витатки на продукти харчування в розрахунку на одного члена родини) чинить лише один з розглянутих факторів - це x_1 (середньомісячні купівельні фонди в розрахунку на одного члена родини). Середньої тісноти зв'язок виявився між y і x_4 (витатки на алкогольні напої і тютюнові вироби). Інші відібрані фактори впливають на результуючу ознаку (витатки на продукти харчування).

Для прогнозування купівельної поведінки споживачів економістами використовується показник еластичності попиту. Розрахувавши коефіцієнти еластичності (табл. 5.2), ми одержали чисельні характеристики цінової еластичності попиту окремих продуктів харчування.

Наведені в табл. 5.2 дані свідчать про те, що попит на продукти щоденного споживання (молоко, хліб, чай, рослинне масло) нееластичний, тобто процентна зміна обсягу попиту на дані товари є меншою, ніж процентна зміна ціни. Попит на продукти, придбання яких вимагає значних витрат, таких як ковбаса, шоколад, спиртні напої більш еластичний. Іншими словами, зміна ціни в цьому випадку призведе до більшої кількісної зміни величини попиту.

Реакція споживачів на зміну рівня цін на товари цікавить виробника з погляду виторгу, що за інших рівних умов забезпечує ріст ефективності виробництва і одержання прибутку. Зниження цін на варену ковбасу, сосиски, шоколад, печиво, горілку, вино спричинить збільшення попиту на ці

товари і у результаті зросте виторг торговельного підприємства. У той же час, підвищення цін на хліб, молоко, кефір, чай, олію, яблука також приведе до збільшення виторгу від продажу даних товарів, тому що попит на них залишиться незмінним.

Таблиця 5.2

Еластичність попиту продуктів харчування за ціною, %

Найменування продукту	Рівняння регресії	Цінова еластичність
Яловичина	$y = -0,007x^2 + 4,115x - 189,66$	0,57
Свіжа риба	$y = -0,001x^2 + 1,295x - 30,787$	0,83
Молоко	$y = -0,03x^2 + 3,84x + 42,75$	0,43
Кефір	$y = -0,022x^2 + 4,31x - 71,98$	0,72
Хліб білий	$y = -0,006x^2 + 3,18x + 132,56$	0,4
Яблука	$y = -0,001x^2 + 0,89x + 58,42$	0,59
Чай	$y = -0,0002x^2 + 0,29x + 59,99$	0,41
Олія	$y = -0,001x^2 + 0,69x + 33,09$	0,45
Варена ковбаса	$y = 0,0014x^2 + 0,12x + 20,88$	1,36
Сосиски	$y = 0,017x^2 - 0,34x + 1387,8$	1,38
Шоколад	$y = 0,003x^2 - 0,22x + 227,33$	1,42
Пряники	$y = 0,0198x^2 - 0,8x + 70,89$	1,38
Печиво	$y = 0,006x^2 - 0,436x + 46,067$	1,29
Горілка	$y = -0,009x^2 + 4,19x - 321,25$	1,56
Вино	$y = 0,0014x^2 - 0,403x + 104,32$	1,31
Шампанське	$y = 0,0001x^2 + 0,32x + 7,84$	0,95

Вивчення еластичності попиту на окремі товари і у цілому ринкового попиту дозволяє прогнозувати зміни ринку в результаті проведення тієї чи іншої цінової політики.

Незважаючи на зростання виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, його темпи в останні роки залишаються нижчими темпів збільшення імпорту продовольчих товарів, що перевищує граничну величину продовольчої безпеки на 10-15%, при якій імпорт продовольства є не доповненням внутрішнього агропромислового виробництва, а, призводить до звуження можливостей його розвитку і потенційно – до спаду виробництва. Особливо небезпечною складається ситуація із забезпеченням великих міст, промислових центрів і окремих регіонів, які на 50-70% залежать від імпортних поставок продовольства. Погіршує стан зростаюча заміна поставок продовольства із країн СНД на

його імпорт із країн далекого зарубіжжя, що забезпечують масову державну підтримку свого експорту продовольства.

При гранично допустимій нижній фізіологічній нормі споживання білка тваринного походження 32 г на добу в бідних родинах його споживання становить 26,7 г, у тому числі в місті – 28,1 г, на селі – 22,6 г (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Склад харчових речовин і енергетична цінність спожитих харчових продуктів в 10-% групі населення України з найменшими наявними ресурсами (на 1 члена домогосподарства в середньому за добу), г

	2009 р.			2010 р.		
	все населення	місто	сіло	все населення	місто	сіло
Білки	50,3	51,0	48,5	51,1	51,4	50,3
у тому числі в продуктах тваринного походження	25,4	27,1	21,0	26,7	28,1	22,6
Жири	66,2	68,6	59,5	66,2	67,8	61,6
у тому числі в продуктах тваринного походження	36,1	38,0	30,8	36,4	38,0	32,1
Вуглеводи	273,4	267,0	290,8	268,0	257,8	296,2
у тому числі в продуктах тваринного походження	8,9	9,0	8,5	9,0	9,2	8,6
Енергетична цінність, ккал	1897,3	1896,7	1898,9	1878,6	1854,0	1946,9
у тому числі в продуктах тваринного походження	464,0	488,7	396,8	472,6	493,0	415,9

Забезпечення населення продовольством є пріоритетним завданням держави. Його вирішення залежить від ряду факторів, до основних з яких належать економічна міць держави, її авторитет на світовій арені і конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, що постачаються на світовий ринок. Ці умови визначають один із двох шляхів забезпечення продовольством держави:

- активна участь у міжнародному поділі праці, світовому агропродовольчому ринку та імпорт відсутніх більш конкурентоспроможних видів продукції;

- орієнтація на максимальне самозабезпечення продовольством, підтримку вітчизняного агропромислового виробництва і захист внутрішнього агропродовольчого ринку від зовнішньої експансії.

Для більш повного забезпечення країни продовольством необхідні взаємоузгодженість, визначеність і передбачуваність параметрів бюджетної підтримки сільського господарства, обсягів надходження вітчизняної товарної продукції на ринок і наявності соціальних стандартів. Це поетапний процес, розвиток якого складається з балансу наступних складових:

- росту платоспроможності населення, рівня споживання продовольства і покращення структури харчування в напрямку збільшення харчових продуктів тваринного походження, а також овочів і фруктів;

- приросту обсягів внутрішнього споживання і виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства в країні;

- обсягів імпорту і експорту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства.

Таким чином, приріст внутрішнього споживання продовольства повинен відбуватись через приріст виробництва вітчизняної продукції і адекватне зниження її ввезення шляхом імпортозаміщення. Для тих видів продукції АПК, зростання виробництва яких буде випереджати ріст внутрішнього споживання, варто створювати пільгові умови для експорту. До таких умов можна віднести забезпечення державних гарантій по кредитних лініях, надання субсидій на створення фонду страхування ризиків учасників ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, зниження транспортних тарифів для перевезення експортних вантажів, особливо віддалених від кордону регіонів та ін. При цьому кошти від експорту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства повинні надходити на інвестування відповідних галузей сільського господарства.

Що стосується стратегії розвитку вітчизняного АПК як основи забезпечення країни продовольством, то з урахуванням сформованого в ньому стану і світових тенденцій доцільно прогнозувати три її варіанти: наздоганяюча, стабілізаційна і проривна. Перші дві стратегії прирікають аграрний сектор країни на деградацію і подальше посилення залежності від зовнішнього агропродовольчого ринку. Лише остання стратегія веде до його

відновлення, повернення на гідне місце в економіці країни і заняття конкурентоспроможної ніші на світовому агропродовольчому ринку. Цей прорив повинен ґрунтуватися на максимальному використанні досягнень науково-технічного прогресу для відновлення і розвитку аграрного сектора економіки, додання йому інноваційного характеру, оскільки, за експертними оцінками, науково-технічний прогрес забезпечує від 60 до 90% економічного росту.

З огляду на ситуацію у світовому аграрному секторі, вітчизняна інноваційна політика повинна бути спрямована: в сфері рослинництва – на вдосконалення методів селекції, створення нових сортів сільськогосподарських культур, освоєння науково обґрунтованих систем землеробства і насінництва; в сфері тваринництва – на покращення селекційно-генетичного потенціалу тварин і птиці, індустріалізацію виробництва, механізацію і автоматизацію виробничих процесів; у сфері механізації, електрифікації і автоматизації агропромислового виробництва – на перехід від поступової модернізації конструкцій сільськогосподарських машин до створення принципово нової сільськогосподарської техніки; у переробних галузях – на забезпечення населення країни повноцінними харчовими продуктами у відповідності до структури, що диференційована за регіонами з врахуванням природних і економічних умов, демографічних особливостей, виду трудової діяльності, віку та інших внутрішніх і зовнішніх факторів.

Основними напрямками інноваційної політики в сфері здорового харчування є: поліпшення структури харчування населення, підвищення вітамінної забезпеченості продовольства, додання харчовим продуктам лікувально-профілактичних властивостей, розвиток індустрії дитячого харчування, забезпечення безпеки продовольчої сировини і готових харчових продуктів. Дані напрями необхідно реалізувати через:

- інтенсифікацію підгалузей сільського господарства та інших способів виробництва білкової сировини тваринного і рослинного походження як головного шляху збільшення вітчизняних ресурсів харчового білка;

- створення сучасних і прогресивних технологій одержання, переробки і зберігання безпечної для використання в харчових продуктах білкоутримуючої сировини;

- створення наукових основ розробки високоякісних продуктів харчування для всіх категорій дітей і новітніх методик виявлення шкідливих речовин як у сировині, так і в готових харчових продуктах.

Реалізація напрямків інноваційної політики повинна здійснюватися через організаційно-економічний механізм, що включає в себе створення чіткої організаційно-керованої інноваційної системи, вибір пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних досліджень, систему науково-технічного прогнозування, розробку і прийняття програм, фінансування НДДКР і використання їх результатів у виробництві.

Варто враховувати, що обмеженість національних інвестиційних ресурсів визначає необхідність виділення пріоритетних підгалузей і сфер виробництва усередині самого сільського господарства і агропромислового виробництва. Вони повинні бути позначені законодавчо і саме на їх розвитку необхідно сконцентрувати фінансові і матеріальні ресурси, їм варто створювати пільговий режим функціонування. При цьому забезпечення країни продовольством повинне передбачати:

- соціальну спрямованість у вирішенні питань забезпечення населення харчовими продуктами вітчизняного виробництва, підтримку і постійне підвищення рівня його життя;

- державне регулювання зростання агропромислового виробництва як найважливішої умови стабілізації і розвитку вітчизняного продовольчого комплексу;

- експортну й імпортну політику, що ґрунтується на пріоритеті вітчизняних товаровиробників і споживачів, забезпечення вигідного для країни міжнародного поділу праці в АПК;

- формування державних продовольчих резервів та інших фондів продовольства для надійного забезпечення населення харчовими продуктами в надзвичайних ситуаціях;

- створення фондів продовольчої допомоги для забезпечення харчовими продуктами малозабезпечених верств населення;

- підвищення ефективності аграрного сектора економіки на основі розробки і вживання заходів щодо вдосконалення організації виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу з метою надійного забезпечення населення країни продовольством за рахунок мобілізації можливостей вітчизняного агропромислового виробництва.

У перспективі метою розвитку вітчизняного АПК є формування ефективного і стійкого агропромислового виробництва, що забезпечує насичення ринку доступним для населення якісним продовольством, а промисловість – сільськогосподарською сировиною. Його функціонування повинне базуватися на постійно оновлюваних технологіях і техніці, екологізації виробництва, ефективних інституціональних перетвореннях. У цьому випадку він зможе виходити на світовий ринок з конкурентоспроможною сільськогосподарською продукцією, сировиною і продовольством. У першу чергу, це стосується розвитку зернового господарства, виходячи з його пріоритетного становища в АПК, що визначається стратегічною роллю зерна в задоволенні продовольчих потреб країни.

У розвитку зернового господарства країни буде потрібна його територіально-галузева перебудова, адекватна умовам попиту на внутрішньому і зовнішньому зернових ринках. Для цього необхідно привести структуру посівної площі зернових культур у відповідність із потребами країни. У перспективі можливе розширення посівної площі зернових

культур, збільшення посівних площ жита, гречки, рису, проса, кукурудзи, зернобобових при скороченні посівів ячменю, пшениці, але при розширенні посівів твердих, сильних і цінних її сортів. Посіви твердої пшениці необхідно розширити до рівня кінця 80-х років ХХ століття. Прогнозований рівень виробництва зерна, відповідно до розрахункових балансів, передбачає стабільні обсяги споживання продовольчого зерна, його надходження на промислову переробку і насіння, зі збалансованим за обсягом імпортом кукурудзи, експортом якісної пшениці, ячменя і жита, повне задоволення потреби тваринництва в концентрованих кормах. Однак, як показали дослідження, ситуація, що склалася в зерновому господарстві і на ринку зерна, свідчить про те, що Україні необхідна національна зернова політика. Її основними цілями повинні бути: підвищення конкурентоспроможного і стійкого зернового виробництва; надійне хлібофуражне забезпечення країни; створення необхідних умов для експорту зерна, формування розвиненого зернового ринку і фінансової стабільності господарств, що вирощують зерно.

Розвиток цукробурякового виробництва, захист внутрішнього ринку цукру від надмірного імпорту тростинного цукру-сирцю і білого цукру безпосередньо пов'язані з забезпеченням країни продовольством. При досягненні стійкої і достатньої для розширеного відтворення прибутковості від реалізації цукрового буряка темпи приросту врожайності стануть випереджати темпи нарощування посівних площ.

При обмежених можливостях розширення посівних площ олійних культур, пов'язаних як з розмірами придатних для їх оброблення природних зон України, так і їх місцем у сівозміні, нарощування виробництва олійних культур повинне забезпечуватися переважно за рахунок підвищення врожайності.

З урахуванням пріоритетного значення економічних зв'язків із країнами СНД із них в Україну варто ввозити основну частину бавовняного і деяких інших видів олій, а з країн далекого зарубіжжя – маслинову, пальмову й інші олії і їх фракції.

У перспективі збережеться стабільний розмір посівів картоплі в сільськогосподарських організаціях, що обумовлюється порівняно високою її рентабельністю. В особистих підсобних господарствах населення можливе подальше скорочення площ, зайнятих картоплею, внаслідок високої трудомісткості і низької ефективності її вирощування в цій категорії господарств у порівнянні з високотоварним виробництвом у спеціалізованих підприємствах, де є можливості для інтенсифікації картоплярства. Передбачуване збільшення виробництва картоплі в основному пов'язане з розвитком сфери його переробки, поступовим витісненням імпортного крохмалю і крохмалопродуктів, що використовуються у багатьох галузях економіки, продукцією, що виготовляється з традиційної вітчизняної сировини.

Для більш повного задоволення потреб населення в овочах необхідна значна перебудова овочівництва в окремих регіонах. Регіони країни повинні розвивати виробництво багатьох видів овочів до повного задоволення своїх потреб на основі підвищення рівня організації галузі.

При визначенні валового виробництва овочів за основу може бути прийнята потреба населення регіонів у продукції у свіжому і переробленому вигляді з урахуванням випереджального росту її споживання в тих регіонах країни, де показник в розрахунку на душу населення значно нижче середнього рівня.

Розвиток тваринництва варто здійснювати, насамперед, у напрямку збільшення продуктивності тварин і зниження витрат на виробництво і реалізацію молока і яловичини, що вимагатиме вдосконалення племінної справи, кормової і матеріально-технічної бази галузі. При цьому, одним з основних напрямів підвищення продуктивності великої рогатої худоби є покращення породного складу стада. Для цього необхідно: прискорення темпів селекційної роботи; збільшення мережі племінних господарств з метою створення умов для масового розмноження поголів'я нових типів худоби і задоволення потреби в них тваринницьких господарств; здійснення

заходів щодо обліку якості тварин у господарствах, підвищення жирності й білковості молока.

У виробництві яловичини передбачається використовувати можливості як молочного, так і спеціалізованого м'ясного тваринництва: збільшити вихід і підвищити збережність і якість одержуваного молодняку; інтенсифікувати вирощування молодих і відгодівлю дорослих тварин з доведенням живої маси молодняку при знятті з відгодівлі до 400-450 кг і більше, дорослих тварин до – 600 кг; розширити використання при відгодівлі бичків помісних порід; відновити в традиційних районах м'ясного скотарства великі спеціалізовані господарства, стимулювати створення в інших районах м'ясних ферм, а також сприяти розведенню худоби м'ясного напрямку у фермерських господарствах; здійснити заходи щодо збільшення мережі племрепродукторів м'ясних порід з використанням вітчизняного і світового генофонду.

Виробництво молока повинне розвиватися насамперед у районах з високою щільністю населення: біля великих міст, промислових центрів, курортних зон. До найбільш великих зон з високоінтенсивним молочним скотарством варто віднести Центральний і Причорноморський регіони.

Галузь свинарства відіграє важливу роль у формуванні м'ясного балансу країни. Збільшенню в ньому питомої ваги свинини сприяють такі біологічні властивості свиней, як багатоплідність, скоростиглість, висока віддача кормів, короткий період поросності, високий вихід м'яса при забої. В розрахунку на одну свиноматку протягом року можна одержати понад 2,5 т м'яса. Витрата кормів на 1 ц приросту живої маси становить 4-5 ц корм. од., що є значно нижчою від аналогічних показників за іншими видами тварин.

Галузь птахівництва має значний потенціал для свого розвитку: достатня наявність виробничих приміщень, необхідне поголів'я високопродуктивної племінної птиці яєчного і м'ясного напрямів, кваліфіковані кадри.

У відповідності до стратегічних завдань, частка українських продовольчих товарів у роздрібній торгівлі продовольчими товарами в 2015 р. повинна скласти 70%. Ріст обсягів виробництва м'яса і молока дозволить збільшити питому вагу вітчизняного виробництва у формуванні ресурсів м'яса до 69,6%, молока - 81,1%. Частка цукру, виробленого із цукрового буряка, у загальному обсязі виробництва цукру-піску досягне 67,0%.

В 2015 р. збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в умовах інноваційного варіанта розвитку АПК дозволить із врахуванням допустимої частки імпорту підвищити споживання основних харчових продуктів на душу населення до норм, близьких до граничних значень, передбачених завданнями забезпечення продовольчої безпеки України і рекомендованими нормами. При цьому основою поліпшення харчування населення повинно стати зростання його реальних доходів при випереджальному збільшенні соціальних виплат і системи державних гарантій продовольчого забезпечення категорій населення з низькими доходами.

Ефективне функціонування агропромислового комплексу України неможливе без подолання протиріч, що склалися в інституціональній системі країни. У зв'язку з цим, одним із пріоритетних напрямків сучасної економічної політики повинна стати трансформація інституціональної системи агропромислового комплексу з метою підвищення економічної стабільності і стабільності підприємств всіх ланок АПК країни, нівелювання соціальних проблем села, забезпечення конкурентоспроможності продукції комплексу на світовому ринку. Варто враховувати, що інституціональна трансформація є складною еволюцією різних інститутів, як формальних, так і неформальних – традицій, звичаїв, моралі, релігії та ін. При цьому, реформування існуючих інститутів ускладнено багатьма причинами: численні експерименти в період командно-адміністративної системи і у період перебудови призвели до відсутності довіри у населення до дій держави; складний і суперечливий процес реформування економіки, коли

введення формальних правил вступало в конфлікт із наявними неформальними, що у свою чергу призвело до кризи ідеологічних поглядів населення; одночасне функціонування неринкових елементів інституціональної системи – спадщини планової економіки і нових, імпортованих, адекватних ринковим, відносин, що призвело до дискредитації останніх і прийняття ними деструктивних форм.

Незважаючи на всі складності трансформаційного періоду, ринкові інститути створені і функціонують. На сьогодні перед Урядом і бізнес-класом АПК країни постає завдання підвищити результативність інституціональної системи комплексу, що дозволить створити умови для економічного росту і підйому добробуту суспільства. З огляду на прорахунки імпортування інститутів, з метою ефективною трансформації інституціональної системи необхідно чітко визначити сутність, структуру інституціонального середовища агропромислового комплексу країни, визначити результативність наявних інститутів, а також напрями інституціональних перетворень.

Інститутами в АПК може виступати система певних організацій (починаючи від виробництва сільськогосподарської продукції, закінчуючи її реалізацією, включаючи організації супутніх виробництв і сфер діяльності, а також державної підтримки), формальних і неформальних правил поведінки економічних суб'єктів в аграрній сфері, а також механізми контролю за дотриманням організаціями цих правил (рис. 5.1). А сукупність взаємозалежних макро-, мікро- і мініінститутів (формальних і неформальних) у їх єдності і цілісності утворюють інституціональну систему АПК, представлену на рис. 5.2.

Інституціональне середовище піддається змінам і залежно від того, яким чином відбуваються ці зміни, як індивідууми, організації і держава реагують на них, наскільки швидко неформальні інститути «підлаштовуються» під введені формальні, залежить, в кінцевому підсумку, ефективність суспільного виробництва.

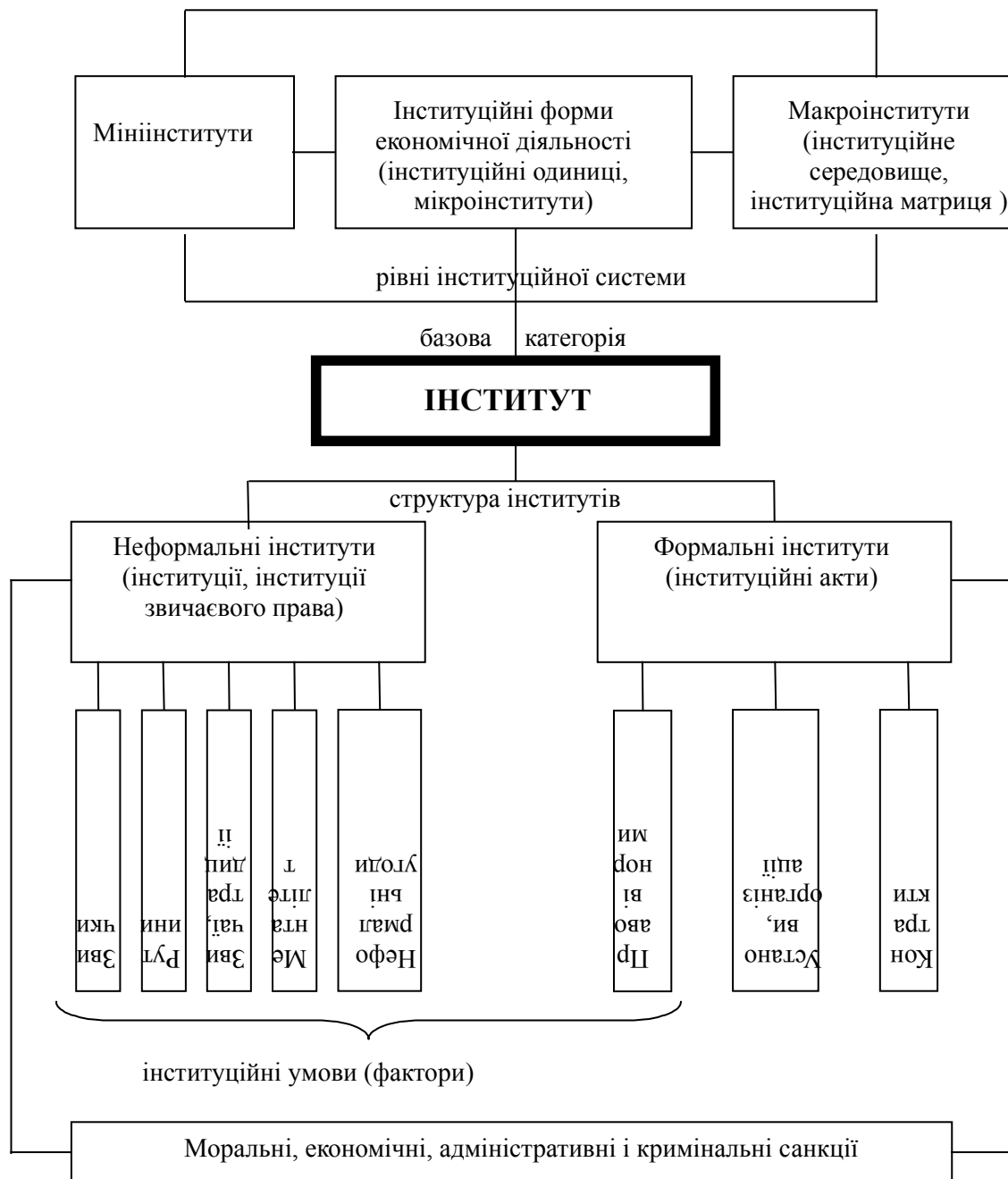

Рис. 5.1. Співвідношення економічних категорій інституціонального аналізу

Роль інститутів полягає у нівелюванні невизначеності шляхом встановлення стабільної (хоча і не завжди ефективної) структури взаємодії між економічними агентами. При цьому формальні і неформальні інститути повинні доповнювати один одного, як обмежуючи, так і стимулюючи дії індивідумів.

Рис. 5.2. Інституціональна система АПК

Слід відзначити, що в аграрному секторі регіональної економіки інституціональна система має ряд особливостей, а саме:

- залежність від логіки попереднього розвитку, яка проявилась через послідовність нереалізованих до кінця реформ, оскільки інститути, що формувалися, вступали в протиріччя із цінностями, нормами, способом життя селян;

- висока інерційність як невідповідність швидкості зміни характеристик економічних інститутів аграрного сектора змінам різних сфер економічної системи;

- активна роль держави в трансформації системи інститутів аграрного сектора, обумовлена його особливими рисами і значимістю у відтворювальній системі.

Проведені економічні реформи не враховували характер діючих інститутів і особливості інституціональної системи розглянутого сектора. Це породило низку протиріч в інституціональній системі, зокрема:

- між інститутами державного впливу, що залишилися, і ринковими інститутами;
- між інститутами ринку і структурою виробництва, що склалася за роки планової економіки;
- між формальними і неформальними інститутами;
- між старими інститутами, що продовжують функціонувати сьогодні, і новими, що запозичені з практики інституціонального регулювання закордонних країн;
- між відносинами власності на землю і загальною нерозв'язаністю законодавчої системи землекористування;
- між промисловими і аграрними економічними інтересами в АПК;
- між матеріально-технічними ресурсами і технологічним обсягом аграрних робіт;
- між темпами розвитку фермерства і недостатнім для цього фінансовим забезпеченням;
- між обсягом і вартістю товарно-грошових угод і грошових ресурсів підприємств і організацій;
- між господарською ініціативою виробника і бюрократичним централізмом влади.

Для подолання наслідків протиріч в інституціональній системі, варто стабілізувати економічне середовище за рахунок чіткої специфікації прав власності і використовувати стратегію побудови проміжних інститутів, при цьому поєднуючи переваги «вирощування» і можливість регулювання темпів інституціональних перетворень.

Одна з актуальних проблем – структура інституціональної системи на мікрорівні. З можливих варіантів інституціональних перетворень, таких як домінування дрібного приватного господарства і обмеження кількості

приватних великих і середніх підприємств або домінування приватного великого і середнього виробництва в поєднанні з дрібним приватним, найбільш раціональним ми вважаємо той, котрий розрахований на середнє і велике виробництво переважно кооперативного типу в поєднанні з дрібним приватним господарством.

Якщо говорити про ефективність конкретних організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, то вважаємо, що форма виробничого сільськогосподарського кооперативу пріоритетна для сільгосппідприємств, де особистісний фактор більш важливий, ніж вкладений капітал, а його легко порівняти з отриманими результатами. Організаційно-правова форма акціонерного товариства найбільш придатна для великих сільгосппідприємств промислового типу, у яких складно ув'язати трудовий внесок окремого працівника з результатами діяльності цеху або підприємства в цілому. Для такого господарюючого суб'єкта характерна висока фондомісткість виробництва, а капітал є основним фактором виробництва. Державний статус необхідно затвердити для племінних, насінницьких та інших сільгосппідприємств, що забезпечують науково-технічний прогрес в аграрній сфері.

Пріоритетним є необхідність розвитку в регіонах середнього і великого сільськогосподарського виробництва. Помилковість акценту на індивідуальний фермерський сектор як панацею підтверджується і українською практикою.

З метою підвищення конкурентоспроможності, більш ефективного використання виробничого потенціалу фермерські господарства змушені будуть укрупнюватися, активніше повинні будуть створюватися асоціації фермерських господарств, здійснюватиметься кооперація їх з галузевими кооперативами та інтегрованими формуваннями, які стають все більш привабливою і стійкою формою протистояння несприятливому економічному середовищу.

У найближчій перспективі основними виробниками тваринницької продукції залишаться господарства населення; рослинницької – сільськогосподарські підприємства: виробничі кооперативи, господарські товариства, а також фермерські господарства; у переробних галузях - переважно сільськогосподарські підприємства.

Визначаючи місце тієї чи іншої господарської форми в аграрній економіці, ми дійшли висновку щодо необхідності їх симбіозу, а не протиставлення. Провідною стороною симбіозу, безумовно, є великі підприємства, що допомагають послугами і ресурсами, причому в основному безкоштовно, або за заниженими цінами. При цьому господарства населення сприяють збереженню і відтворенню робочої сили в умовах часто неповної оплати праці, її затримок тощо. Не менш важливою є взаємодія між самими фермерами. Кращі результати одержують фермери, які об'єднуються в споживчі кооперативи.

Зв'язок між інститутами АПК і його ефективністю виражається трансакційними витратами. Трансакції в АПК носять спеціальний, невизначений, взаємозалежний характер, що визначає високий рівень трансакційних витрат і, в той же час, угоди в АПК мають систематичний характер та легко обліковуються, що дозволяє дещо знизити рівень трансакційних витрат. Для початку діяльності в сфері АПК необхідно понести певні трансформаційні витрати, як постійні, так і змінні. Спрощено вони будуть включати: витрати на реєстрацію підприємства, одержання і оплату кредиту, оренду земельної ділянки і приміщень для зберігання продукції, найм працівників, закупівлю устаткування і транспортних засобів, насіння, добрив, худоби, кормів, проведення ветеринарно-санітарних і фітосанітарних наукових пошуків, підготовку необхідних кадрів тощо. Однак, крім трансформаційних витрат є трансакційні витрати, що тісно пов'язані, переплетені у випадку, коли один вид витрат автоматично виходить з іншого, і знизити які досить непросто (витрати пошуку інформації, витрати ведення переговорів і укладання контракту, витрати

обліку, витрати опортуністичної поведінки, витрати специфікації і захисту прав власності, витрати колективного прийняття рішень, витрати захисту від третіх осіб тощо).

Аналіз результативності трансформації інститутів доцільно представити у вигляді моделі:

$$P_t = (T_r C_1 - T_r C_2) + (T C_1 - T C_2) + T B + T T, \quad (5.2)$$

де P_t – результативність трансформації інститутів;

$T_r C_1$ – рівень трансакційних витрат до трансформації;

$T_r C_2$ – рівень трансакційних витрат після трансформації;

$T C_1$ – рівень трансформаційних витрат до трансформації;

$T C_2$ – рівень трансформаційних витрат після трансформації;

$T B$ - додаткові вигоди від функціонування трансформованого інституту;

$T T$ - загальний рівень довіри в суспільстві і рівень правової і цивільної культури.

Чим вищим є показник P_t , тим, відповідно, вищою є якість самих інститутів і процесу трансформації (при необхідності). Зниження трансакційних витрат у процесі трансформації можливе за рахунок виключення додаткових неформальних виплат, скорочення строків реєстрації, ліцензування діяльності, одержання необхідних фінансових ресурсів, а також винесення судових рішень. Трансформаційні витрати скорочуються опосередковано: за рахунок поліпшення якості інститутів, спрощується доступ до інформаційних, матеріальних і фінансових ресурсів, у результаті чого підвищується продуктивність праці і знижуються витрати на одиницю продукції. Окрім того, наприклад, за рахунок трансформації інституту «ринок, конкуренція» - створення умов для реального функціонування товарних бірж, є можливими додаткові суспільні вигоди – одержання більш якісної, різноманітної продукції за більш прийнятними цінами. У результаті зниження рівня корупції, виключення бюрократичних затримок, зміцнення судової і контрактної системи відзначається ріст

деперсоніфікованого обміну, підвищується рівень довіри в суспільстві, а також рівень правової і цивільної культури населення. Чим нижчим є початковий показник P_t , тим більшою мірою інститут, що оцінюється, має потребу в трансформації.

Вивчення основних напрямів розвитку аграрного сектора економіки України і сучасного його стану, як результату проведених інституціональних реформ, дозволяє зробити висновок, що необхідно перемістити акцент в інституціональному реформуванні на створення цілісної системи відносин між сільськими товаровиробниками, споживачами сільгосппродукції і інституціональних структур ринку.

В умовах кризової економіки державне регулювання повинне бути посилене. Особливо це стосується регулювання товарної пропозиції з метою підтримки вітчизняного виробника і забезпечення конкурентоспроможності національної продукції. Сучасна система державного регулювання агропромислового комплексу України все ще перебуває в стадії формування. Не сформована адекватна ринку система державного регулювання аграрного сектора. Це проявляється в тому, що недостатньо реалізуються такі найважливіші в умовах становлення і розвитку ринкових відносин напрями державної аграрної політики, як підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників, антимонопольне регулювання, розвиток виробничої і соціальної інфраструктури та ін.; відсутні чіткі, закріплені в законодавстві і єдині для всієї країни правила регулювання продовольчих ринків; відсутні ефективні управлінські механізми реалізації загальнодержавних рішень у регіонах.

Окрім міжгалузевих перетворень однією з специфічних характеристик сучасного господарського процесу в АПК повинні стати просторові інституціональні трансформації, оскільки посилення поляризації рівнів розвитку стає тенденцією зміни регіональної структури агропродовольчої системи України.

З метою вирішення цієї проблеми необхідне створення системи просторового розвитку і територіального планування, що спрямоване на інвестиційну підтримку територіального розвитку. Таким механізмом може бути кластеризація - підтримка «опорних» для розвитку всього АПК регіональних ядер через механізм державних стратегічних програмних інвестицій, з одного боку, і розширення фінансових можливостей для місцевого саморозвитку, з іншого.

Поряд з модернізацією і розвитком традиційних інститутів державної підтримки необхідні пошук і залучення нових інструментів стимулювання розвитку агропродовольчої сфери. Це завдання передбачає, зокрема, наявність «інститутів розвитку», що виконують функцію перерозподілу наявних в економіці ресурсів на користь проектів розвитку.

Унікальним інститутом, що враховує як ефективне просторове розташування, так і міжгалузеві зв'язки, є інститут соціально-приватного партнерства.

Більш конкретно нами пропонується використовувати наступні напрямки:

- розробити заходи щодо створення умов формування ефективного власника на землю. А саме: усунення невизначеності протікання трансакцій на земельному ринку, зниження трансакційних витрат за рахунок створення ефективної системи захисту прав власника, удосконалення системи земельного кадастру, системи об'єктивної економічної оцінки землі, формування інфраструктури земельного ринку (інформаційних бюро, земельних банків, страхових компаній);

- застосовувати інститут гарантованих цін. В умовах ринкової економіки гарантовані ціни можуть стати інструментом, що забезпечує розвиток аграрного сектора, при цьому гарантована ціна повинна не тільки покривати витрати підприємства на виробництво продукції, але й забезпечувати певний рівень нагромадження для здійснення розширеного відтворення;

- сформувати інтегровані структури в АПК із використанням кластерного підходу. Великі корпорації зі своїми дослідницькими центрами, системами виробництва, переробки сировини, реалізації продукції є найефективнішими структурами, оскільки проблеми збуту, зменшення витрат виробництва і збільшення доходів у ланцюжку «виробництво - переробка - реалізація продукції» вирішуються власне господарюючими суб'єктами шляхом створення інтеграційних структур, що беруть участь у формуванні державних замовлень на закупівлю і поставку продукції для державних потреб;

- використовувати систему державних замовлень і державних закупівель продукції аграрного сектора. Варто зробити держзамовлення основою щорічних бізнес-планів кожного сільськогосподарського підприємства;

- сформувати регіональні системи заготівельних організацій, через які повинні вирішуватися питання не лише надійного забезпечення потреб населення регіону в продуктах харчування, але і відносини сільського господарства з переробною промисловістю, торгівлею й іншими галузями;

- для інституціональних змін в АПК необхідно створити багаторівневу систему інфраструктури продовольчого ринку.

5.2. Формування ефективних механізмів забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні

Продовольча самозабезпеченість на макрорівні характеризує продовольчу незалежність держави і визначається як здатність національної економіки покривати внутрішні потреби в продовольстві за рахунок вітчизняного виробництва. Якщо забезпеченість кількісно визначається співвідношенням середнього рівня споживання продовольства на душу населення в країні, регіоні та іншому територіально-локалізованому

утворенні за фізіологічно необхідними нормами і асортиментом продуктів харчування для нормальної життєдіяльності населення, то самозабезпеченість характеризує більш глибокий рівень економічних відносин – виробничий. Високий аграрний потенціал країни і регіонів дозволяє поставити як середньострокове завдання досягнення повної самозабезпеченості основними (стратегічними) продуктами харчування (зерно, м'ясо-молочна продукція, овочі і т.д.) при імпорті (з урахуванням міжнародної спеціалізації і економічної доцільності) лише окремих видів сільгосппродукції, і розвитку, при цьому, продовольчого експорту конкурентоспроможної вітчизняної сільгосппродукції, насамперед, зерна.

Ринкова трансформація економіки України супроводжується посиленням негативних тенденцій у виробництві продовольства, скороченням міжрегіонального обміну і розширенням агресивного продовольчого імпорту, що знижують ступінь продовольчої безпеки в країні. Посилення конкурентних переваг вітчизняного продовольчого комплексу створює умови для підвищення ступеня самозабезпеченості продовольством. Це ставить завдання пошуку ефективних методів регулювання експортних потоків продовольства. Досягнення продовольчої самозабезпеченості країни неможливе без структурної перебудови агропромислового комплексу і формування цивілізованого агропродовольчого ринку.

При розробці концептуальних підходів до аграрної політики України необхідно враховувати, що сільське господарство є однією зі структурно визначальних галузей національної економіки.

Проблема недостачі якісних вітчизняних продуктів харчування, яка гостро постала після лібералізації цін, насамперед на продовольство, була швидко вирішена агресивним імпортом продовольства, що складав більше половини продовольства, що споживається населенням країни, а в м. Києві – до 60%. У ході проведених реформ ситуація в агросфері значно покращилася, однак багато інституціональних перетворень так і залишилися

незавершеними, що обумовлено низкою соціальних і політичних обмежень, що сприяють новому істотному росту імпорту, у тому числі і продовольчого.

Зворотний ефект імпортоорієнтованої продовольчої політики на вітчизняних сільгосптоваровиробників, які залишилися один на один з ринком, втратили конкурентну перевагу масової державної підтримки в плановій економіці, негативно проявився в руйнуванні вітчизняного тваринництва, птахівництва, зниженні в цілому виробництва сільськогосподарської продукції. Внаслідок становлення в країні ринкової економіки з її орієнтацією на підвищення ступеня відкритості загострилося питання щодо підтримки державою продовольчої безпеки країни, основним важелем якої виступає самозабезпеченість продовольством.

Сьогодні стає все більше очевидним, що вирішення проблем, які нагромадилися в сільському господарстві, методами лібералізації агропродовольчих ринків без докорінних структурних перетворень у напрямі досягнення продовольчої самозабезпеченості не дозволяє підвищити рівень продовольчої безпеки країни.

Очевидно, що вирішення проблеми продовольчої безпеки починається на мезорівні національної економіки, де вона виявляється у рівні забезпеченості населення регіону продовольством. Внаслідок цього виникає необхідність реалізації принципів системного підходу до розробки механізму забезпечення продовольчої безпеки на основі підтримки самозабезпеченості країни продовольством і забезпеченості населення її регіонів. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває теоретичне осмислення здійсненої трансформації аграрної сфери і пошук найбільш досконалих організаційно-економічних механізмів, що дозволяють оперативно реагувати на зміни внутрішніх і зовнішніх соціально-економічних умов. Налагоджена система моніторингу відіграє важливу роль у регулюванні і управлінні продовольчою безпекою.

Як ми вже вказували, продовольча безпека регіону – це стан економіки регіону, забезпечений ресурсним, фінансовим, науково-дослідним,

технологічним, виробничим і кадровим потенціалом галузей агропромислового комплексу, харчової промисловості і торгівлі, які пов'язані із продовольчим забезпеченням населення, що гарантує поза залежністю від внутрішніх і зовнішніх загроз доступність для всього населення регіону продуктів харчування в обсязі, якості і асортименті, достатніх для успішного розвитку кожної людини у звичайних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я і працездатності в надзвичайних ситуаціях. Важливими умовами продовольчого забезпечення населення є:

- фізична доступність продовольства;
- економічна доступність продуктів харчування;
- якість харчування і безпека продовольства для споживачів.

Продовольче забезпечення населення регіону повинне базуватися на принципах раціонального територіального поділу праці в сфері агропромислового виробництва і участі в міжрегіональному продуктообміні, оптимального поєднання у формуванні продовольчих ресурсів місцевого виробництва і зовнішніх поставок, недопущення яких-небудь міжрегіональних бар'єрів у торгівлі продовольством.

Система продовольчого забезпечення населення регіону (продовольча система) – це складна система, до складу якої входять наступні підсистеми: організаційна; ресурсна; виробничо-технологічна; економічної доступності продовольства; споживання; товаропровідна інфраструктура; фінансового, інформаційного, матеріально-технічного і технологічного забезпечення; формування продовольчого резерву. Зв'язки між елементами визначають сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних соціально-економічних процесів, що охоплює всі стадії відтворення, формування, розподілу, споживання і управління продовольчими ресурсами, спрямована на задоволення потреб населення в повноцінних і якісних продуктах харчування.

Ефективне функціонування продовольчої системи можливе лише за умови стійкого розвитку всіх складових даної системи. При цьому під

стабільністю продовольчої системи регіону слід розуміти здатність системи забезпечити свій збалансований розвиток у режимі розширеного відтворення під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що загрожують продовольчій безпеці.

До основних загроз продовольчої безпеки в українських регіонах варто віднести: низький рівень розвитку інфраструктури агропродовольчого ринку; моральне і фізичне старіння матеріально-технічної бази галузей АПК; нерівномірність розвитку АПК регіонів; деформованість структури економіки АПК, її сировинна орієнтація; низький рівень темпів зростання виробництва сільськогосподарської продукції; диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, готову продукцію та послуги промисловості і сільського господарства; небезпека втрати продовольчої незалежності внаслідок насичення агропродовольчого ринку імпортованими сільгосппродукцією, сировиною і продовольством, питома вага яких у загальному обсязі споживання значно перевищує граничний рівень продовольчої безпеки; витиснення із внутрішнього ринку вітчизняних продовольчих товарів; необґрунтовані обсяги експорту окремих видів сільськогосподарської сировини і продовольства; несприятливі кліматичні умови; невисокий рівень ділової активності в харчовій і переробній промисловості; недосконалість державного регулювання агропродовольчого ринку; низький рівень платоспроможного попиту населення на продовольство; поглиблення майнового розшарування населення; дефіцит кваліфікованих кадрів в АПК; зниження інвестиційної і інноваційної активності АПК; нерозвиненість системи моніторингу і прогнозування розвитку агропродовольчого ринку.

Стратегічна мета стійкого розвитку продовольчої системи полягає у забезпеченні продовольчої безпеки регіону через підвищення рівня самозабезпечення високоякісними продовольчими ресурсами переважно за рахунок інноваційно-інвестиційного розвитку сільськогосподарського виробництва. У цей час вихід на траєкторію стійкого розвитку продовольчої системи регіону можливий через реалізацію ефективної державної

регіональної політики в сфері продовольчої безпеки, мобілізації внутрішніх ресурсів і наявного потенціалу продовольчої системи. Під регіональним потенціалом продовольчої системи слід розуміти сукупність ресурсних можливостей продовольчої системи, орієнтованої на задоволення потреб населення в продуктах харчування, на основі оптимізації використання потенціалу АПК, раціоналізації структури імпорту і експорту, активізації міжрегіонального продуктообміну.

Механізм забезпечення продовольчої безпеки в кожному регіоні повинен здійснюватися з урахуванням специфічних особливостей: природно-кліматичних умов регіону, соціально-економічного стану, стану агропромислового виробництва і продовольчого ринку, співвідношення міського і сільського населення, рівня доходів населення і цін на продовольчі товари, повноти продовольчого самозабезпечення, ступеня задоволення потреб населення в основних продуктах харчування з погляду як раціонального, так і мінімального рівнів харчування. Регіональні особливості визначають всю сукупність загроз і небезпек, які впливають не тільки на безпеку регіону, але і країни в цілому. Ці аспекти повинні визначати сутність регіональної політики щодо забезпечення продовольчої безпеки.

Вважаємо, що комплексному моніторингу продовольчої безпеки належить основна роль у механізмі його забезпечення на рівні регіону. Постійно діючий моніторинг повинен відслідковувати процес виробництва і розподілу продуктів харчування, а також контролювати і прогнозувати ефективність функціонування регіональної продовольчої системи в довгостроковій перспективі. При цьому система моніторингу повинна мати багаторівневу структуру, забезпечувати комплексне охоплення всіх аспектів розвитку системи продовольчого забезпечення, базуватися на міжнародному і вітчизняному досвіді організації моніторингових досліджень.

Комплексний моніторинг продовольчої безпеки розглядається, як система заходів щодо безперервного аналізу стабільності системи продовольчого забезпечення стосовно загроз, що виникають. Основною

метою проведення комплексного моніторингу продовольчої безпеки повинне бути забезпечення органів влади і управління повною, всебічною і об'єктивною інформацією про поточний стан і тенденції розвитку регіональної продовольчої системи для прийняття ефективного управлінського рішення.

На нашу думку, ситуація, що склалася в сфері інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень вимагає вдосконалення існуючої системи моніторингу. При модернізації інформаційного забезпечення органів виконавчої влади пропонується використовувати системний підхід і, насамперед, розробити алгоритм процесу моніторингу. На рис. 5.3 представлена розроблена концептуальна схема проведення моніторингу, що синтезує ціль, завдання, методи і принципи організації моніторингу, систему інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень. Розроблена концептуальна схема забезпечує системність моніторингу і передбачає, з однієї сторони, моніторинг існуючого стану справ у забезпеченні продовольчої безпеки регіону, з іншого боку – створення на основі моніторингу скоректованої системи управління стабільністю продовольчої системи.

Нами запропонована концептуальна схема структури комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону: підсистеми виробництва, підсистеми споживання, підсистеми економічної доступності продовольства, самозабезпеченості регіону основними видами продовольства.

Моніторинг підсистеми виробництва. На першому етапі здійснюється збір і систематизація статистичної інформації ресурсно-виробничого потенціалу регіональної системи продовольчого забезпечення. На регіональному рівні джерелом статистичної інформації є дані територіального органу статистики, оперативна інформація Міністерства аграрної політики і продовольства.

Рис. 5.3. Схема проведення моніторингу продовольчої безпеки регіону

Формується система показників, що характеризують стан системоутворюючого фактору в системі продовольчої безпеки – агропромислового комплексу: валові збори і врожайність основних сільськогосподарських культур, структура посівної площі за видами культур, поголів'я, структура і якісні характеристики вирощуваної худоби, обсяги виробництва основних видів продукції тваринництва, його структура і ефективність, забезпеченість ресурсами, матеріально-технічне забезпечення,

ціни і собівартість виробленої продукції, рентабельність виробництва і сільськогосподарських підприємств.

Окрім того, для порівняння необхідні показники не тільки досліджуваного регіону, але також і середні загальноукраїнські значення даних показників. Для забезпечення порівнянності розрахунків варто використовувати переважно питомі показники, наведені залежно від їх економічного і соціального значення на душу населення, на квадратний метр території, на грн. основних фондів, або показники, що характеризують частку певної групи чи певного явища в загальній кількості спостережень (забезпеченість). У ряді випадків показники, що характеризують ресурси, які можуть бути використані без обмежень, вимірюються в абсолютних значеннях. На наступному етапі для одержання первинної аналітичної інформації доцільно виконати дескриптивний аналіз отриманих статистичних даних.

Моніторинг підсистеми споживання. Оцінюючи достатність продовольчого споживання необхідно спиратися на забезпечення раціональної структури харчування і повне задоволення потреб населення відповідно до фізіологічно обґрунтованих норм. Кількісно достатність продовольчого споживання характеризує рівень споживання основних продуктів харчування на душу населення і раціональна норма споживання. Якісною характеристикою споживання є рівень калорійності добового раціону. Чим ближчим є споживання на душу населення до раціональних норм, тим більшим є інтерес населення до якісних, у першу чергу екологічних, характеристик продовольства. І, навпаки, з погіршенням раціону харчування виникає необхідність відстеження не стільки структури споживання основних харчових продуктів, скільки прагнення не допустити довгострокового дефіциту калорійності харчування, що негативно впливає на здоров'я людини.

Моніторинг підсистеми економічної доступності продовольства.

Етап 1. Визначення показників, що характеризують економічну доступність продовольства. Основними показниками є грошові доходи населення, структура споживчих витрат, частка населення, що має доходи, нижчі величини прожиткового мінімуму. Чим меншим є дохід тієї чи іншої категорії населення, тим більшою є частка, що витрачається цією категорією на задоволення потреби в продуктах харчування.

Етап 2. Оцінка платоспроможного попиту на продовольство викликає необхідність встановлення взаємозв'язку рівня харчування не тільки з доходами населення, але і з цінами на продовольство. Щорічний ріст цін на продовольчі товари впливає на купівельну спроможність середніх грошових доходів на душу населення, адже саме через купівельну спроможність визначається справжня цінність грошових доходів.

Етап 3. Оцінка ступеня нерівномірності економічної доступності продовольства. Поглиблення диференціації населення за рівнем доходу обумовлює нерівномірність у формуванні попиту на продукти харчування. Для вивчення ступеня диференціації доходів і споживання основних продуктів харчування населення групується за децильними (10-відсотковими) групами залежно від розподілу грошових ресурсів.

Етап 4. Оцінка енергетичної цінності і збалансованості добового раціону споживаних продуктів по децильних групах. Малозабезпечені верстви населення характеризуються не лише низьким рівнем харчування, а й значно гіршою його якістю. У раціоні найменш забезпеченого населення переважають продукти з високим вмістом вуглеводів: хліб і картопля, а родини з найбільшим рівнем доходів витрачають значну суму коштів на купівлю м'яса і фруктів. У цілому ж вартість харчування в домашніх господарствах з найбільш високим рівнем розподілених ресурсів на душу населення в 3,8 рази вища, ніж у найменш забезпечених домашніх господарствах. Це свідчить про те, що значна частина населення використовує в раціоні той необхідний набір продуктів харчування, який необхідний для підтримки життєдіяльності людини.

Етап 5. Оцінка рівня споживання основних продуктів харчування в родинях, що мають дітей. Від фізичного здоров'я дітей залежить майбутнє країни. У більшості родин (69,7%), що мають дітей, з доходами нижче прожиткового мінімуму аналіз середнього споживання на душу населення показав, що рівень споживання основних продуктів харчування не досягає навіть значень мінімального продовольчого набору.

Моніторинг самозабезпеченості регіону основними видами продовольства.

Етап 1. Аналіз формування і розподілу продовольчих ресурсів регіону з використанням балансового методу. Складається баланс формування і розподілу продовольчих ресурсів регіону, що відображає рух продукції від моменту виробництва до моменту кінцевого її використання. Схема регіонального продовольчого балансу в узагальненому вигляді може бути описана наступним рівнянням:

$$Zn_i + PP_i + \sum_{l=1}^n Bv_{il} + I_i = PPP_i + Vmp_i + \sum_{k=1}^m B_{ik} + E_i + C_i + Zk_i, \quad (5.3)$$

де Zn_i і Zk_i – залишки i -го виду продовольчої продукції в регіоні відповідно на початок і кінець року;

PP_i – сукупний обсяг виробленого i -го виду продовольчої продукції в регіоні за рік;

Bv_{il} - обсяг ввозу i -го виду продовольчої продукції на ринок регіону з регіону з номером l ;

I_i - обсяг імпорту i -го виду продовольчої продукції в регіоні;

PPP_i - виробниче споживання i -го виду продовольчої продукції в регіоні;

Vmp_i - обсяг втрат i -го виду продовольчої продукції в регіоні;

B_{ik} - сукупний обсяг вивозу i -го виду продовольчої продукції з регіону в регіон з номером k ;

E_i - обсяг експорту i -го виду продовольчої продукції в регіоні;

C_i - обсяг спожитого населенням i -го виду продовольчої продукції в регіоні за рік.

Продовольчий баланс відображає рівновагу споживчого продовольчого попиту та регіональної пропозиції в межах одного року. Застосування балансового методу дає можливість аналізувати і прогнозувати розвиток ситуації на ринку продовольства, оцінити зовнішньоекономічні зв'язки, визначити фонди споживання продуктів харчування, виявити спеціалізацію і розміщення агропромислового виробництва.

Етап 2. Здійснюється оцінка ступеня забезпеченості регіону основними видами сільськогосподарської продукції. Під забезпеченістю регіону основними видами сільськогосподарської продукції нами розуміється співвідношення фактичного споживання того чи іншого виду продовольства і суми ресурсів даного продукту в регіоні. Забезпеченість основними видами продовольства досягається за рахунок як власного виробництва, так і міжрегіонального товарообміну.

$$K_o = \frac{3n_i + PP_i - (ПП_i + Bmp_i) + \sum_{l=1}^n Bg_{il}}{C_i + 3\kappa_i} \times 100 \quad (5.4)$$

Етап 3. Визначається рівень самозабезпеченості базовими видами сільськогосподарської продукції, що оцінюється відношенням обсягу власного виробництва сільськогосподарського продукту (за винятком виробничого споживання і втрат) до внутрішнього його споживання, і виражає ступінь можливого задоволення потреб населення в продовольстві, що вироблене усередині регіону.

$$Kc_0 = \frac{PP_i - (ПП_i + Bmp_i)}{C_i} \times 100 \quad (5.5)$$

Самозабезпеченість основними видами сільськогосподарської продукції характеризує ступінь продовольчої безпеки і рівень продовольчої залежності регіону, а також його внесок у продовольчу безпеку і продовольчу незалежність країни.

Проведений у ході дослідження аналіз стану системи продовольчого забезпечення регіону дозволяє оцінити рівень його продовольчої безпеки. Варто застосовувати наступну шкалу градації оцінок рівня продовольчої безпеки (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Шкала градації оцінок рівня продовольчої безпеки

Рівень продовольчої безпеки	Межі виміру рівня	Оцінка рівня
Стійке продовольче забезпечення	Продовольчі ресурси регіону формуються за рахунок власного виробництва, регіон має крім цього можливості для вивозу продовольства на міжрегіональні і світові ринки	Високий
Допустимий рівень продовольчої залежності	Продовольчі ресурси регіону формуються на основі балансу: власне виробництво в межах 80-85%, вивіз продовольства (у т.ч. експорт) - 15-20%, ввіз продовольства (у т.ч. імпорт) - 15-20%	Нормальний
Мінімально допустиме продовольче забезпечення	Рівень, при якому за рахунок власного виробництва забезпечується більше 60%, але менше 80% продовольства, що споживається	Низький
Передкризовий стан продовольчого забезпечення	Рівень, нижче якого настає залежність від імпорту, потреби населення в продовольстві задовольняються за рахунок власного виробництва менше ніж на 60%.	Загрозливий
Кризовий рівень	Повна залежність від імпорту	Критичний

Стан продовольчої безпеки Західного регіону по м'ясі і м'ясопродуктах оцінюємо як передкризовий (4 градація): в 2010 р. імпорт м'яса склав 46,6% у загальному обсязі продовольчих ресурсів, частка виробленої усередині регіону продукції – 45,8%. Рівень продовольчої безпеки по молоці і молокопродуктах - низький (3 градація): потреби населення в молокопродуктах задовольняються на 65,4% за рахунок власного виробництва, а 32% забезпечується за рахунок ввозу. Спостерігається низький рівень продовольчої безпеки по овочах; високий рівень продовольчої безпеки по яйцепродуктах і картоплі.

Сценарне прогнозування розвитку продовольчої системи регіону вказує, на високу ймовірність закріплення негативної інерційної траєкторії.

Для реалізації оптимістичного сценарію необхідна стратегія переходу, що дозволяє здійснити «проривний» варіант розвитку.

Підґрунтям може стати проведення системної і цілеспрямованої регіональної агропродовольчої політики, націленої на забезпечення стійкого динамічного розвитку сільськогосподарських і переробних галузей, реалізацію конкурентних переваг продукції місцевих товаровиробників, безперервне забезпечення населення регіону високоякісними продуктами харчування, підвищення рівня і якості життя населення.

Для досягнення вказаних цілей необхідно реалізувати ряд стратегічних напрямів державної регіональної політики в сфері забезпечення продовольчої безпеки:

- нормативно-правові – правове забезпечення підтримки і регулювання АПК, захисту виробників сільськогосподарської продукції, удосконалення обороту земель сільськогосподарського призначення, посилення захисту прав дрібних землевласників; удосконалення систем інформаційно-консультаційної підтримки суб'єктів продовольчого ринку і моніторингу продовольчої безпеки регіону;

- організаційно-економічні – посилення фінансової підтримки сільгосптоваровиробників на основі розробки і реалізації цільових бюджетних продуктових програм, удосконалення економічного механізму регулювання розвитку АПК, посилення міжгалузевих економічних відносин; оптимізація структури і підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;

- територіально-галузеві – поглиблення виробничої спеціалізації регіонів з врахуванням природних, матеріально-технічних і фінансових ресурсів;

- інституціональні – відновлення великотоварного виробництва і підприємств із індустріальною технологією, створення механізму державної підтримки розвитку процесу взаємодії різних форм господарювання в АПК, стимулювання створення регіональних і міжрегіональних інтегрованих

формувань у всіх сферах продовольчої системи, розвиток товаропровідної мережі, доступної для всіх сільгосптоваровиробників;

- інноваційні – розробка і впровадження інновацій; створення умов і мотивації для розробки, впровадження і освоєння інновацій; формування і реалізація регіональних інноваційних програм щодо підвищення науково-технічного рівня АПК і кадрового забезпечення;

- інвестиційні – пріоритетне фінансування технічного і технологічного переозброєння сільськогосподарського виробництва і переробних галузей сучасним енерго- і ресурсозберігаючим устаткуванням;

- фінансові – удосконалення системи пільгового оподаткування, ціноутворення, забезпечення доступності і якості фінансово-кредитних ресурсів, створення умов для участі в пріоритетних проектах різних агроструктур;

- екологічні – розробка програм щодо природозбереження, сприяння впровадженню екологічно безпечних технологій і засобів захисту, екологічних аспектів виробництва продукції, проведення природоохоронних заходів;

- соціальні – посилення соціальної спрямованості регіональної політики за рахунок удосконалення системи державних гарантій продовольчого забезпечення соціально незахищених верств населення, створення нових робочих місць для працездатного населення сільської місцевості, розвитку малих форм господарювання в АПК (присадибних і фермерських господарств), розвитку соціально-культурної інфраструктури села.

Активізація інноваційної діяльності є актуальною стратегічною вимогою розвитку аграрної структури як складної соціально-економічної системи. Інноваційний розвиток сільського господарства пов'язаний з впровадженням інновацій, орієнтованих на підвищення продуктивності у тваринництві і врожайності в рослинництві, валового виробництва продуктів харчування, що передбачає використання новітніх ресурсо- і енергозберігаючих технологій, екологізацію сільськогосподарського

виробництва, відновлення парку сільськогосподарської техніки і устаткування, розвиток консалтингу і науково-дослідної діяльності в АПК, поліпшення якості професійної підготовки і перепідготовки фахівців сільського господарства. При цьому інновації повинні впроваджуватися в усі сфери як сільськогосподарської, так і пов'язаних з нею організаційно інших діяльностей. Розвиток інноваційної діяльності на підприємствах переробної промисловості пов'язаний із застосуванням ресурсозберігаючих технологій, впровадженням технологій, що дозволяють збільшити термін зберігання сільськогосподарської сировини і продуктів харчування без втрати властивостей, розширенням асортименту продуктів харчування, впровадженням сучасних систем контролю якості виробленої продукції, прискоренням розробки і застосування технічних регламентів для харчової промисловості, розробкою механізмів заохочення добровільної сертифікації продуктів харчування, розвитком нових ринків.

5.3. Стратегічні орієнтири розвитку регіональної агропродовольчої сфери

Україна володіє реальними можливостями для виробництва різноманітного асортименту продовольчих товарів в обсягах, що значно переважають потреби внутрішнього ринку. Однак, сьогодні продовольчий потенціал використовується явно неефективно. Про це свідчить нераціональна структура імпорту продуктів харчування, багато з яких могли б вироблятися вітчизняними підприємствами. Отже, необхідний пошук найбільш адекватних наукових підходів до організації відновлення системи виробничо-економічних відносин у продовольчій сфері, до стратегічного управління її розвитком, модернізації всього процесу відтворення продовольства.

Сформовані традиційні підходи до стратегічного управління не повною мірою відповідають сучасним умовам глобалізації економічної діяльності. В Україні в різних сферах національної економіки активно використовується програмно-цільовий підхід до управління. Однак результативність стратегічних програм сильно варіює за окремими сферами, галузями і регіонами. Особливо це характерно для продовольчої сфери. У цьому контексті необхідний перехід до використання інших підходів до управління, що забезпечують підвищення ефективності всіх фаз відтворення продовольства. З цієї позиції необхідною є нова концепція стратегічного управління продовольчою сферою, яка реалізовується через факторно-цільовий підхід, що враховує вплив численних внутрішніх і зовнішніх факторів, які здійснюють позитивний або негативний вплив на її розвиток. У сучасних умовах глобалізації необхідно більш гнучко враховувати вплив факторів, які спричиняють відставання українських секторів економіки або, навпаки, забезпечують їм порівняльні переваги.

Стратегічне управління продовольчою сферою повинне забезпечити можливості для повноцінного використання сприятливих умов на світових ринках основних видів продовольства. Це вимагає вдосконалення стратегічного управління продовольчою сферою як єдиною системою і організації сучасних форм господарської діяльності в агросфері регіонів.

Сучасна організація відтворення продовольства характеризується підвищеною складністю. До складу продовольчої сфери входять десятки галузей і підгалузей матеріального виробництва й інфраструктури. Її стійке функціонування передбачає тісну взаємодію з іншими сферами і секторами національної економіки. Забезпечення процесу розширеного відтворення продовольства необхідними видами матеріально-технічних, паливно-енергетичних, фінансових, трудових, інформаційних та інших ресурсів вимагає використання прогресивних форм довгострокового співробітництва із провідними виробниками, що гарантують високу якість товарів і послуг.

Отже, продовольча сфера, як складна, багатогалузева і поліфункціональна система, об'єктивно має потребу в адекватному стратегічному управлінні.

Вихідною тезою теоретичного обґрунтування стратегічного управління продовольчою сферою є визнання повного циклу відтворення продовольства в якості єдиної соціально-економічної системи. Такий підхід вимагає виділення декількох напрямів удосконалення стратегічного управління: по-перше, необхідності розглядати продовольчу сферу при організації стратегічного управління як єдину систему; по-друге, докорінного покращення стратегічного менеджменту у виробничих і комерційних структурах, що беруть участь у виробництві і реалізації продовольчих і супутніх товарів; по-третє, поетапного формування традицій раціонального харчування серед широких верств населення; по-четверте, урахування потреб сільськогосподарської сфери в стратегічному управлінні продовольчою сферою як відкритої системи, що бере участь у зовнішньоекономічній взаємодії.

Для теоретичного обґрунтування стратегічного управління продовольчою сферою регіону необхідно задіяти широкий спектр теоретичних підходів.

На рис. 5.4 представлена схема, що відображає необхідності певного управління і концепції стратегічного управління. Для характеристики різних концептуальних підходів, які конкретизувалися в більш спеціалізованих формах і функціонування системи управління розширеним відтворенням продовольства. На рис. 5.4 представлена схема, що відображає необхідності певного управління і концепції стратегічного управління. Для характеристики різних концептуальних підходів, які конкретизувалися в більш спеціалізованих формах і функціонування системи управління розширеним відтворенням продовольства.

Рис. 5.4. Схема теоретичного обґрунтування факторно-цільового підходу до стратегічного управління регіональними соціально-економічними системами

Складний і суперечливий шлях зміни світоглядів підприємців і менеджерів від вузького прагматизму до діалектичного реалізму становить основу сучасного цивілізованого підприємництва. Важливий перехід від домінування мікроекономічного цілепокладання в ліберальній моделі ринкового господарювання до комплексної соціо-еколого-економічної цілеорієнтації в моделі стійкого розвитку ринкової економіки. Еволюція теоретичних поглядів на цільове управління представників основних шкіл менеджменту від тейлоризму до сучасних концепцій стратегічного управління складними соціально-економічними системами, дозволяє виділити п'ять мегатенденцій цільового управління: перехід від вузькоцільового до багатоцільового управління; переорієнтація з короткострокового цілепокладання на стратегічне; зміна пріоритетності цілей від кількісних до якісних; відхід від уніфікації цілей до їх диверсифікації; перехід від ідентичності цілепокладання до його диференціації.

Актуальність розробки і використання різних концепцій цільового управління на сучасному етапі зростає. Вивчення основних характеристик вже наявних підходів дозволяє виявити їх слабкі сторони і обґрунтувати факторно-цільовий підхід стосовно вирішення конкретних управлінських проблем. Однак застосування цього підходу для управління процесом відтворення продовольства вимагає досить тривалого часу й інвестицій. Тому доцільно використовувати поетапне впровадження елементів факторно-цільового підходу для управління окремими підсистемами продовольчої сфери.

Нами виділені невід'ємні атрибути факторно-цільового підходу, які відрізняють його від інших видів організації стратегічного управління:

- по-перше, багатокритеріальне ранжування факторів у процесі стратегічного цілепокладання;

- по-друге, багаторівневий характер факторно-цільового управління з акцентом на гармонізацію економічних інтересів від внутрішньокорпоративного рівня до загальнонаціонального;

- по-третє, залучення менеджерів середньої і нижчої ланки, а також рядових фахівців до факторно-цільового управління, включаючи участь у виборі стратегічних пріоритетів;

- по-четверте, інноваційна орієнтація пропонованого підходу, заохочення когнітивно-креативних методів вирішення стратегічних завдань;

- по-п'яте, можливість гнучкого використання факторів при реалізації стратегічних цілей. Особливо актуальним це є в сучасних умовах, коли активізується дія таких факторів глобалізації, як:

- підвищення світових цін на продовольчу сировину і продукти харчування;

- зростання кількості сільгоспугідь, що виділяються під вирощування технічних культур і сировини для біопалива, що сприяє скороченню виробництва харчових культур;

- збільшення платоспроможного попиту на продовольчі товари у великих країнах, що розвиваються, що призведе до зростання споживання більш якісних видів продовольства.

Факторно-цільовий підхід може бути використаний для організації стратегічного управління будь-яким видом виробничо-комерційної діяльності. Однак, повномасштабний ефект від його впровадження досягається в рамках великих підприємств, зокрема, у диверсифікованих бізнес-структурах, що складаються з різноманітних галузевих підрозділів, які є, певним чином, аналогічні соціально-економічним системам більш високого рівня. Тому факторно-цільове управління такими об'єктами слід розглядати як певний етап на шляху до реалізації цього виду стратегічного управління вже в рамках сфер і секторів національної та регіональної економіки.

На рис. 5.5 представлена схема теоретичного обґрунтування факторно-цільового управління. Вона поєднує чотири модулі. У загальному вигляді сутність факторно-цільового підходу доцільно розглядати як розширення можливостей використання різноманітних факторів виробничої і комерційної

Рис. 5.5. Схема теоретичного обґрунтування факторно-цільового підходу до стратегічного управління господарською діяльністю регіональної продовольчої сфери

Стратегічні переваги міжгалузевої інтеграції, у процесі якої ряд негативних факторів нестабільності зовнішнього середовища нейтралізуються або навіть трансформуються в керовані фактори, підсилюють стабільність виробничо-комерційної діяльності підприємств продовольчої сфери.

Аналіз діючої схеми організації управління регіональною продовольчою сферою показав, що в сучасному вигляді вона не має чіткої конфігурації регулюючої підсистеми, оскільки до неї входить цілий ряд органів управління, що володіють однаковими повноваженнями.

Регулюючий механізм функціонування продовольчої сфери регіону недостатньо ефективно виконує свою функцію, оскільки вона розділена між декількома органами управління, що не мають ієрархічної підпорядкованості, що чітко регламентує відносини, як у даній підсистемі, так і в продовольчій сфері в цілому. Тому вдосконалення останньої необхідно здійснювати з погляду підвищення ефективності функціонування її об'єктів.

У контексті вищевикладеного доцільно стверджувати, що назріла об'єктивна потреба в переході до стратегічного управління процесами модернізації виробництва, переробки і реалізації продовольчих товарів на основі єдиної методології, що дозволить без особливих проблем послідовно вносити корективи у відновлення продовольчої сфери.

Побудова регіональних продовольчих систем нової якості пов'язана з використанням різних методологічних підходів. Так, у рамках революційного підходу досягнення нової якості забезпечується різким стрибкоподібним переходом від одного стану до іншого, радикальним зламом сформованих системоутворюючих елементів і виникненням нових. Навпаки, послідовне перетворення господарської системи, що дозволяє врахувати всі недоліки і наявні можливості в складних структурах, забезпечується шляхом використання еволюційного підходу. Методологія системного підходу формує цілісне уявлення про досліджувані процеси. Її застосування для оцінки функціонування продовольчої сфери з усією очевидністю демонструє, з одного боку, наявність у системі управління даною сферою потоків зв'язків, які можна охарактеризувати як горизонтальну інтеграцію, з іншого боку – відсутність чіткої взаємодії між ієрархічними рівнями управління.

Функціонування продовольчої сфери регіону варто розглядати з використанням особливостей методології системного підходу. На нашу думку, у якості перетворюючих процесорів даної системи варто розглядати три його блоки, які диференційовані за каналами виробництва сільськогосподарської продукції, переробки сільськогосподарської сировини, виробництва харчової продукції і реалізації відповідної продукції на

споживчому ринку. При цьому вхідні частини даної системи, що визначають зв'язки за каналами виробництва сільськогосподарської і промислової продукції, повинні бути представлені виробничими факторами. Відповідні виходи представляє створений продукт, що формує входи за каналами реалізації продовольчої продукції на споживчому ринку. Дані входи варто складати з споживчого попиту і пропозиції, а виходи по каналах реалізації продовольчої продукції дають можливість забезпечення потреб населення, компенсації витрат і одержання прибутку виробниками і продавцями.

У системній трансформації значне місце займає факторний підхід, що базується на виділенні факторів розвитку і функціонування регіональної системи. Дослідження факторів і визначення їх впливу на кінцеві результати зіштовхується з проблемами оцінки їх впливу. До сьогодні досить широке поширення в економічних дослідженнях отримали методи багатомірної статистики, які, на наш погляд, можуть використовуватися для оцінки системи виробництва, переробки і реалізації продовольчих товарів. У рамках факторного підходу увага акцентується на виділенні факторів, що впливають на результат, а в рамках цільового підходу – на досягненні кінцевих результатів. При цьому визначальне значення у функціонуванні системи має отримання результатів на виході. Домінування вихідних елементів над іншими елементами системи дозволяє, з одного боку, направити зусилля в заданому руслі, з іншого боку, результат, найчастіше, досягається неефективним способом через те, що вкладені ресурси не покривають витрат. Наприклад, багато розроблених регіональних проектів залишаються нерезультативними через їх незбалансованість за багатьма організаційно-економічними, екологічними і іншими параметрами.

До концептуальних підходів, які застосовуються у системній модернізації з акцентом на вхідні і вихідні елементи системи, доцільно віднести факторно-цільовий підхід. Даний підхід, на наш погляд, більш дієво забезпечує вдосконалення системи виробництва, переробки і реалізації

продовольчих товарів, оскільки базується на виділенні факторів, що впливають на реалізацію поставлених цілей.

У рамках факторно-цільової методології використання пропонованого підходу до організації стратегічного управління модернізацією продовольчої сфери регіону може бути досить результативним. Нами пропонується схема, що відображає послідовність здійснення операцій з виділенням факторів управління модернізацією продовольчою сферою регіону, цілей і підцілей, розробку системи механізмів і програми виконання заходів щодо модернізації системи (рис. 5.6).

Десять послідовних ітерацій відображають логіку поетапного досягнення кінцевих цілей модернізації основних підсистем на всіх фазах відтворення продовольства регіону. Кожна ітерація може розглядатися як необхідний крок на шляху до досягнення кінцевого результату. Разом з тим, не виключається повернення до попередньої ітерації у зв'язку з істотними змінами в навколишньому соціально-економічному середовищі. Специфіка пропонованого факторно-цільового підходу полягає: по-перше, у виявленні і використанні широкого кола рушійних сил найрізноманітнішої природи; по-друге, у холістичному баченні продовольчої сфери як єдиного об'єкта управління; по-третє, увага акцентується на управлінні процесами створення і розвитку нових великомасштабних форм організації агробізнесу, що відповідають тенденціям глобалізації продовольчого ринку регіону.

На наш погляд, стосовно управління модернізацією продовольчої сфери регіону необхідною є більша диференціація факторів, цілей, механізмів за різними ознаками: за приналежністю до сфери, до рівня, за функціональною ознакою, за складом сфери, за ознакою впливу на процес та ін.

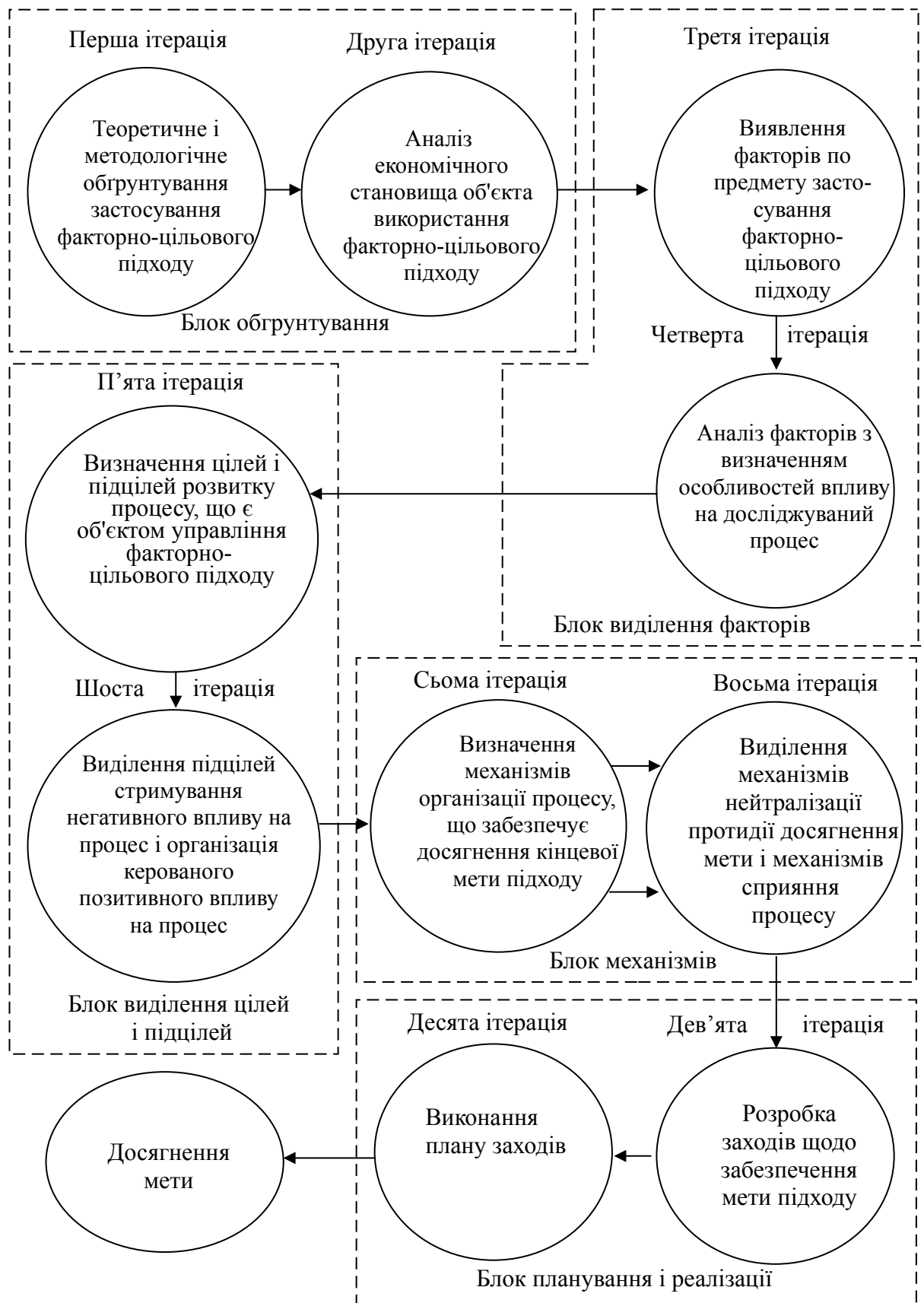

Рис. 5.6. Блок-схема факторно-цільового управління процесом модернізації продовольчої сфери регіону

Така систематизація дозволяє вчасно виявити недоліки і невідповідності, що перешкоджають удосконаленню системи управління і модернізації в даній сфері регіональної економіки. У дослідженні проблем відновлення продовольчої сфери варто керуватися багаторівневим підходом, що враховує особливості її функціонування. У відповідності до сформованої структури регіональна продовольча сфера є складовою частиною національної економіки. У свою чергу, сфера національного продовольчого комплексу охоплює відповідні підсистеми на мезо- і мікрорівнях. Пропонований підхід дозволяє враховувати специфіку продовольчих систем різних рівнів і доводить правильність застосування обраного шляху.

На нашу думку, з метою забезпечення вимог світової економічної системи, регіональна продовольча сфера повинна повністю відповідати критеріям конкурентоспроможності більш високого порядку. Глобальний рівень представлений світовою продовольчою системою і її скерованість визначається прагненням забезпечити стійкий розвиток світової системи і вирішення проблем щодо забезпечення продовольчої безпеки. На рівні національних економік вирішуються проблеми забезпечення стійкого розвитку країни, потреб внутрішнього продовольчого ринку, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних виробників, витіснення конкурентів з вітчизняних продовольчих ринків і вихід на закордонні ринки продовольства. Функціонування продовольчих систем на мезорівні пов'язане, по-перше, із забезпеченням стійкого розвитку територій, по-друге, з насиченням продовольчими товарами регіональних споживчих ринків з метою задоволення попиту населення і, по-третє, з необхідністю дотримання пропорцій соціального і економічного розвитку територіальних систем. Мікрорівень функціонування продовольчої сфери представлений підприємствами і організаціями. На даному рівні основні напрями діяльності пов'язані із забезпеченням стійкого розвитку виробництва, рентабельної діяльності підприємств і високого рівня якості продукції.

Підвищення результативності господарської діяльності тісно пов'язане з інтеграційними процесами. Нами відділені особливості формування інтегрованих міжгалузевих комплексів (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Особливості формування інтегрованих міжгалузевих комплексів

Види інтеграції	Відмінні риси видів інтеграції за ознаками:						
	Види зв'язків	Відносини ієрархії	Масштаби інтеграції	Види організацій	Формування управління	Сфери розміщення	Виходи на ринки
Горизонтальна	Горизонтальний зв'язок	Паритетні відносини	Об'єднання рівних за масштабом організацій	Міжгалузеві комплекси	Управління здійснюється через координуючий орган	Мезо- і мікро-рівні	Внутрішній і зовнішній ринки
Вертикальна	Вертикальний зв'язок	Відносини підлеглості по ієрархії	Об'єднання різних за масштабом організацій	Міжгалузеві комплекси, концерни, ФПГ, ТНК	Управління за ієрархією	Макро- і мезо-рівні	Зовнішній і внутрішній ринки
Змішана	Змішаний зв'язок	Паритетні відносини, а також відносини ієрархічної підлеглості	Об'єднання різних за масштабом організацій	Міжгалузеві комплекси, концерни, ФПГ, ТНК	Управління за ієрархією	Мікро-, мезо- і макро-рівні	Зовнішній і внутрішній ринки
Квазі інтеграція	Формальний зв'язок	Зберігається статус незалежних відносин	Організації не зливаються, а діють спільно	Спільні підприємства, довгострокові контракти, стратегічні альянси, ліцензії на право використання технологій, володіння активами і франчайзинг	Ділові відносини	Мікро-, мезо- і макро-рівні	Зовнішній і внутрішній ринки

Продовольча сфера Західного регіону представлена, в основному, дрібним і середнім бізнесом. Тому процес її зміцнення повинен здійснюватися в напрямі посилення вже сформованих структур. Таке посилення, на нашу думку, досягається об'єднанням зацікавлених господарюючих суб'єктів в інтегровані міжгалузеві комплекси. Об'єднання в єдиному господарському циклі виробництва сільськогосподарських продуктів, готової харчової продукції і її реалізація на споживчих ринках різних рівнів пов'язане з удосконаленням організації управління. На кожному етапі послідовного перетворення продукту визначаються і оцінюються

можливості відповідності вимогам і умовам технології, якості тощо, а потім здійснюється його передача на новий етап, що входить в інтеграційну систему. Загальний зв'язок, координуючі функції за усім ланцюгом інтегрованої структури забезпечуються керуючою підсистемою вертикально-інтегрованої організаційної системи.

Вертикально-інтегрована організація компанії сприяє просуванню її продукції на ринку. Це обумовлено тим, що складовим її елементом є структура, яка забезпечує пропозицію товарів. Даний підрозділ, з одного боку, сприяє успішному виходу готової продукції на ринок товарів, а з іншого боку, для інших виробників, що не мають у своєму підрозділі аналогічних структур, ставить певні бар'єри, чим підвищує конкурентоспроможність свого бізнесу.

Найважливішою перевагою таких бізнес-структур, що базуються на вертикальній інтеграції, стає певна гарантованість прибутковості бізнесу, коли втрати, непогодженості в складовому елементі в певному ступені компенсуються іншими, що також входять в організацію. Це дозволяє підтримувати збалансований стан у всій системі загалом, і у кожному її підрозділі зокрема.

Формування інтегрованих міжгалузевих комплексів може виникати на базі змішаної побудови, що створюється на основі комбінованих зв'язків. Отже, у них дуже чітко проглядаються як горизонтальні, так і вертикальні ланцюжки. Відмінною рисою такої інтеграції є те, що в ній переплітається дія конкретних відносин, а також відносин ієрархічної підпорядкованості. Причому, поєднуються різні за масштабом організації, сферами розміщення яких є мікро-, мезо- і макрорівні.

Ідея об'єднання численних господарюючих суб'єктів у велику або надвелику систему не є новою. У якості нового розцінюється вибудовування всього бізнесу в єдиний технологічний ланцюжок із застосуванням інноваційних методик управління від TQC (тотальна концепція управління якістю) до факторно-цільового підходу. Для продовольчої сфери практичне

втілення даної ідеї може розглядатися як вдале вирішення проблеми продовольчого забезпечення. Але при цьому необхідно мати на увазі, що реалізація даної схеми пов'язана із значними вкладеннями капіталу, що сьогодні може знаходити і більш вигідне застосування, тому на даний час активно проробляються на регіональному рівні проекти щодо створення великих компаній у сфері виробництва і реалізації продовольства.

Розвиток продовольчої сфери регіону характеризується участю вітчизняних товаровиробників у функціонуванні ринків різних рівнів. Особливо активно їх участь проявляється в забезпеченні продуктами харчування внутрішніх ринків від національного до локального. Масштаби регіонального споживчого ринку оцінюються сукупними обсягами роздрібного товарообігу.

Агропромислова інтеграція є формою концентрації виробництва, при якій відбувається не тільки укрупнення сільськогосподарського виробництва, але і створюються тісні виробничі зв'язки сільськогосподарських організацій з підприємствами по переробці сільськогосподарської продукції, що виробляють для інтегрованих підприємств засоби виробництва, зайняті виробничо-технічним обслуговуванням, а також з організаціями сфер доведення кінцевого продукту до споживача.

Сучасний розвиток сільськогосподарського виробництва невіддільний від вирішення найактуальнішої проблеми – підвищення його економічної ефективності. В сучасних умовах це особливо важливо, з огляду на те, що сільське господарство якісно трансформуючись на новій технічній і технологічній основі, змушене вдосконалювати свої організаційні форми з метою більш раціонального використання всіх матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Ці питання вимагають глибокого економічного обґрунтування. Впровадження прогресивних технологій у сільське господарство, його якісне перетворення можуть дати певний ефект, особливо в тому випадку, коли вони будуть ґрунтуватися на розвитку спеціалізації і концентрації на базі агропромислової інтеграції.

Соціально-економічна сутність, форми, види і цілі інтеграції були предметом гострої дискусії на всіх етапах розвитку суспільних відносин. Інтеграцію варто розглядати в тісному взаємозв'язку зі спеціалізацією і концентрацією, оскільки розвиток цих процесів обумовлені суспільним поділом праці.

При розгляді проблем інтеграції доцільно виділити дві сторони цього процесу. З однієї сторони інтеграція розглядається як загальна форма організації праці, з іншої – як форма організації виробництва.

Агропромислова інтеграція, як форма поєднання сільськогосподарських підприємств із переробною промисловістю і торгівлею, одержала самостійний розвиток у другій половині 80-х рр. минулого століття через організацію агропромислових формувань територіального типу. Їх форми, розміри, склад були найрізноманітніші, але суть полягала в тому, щоб інтегрувати виробництво сільськогосподарської сировини з його зберіганням, переробкою до одержання готової продукції і забезпечити її реалізацію споживачам.

У сучасних вітчизняних умовах, формування інтегрованих структур у сільському господарстві повинне бути спрямоване на вирішення наступних завдань:

- поліпшити виробничо-економічні відносини в процесі виробництва, переробки, зберігання і реалізації сільськогосподарської продукції і сировини;
- підвищити конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників; створити ефективну систему виробничих, економічних і соціальних послуг для членів інтегрованих структур;
- підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва і забезпечити зростання, матеріального добробуту працівників сільського господарства.

Розвиток агропромислової інтеграції є об'єктивним економічним процесом, який пов'язаний, з однієї сторони, із суспільним поділом праці і

його спеціалізацією, з іншої – з необхідністю взаємодії між спеціалізованими галузями і видами аграрного і промислового виробництва. Сільськогосподарські організації вступають у цей об'єднуючий рух, прагнучи знизити ризик, пов'язаний з виробництвом, його залежністю від кліматичних умов, стихійністю ринку сільськогосподарської продукції, диктатурою переробних організацій, необхідністю підвищення конкурентоспроможності виробництва. Переробні і обслуговуючі організації також прагнуть забезпечити стабільні доходи завдяки наявності надійної сировинної бази, кращому використанню сировини, підвищенню якості своєї продукції, її здешевленню і завоюванню ринків збуту.

Сьогодні у сільському господарстві широко використовуються наступні форми внутрішньогосподарської і міжгосподарської інтеграції: агропромислова організація, агрофірма, агрокомбінат, агропромислове об'єднання, науково-виробниче об'єднання.

В останні роки деякі з вказаних форм внутрішньогалузевої (міжгосподарської) інтеграції здійснюються у формі фінансово-промислових груп (у яких пошуком потенційних інвесторів займається спеціалізований підрозділ або організація) і холдингів.

Ринкові відносини поставили учасників агропромислового виробництва в такі умови, при яких ефективне функціонування виробництва багато в чому визначається налагодженою системою виробництва продукції, її промислової переробки і наступної реалізації якісних продовольчих та інших товарів. При цьому виробничі відносини між товаровиробниками і споживачами продукції повинні будуватися з урахуванням попиту і пропозиції, конкуренції, а також інтересів покупців.

Аграрне виробництво не має у своєму розпорядженні досить великі можливості для того, щоб гнучко маневрувати фінансовими ресурсами. Тому найбільш ефективною формою об'єднання землеробства з капіталом є агропромислова інтеграція, при якій досягається результативний вплив технічного прогресу на розвиток сільського господарства, що виражається у

формі організаційно-технологічної інтеграції промислового виробництва із сільськогосподарським. Агропромислова інтеграція в сучасній світовій практиці часто характеризується формуванням потужних агропромислових комбінатів, що поєднують в одній організаційній структурі не лише великі фермерські господарства, але і підрозділи по виробництву сільськогосподарської техніки і устаткування, переробці і збуту сільськогосподарської продукції.

Аналізуючи інтеграційні зв'язки між сільськогосподарськими підприємствами і підприємствами сільськогосподарської інфраструктури, доцільно зробити однозначний висновок, що тіснота інтеграційних зв'язків між ними є малою і нестійкою. Так, при розрахунку коефіцієнта інтеграції за основними видами продукції рослинництва і тваринництва Західного регіону, визначено, що найбільш тісні взаємозв'язки за кожним видом виробленої продукції складаються лише зі структурами, що здійснюють поставку насіння для висаджування рослин і кормів для тварин.

Коефіцієнт інтеграції (K_i) був розрахований як відношення структури витрат до 1:

$$K_i = 1/V_t, \quad (5.6)$$

де V_t - питома вага витрат на виробництво продукції за заданий період часу.

Коефіцієнт інтеграції, близький до 0, означає, що між підприємствами сфери виробництва і інфраструктури складаються тісні взаємини, що дозволяють побудувати єдиний комплекс із декількох організацій, пов'язаних єдністю технологічних операцій з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції.

Більш детальний аналіз табл. 5.6 та 5.7 показує, що сільськогосподарські виробники мають низькі інтеграційні зв'язки з виробниками добрив, постачальниками електроенергії і води. Дійсно, в економіці країни складається така ситуація, коли їх постачальники займають домінуюче положення у відносинах з будь-яким виробником і не зацікавлені

в кінцевих результатах виробництва товарів і послуг, у тому числі і сільськогосподарській продукції. Це є найбільшим ступенем ризику, що знижує ефективність сільськогосподарського виробництва.

Таблиця 5.6

Коефіцієнт інтеграції при виробництві продукції рослинництва в Західному регіоні України в 2010 р.

	Насіння і посадковий матеріал	Мінеральні добрива	Паливо	Електроенергія	Витрати на воду	Запчастини, ремонт і будматеріали	Оплата робіт і послуг
Зернові і зернобобові	0,04	0,23	0,03	0,33	1,68	0,06	0,08
Пшениця	0,04	0,24	0,03	0,35	3,09	0,05	0,08
Кукурудза	0,04	0,09	0,03	0,13	0,30	0,15	0,10
Ячмінь	0,04	0,46	0,03	0,53	3,69	0,06	0,08
Картопля	0,02	0,08	0,16	0,97	1,46	0,12	0,09
Олійні культури	0,04	0,50	0,00	0,50	0,50	0,10	0,10
Цукровий буряк	0,04	0,07	0,09	10,20	0,26	0,05	0,04
Овочі	0,04	0,05	0,07	3,28	0,05	0,20	0,05
Баштанні	0,06	0,07	0,09	-	0,04	0,17	0,04

- - дані відсутні

Таблиця 5.7

Коефіцієнт інтеграції при виробництві продукції тваринництва в Західному регіоні України в 2010р.

	Корми	Паливо	Електроенергія	Витрати на воду	Запчастини, ремонт і будматеріали	Оплата послуг і робіт
Велика рогата худоба	0,02	0,05	0,27	11,74	0,04	0,14
Вівці і кози	0,02	0,05	0,69	1,65	0,07	0,07
Коні	0,02	0,16	0,42	0,97	0,08	0,04
Молоко	0,02	0,07	0,13	19,42	0,10	0,17
Вовна	0,02	0,06	0,39	1,02	0,09	0,05
Яйця	0,01	0,56	0,69	-	0,08	-

- - дані відсутні

Формування регіонального ринку і здійснення структурної перебудови економіки України тісно пов'язані з пошуком шляхів міжгалузевої інтеграції, що є адекватні сучасним умовам господарювання. Пріоритет необхідно

віддавати не розвитку окремих вузькоспеціалізованих галузей, а міжгалузевому комплексу або кластеру. Кластер – це вертикально і горизонтально високоінтегрована структура з максимально легким переливом капіталу, технологій і кваліфікованих кадрів із взаємозалежних і взаємодоповнюючих одна одну галузей. У рамках єдиного кластера конкурентні переваги в одних галузях можуть поширюватися на суміжні або споріднені виробництва. Отже, успіх одних викликає згодом успіх пов'язаних з ними галузей. Кластери здатні забезпечити продовольчу безпеку країни, конкурентоспроможність продукції з високою доданою вартістю за цінами і якістю, у порівнянні з аналогічною іноземною продукцією.

Ранжування регіонів України і оцінка використання виробничого потенціалу регіональних агропромислових комплексів дозволяє виділити регіони, найбільш вигідні для виробництва основних продуктів харчування за умовами їх продовольчого забезпечення і диференціювати регіони по виробництву основних продуктів сільськогосподарського виробництва з метою обґрунтування кластерного підходу в забезпеченні продовольчої безпеки, що представлений на рис. 5.7.

Оцінка порівняльних переваг регіонів для обґрунтування кластерного підходу в забезпеченні продовольчої безпеки України дозволяє виділити три групи:

- перша група - регіони з найбільшим потенціалом у виробництві продовольства, які виробляють (вивозять) основні продукти харчування (обумовлює достатню внутрішньорегіональну пропозицію продовольчих товарів і встановлення на них більш низьких, ніж в інших регіонах, цін);

- друга група – регіони, самозабезпечувані або самодостатні по виробництву основних продуктів харчування (характеризуються підвищеними ринковими цінами усередині регіону, які стимулюють як виробництво і реалізацію продукції місцевого АПК, так і ввезення продовольства і сільськогосподарської сировини з інших регіонів);

- третя група – регіони, що споживають (ввозять) або недостатньо забезпечені продовольством (частково або повністю залежні від поставки продовольства і сільськогосподарської сировини з інших регіонів, високі ринкові ціни на сільськогосподарські ресурси).

Рис. 5.7. Алгоритм оцінки порівняльних переваг регіонів для обґрунтування кластерного підходу в забезпеченні продовольчої безпеки

Таким чином, кластерний підхід у забезпеченні продовольчої безпеки передбачає очевидну користь, як з погляду прямих економічних результатів, так і з погляду переходу до більш ефективних взаємовідносин між приватним і державним секторами економіки.

Перед сільськогосподарським виробництвом знову постає важливе практичне завдання – відтворення агропромислових формувань як основи конкурентоспроможного виробництва. Для цього необхідна розробка

типових умов договірної системи між всіма ланками сільськогосподарського виробництва.

Переробка плодів і овочів у Західному регіоні з його потенціалом є одним з основних напрямів формування інтеграційних систем. Вибір учасників агропродовольчого кластера може бути здійснений виходячи із принципів формування інтегрованого об'єднання з підприємств, які пов'язані між собою виробництвом, переробкою, зберіганням, транспортуванням і збутом аграрної продукції. При цьому необхідно враховувати сформовані зв'язки переробного підприємства з постачальниками аграрної продукції, насіння і кормів, добрив і інших матеріальних ресурсів, а також з підприємствами дистрибутивної мережі. У міру розвитку кластера розширюється як його територія, так і кількість учасників.

Постачальниками аграрної продукції можуть бути як сільськогосподарські підприємства різних форм господарювання, так і особисті господарства районів Західного регіону. Також до складу кластера можуть бути включені постачальники насіння, кормів, тари і пакувальних матеріалів, палива і електроенергії, виробничих і допоміжних послуг.

Ефективне функціонування кластера неможливе без взаємовигідного співробітництва з підприємствами регіону, інститутами, центрами, спілками, асоціаціями, донорськими організаціями і державними установами. Дистрибутивна мережа кластера може бути представлена оптово-роздрібними фірмами і підприємствами регіону.

Кластер поєднує підприємства суміжних галузей, пов'язаних між собою єдиним технологічним ланцюжком по виробництву, зберіганням і переробці продукції і її реалізації. Організація їх злагодженої і погодженої роботи, освоєння кожним учасником кластера інноваційних технологій, забезпечення спільності інтересів і зацікавленості в ефективному функціонуванні кластера, розвитку більш ефективних форм господарювання вимагає ефективного управління.

Основну увагу необхідно приділити розробці ефективних технологічних рішень виробництва продукції. При виборі пріоритетних напрямків прискореного збільшення виробництва товарної продукції необхідно надавати перевагу розвитку високоінтенсивних та найбільш рентабельних галузям.

Необхідним є вдосконалення державного регулювання розвитку регіональної продовольчої сфери для забезпечення її стійкого розвитку. При всій важливості оперативного регулювання національного продовольчого ринку, головним пріоритетом держави повинне бути стратегічне управління процесом розширеного відтворення продовольства на базі глибокої модернізації регіональних підсистем національної продовольчої сфери.

З позицій пріоритету стратегічних цілей у першу чергу виділяються постійні пріоритети: забезпечення розширеного відтворення продовольства, продовольчої безпеки країни, насичення регіонального ринку якісними продуктами харчування. Ці пріоритети позначені нами як перманентні.

Другу групу пріоритетів державного регулювання становлять: інтенсифікація розвитку продовольчої сфери, екологізація виробництва продовольства, збалансованість національного ринку продовольчих товарів. Ця група пріоритетів носить довгостроковий характер.

У третю групу пріоритетів входять: глибока модернізація всіх підсистем продовольчої сфери, підвищення конкурентоспроможності регіональних виробників продовольчих товарів, експансія на світові ринки продовольства. Пріоритети третьої групи можуть бути реалізовані в середньостроковій перспективі.

З метою реалізації всіх перерахованих пріоритетів, на нашу думку, необхідне впровадження системи проактивних форм і методів державної участі в розвитку продовольчої сфери. Сутність такої системи полягає в тісній взаємодії державних спеціалізованих структур з підприємницькими, які безпосередньо здійснюють виробництво і реалізацію продовольчих

товарів. Ця взаємодія повинна бути спрямована на вирішення наступних стратегічних завдань:

- протидія і нейтралізація впливу негативних факторів будь-якого походження за допомогою стабілізаційних механізмів державного регулювання;

- активізація і стимулювання поетапного переходу на інтенсивну модель розвитку продовольчого комплексу країни завдяки державній підтримці виробництва продовольства;

- ініціювання формування і розвитку прогресивних форм організації агробізнесу, у тому числі, створення великих міжгалузевих продовольчих комплексів з повним циклом виробництва і реалізації;

- проактивне впровадження креативних факторів, що забезпечують вітчизняним підприємцям конкурентні переваги на глобальному продовольчому ринку.

Всі наведені завдання тісно пов'язані. Наприклад, формування великих міжгалузевих продовольчих комплексів прямо сприяє переходу на інтенсивну модель відтворення продовольства, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного агробізнесу і т.д. Якщо формування великих структур у регіональному агробізнесі здійснюється лише на основі ринкових механізмів, то процес може затягнутися на багато років. Тому участь держави виступає надійним фактором прискореного формування і стабільності створюваного міжгалузевого продовольчого комплексу. На рис. 5.8 представлена узагальнена схема постадійного формування і розвитку міжгалузевого продовольчого комплексу завдяки державній підтримці в рамках загальної стратегії модернізації економіки регіону.

Як конкретний варіант може розглядатися диверсифікований кластер з єдиним техніко-технологічним ланцюжком, що охоплює весь процес від виробництва первинної сільгоспсировини до реалізації продуктів харчування через фірмову мережу роздрібної торгівлі.

Рис. 5.8. Схема формування і розвитку регіонального міжгалузевого продовольчого комплексу при державній підтримці в рамках стратегії модернізації економіки

Важливо підкреслити, що держава не прагне постійно контролювати виробничо-комерційну діяльність створюваного міжгалузевого продовольчого комплексу. На стадії стійкого функціонування комплексу держава може продати свій пакет акцій, а отримані грошові ресурси направити на ініціювання нових інвестиційних проектів.

Виробничо-організаційний напрям передбачає реструктуризацію виробничо-комерційної діяльності АПК у напрямі створення великомасштабних міжгалузевих продовольчих комплексів, модернізації господарських зв'язків.

Зовнішньоекономічний напрям охоплює поступове розширення присутності українських виробників продовольства на зовнішніх ринках і нарощування експорту переважно продуктів переробки. У рамках соціально-економічного напрямку передбачаються істотні позитивні зміни у бік збільшення попиту на високоякісні продукти харчування. Головним напрямом модернізації продовольчої сфери виступає інтеграційний, який має координуюче значення і відображає необхідність поетапного переходу до інтенсивної моделі розвитку. Ідея інтенсифікації пронизує всі напрямки, проте до кожного вона адаптована з урахуванням специфіки модернізації в рамках даного напрямку. Особливо варто виділити соціально-психологічний напрям, інноваційність якого полягає у вирішенні проблем протиріччя між сформованою парадигмою харчування і об'єктивними потребами сучасного інформаційного суспільства. Перехід на нову парадигму харчування торкається винятково важливої проблеми інтенсифікації діяльності висококваліфікованих працівників.

Проблематика вибору і обґрунтування пріоритетних стратегічних напрямів розвитку продовольчої сфери безпосередньо пов'язана з підвищенням конкурентоспроможності вітчизняних виробників продовольчих товарів. Застосування факторно-цільового підходу до підвищення конкурентоспроможності національного продовольчого комплексу дозволяє охопити широкий спектр найрізноманітніших факторів. Домінування дрібних і розрізнених фермерських господарств і дрібнотоварного виробництва гальмує підвищення конкурентоспроможності українського агробізнесу. Формування великих інтегрованих виробничо-комерційних структур в агробізнесі виступає як провідний фактор

щення конкурентоспроможності продовольчого комплексу
дних умовах глобалізації.

Довгостроковий прогноз розвитку продовольчої сфери ре
обґрунтований із застосуванням методики альтернативних
рнів. У результаті зіставлення, нами надається перевага
містичному сценарію, що, на нашу думку, є найбільш
відає довгостроковим цілям стратегії регіону. На рис. 5.9 пре
ноз якісних змін у продовольчій сфері.

Досягнення додаткового синергічного ефекту від гармонізації державного регулювання і ринкової самоорганізації при відтворенні продовольства

Рис. 5.9. Факторно-цільові орієнтири розвитку продовольчої сфери регіону (бульонний оптимістичний сценарій)

У загальному контексті помірно-оптимістичного сценарію розвитку продовольчої сфери регіону логічно прогнозувати здійснення комплексної механізації і автоматизації на всіх стадіях виробництва продовольства в регіоні. Ці позитивні перетворення допоможуть інтенсифікувати виробничу діяльність і забезпечать досягнення вищих показників конкурентоспроможності регіонів.

5.4. Стимулювання розвитку експортного потенціалу агропродовольчого сектору регіонів України

Світова агропродовольча система сприяє прогресу водночас як вид економічної діяльності, як джерело доходів і як постачальник екологічних послуг. Це перетворює її в унікальний інструмент розвитку і забезпечення національної безпеки, економічного суверенітету.

Роль агропродовольчої системи в сприянні розвитку різних країн неоднакова і визначається виходячи з того, як ці країни орієнтуються на агропродовольчий сектор як на джерело економічного росту і скорочення бідності, що у свою чергу дозволяє групувати їх на три типи (табл. 5.8).

У країнах першого типу важливу роль відіграє виробництво основних культур і експорт продовольства, зростання якого найчастіше стримується незадоволеністю внутрішнього попиту, нерозвиненістю торговельної інфраструктури. Продуктивність праці в агропродовольчій системі даного типу країн призводить до збільшення сукупної пропозиції продовольчих товарів, зниженню їх цін. Це стримує ріст номінальної заробітної плати некваліфікованих робітників, так само як і ціни на фактори виробництва, що містять значні витрати праці на нижчому рівні технологічного ланцюжка, тим самим сприяючи підвищенню конкурентоспроможності експортного сектора непродовольчих товарів.

Демографічні і економічні показники трьох типів країн, 2010 р. [220, 221]

Показники	Типи країн		
	1	2	3
Населення, млн.ос.			
Загальна чисельність	615	3510	965
Сільське населення	417	2220	255
Частка сільського населення, %	68	63	26
Річний приріст населення, %	2,5	1,4	1,0
Трудові ресурси			
Сумарний показник, млн.ос.	266	1780	447
У сільському господарстві, млн.ос.	172	1020	82
Частка сільського господарства, %	65	57	18
Економіка			
ВВП на душу населення, дол. США	379	1068	3489
Річний приріст ВВП, %	3,7	6,3	2,6
Додана вартість у с/г на душу населення, дол. США	111	142	215
Частка с/г у ВВП, %	29	13	6
Внесок с/г в економічний ріст, %	32	7	5
Річний приріст ВВП від с/г, %	4	2,9	2,2
Річний приріст ВВП від несільськогосподарських галузей, %	3,5	7	2,7

Характерною рисою країн другого типу є розрив між доходами сільських і міських жителів, що збільшується, аграрний характер бідності при скороченні частки агропродовольчого комплексу у ВВП країни до 7-10%. Підвищення продуктивності праці у виробництві продовольства буде мати кардинальне значення для захисту сільського господарства від конкуренції з боку зовнішнього ринку. Завдяки зростанню доходів населення відбувається розширення внутрішнього попиту, змінюється структура витрат на харчування, що стимулює ріст агропродовольчого сектора. Таким чином, скорочення бідності в результаті росту продуктивності праці в аграрній сфері, все більше залежить від залучення малозабезпеченого

населення у виробничі процеси в ролі дрібних земельних власників або найманих працівників.

У країнах третього типу, у яких бідність може мати і міське походження, а частка агропродовольчої системи у ВВП не перевищує 5%, виробництво продуктів харчування носить експортний характер. Отже, при зростанні продуктивності праці в агропродовольчій системі ціни не знижуються, а більшу частину різниці в цінах одержують землевласники. Основною проблемою ролі агропродовольчої системи в економіках урбанізованих країн стає створення можливостей для здійснення дрібними сільськими господарствами поставок на сучасні ринки продовольчих товарів, а також створення робочих місць в аграрних районах.

Результати аналізу продуктивності праці і віддачі основних фондів агропродовольчої системи вказують на динамізм показників, що випереджають в окремих випадках продуктивність факторів виробництва в промисловості, залежність темпів даної динаміки від ступеня експортної орієнтації агропродовольчого комплексу країн.

Проблема обмежуючого стимулюючого впливу агропродовольчої системи традиційного пріоритету міст у розподілі державних інвестицій може також бути знівельована з огляду на ріст капіталовіддачі НДР, окремих проектів в аграрній сфері, трансформацією самої структури державних видатків від субсидювання приватних споживачів до інвестицій у суспільні потреби (дослідження, розвиток інфраструктури, освіта і охорона здоров'я).

Несхожі результати економічної діяльності країн і регіонів частково відображають значні розходження їх агропродовольчих систем за власною конкурентоспроможністю, в основі якої лежать агрокліматичний потенціал, щільність населення, рівень розвитку інфраструктури.

Як показують дослідження лібералізації світової торгівлі продовольством, загальні видатки на реалізацію поточних торговельних стратегій, поява яких визначена традиційними інструментами трансформації світового ринку продовольства (імпортні тарифи і квоти, експортні субсидії,

пряма допомога фермерам, яка пов'язана з видами виробленої продукції, цінами і обсягами виробництва), є характерними як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються.

Приблизно на дві третини ці витрати обумовлені митами і субсидіями на продовольчу продукцію. Цей показник набагато перевищує 6 %, що припадають на агропродовольчу систему у глобальному ВВП або 9% її частки у світовій торгівлі, що цілком співставно з обсягом допомоги, яка надається країнам, що розвиваються. Повна лібералізація торгівлі продовольчими товарами підвищить ціни світового ринку на 6%, збільшить частку країн, що розвиваються, у галузевому експорті на 9%, темпи росту їх агропродовольчого комплексу на 8% (табл. 5.9).

Подальше зниження протекціоністського захисту від імпорту і оподатковування сільськогосподарського товарного експорту надалі можуть поставити багато країн, що використовують одержані від агропродовольчої системи доходи на потреби державного інвестування, перед складним вибором. Доцільно виділити чотири ключових принципи, якими варто керуватися при оподаткуванні агропродовольчої системи: відсутність дискримінаційних заходів; мінімізація втрат у продуктивності; наявність ефективної системи стягнення податків і можливості її застосування.

Сільське господарство не повинне оподатковуватися за ставками, вищими, ніж інші сектори економіки, а існуючі та нові види податків повинні бути вбудовані в систему загального податку на додану вартість, на доходи і на прибуток. Податки на вироблену продукцію і споживані у виробництві матеріали необхідно звести до мінімуму. Земельні податки можуть істотно стимулювати виробництво, проте це актуально лише для країн, що володіють адміністративними можливостями щодо їх стягненню.

Таблиця 5.9

Темпи росту агропродовольчої системи країн і регіонів світу за умов
глобального реформування світової торгівлі продовольством

Регіони, групи	Зміна темпів щорічного	Регіони,	Зміна темпів щорічного
----------------	------------------------	----------	------------------------

країн	приросту агропродовольчого виробництва, %	групи країн	приросту агропродовольчого виробництва, %
Розвинені країни	-1,7	Південно- Східна Азія	0,0
Країни, що розвиваються	0,3	Близький Схід	0,0
У тому числі:			
Африка на пів- день від Сахари	0,4	Європа і Центральна Азія	-0,1
Південна Азія	-0,2	Латинська Америка	2,0

Як показує аналіз господарств країн, що розвиваються, державні асигнування нерідко виводяться зі сфери довгострокових інвестиційних потреб і направляються на субсидіювання сільського господарства. Слід зазначити, що субсидії переважно економічно неефективні і найчастіше призводять до невиправданої витрати ресурсів, поряд з тим, при довгостроковому інвестуванні в основний капітал, інколи бракує коштів на підтримку стабільності та функціонування сектора та його обслуговування.

Таким чином, питання якості державних видатків, а саме ефективності використання ресурсів, нерідко є більш важливим, ніж питання щодо їх обсягу. У багатьох випадках субсидіювання відволікає кошти від високоприбуткових інвестицій у суспільні продукти (товари суспільної необхідності) і лише перерозподіл видатків від приватних субсидій на користь суспільних благ сприятиме економічному росту.

Одним з напрямів підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої системи, її стабільності і економічної значущості є інноваційна модернізація, перетворення галузі в наукоємний, здатний до комерціалізації інновацій і розробок сектор економіки. Поряд з тим, процес інноватизації сфери утруднений, що зумовлено специфікою сільського господарства як виду підприємницької діяльності (його біологічний характер), певною унікальністю природних умов ведення господарської

діяльності в різних країнах та регіонах, і, отже, проблемами в запозиченні інновацій і розробок; тривалістю термінів окупності проектів і НДР у галузі, що відволікає приватний капітал; недостатністю захисту інтелектуальної власності в сфері.

Відповідно до вище наведених причин у фінансуванні аграрних НДР особливе значення повинні мати державні інвестиції, обсяг яких поряд з тим у більшості макроекономік скорочується в силу політизації економічних проблем агропродовольчої системи, існуючої у світовій економіці трансформації ринку продовольства, а також глобалізації інформаційного і високотехнологічного ринків, що сприяють відтоку капіталів з первинного сектора господарства.

Проведення НДР вимагає більшої політичної підтримки агропродовольчої системи, особливо для фінансування суспільних благ. Найбільш ефективним способом залученням додаткового державного фінансування для виробників є здійснення спільного з державою фінансування їх НДР, а також формування коаліцій з виробників і агробізнесу навколо певних товарів або вартісних ланцюжків. Необхідні також інституціональні реформи, щодо забезпечення більш привабливого та ефективного інвестування в державні науково-дослідні організації.

Державно-приватне та приватно-приватне партнерства при реалізації аграрних НДР характеризується множиною переваг, адже виникає можливість поєднувати доповнюючі один одного активи, такі як інтелектуальна власність, генетичні ресурси і інструменти дослідження. За допомогою цих активів можна досягти плоди економії на масштабах і поєднанні, а також сприяти передачі технології, використовуючи угоди із приватними постачальниками факторів виробництва, які можуть розвивати інтегровані ланцюжки вартості і сприяти розвитку механізмів, що відображатимуть вимоги споживачів до технологій і властивостей продуктів.

Світовий досвід вказує на те, що продовольча проблема з року в рік лише посилюється, тому для України, на наш погляд, з метою стратегічного

розвитку, доцільним було б запровадження передових технологій, що існують в країнах Західної Європи, з огляду на те, що в них ґрунтові та природно-кліматичні умови є схожими до вітчизняних, та американських агротехнологій. Реалізація даного заходу дозволить суттєво підняти продуктивність вітчизняного сільського господарства та підвищити як задоволення національних потреб на внутрішньому ринку, так і експортний потенціал. Нові експортні можливості України можуть бути реалізовані передусім на ринках платоспроможних країн, що розвиваються, які з огляду на стрімке зростання власного населення та обмеженість території мають гострі потреби у імпорті продовольства. Дана стратегія потребує вагомих інституціональних перетворень у вітчизняному аграрному секторі, проте має меншу, ніж, наприклад, у промисловій сфері капіталоємність і більшу економічну і соціальну ефективність, що робить її достатньо привабливою у порівнянні з іншими секторами економіки.

Для розвитку вітчизняної агропродовольчої системи і зростання експорту продовольства необхідна розробка економічної програми з урахуванням виробничого потенціалу регіонів України і прогнозованої ситуації на світових продовольчих ринках у найближчі десятиліття, вирішення юридичних питань, що стосуються галузевого бізнесу. У першу чергу, це – обіг землі, організація міжнародного проекту для залучення іноземних інвестицій для реалізації даної стратегії, розробка інституціональної частини економічних реформ в Україні з орієнтацією на зростання сільськогосподарського виробництва.

У довгостроковій перспективі важливе створення в Україні моделі економічної поведінки, у якій всі регіони працюють задля досягнення однієї мети – запуску механізму економічного зростання провідного сектора вітчизняної економіки (на наш погляд, досить перспективним в даному випадку, є агропродовольча система). Цей період не повинен бути тривалим, повинен мати швидку економічну віддачу і сформувати механізми саморегуляції в економіці регіону, коли економічний ріст буде

забезпечуватися автоматично без загальнодержавного втручання, необхідного для налагодження основних механізмів росту і забезпечення хоча б мінімальних ресурсів для його підтримки.

Опираючись на розвиток агропродовольчої системи, орієнтованої на ринки країн, що розвиваються, і створюючи умови щодо залучення іноземного капіталу, Україна реально залучається до глобальних економічних процесів, надавши на першому етапі як внесок свої земельні ресурси. Міжгалузеві мультиплікатори, що виникають при розвитку агропродовольчої системи, здатні дати позитивний імпульс усій вітчизняній економіці.

В умовах кризи агропродовольча система має перевагу перед іншими галузями економіки, оскільки на фоні сукупного падіння споживчого попиту на товари потреба людей у продовольстві істотно не змінюється. Кризові умови можуть і повинні бути використані для початку нової стадії розвитку агропродовольчої системи країни і регіонів.

Регіонам варто використовувати кризову ситуацію для того, щоб нормалізувати ринковий обмін, очистити його від спекуляцій, взяти під контроль ситуацію з монополістами, що постачають аграрному сектору пальне, електроенергію та інші засоби виробництва за необґрунтовано завищеними цінами.

З огляду на стратегічну конкурентоспроможність сільського господарства, що залишається багато в чому нереалізованою, доцільно в умовах кризи оголосити для нього «податкові канікули». Тим більше, що сьогодні податки, що збираються з агробізнесу, у структурі доходів держави становлять незначну частку. На продовольчому ринку необхідно здійснювати політику поступового імпортозаміщення, огорожуючи вітчизняного виробника митами на низькоякісні продукти харчування з-за кордону, що продаються за демпінговими цінами; посилити контроль якості завезених у країну продуктів, вводити нові стандарти, що дозволить не стільки захистити

український ринок від дешевого і низькоякісного імпорту, як сприятиме реалізації конкурентних переваг вітчизнної агропродовольчої системи.

Лише створивши сприятливі внутрішні умови для функціонування національної агропродовольчої системи, штучно стимулюючи конкурентну боротьбу між підприємствами галузі, Україна зможе досягти істотного збільшення конкурентоспроможності сільського господарства і його товарів на світовому ринку, багаторазово підвищити значення агропродовольчої платформи у процесі поглиблення інтеграції національної економіки в світогосподарський простір. Криза, істотно скоротивши рентабельність добувних галузей, викликавши переоцінку факторів виробництва, надає нашій країні шанс реалізації громіздкої програми відновлення агропродовольчої системи. Це не тільки істотно диференціює економіку нашої країни і орієнтує її і на внутрішній ринок, але й забезпечить вирішення проблеми продовольчої безпеки, дасть додаткові переваги в реалізації зовнішньоекономічної політики.

Комплекс пропонованих заходів щодо підтримки вітчизняного експорту подано на рис. 5.10, він спрямований на створення умов для ефективного розвитку поставок за кордон, насамперед, продовольчої продукції.

Рис. 5.10. Класифікація заходів підтримки експорту на макрорівні.

Державна підтримка експорту повинна стати пріоритетним напрямком економічної політики країни. Нами розроблено і класифіковано основні заходи державної підтримки експорту, представлені в табл. 5.10.

Забезпечення українським експортерам сприятливих умов діяльності на зовнішніх ринках, що дозволяють домагатися успіху в гострій конкурентній боротьбі, вимагає створення загальнонаціональної системи підтримки експорту (рис. 5.11), яка:

- координується з єдиного центра спеціалізованим уповноваженим органом державної виконавчої влади в статусі державного агентства;
- надає весь комплекс сучасних експортних послуг, для чого необхідно відповідне ресурсне, інституціональне, організаційне і кадрове забезпечення;

- передбачає активну участь у просуванні експорту всієї системи українських представництв або спеціально створеного Бюро;
- опирається на фіксовану частку коштів, що виділяються на підтримку експорту у видатковій частині державного бюджету;
- передбачає мінімізацію адміністративних і технічних бар'єрів в області здійснення експортної діяльності.

Таблиця 5.10

Пропозиції щодо заходів державної підтримки експорту та їх класифікації

Механізми	Зміст заходів
Організаційні	- формування логістичної мережі посередницької діяльності; - створення спеціальних економічних зон
Інституціональні	- створення агенції з експорту товарів і послуг; - створення експортних бюро в різних країнах; - створення агенції по залученню іноземних інвестицій
Представницькі	- проведення державної політики розвитку експорту на вищому рівні; - організація виставок, ярмарків, конференцій, сприяння встановленню ділових контактів
Нормативні	- гармонізація законів з міжнародними нормами; - гармонізація вітчизняних стандартів з міжнародними; - приведення сертифікації до вимог міжнародних ринків; - приведення до міжнародних правил і норм процедур підтвердження відповідності продукції; - участь у міжнародних суперечках і судах, захист інтересів експортерів
Фінансові	- розробка спеціальних схем кредитування і стимулювання експорту; - розробка спеціальних схем фінансової підтримки участі України в міжнародних тендерах
Науково-технічні (інноваційні)	- логістизація мережі державних патентних послуг і їх діяльності; - укладання угод про науково-технічне співробітництво; - формування міжнародних науково-технічних партнерств для реалізації спільних наукомістких проектів
Інтеграційні	- інтеграція учасників експорту в логістичні мережі по кластерній технології; - міжнародна інтеграція, використовуючи різні форми аутсорсингу

Рис. 5.11. Укрупнена схема логістичного механізму організації регіональної системи експортних послуг на основі державної підтримки

Слід зазначити, що застосування логістичного механізму може здійснюватись в різних варіантах. Один з варіантів – реалізація товарів за кордоном (рис. 5.12), інший – реалізація товарів на експорт на території України за допомогою організації біржової торгівлі (рис. 5.13). Запропоновані варіанти можуть функціонувати одночасно, доповнюючи один одного.

Реалізація комплексу універсальних заходів сприяння експорту повинна супроводжуватися цільовими заходами щодо розвитку експорту певних категорій учасників ЗЕД, товарів і послуг, насамперед:

- малого агробізнесу шляхом розробки спеціальних схем стимулювання його експортної діяльності, формування логістичної мережі посередницьких

організацій у зовнішньоекономічній сфері з пайовою державною участю для мобілізації експортного потенціалу малого бізнесу;

- прикордонних територій шляхом створення спеціальних економічних зон;

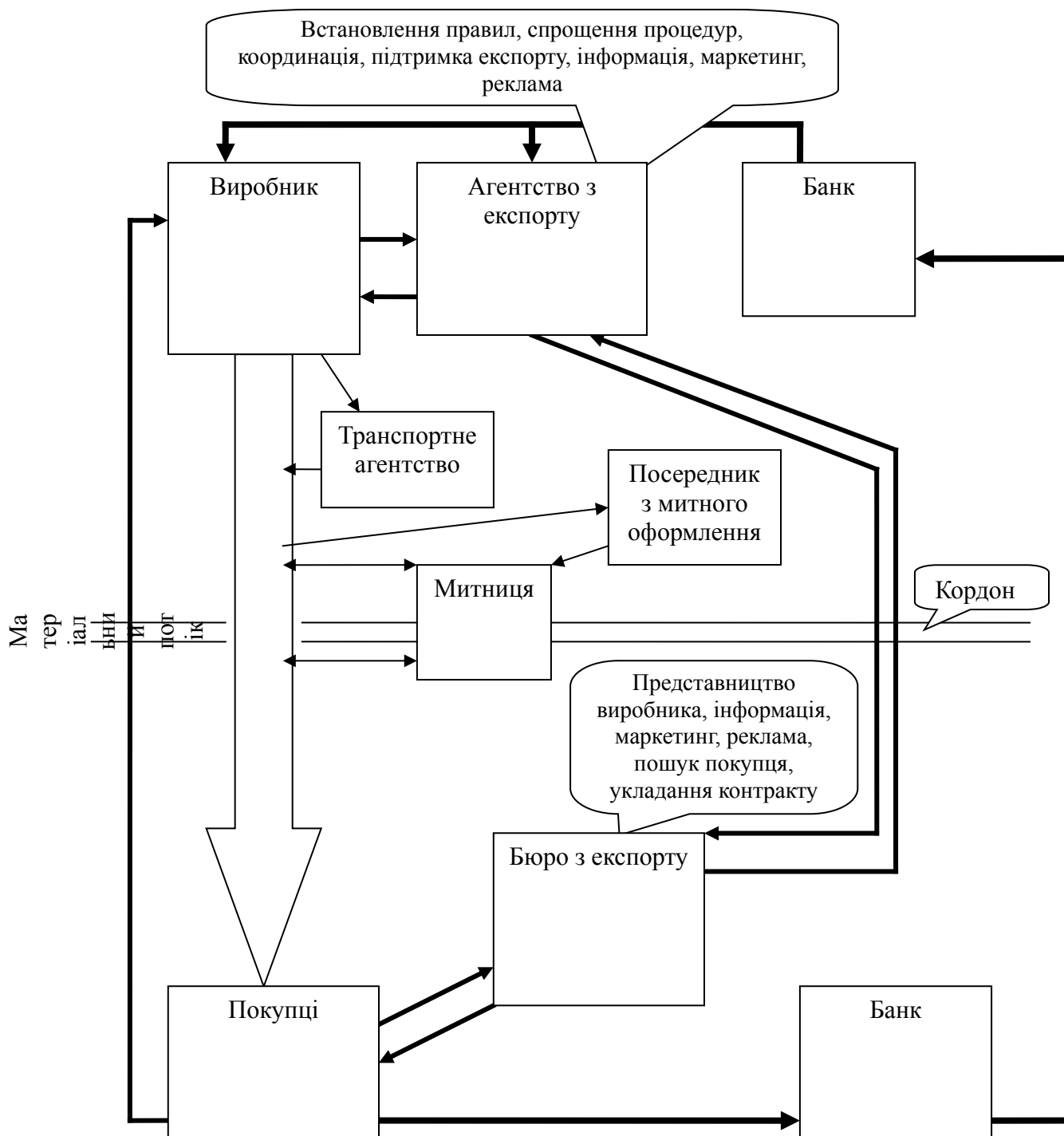

Рис. 5.12. Схема функціонування варіанта логістичного механізму реалізації товарів на експорт за допомогою представництва за рубежом.

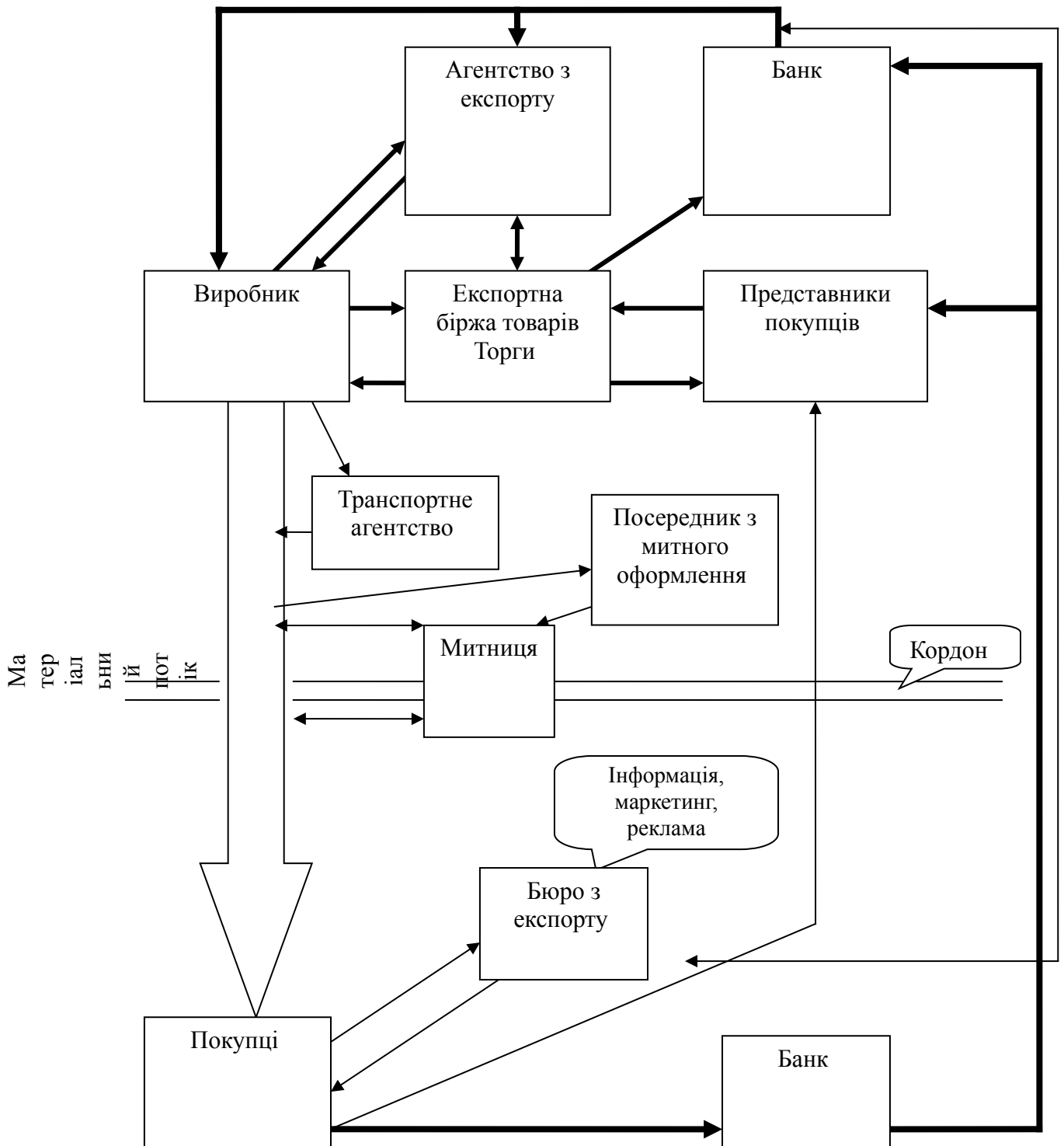

Рис. 5.13. Варіант логістичного механізму реалізації товарів на експорт за допомогою біржі

- продовольчої продукції за допомогою гармонізації фонду національних стандартів з міжнародними, сприяння сертифікації української продукції відповідно до вимог закордонних ринків, гармонізації правил і

процедур підтвердження відповідності продукції обов'язковим вимогам за міжнародно-визнаними нормами;

- розробки спеціальних фінансових схем державної підтримки участі вітчизняних компаній у міжнародних тендерах, включаючи надання уповноваженими банками тендерних гарантій і гарантій належного виконання зобов'язань українськими експортерами;

- наукомісткої продукції і послуг шляхом розширення і удосконалення мережі державних патентних послуг, укладання угод про науково-технічне співробітництво із закордонними країнами, формування міжнародних науково-технічних партнерств для реалізації спільних проектів у наукоємних галузях.

При поглибленні інтеграції України у світове господарство поряд з підтримкою експорту все більшого значення будуть набувати заходи, спрямовані на посилення комерційної присутності вітчизняних виробників на закордонних ринках. Метою цих заходів є стабілізація і збільшення експорту шляхом створення фірмової збутової і сервісної мережі за кордоном, оптимізація і диверсифікації бізнесу вітчизняних компаній шляхом придбання конкурентоспроможних закордонних активів. Перетворення українських компаній у транснаціональні сприятиме підвищенню їх капіталізації, відкриє більш широкі можливості для виходу на світові фінансові ринки.

Офіційна допомога розвитку, що реалізується за допомогою «пов'язаних» кредитів, повинна стати ефективним засобом стимулювання експорту. Діяльність у цьому напрямі має потребу в плануванні, тісному взаємозв'язку зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних пріоритетів, вимагає організаційних зусиль, що відкриває необхідність створення спеціальних агентств розвитку експорту в регіонах.

Посилення інтеграції України в міжнародні господарські системи може помітно підвищити ефективність регіонального агробізнесу і посилити його присутність на глобальному ринку. Слабка залученість українських компаній

у виробничу і науково-технічну кооперацію, субконтрактні відносини із закордонними фірмами, різні форми аутсорсингу є вагомим стримуючим фактором у процесі оптимізації міжнародної спеціалізації країни.

Нами пропонуються основні напрями стимулювання більш активної участі вітчизняних компаній у міжнародних коопераційних проектах, які полягають у:

- сприянні впровадженню і сертифікації систем управління якістю на малих і середніх українських підприємствах агросфери – потенційних субконтракторів;

- створенні і розвитку центрів субконтрактації в Україні і регіональних інформаційних систем пошуку постачальників, встановленні контактів з аналогічними закордонними центрами та інформаційно-пошуковими системами;

- організації українських, регіональних і участі в закордонних ярмарках субконтрактів;

- удосконаленні нормативно-правової бази, що регулює використання коопераційних форм торгово-економічного співробітництва.

З погляду зовнішньоекономічної діяльності агропродовольчих підприємств регіонів доцільна організація в Україні кластерів, що дозволяють підвищити стабільність і ефективність виробництва. Основними цілями організації регіональних кластерів є:

- збільшення здатності компаній-постачальників до створення глобальних логістичних мереж;

- допомога партнерам у збільшенні ступеня технологічності їх продукції, і, отже, поліпшення їх позицій у ланцюжку постачальників;

- удосконалення стратегії розвитку регіонального агросектору;

- інтернаціоналізація мережі.

Сукупність пропонованих стимулюючих заходів щодо просування національного експорту агропродовольчої продукції і посилення комерційної

присутності регіонів України на зовнішніх ринках сприятиме збільшенню і удосконаленню:

- структури експорту за рахунок розширення номенклатури експортної агропродовольчої продукції в рамках традиційної спеціалізації;
- інтенсифікації участі агропродовольчих компаній у виробничій і науково-технічній кооперації із закордонними фірмами;
- ефективного вбудовування вітчизняного агробізнесу в міжнародні вертикально-інтегровані виробничі системи;
- освоєння виробництва принципово нової, нетрадиційної для українського експорту, продукції (насамперед наукомістких товарів і послуг);
- мобілізації експортного потенціалу малого агробізнесу;
- налагодження ефективного маркетингу вітчизняної експортної продукції на закордонних ринках.

Висновки до розділу 5

1. Система продовольчого забезпечення населення регіону (продовольча система) – це складна система, до складу якої входять наступні підсистеми: організаційна; ресурсна; виробничо-технологічна; економічної доступності продовольства; споживання; товаропровідна інфраструктура; фінансового, інформаційного, матеріально-технічного і технологічного забезпечення; формування продовольчого резерву. Зв'язки між елементами визначають сукупність взаємозалежних і взаємопов'язаних соціально-економічних процесів, що охоплює всі стадії відтворення, формування, розподілу, споживання і управління продовольчими ресурсами, спрямована на задоволення потреб населення в повноцінних і якісних продуктах харчування.

2. В результаті дослідження стратегічних перспектив розвитку агропродовольчої сфери країни та регіонів визначено три її можливі варіанти: наздоганяюча, стабілізаційна і проривна. Доведено, що лише проривна стратегія веде до відновлення агропродовольчої сфери, повернення на гідне місце в економіці країни і заняття конкурентоспроможної ніші на світовому агропродовольчому ринку. Цей прорив повинен ґрунтуватися на максимальному використанні досягнень науково-технічного прогресу для відновлення і розвитку аграрного сектора економіки, додання йому інноваційного характеру. Виходячи із ситуації у світовому аграрному секторі, визначено напрями вітчизняної інноваційної політики за сферами: рослинництва; тваринництва; механізації, електрифікації і автоматизації агропромислового виробництва; переробною; здорового харчування.

3. Ефективне функціонування агропромислового комплексу України неможливе без подолання протиріч, що склалися в інституціональній системі країни. Як інститути в АПК може виступати система певних організацій, формальних і неформальних правил поведінки економічних суб'єктів в аграрній сфері, а також механізми контролю за дотриманням організаціями цих правил. Визначено особливості інституціональної системи в аграрному секторі регіональної економіки: залежність від логіки попереднього розвитку; висока інерційність; активна роль держави в трансформації системи інститутів аграрного сектора.

4. Зв'язок між інститутами АПК і його ефективністю виражається трансакційними витратами. Трансакції в АПК носять спеціальний, невизначений, взаємозалежний характер, що визначає високий рівень трансакційних витрат, і в той же час, угоди в АПК мають систематичний характер та легко обліковуються, що дозволяє дещо знизити рівень трансакційних витрат. Для початку діяльності в сфері АПК потрібно понести певні трансформаційні витрати, як постійні, так і змінні. Розроблено модель, яка дозволяє здійснювати аналіз якості і результативності трансформації інститутів.

5. Доведено, що необхідно перемістити акцент в інституціональному реформуванні на створення цілісної системи відносин між сільськими товаровиробниками, споживачами сільгосппродукції та інституціональними структурами ринку. Для вирішення цієї проблеми пропонується створення нової системи просторового розвитку і територіального планування, спрямованої на інвестиційну підтримку територіального розвитку. Таким механізмом має стати кластеризація – підтримка «опорних» для розвитку всього АПК регіональних ядер через механізм державних стратегічних програмних інвестицій, з одного боку, і розширення фінансових можливостей для місцевого саморозвитку, з іншого.

6. Результатом дослідження стала розробка системи комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону, яка є системою заходів щодо безперервного аналізу стабільності системи продовольчого забезпечення стосовно до виникаючих загроз. Основною метою проведення комплексного моніторингу продовольчої безпеки повинно бути забезпечення органів влади і управління повною, всебічною і об'єктивною інформацією про поточний стан і тенденції розвитку регіональної продовольчої системи для прийняття ефективного управлінського рішення. Запропонована концептуальна схема комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону: підсистеми виробництва, підсистеми споживання, підсистеми економічної доступності продовольства, самозабезпеченості регіону основними видами продовольства.

7. Запропонована концепція стратегічного управління продовольчою сферою, яка реалізується через факторно-цільовий підхід, що враховує вплив численних внутрішніх і зовнішніх факторів, що здійснюють позитивний або негативний вплив на її розвиток. Специфіка запропонованого факторно-цільового підходу полягає: по-перше, у виявленні і використанні широкого кола рушійних сил найрізноманітнішої природи; по-друге, у холістичному баченні продовольчої сфери як єдиного об'єкта управління; по-третє, увага акцентується на управлінні процесами створення і розвитку нових

великомасштабних форм організації агробізнесу, що відповідають тенденціям глобалізації продовольчого ринку регіону. Розроблена схема, що відображає послідовність здійснення операцій з виділенням факторів управління модернізацією продовольчої сфери регіону, цілей і підцілей, розробку системи механізмів і програми виконання заходів щодо модернізації системи.

8. Завдання підвищення конкурентоспроможності регіональної продовольчої сфери повинно вирішуватися шляхом активізації міжгалузевих інтеграційних процесів. У виборі адекватних сформованим умовам форм міжгалузевої інтеграції пріоритет необхідно надавати міжгалузевому комплексу або кластеру. Розроблено методику ранжування регіонів України і оцінки використання виробничого потенціалу регіональних агропромислових комплексів, яка дозволяє виділити регіони найбільш вигідні для виробництва основних продуктів харчування за умовами їх продовольчого забезпечення і диференціювати регіони за виробництвом основних продуктів сільськогосподарського виробництва для обґрунтування кластерного підходу в забезпеченні продовольчої безпеки.

9. Результатом дослідження стали пропозиції з удосконалення державного регулювання розвитку регіональної продовольчої сфери для забезпечення її стійкого розвитку. З позицій пріоритету розроблено ієрархію стратегічних цілей. Для реалізації пріоритетів розвитку необхідне впровадження системи проактивних форм і методів державної участі в розвитку продовольчої сфери. Сутність такої системи полягає в тісній взаємодії державних спеціалізованих структур з підприємницькими, які безпосередньо здійснюють виробництво і реалізацію продовольчих товарів. Представлено узагальнену схему постадійного формування і розвитку міжгалузевого продовольчого комплексу при державній підтримці в рамках загальної стратегії модернізації економіки регіону. Як конкретний варіант, запропоновано диверсифікований кластер з єдиним техніко-технологічним ланцюжком, що охоплює весь процес від виробництва первинної

сільгоспсировини до реалізації продуктів харчування через фірмову мережу роздрібної торгівлі. Розроблено стратегічний прогноз якісних змін у продовольчій сфері. Довгостроковий прогноз розвитку продовольчої сфери регіону обґрунтований із застосуванням методики альтернативних прогнозних сценаріїв. У результаті зіставлення, перевагу надано помірнопозитивному сценарію, що є найбільш реальним і відповідає довгостроковим цілям стратегії регіону.

10. Результатом дослідження стала розробка системи заходів зі стимулювання розвитку експортного потенціалу регіонального агропродовольчого сектору. Реалізація комплексу універсальних заходів сприяння експорту повинна супроводжуватися цільовими заходами щодо розвитку експорту певних категорій учасників зовнішньоекономічної діяльності, товарів і послуг. Запропоновані основні напрями стимулювання більш активної участі вітчизняних компаній у міжнародних коопераційних проектах.

Основні положення даного розділу викладені в публікаціях автора [269, 273, 275, 276, 286, 291, 294].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі теоретичного узагальнення, обґрунтування методологічних засад, підходів і рекомендацій запропоноване нове вирішення важливої наукової і практичної проблеми формування і функціонування механізмів управління системою продовольчої безпеки регіону, що дозволило зробити висновки концептуального, методологічного і науково-практичного характеру.

1. В результаті дослідження доведено, що з позицій нормативної теорії сутність поняття «продовольча безпека регіону» принципово відрізняється від аналогічного поняття на рівні країни. Під «продовольчою безпекою регіону» розуміється такий стан його економіки, при якому існують умови і діє налагоджений механізм задоволення потреб населення в основних продуктах харчування відповідно до платоспроможного попиту. Забезпечення продовольчої безпеки розглядається як спрямований процес забезпечення населення продуктами харчування відповідно до фізіологічних норм із позицій системного підходу, у якому беруть участь суб'єкти ринкових відносин, держава в особі адміністративних органів, некомерційні об'єднання. В результаті дослідження розроблено динамічну модель управління системою забезпечення продовольчої безпеки, визначено заходи підвищення продовольчого самозабезпечення регіону і запропонована модель структури продовольчого забезпечення регіону, реалізація якої у перспективі дозволить підвищити ступінь забезпечення продовольчої ємності регіону за рахунок власних товаровиробників.

2. Регіональний продовольчий ринок є організаційно-економічною системою, що інтегрує в єдиному процесі руху товарів виробників сільськогосподарської сировини й продовольства, оптових торговців, безпосередньо споживачів продукції конкретного регіону й відповідну інфраструктуру, що включає в себе комплекс торговельних, складських, адміністративних приміщень і допоміжних служб (банківська сфера,

контроль якості, маркетинг). Сутність регіонального продовольчого ринку визначено як сукупність економічних відносин щодо купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, що вироблена сільгоспвиробниками регіону. Органічною частиною продовольчого ринку є агропродовольчий ринок або ринок сільськогосподарської продукції, що визначається як сукупність різноманітних видів сільськогосподарських ринків, на яких реалізуються економічні відносини між сільгосптоваровиробниками й споживачами щодо виробництва, обміну й споживання сільськогосподарської сировини й продуктів харчування. Визначено і систематизовано фактори формування й розвитку регіонального продовольчого ринку. Дослідження дозволили сформувати концептуальну модель регіонального ринку продовольства на основі імітаційного моделювання.

3. В роботі досліджено і класифіковано фактори відтворення продовольчої безпеки, які згруповані за критеріями: економічними, соціальними, соціально-економічними, політичними, екологічними (природно-кліматичними); науково-технічними. Доведено, що першочергова роль належить соціально-економічному фактору в забезпеченні продовольчої безпеки. Розроблено економічну модель процесу відтворення продовольчої безпеки, яка відображає цільові характеристики, критерії, показники оцінки й динаміки продовольчої безпеки, виділено основні етапи продовольчого забезпечення і елементи механізму вирішення основних проблем у процесі виробництва й споживання продовольства. Результатом дослідження системи факторів продовольчого самозабезпечення стало формування блок-схеми оцінки загроз продовольчого забезпечення й формування методів захисту.

4. В результаті дослідження здійснено класифікацію методів оцінки продовольчої безпеки, в межах якої виділено три основні напрями: оцінка продовольчої безпеки за одним макропоказником; оцінка продовольчої безпеки за допомогою системи показників; оцінка продовольчої безпеки на основі розрахунку інтегрального вимірника. Запропонована методика оцінки

продовольчого забезпечення регіону, відповідно до якої спершу виділяють групу показників, що найбільш детально відображають кожен аспект продовольчої безпеки, за якими надалі буде здійснено аналіз, з урахуванням виділення етапів аналізу. Рівень регіональної продовольчої безпеки визначено як суму оцінок основних критеріїв продовольчої безпеки: фізичної доступності, економічної доступності, достатності споживання продовольства, якості продовольства.

5. Ємність регіонального продовольчого ринку розглядається нами як сукупність продуктів харчування, що знаходяться на ринку регіону в певний проміжок часу. Основними факторами, що впливають на ємність є: обсяг продажу товарів, кількість й розмір підприємств, що виступають на ринку як продавці і торговельні посередники. Запропоновано методичний підхід до визначення ємності продовольчого ринку, що складається із чотирьох етапів: проведення дослідницьких дій; кількісна і якісна оцінка ємності продовольчого ринку; визначення потенційної ємності; порівняння результатів зіставлення реальної й потенційної ємності ринку основних груп продовольчих товарів. В результаті дослідження розроблено методичний підхід до прогнозування ємності продовольчого ринку.

6. Функціонування регіонального продовольчого ринку відбувається на фоні конкурентної боротьби товаровиробників за більш вигідні умови реалізації товарів. В результаті дослідження розроблено концептуальну схему аналізу конкурентоспроможності регіональних товаровиробників, що складається з п'яти етапів: вибірка підприємств, які пропонують аналогічну продукцію на ринку регіону; розрахунок частки імпортерів виробників на регіональному ринку; аналіз співвідношення вітчизняних і імпортерів виробників продуктів харчування й визначення факторів, які впливають на переваги покупців; визначення кількості найбільш сильних конкурентів; ранжування підприємств за отриманими результатами.

7. Для встановлення ефективних економічних взаємовідносин між сільськогосподарськими товаровиробниками й переробними підприємствами

пропонується модель регіонального кластера, яка орієнтована на створення сучасних високотехнологічних виробництв і випуск конкурентоспроможної продукції. Суть моделі кластера полягає у оптимізації взаємовідносин між учасниками кластера й підвищенні ефективності функціонування продовольчого ринку. До складу кластера необхідно включити: сільськогосподарських товаровиробників; переробні підприємства, сільськогосподарські переробні споживчі кооперативи; переробні цехи сільськогосподарських підприємств, банки, лізингові й інвестиційні компанії; науково-дослідні інститути, сільськогосподарські ВНЗ, професійні технічні училища, коледжі. Розроблено механізм формування кластера на продовольчому ринку регіону та механізм взаємовідносин у регіональному продовольчому кластері, а також алгоритм функціонування регіонального продовольчого кластера.

8. Визначено основні напрями і систему заходів інституційного регулювання регіонального продовольчого ринку. Розроблено структурно-логічну модель державного регулювання розвитку АПК регіону і модель впливу державних інститутів на систему забезпечення продовольчої безпеки регіону. В результаті дослідження розроблено низку пропозицій щодо удосконалення конкретних механізмів інституційного регулювання продовольчого ринку регіону. Значну увагу приділено дослідженню проблеми самозабезпеченості України продовольчими товарами. В результаті розроблена схема статистико-економічного дослідження проблеми забезпечення регіонів України по конкретному виду продукції АПК. Розроблено заходи щодо підтримки малого бізнесу, у тому числі фермерських господарств, і створення більш насиченої конкурентної атмосфери при проведенні державних закупівель сільськогосподарської продукції. Удосконалено механізми функціонування регіональних оптових ринків сільгосппродукції, сировини й продовольства. Розроблено механізм управління ризиками діяльності оптових ринків продовольства на основі визначення критичної контрольної точки. Запропоновано модернізований

метод перетворення вимог покупців у вимірювані показники якості послуг, адаптований до умов оптової торгівлі.

9. Доведено, що необхідне створення цілісної системи відносин між сільськими товаровиробниками, споживачами сільгосппродукції та інституціональними структурами ринку. Для вирішення цієї проблеми пропонується створення нової системи просторового розвитку і територіального планування, спрямованої на інвестиційну підтримку територіального розвитку. Таким механізмом має стати кластеризація – підтримка «опорних» для розвитку всього АПК регіональних ядер через механізм державних стратегічних програмних інвестицій, з одного боку, і розширення фінансових можливостей для місцевого саморозвитку, з іншого. Як конкретний варіант, запропоновано диверсифікований кластер з єдиним техніко-технологічним ланцюжком, що охоплює весь процес від виробництва первинної сільгоспсировини до реалізації продуктів харчування через фірмову мережу роздрібною торгівлі.

10. У роботі представлено модель забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіону через постійно діючу процедуру моніторингу продовольчого ринку, який здійснюється за чотирма групами показників, що відображають економічний, соціальний і медичний аспекти продовольчої безпеки. Обрані показники фізичної й економічної доступності, сталості й раціону харчування, а також якості продуктів харчування, повинні найбільш детально й повно представити характеристику своєї категорії. Результатом дослідження стала розробка системи комплексного моніторингу продовольчої безпеки регіону, яка є системою заходів щодо безперервного аналізу стабільності системи продовольчого забезпечення стосовно до виникаючих загроз. Основною метою проведення комплексного моніторингу продовольчої безпеки повинно бути забезпечення органів влади і управління повною, всебічною і об'єктивною інформацією про поточний стан і тенденції розвитку регіональної продовольчої системи для прийняття ефективного управлінського рішення. Запропонована концептуальна схема комплексного

моніторингу продовольчої безпеки регіону: підсистеми виробництва, підсистеми споживання, підсистеми економічної доступності продовольства, самозабезпеченості регіону основними видами продовольства.

11. Запропонована концепція стратегічного управління продовольчою сферою, яка реалізується через факторно-цільовий підхід, що враховує вплив численних внутрішніх і зовнішніх факторів, що здійснюють позитивний або негативний вплив на її розвиток. Специфіка запропонованого факторно-цільового підходу полягає: по-перше, у виявленні і використанні широкого кола рушійних сил найрізноманітнішої природи; по-друге, у холістичному баченні продовольчої сфери як єдиного об'єкта управління; по-третє, увага акцентується на управлінні процесами створення і розвитку нових великомасштабних форм організації агробізнесу, що відповідають тенденціям глобалізації продовольчого ринку регіону. Розроблена схема, що відображає послідовність здійснення операцій з виділенням факторів управління модернізацією продовольчої сфери регіону, цілей і підцілей, розробку системи механізмів і програми виконання заходів щодо модернізації системи.

12. Завдання підвищення конкурентоспроможності регіональної продовольчої сфери повинно вирішуватися шляхом активізації міжгалузевих інтеграційних процесів. У виборі адекватних сформованим умовам форм міжгалузевої інтеграції пріоритет необхідно надавати міжгалузевому комплексу або кластеру. Розроблено методику ранжування регіонів України і оцінки використання виробничого потенціалу регіональних агропромислових комплексів, яка дозволяє виділити регіони найбільш вигідні для виробництва основних продуктів харчування за умовами їх продовольчого забезпечення і диференціювати регіони за виробництвом основних продуктів сільськогосподарського виробництва для обґрунтування кластерного підходу в забезпеченні продовольчої безпеки.

13. Результатом дослідження стали пропозиції з удосконалення механізмів регулювання розвитку регіональної продовольчої сфери для

забезпечення її стійкого розвитку. З позицій пріоритету розроблено ієрархію стратегічних цілей. Для реалізації пріоритетів розвитку необхідне впровадження системи проактивних форм і методів державної участі в розвитку продовольчої сфери. Сутність такої системи полягає в тісній взаємодії державних спеціалізованих структур з підприємницькими, які безпосередньо здійснюють виробництво і реалізацію продовольчих товарів. Представлено узагальнену схему постадійного формування і розвитку міжгалузевого продовольчого комплексу при державній підтримці в рамках загальної стратегії модернізації економіки регіону. Розроблено стратегічний прогноз якісних змін у продовольчій сфері. Довгостроковий прогноз розвитку продовольчої сфери регіону обґрунтований із застосуванням методики альтернативних прогнозних сценаріїв. У результаті зіставлення, перевагу надано помірному-оптимістичному сценарію, що є найбільш реальним і відповідає довгостроковим цілям стратегії регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. - №12. – С. 5.
2. Агаев Б. В. Организационно - экономический механизм обеспечения продовольственной безопасности / Б. В. Агаев. – М., 2000. – 177с.
3. Агаев Б. В. Управленческий механизм обеспечения продовольственной безопасности / Б. В. Агаев. – М. - 1999. – 177с.
4. Аграрная политика / [А. П. Зинченко, В. И. Назаренко, В. В. Шайкин и др.]; Под ред. А. П. Зинченко. – М.: Колосс, 2004. – 304 с.
5. Агропромисловий комплекс України: стан та перспективи розвитку. Науковий збірник за матеріалами УІІ Пленуму Співки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції / За заг. ред. В. В. Оскольського. – К.: Арата. - 2009. – 350 с.
6. Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / За ред. д.е.н. І. Г. Кириленка - 2009. - 135 с.
7. Алтухов А. Продовольственная безопасность страны и ее оценка / А. Алтухов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2008. №5. - С.1-5.
8. Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов // Економіка України. – 2006. – № 6 (527). – С. 60 – 66.
9. Амосов О. Ю. Інтеграція системи підприємництва АПК України в міжнародний ринок – тенденції і закономірності / О. Ю. Амосов.- Б.Церква, 1996.- 115с.
10. Аналіз стану економічної безпеки України (частина 1) / Л. А. Мусіна, Т. І. Кваша. – Київ, 2003. – 114с.
11. Анурин В. Маркетинговые исследования потребительского рынка / В. Анурин, И. Муромкина, Е. Евтушенко. // СПб.: Питер, 2004. – 270 с.

12.Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к экономическому консенсусу / С. Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - №10. – С. 30-31.

13.Багаутдинова Н. Г. Формирование промышленных кластеров на основе вертикально-интегрированных компаний как фактор устойчивого развития региональной экономики / Н. Г. Багаутдинова // Экономика и управление. - 2009. - №1. – С. 23-29.

14.Баженова О. В. Методика визначення оцінки економічної безпеки держави / О. В. Баженова // Актуальні проблеми розвитку підприємницької діяльності в Україні. – Вип. 3. – К. – 2003. – С. 4-9.

15.Бакуменко О. Упішне тваринництво – гарантія продовольчої безпеки України. / О. Бакуменко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.

16.Балабанов В. С. Продовольственная безопасность. Международные и внутринние аспекты / В. С. Балабанов, Е. Н. Борисенко // Экономика. – 2002. – 544 с.

17.Балаян А. В. Виробництво сільськогосподарської продукції в селянських (фермерських) господарствах області / А. В. Балаян, Г. В. Спаський // Економіка АПК.- 1999.- №9.- С. 29-34.

18.Бардаченко В. В. Регіональний розвиток та необхідність його інвестування / В. В. Бардаченко // Экономические инновации. – 2001. – Выпуск 11. – С. 32-35.

19.Басюркіна Н. Й. Забезпечення продовольчої безпеки в умовах трансформації економіки України / Н. Й. Басюркіна // Вісник соціально-економічних досліджень. 2008. – Випуск 29. – С.89-98.

20.Басюркіна Н. Й. Теоретичні засади створення організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки регіону / Н. Й. Басюркіна // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. - №42 – Одеса: ОДЕУ. – 2011. – С. 58 –67.

- 21.Бекенов С. С. Продовольственная безопасность – как составляющая экономической безопасности / С. С. Бекенов // Вестник КРСУ. – 2004. – № 2. – С.16-22.
- 22.Белов О. Ф. Економічна безпека в стратегії реформ / О. Ф. Белов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/belov/6.htm>.
- 23.Белявский И. Статистика товарного рынка: оценки рыночной конъюнктуры / И. Белявский // Вопросы статистики. – 1997. - №4. – С.20-25.
- 24.Белянський С. Международная экономическая взаимосвязь и взаимозависимость: проблемы, тенденции / С. Белянський // Экономика Украины. – 1994. - №9. – С.78-83.
- 25.Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, немецкая, испанская терминология / И. Бернар, Ж.-К. Колли: В 2 т.: Пер. с фр. // Международные отношения. – М., 1994. – Т.2 – 784с.
- 26.Бизнес: оксфордский толковый словарь: Англо-русский: Свыше 4000 понятий. – М.: Издательство «Прогресс-Академия», Издательство РГГУ, 1995. – 752 с.
- 27.Биктимірова З. Якість життя: продовольча безпека / З. Биктимірова // Економіст. - 2004. - №2. - С. 78- 84.
- 28.Білик Ю. Л. Продовольча безпека України: стан, проблеми та використання потенційних резервів продовольчого забезпечення населення / Ю. Л. Білик // К.: - Фенікс. – 2000. – 56 с.
- 29.Блау С. Л. Ресурсы продовольствия в условиях самообеспеченности регионов / С. Л. Блау // Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. – М.: 1999. – 393с.
- 30.Блинов М. Про забезпечення економічної безпеки країни / М. Блинов, М. Кокарев, В. Крашенніков //Економіст. - 1996. - №4. - С. 47-51.
- 31.Блинова Е. Показатели продовольственной безопасности / Е. Блинова // Politeconom. – 1999. – № 1. – С.161-168.

32. Богачев В. И. Значение анализа экономической безопасности регионов Украины / В. И. Богачев, Е. В. Коваленко // Економіка АПК. – 2009. - №5. – С.10-17.
33. Бодрук О.С. Теоретичні засади створення міжнародних структур безпеки / О. С. Бодрук // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2002. – Вип.4. – С.116-124.
34. Бойко В. І. Про гарантування продовольчої безпеки України / В. І. Бойко // Економіка АПК. – 2006. - №1. – С.28-36.
35. Болдуєв М. В. Державне регулювання регіонального агропромислового комплексу: монографія / М. В. Болдуєв. – Запоріжжя КПУ. – 2009. – 304 с.
36. Большой экономический словарь / Под. ред. А. Н. Азримяна. – М.: Фонд «Правовая культура». - 1994. – 528 с.
37. Борисенко Є. Н. Продовольча безпека: проблеми й перспективи / Є. Н. Борисенко // К.: ВАТ Видавництво "Ітем". - 1997. - 349 с.
38. Борисов М. Г. Эволюция продовольственной проблемы на Востоке / М. Г. Борисов. // М., 1999. – С. 32 - 34.
39. Бородин К. Г. Продовольственный рынок: методика интегральной оценки / К. Г. Бородин, С. А. Неганов, А. П. Берестов // Экономика региона. - 2010. - №1. – С.122-128.
40. Бородіна О. М. Методологічні підходи до визначення шляхів подолання бідності на селі / О. М. Бородіна // Економіка АПК. - 2006. - № 3. - С. 84-101.
41. Борщевський П. Продовольча безпека країни: стан і тенденції / П. Борщевський, Л. Дейнеко // Розбудова держави. – 2007. - № 1-6. – С. 66-73.
42. Бут О. IES в контексте. Безопасность потребления. Международные стандарты в сфере продуктов питания / О. Бут // Мир продуктов. – 2007. - №1. – С. 45-50.

43. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. - № 12. – С. 25-35.

44. Варченко О. М. До питання поєднання державного і ринкового регулювання продовольчої безпеки / О. М. Варченко // Економіка України. – 2004. – № 7 – С. 53–59.

45. Васильев В. М. Реализация продовольственной программы (Социально-экономический аспект) / В. М. Васильев, В. Ф. Гапоненко // М.: Знание, 1987. – 64 с.

46. Васильева Е. В. Методологические основы формирования инфраструктуры агропродовольственного рынка: монография / Е. В. Васильева, Ю. Н. Переверзин. Саратов: Рата-Принт. - 2010. — 243 с.

47. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. // К.; Ірпінь: ВТ „Перун”, 2001. – 1440 с.

48. Венгер А. М. Особливості управління трудовими ресурсами за нових форм господарювання / А. М. Венгер // Вісник КДУТД. – 2001. - №2. – С. 143-148.

49. Використання агровиробничого потенціалу земель та забезпечення сталого розвитку агроєкосистем / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://netreferata.com/ukr/referat-3351.html>.

50. Вишнеvsька Н. М. Основні проблеми продовольчої безпеки та шляхи їх розв'язання / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AbXbQt0bugEJ:nuwm.rv.ua/methods/asp/vd/v39ek06.doc>

51. Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний // К.: ТОВ «Борисфен-М». – 1996. – 326 с.

52. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема / В. І. Власов // К: ІАЕ. - 2001. – 506 с.

53. Власов В. І. Шляхи подолання глобальної продовольчої кризи / В. І. Власов, М. А. Лисак // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 138-142.

54.Власов В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері / В. Власов // Економіка України. – 2006. - № 3 (532). – С. 75-80.

55.Восканян Г. Г. Продовольча безпека як фактор стійкого розвитку суспільства/ Г. Г. Восканян: Автореф. дис. ... канд. филос. наук // Київський національний університет ім. Шевченко. – К. - 1996. - 23с.

56.Гайдуцький А. П. Міжнародні інвестиційні процеси у розв'язанні глобальної продовольчої проблеми / А. П. Гайдуцький // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 1(55). – С. 111-121.

57.Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семіноженко // К: Знання України. – 2002. – 336 с.

58.Гантимуров Н. Формирование и регулирование регионального продовольственного рынка / Н. Гантимуров // АПК: экономика, управление. 2007. – №4. -С.47 - 49.

59.Глобалистика. Международный, междисциплинарный энциклопедический словарь. / Москва-Санкт-Петербург-Нью-Йорк: Издательский центр «Элима». - 2006. – 836 с.

60.Глобалізація і продовольство [Текст] : монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. - К. : Ін-т аграр. екон., 2008. - 632 с.

61.Глобальна продовольча безпека: монографія / О. Г. Білорус, М. В. Зубець, П. Т. Саблук, В. І. Власов // Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» УААН. – Київ: ІАЕ УААН. - 2009. – 486 с.

62.Глущенко К. П. Ценовые взаимодействия российских региональных рынков/ К. П. Глущенко // Пространственная экономика. 2007. - №1. - С.48-60.

63.Гойчук О. І. Продовольча безпека: монографія / О. І. Гойчук – Житомир: Полісся. - 2004. - 348 с.

64. Гончаренко О. Громадський контроль і система національної безпеки / О. Гончаренко, Е. Лисицин // Національна безпека України. – 2003. - №1. – С.39-46.

65. Гончаров В. Продовольчий комплекс: проблеми розвитку/ В. Гончаров, В. Ключах // Економіст.-1993.-№10.-с.73.

66. Горбулин В. П. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки / В. П. Горбулин, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2004. - №3. – С.15-24.

67. Горбулин В. П. Приоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулин, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. - №3. – С.18-27.

68. Горбунов Г. Региональные аспекты обеспечения продовольственной безопасности России / Г. Горбунов // АПК: экономика, управление. – 2010. - № 12. - С. 14-22.

69. Гордеев А. В. Продовольственная безопасность России / А. В. Гордеев, А. И. Алтухов, Д. П. Вермель // Аграрная наука. – 1999. - № 9. – С. 2-4.

70. Гордеев А. Забезпечення продовольчої безпеки - завдання стратегічне / А. Гордеев // АПК: економіка, управління. - 1998. - №8. - С. 35-40.

71. Григорьев Н. В. Концептуальные положения по регулированию регионального продовольственного рынка / Н. В. Григорьев // Перспективы развития агропромышленного комплекса России: сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. М.: МГАУ. - 2008. - С. 62-64.

72. Гросул В. О. Забезпечення продовольчої безпеки України / В. О. Гросул // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах інтеграційних процесів”. – Миколаїв. - 2010 – С.58–61.

73. Губенко В. І. Стан і проблеми забезпечення розвитку виробництва та експорту продукції АПК в умовах СОТ / В. І. Губенко // Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в

постіндустріальний період: Матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів – аграріїв. Редкол.: П. Т. Саблук та ін.- К.: ННЦ «ІАЕ». - 2008.- 618 с.

74. Гумеров Н. Как обеспечить продовольственную безопасность страны? / Н. Гумеров // Российский экономический журнал. - 1997. - №7. - С. 74-81.

75. Данько М. Проблемы прогнозирования инновационно-технологического развития региона / М. Данько // Экономика Украины. – 2000. - № 5. – С.35-40.

76. Дацків Р. М. Вплив глобалізації на зовнішньоекономічну безпеку України / Р. М. Дацків // К.: Актуальні проблеми економіки. - 2003. - № 12 (30). - С.129-138.

77. Дейнеко Л. В. Еколого-економічні аспекти формування моделі продовольчої безпеки України / Л. В. Дейнеко, Є. В. Хлобистов, А. О. Коваленко // Науковий вісник: Екологізація економіки як інструментарій сталого розвитку в умовах конкурентного середовища. – Львів : НЛТУУ. – Вип. 15.6. – 2005. – С. 149–159.

78. Дейнеко Л. В. Повышение эффективности инновационного потенциала организации АПК [Текст] / Л. В. Дейнеко, И. А. Иртышева // Научно-инновационная деятельность в агропромышленном комплексе: сб. науч. статей 4-й междунар. науч.-практ. конф. Ред. кол. М. Ф. Рыжанков и др. – Минск, 2010. – С. 57–59.

79. Дейнеко Л. В. Проблеми наукового забезпечення розвитку харчової промисловості України / Л. В. Дейнеко, М. П. Сичевський // Проблеми оцінки економічного потенціалу підприємства та механізм використання його показників: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. – Суми: Вид-во Сум ДУ.– 2004. – С. 11–14.

80. Дейнеко Л. В. Розвиток стратегічного потенціалу харчової промисловості України [Текст] / Л. В. Дейнеко, П. М. Купчак // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – №6(358). – С. 5–9.

81. Декларация всемирного самита з продовольчої безпеки. Рим, 2009. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fao.org>.
82. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко, Ф. В. Іванина // Економіка АПК. – 2009. - № 9. – С. 3-9.
83. Дем'яненко С. Агрохолдинги в Україні: процес становлення і розвитку / С Дем'яненко // Економіка України. – 2009. – № 12 (569). – С. 50 – 59.
84. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми: монографія / [О. М. Бородіна, М. Г. Бетлій, Н. М. Головченко та ін.]. – К. – 2008. – 264 с.
85. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minagro.kiev.ua.
86. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. №1379 / Офіційний вісник України. – 2007. – №93. – С. 345.
87. Дзарасов С. Продовольственная безопасность России / С. Дзарасов // Вопросы экономической безопасности. - 1996. - № 8. - С.25-31.
88. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А. Д. Діброва. – К.: Формат, 2008. – 488 с.
89. Добросоцький В. Основні напрямки регулювання продовольчого ринку / В. Добросоцький // Економіст. - 2000. - № 3. - С. 78-81.
90. Додонова М. В. Диверсифікація діяльності малих форм господарювання / М. В. Додонова, І. В. Ляшенко // Проблеми и перспективы развития транзитной экономики.- Симферополь: Таврия-Плюс, 2003.- С. 165-168.
91. Доктрина продовольственной безопасности Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/15/108.html>

- 92.Долішній М. Ринкові механізми регіонального управління / М. Долішній, О. Мошинець // Регіональна економіка. – 2001. - №1. – С. 7-17.
- 93.Дрогомирецька М. І. Регіональні особливості функціонування продовольчих ринків / М. І. Дрогомирецька // Вісник державної фінансової академії. – 2008. - № 1 (19). – С. 74-77.
- 94.Економічна безпека / О. Є. Користін, О. І. Барановський, Л. В. Герасименко та ін.; [за ред. О. М. Джужі]. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ. - 2010. – 368 с.
- 95.Економічна безпека: питання реалізації державної стратегії. - Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. - К.: КНЕУ. – 2003. - 343с.
- 96.Емельянов А. Продовольственная безопасность страны: угрозы и факторы нейтрализации / А. Емельянов // Российский экономический журнал. - 2003. - № 7. - С.27-42.
- 97.Ершов М. Экономический рост: новые проблемы и новые риски / М. Ершов // Вопросы экономики – 2006 – № 12 – с. 20-37.
- 98.Ефремов К. И. Вопросы оценки экономической безопасности региона / К. И. Ефремов, Е. И. Георгадзе // Вопросы статистики. – 2002. - №2. С. 57-59.
- 99.Єлейко В. І. Економетричні методи прогнозування. / В. І. Єлейко, О. І. Єлейко, О. С. Синицький, А. О. Чемерис // К.: Вид-во УАДУ.- 1998. – 115 с.
100. Єлейко В. І. Економетрія. / В. І. Єлейко, І. М. Копич, Р. Д. Боднар, М. Я. Демчишин // Львів: В-во Львівської комерційної академії, 2007. – 349 с
101. Жаліло Я. А. Проблеми визначення економічної безпеки в системі забезпечення національної безпеки України / Я. А. Жаліло // Матеріали Междунар науч.-практ. конф. «Проблеми обеспечения экономической безопасности» (Донецк, 23-24 ноября 2001 г.). – Донецк: РИА ДонНТУ. – 2001. – С. 27-28.

102. Заинчковский А. Региональные проблемы развития пищевой промышленности / А. Заинчковский, Л. Дейнеко, Н. Савчур-Шекмар // Экономика Украины. – 1995. - №11. – С.94-95.

103. Збарський В. Державна підтримка сільського господарства / В. Збарський, В. Горьовий // Економіка АПК. – 2010. - № 4. – С. 74-80.

104. Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2009 році. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/149977/file/Zvit_2009.doc.

105. Зельднер А. Г. Развитие сельского хозяйства: прошлое и уроки для будущего / А. Г. Зельднер // Экономическая история СССР: очерки. – М.: ИНФРА-М. – 2007. -120 с.

106. Земельні ресурси світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://content.yudu.com/Library/A1317o/20090204142512/resources/6.htm>

107. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ «Державний агроекологічний університет». - 2008. – 384 с.

108. Злобин Е. Ф. Агропромышленная интеграция в условиях рыночной экономики. Региональный аспект. / Е. Злобин // М.: АгриПресс. - 2003. – 363с.

109. Ильина З. М. Продовольственная безопасность: тенденции и перспективы / З. М. Ильина // Беларуская Думка. – 2009. – № 3. – С. 22-31.

110. Информационная записка Комитета по всемирной продовольственной безопасности / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.fao.org/fileadmin/templates/cfs/Docs0910/InfoNote/CFS_General_Info_Note_RU.pdf

111. Калашнікова Є. Д. Продовольче забезпечення регіону за умов трансформаційної економіки / Є. Д. Калашнікова, Б. М. Стефанишин // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2008_6/6.pdf.

112. Калицкая В. В. Повышение конкурентоспособности продовольственного рынка региона: на примере Свердловской области / В. В. Калицкая. // Дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук. – Екатеринбург. - 2006 - 193 с.

113. Кармазин Р. Законодавчі перспективи землеустрою як механізму ефективного використання земель / Р. Кармазин // Юридичний журнал. – 2003. – № 5. – С. 29 – 31.

114. Кармазін Ю. А. Про деякі аспекти продовольчої та екологічної безпеки України в контексті відродження українського села / Ю. А. Кармазін // Микроволновые технологии в народном хозяйстве. Внедрение. Проблемы. Перспективы: Вып. 7-8 под. ред. Л. Г. Калинина. – Одеса: «Видавництво Бартнева». - 2009. – С. 99-105.

115. Качала Т. І. Особливості формування регіонального ринку споживчих товарів та послуг / Т. І. Качала, А. Є. Ходирєва // Зб. наук. праць ЧДТУ. – 2006. – № 16. – С. 90–102.

116. Ковальчук С. Я. Аграрні відносини в регіональних економічних системах / С. Я. Ковальчук, Л. Є. Купінець. // Одеса : ІПРЕЕЕД НАН України. - 2010. – 212 с.

117. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. - № 1 (31). – С. 147 – 154.

118. Козак О. А. Український молочний сектор: тенденції та перспективи розвитку./ О. А. Козак // АГРОІНКОМ. – 2008. - №3-4. – С. 40.

119. Колобов С. А. Инфраструктура защиты информационных ресурсов на основе Национальной системы конфиденциальной связи / С. А. Колобов // [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.dstszi.gov.ua/>

120. Коломийцева О. В. Методичні основи дослідження регіонального продовольчого комплексу / О. В. Коломийцева // Збірник наук. пр. ЧДТУ. Серія: економічні науки. – Вип. 11. – Черкаси, ЧДТУ. - 2004. – С. 47-54.

121. Коляденко С. В. Територіальна організація агропромислового комплексу України: методологія, практика та механізм реалізації / С. В.

Коляденко // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.05: РВПС України. – К. - 2009. – 36с.

122. Комитет по всемирной продовольственной безопасности: Итоговый доклад / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.fao.org/fileadmin/templates/cfs/Docs0910/CFS36Docs/Final_Report/CFS36_Final_Report_K9551.

123. Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку регіонів України за 2010 рік. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>.

124. Кондратьев Н. Д. Аграрный вопрос: о земле и земельных порядках. / Н. Д. Кондратьев. -М. - 1917. - 132 с.

125. Конституція України / [Електронний ресурс]. // Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>.

126. Кормич Б. А. Національна безпека як правова категорія / Б. А. Кормич // Митна справа. – 2003. – №2. – С. 13-20.

127. Кормич Б. А. Правовий зміст поняття «національна безпека» / Б. А. Кормич // Митна справа. – 2003. – №1. – С. 116-123.

128. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. Пеньковой Е.М. – М.: Прогресс. - 1990. – 736 с.

129. Кофт М. Дж. Сегментирование рынка / М. Дж. Кофт // СПб: Питер, 2001. – 128 с.

130. Кочетков О. В. Формування системи показників продовольчої безпеки України / О. В.Кочетков, Р. В. Марков // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 142-148.

131. Кравченко А. А. Состояние продовольственной безопасности: мониторинг и оценка / А. А. Кравченко, А. Ю. Хлыстун // Азиатско-тихоокеанский регион: экономика, политика, право. - №1 . – 2010. - С. 24-36.

132. Крамлих О. Ю. Продовольственная безопасность: направления развития, формирования и управления: на материалах Смоленской области:

диссертация кандидата экономических наук / О. Ю. Крамлих // Смоленск. - 2008. - 188 с.

133. Крисанов Д. Ф. Харчова промисловість України в контексті розвитку національної інноваційної системи [Текст] / Д. Ф. Крисанов, К. О. Бужинська // Вісник Хмельницького національного університету. – Т.1. – 2009. - №5. – С. 58-66.

134. Крылова И. Проблемы продовольственной безопасности / И. Крылова // Диалог. - 2001. - № 6. - С. 33-40.

135. Крючков В. Г. Шляхи вирішення продовольчої проблеми / В. Г. Крючков // Територіальна справедливість, регіональні конфлікти й регіональна безпека, міжнар. Наук. конф.(1998; Львів).- Львів, 1998.- Ч.1.- С. 33-38.

136. Кугаєнко А. А. Основи теорії й практики динамічного моделювання соціально-економічних об'єктів і прогнозування їх розвитку/А. А. Кугаєнко.- К.: Ітем. - 1998. - 350с.

137. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів [Текст] / П. М. Купчак – К. : Рада по вивч. прод. сил України НАН України. - 2008. – 152 с.

138. Курцев И. В. Методология исследования регионального агропродовольственного рынка/ И. В. Курцев // Методология исследований аграрного рынка: материалы науч.-практ. конф. М.: ГНУ ВНИИЭСХ. - 2009. - С. 106-119.

139. Куценко В. Новые подходы к формированию и развитию территориальных общественных систем / В. Куценко, И. Бережная // Экономика Украины. – 2004. - №12. – С. 88-90.

140. Лазебник Л. Л. Зовнішньоторговельні чинники розвитку України / Л. Л. Лазебник // К.: Актуальні проблеми економіки . – 2003. - № 6 (24). – С. 59-64.

141. Лайко П. А. Фактори підвищення рівня продовольчої безпеки / П. А. Лайко та ін. // Економіка АПК. – 2006. - №8. – С. 20-28.

142. Лебединська О. Ю. Міський продовольчий комплекс: організація та управління / О. Ю. Лебединська // К.: НАДУ. - 2003. - 272 с.

143. Лендел М. А. Вплив структурних змін і нових форм господарювання в АПК регіону на використання соціальних ресурсів села / М. А. Лендел, Н. М. Готько // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. Вип. 6. Гол. ред. М. Д. Романюк. - Івано-Франківськ : Плай. - 2008. - С. 81-89.

144. Лисецький А. Аграрний сектор України: адаптивний саморозвиток і глобальні виклики у регіональному вимірі / А. Лисецький, М. Соломко, І. Думич // Економіка України. - 2007. - №11. - С. 57-69.

145. Литвинчук І. Л. Використання світового досвіду корпоративного управління в аграрному секторі економіки України / І. Л. Литвинчук // АГРОІНКОМ. - 2008. - №5-6. - С. 43-46.

146. Лихачева Т. Н. Регулирование агропромышленного комплекса и продовольственного рынка региона / Т. Н. Лихачева // Дис. на соискание науч. степени канд. экон. Наук. - Москва. - 1999 - 226 с.

147. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визнаннях та поняттях / В. В. Ліпкан, О. С. Ліпка, О. О. Яковенко // К.: Текст. - 2006. - 256 с.

148. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України / В. А. Ліпкан // К.: Текст. - 2003. - 600с.

149. Ліферт В. М. Продовольча безпека України поза небезпекою / В. М. Ліферт //Круглий стіл з питань продовольчої й аграрної політики. - 1996. - №1. - С 6-10.

150. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: [монографія] / Т. М. Лозинська. // Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр". - 2007. - 272 с.

151. Лузан Ю. А. Напрямки розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села / Ю. А. Лузан // Економіка АПК. - 2009. - №7. - С. 3-12.

152. Лузан Ю.Я. Фінансовий стан агропромислового виробництва в Україні та шляхи його удосконалення/Ю.Я. Лузан// Економіка АПК. - 2007. - №5. -С. 14-18.
153. Лукінов І. І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / І. І. Лукінов // Інститут аграрної економіки. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки». - 2007. – 816 с.
154. Лукінов І. І. Особливості аграрної реформи та інтеграційних процесів в АПК України у контексті східноєвропейських перетворень / І. І. Лукінов // Економіка України. – 1993. - №12 – С.3-12.
155. Лукінов І. І. Продовольча безпека та її гострота у світовому вимірі / І. І. Лукінов // Економіка АПК. – 2001. - № 4. – С. 33.
156. Лупан Н. Економічні аспекти національної безпеки / Н. Лупан // Актуальні проблеми економіки. - 2004. - № 1 (31). - С.22-32.
157. Лысенко Ю. Г. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко, С. Г. Мищенко, Р. А. Руденский, А. А. Спиридонов. - Донецк: ДонНУ, 2002. - 178 с.
158. Ляшенко О. М. Про стратегію забезпечення продовольчої безпеки / О. М. Ляшенко // Наукові праці Луганського держ. аграрного ун-ту. Економічні науки. – Луганськ. - 2006. - № 9. – С. 69-73.
159. Майстро С. В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: [монографія] / С. В. Майстро. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”. - 2009. – 240 с.
160. Макаренко П. М. Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко. // К.: ННЦ ІАЕ. - 2005. – 682 с.
161. Макконелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю // В 2т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т.1. – М.: Республика - 1992. – 399 с.
162. Малік М. Й. Концептуальні засади розвитку сільських територій / М. Й. Малік, В. А. Пулім // Економіка АПК. – 2006. - №4. – С.27-29.

163. Малярчук І. А. Проблеми формування та реалізації державних цільових програм / І. А. Малярчук // Стратегічна панорама. – 2004. – №3. – С. 31-37.
164. Маркетинговые исследования потребительского рынка / В. Анурин, И. Муромкина, Е. Евтушенко. – СПб.: Питер, 2004. – 270 с.
165. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. // В 2-х т.: Пер с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс». - 1993. – 310 с.
166. Маслаков В. В. Формування й розвиток системи продовольчої безпеки: концептуальні підходи / В. В. Маслаков // Житомир. - 1996. - 192с.
167. Мезенцева Н. Оцінка продовольчої доступності у регіонах України / [Електронний ресурс] – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/Natural/VKNU_geograf/2008_55/9.pdf.
168. Мейес Т. Эффективное внедрение НАССР: учимся на опыте других / Т. Мейес, С. Мортимор / Пер. с англ. В. Широкова. – СПб.: Профессия. – 2005. – 134 с.
169. Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. - №1. – С. 3-15.
170. Мерцалов А. А. Продовольственная безопасность региона: тенденции, пути развития, управление. / А. А. Мерцалов, В. В. Печенкина, Д. В. Шахов // ГОУ ВПО Орловская региональная академия Государственной службы. - Орёл. - 2005. - 287 с.
171. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк. – К.: Нац. наук. центр «Ін-т аграрної економіки», 2010. – 57 с.
172. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. - №10. – С. 7-14.

173. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Затверджена постановою КМУ від 5 грудня 2007 р. №1377 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

174. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980.

175. Микитенко І. А. Аграрний сектор України за умов становлення нової соціально-економічної системи – глобалізму / І. А. Микитенко // Економіка АПК. – 2009. - № 2. – С. 29-35.

176. Михеев Д. Потребление продовольствия: реальность и перспективы / Д. Михеев // Экономист. - 2008. - №3. - С. 86-91.

177. Миценко І. М. Організаційно-економічний механізм регулювання безпеки життєдіяльності: дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / І. М. Миценко // Донецьк. - 2004. - 455с.

178. Миценко І. М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / І. М. Миценко. – Кіровоград: Централіно-Українське видавництво. - 2001. – 204 с.

179. Могильний О. Критерії ефективності державного регулювання аграрного сектора економіки / О. Могильний // Економіка України. - 2003.- № 2.- С. 65 - 69.

180. Могильний О. М. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва у трансформаційний період: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. Наук / О. М. Могильний. - Київ. – 2003. – 38 с.

181. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М.О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк. та ін.; За ред. В. М. Геєця: Мон-я. // Х.: ВД «ІНЖЕК». - 2006. – 240 с.

182. Модельный закон стран — участниц СНГ «О продовольственной безопасности» от 16 октября 1999 г. № 14-10 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.inforpavo.by.

183. Молина Е. В. Инновационные технологии социально-экономического потенциала региона в условиях открытой экономики / Е. В. Молина // Экономические инновации. Выпуск 14. - 2003. – С.24-30.
184. Мохненко А. С. Становлення малого бізнесу регіону та підтримка його розвитку (на прикладі Херсонської області): Автореф. Дис. ... к-та екон. Наук:08.10.01 / А. С. Мохненко /Рада по вивченню продуктивних сил НАН України. – К. - 2002. – 40с.
185. Мочерний С. Національний та економічний суверенітет країни / С. Мочерний // Економіка України. – 2005. - №10. – С.4-13.
186. Мочерний С. В. Економіко-енциклопедичний словник: У 2т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій // За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005-2006. – Т2 – 250 с.
187. Мочерный С. В. Экономический словарь-справочник / С. В. Мочерный, И. Р. Михасюк. – К.: Femina, 1996. – 348с.
188. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. // К.: КВІЦ. - 1999.- 462 с.
189. Муханова Е. Б. Из истории экономической мысли (Сборник) / Е. Б. Муханова, В. Е. Маневич, М. В. Чиркунова // М.: Знание, 1990. – 64 с.
190. Назаренко, В.И. Аграрная политика Европейского союза : монография / В.И. Назаренко. – М. : Маркет ДС Корпорейшн, 2004. – 359 с.
191. Назаренко В. И. Рынок продовольствия на Западе / В. И. Назаренко. // М.: Ин-т Европы РАН. - 2008. - 295 с.
192. Наумов О. Концепція регіональної інвестиційної програми Херсонської області / О. Наумов, І. Бігун // Економіка України. – 2004. - № 2. – С. 28-33.
193. Національна безпека України. 1994-1996рр. / Під ред. О. Ф. Белова, І. Ф. Бінька, С. І. Пиріжкова, М. Л. Рубанця // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/otch/roz15.htm>.

194. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.minagro.kiev.ua.

195. Нестеренко А. Д. Продовольственная безопасность / А. Д. Нестеренко // М. - 1998. - 184с.

196. Нестерчук Ю. О. Теоретико-методологічні основи розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері України: [монографія] / Ю. О. Нестерчук. // Умань. - 2009. – 289 с.

197. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус / За заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

198. Нижник О. М. Продовольча безпека: аналіз еколого-економічних проблем та шляхи їх вирішення / О. М. Нижник // Вісн. Сум. держ. аграр. ун-ту. – Суми. - 2001. – Вип. 2. – С. 342–346.

199. Нобелевские лауреаты XX века. Экономика. Энциклопедический словарь. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 336 с.

200. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХІ столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – 638 с.

201. Новицький В. Є. Економічна безпека за умов відкритої економіки / В. Є. Новицький // Держава та регіони. – 2003. - №1.- (Економіка та підприємництво). – С. 102-109.

202. Новікова О. Ф. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення: Монографія / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко // НАН України. Ін-т економіки пром.-ті. – Донецьк. - 2006. – 408 с.

203. Новоселов А. С. Рыночная система региона: проблемы теории и практики / А. С. Новоселов // Отв. ред. В.В. Кулешов. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН. - 2007. 568 с.

204. Новоселов А. С. Теоретические аспекты исследования региональных рынков/ А. С. Новоселов // Регион: экономика и социология. – 2008. – №3. С. 3-22.

205. Нухович Э. С. Мировая экономика на рубеже XX-XXI веков / Э.С. Нухович, Б. М. Смитиенко, М. А. Эскиндаров // М. - 1995. - 103 с.

206. О концепции национальной продовольственной безопасности Республики Беларусь: постановление Совета Министров Республики Беларусь от 10 марта 2004 г. № 252 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.president.gov.by.

207. Об обеспечении продовольственной безопасности: Закон Республики Армения от 7 мая 2002 г. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.parlament.am.

208. Оболенцев И. А. Продовольственная безопасность России: еще один взгляд на проблему. / И. А. Оболенцев, М. Я. Корнилов, М. И. Синюков // М.: Изд-во РАГС. - 2006. - 218 с.

209. Овчинникова Т. Стратегия продовольственной безопасности региона / Т. Овчинникова // АПК: экономика, управление. - 2004. - № 9. - С.25-35.

210. Огневцев С. Б. Современная агропродовольственная экономика/ С. Б. Огневцев // М.: Изд-во МСХА. - 2004. - 438 с.

211. Ожерельева М. Перспективы межрегиональной конкуренции на рынке зерна / М. Ожерельева // АПК: экономика, управление. – 2007. – №10. - С.56 – 58.

212. Олійник Т. І. Державна підтримка аграрного сектору економіки / Т. І. Олійник // Економіка АПК. – 2009. - № 7. – С. 80-85.

213. Осипов В. Е. Внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности России / В. Е. Осипов, Г. А. Маховикова // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rustrana.ru/article.php?nid=13867.

214. Осипов П. В. Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2004. – 288 с.

215. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. – М.: ЗАО „Бизнес-школа „Интел-Синтез”. - 1997. – 288 с.

216. Отчёт по теме: «Разработка прогнозных балансов спроса и предложений основных видов продовольственных товаров». Этап: № 2: «Прогнозные балансы спроса и предложения основных видов продовольствия». / Под. ред. член-кор. РАН А. И. Алтухова // Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства - М. – 2007. - 173 с.

217. Офіційний сайт Державного комітету статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

218. Офіційний сайт Українського клубу аграрного бізнесу – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua/>

219. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики і продовольства України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

220. Офіційний сайт Продовольчої та аграрної організації ООН – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.fao.org.

221. Офіційний сайт Світового Банку – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.worldbank.org.ru.

222. Оцінка стану продовольчої безпеки України у 2008 році. / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/file/link/137290/file>.

223. Папело В. Н. Продовольственная безопасность России: современное состояние и механизмы обеспечения / В. Н. Папело. / Новосибирск. - 2000.- 230 с

224. Паршев А. П. Почему Россия не Америка / А. П. Паршев –// СПб: НТЦ «Форум». - 2000. – 46 с.

225. Пасхавер Б. Й. Біном Мальтуса / Б. Й. Пасхавер // Економіка України. – 2010. - №6. – С. 79-89.

226. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України . – 2006. - №4. – С.43-50.
227. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектору / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. - № 3. – С. 78-87.
228. Пашко П. В. Митні інтереси та митна безпека / П. В. Пашко // Одеса: Митна справа. – 2007. - №3 (51). – С.7-14.
229. Пашко П. В. Таможенная безопасность Государства / П. В. Пашко, П. Я. Писной, С. С. Демченко, Ю. С. Наумич // Федеральная таможенная служба на новом рубеже: наука и практика: проблемы и перспективы: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. - 2007. – 476 с.
230. Перепьолкін С. М. Міжнародне співробітництво України та Європейського Союзу в галузі митної справи / С. М. Перепьолкін // Митна справа. – 2006. - №6(48). – С. 23-26.
231. Пила В. Програмно-цільовий метод управління соціально-економічним розвитком регіонів / В. Пила, В. Абрамов // Економіка України. – 1998. - №9. – С. 34-38.
232. Пирожков С. І. Пріоритети у сфері безпеки і оборони України формування сучасних механізмів попередження загроз та викликів на початку ХХІ століття / С. І. Пирожков // Актуальні проблеми реформування сфери безпеки і оборони України: Матеріали міжнародної конференції (Київ, 11-12 травня 2005 р.). - 2005.- С. 13-18.
233. Підсумки роботи агропромислового комплексу у 2009 році. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.
234. Побурко Я. Інтегральні оцінювання результатів соціально-економічної діяльності регіону: методологічний підхід / Я. Побурко, Я. Пушак // Регіональна економіка. – 2006. - №3. – С.66-73.
235. Побурко Я. О. Інтегральні оцінювання результатів соціально-економічної діяльності в районах та містах Львівської області у 2001 – 2004 рр. / Я. О. Побурко, Я. Я. Пушак, О. І. Лиса та ін. // Львів. – 2006. – 50 с.

236. Побурко Я. О. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону / Я. О. Побурко, І. В. Андел, Я. Я. Пушак та ін. [монографія]; [під ред. Побурко Я. О.] // НАН України, Інститут регіональних досліджень, Львів. – 2006. – 306 с.

237. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 про Державну цільову програму розвитку українського села на період до 2015 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1158-2007-%EF>.

238. Принципы ХАССП. Безопасность продуктов питания и медицинского оборудования / Пер. с англ. О. В. Замятиной. – М.: РИА «Стандарты и качество». – 2006. – 176 с.

239. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997р. № 771/97-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 19. – С. 98.

240. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2498-ХІІ / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – С. 531.

241. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877 / Відомості Верховної Ради України. — 2004. – № 49. – С. 527.

242. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V / Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – С. 484.

243. Про зерно та ринок зерна: Закон України від 4 липня 2002 р. № 37-ІV / Відомості Верховної Ради України. – 2002 – № 35. – С. 258.

244. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-ІV / Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.

245. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №1. – С. 17.

246. Про ратифікацію протоколу про вступ України до СОТ : Закон України від 10 квітня 2008 р. № 250 / Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 23. — С. 213.

247. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 6 лютого 2003 р. № 486-IV / Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 15. — С. 107.

248. Про Стратегію національної безпеки України: указ Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 / Офіційний вісник України. – 2007. - № 11. – С. 389.

249. Про утворення державного департаменту продовольства: Закон України / Збірник урядових нормативних актів України. – 2000. - №16. – С. 47-57.

250. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України від 23 грудня 1997 року / Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 19. – С. 98.

251. Продовольственная безопасность страны: аграрно-экономический аспект / Е. Серова, И. Храмова, Н. Карлова, Т. Тихонова, О. Письменная // Институт экономики переходного периода Москва. – 2001.– 232 с.

252. Продовольственная проблема в современном мире / В. А. Мартынова, В. А. Морозова / Под ред. В. А. Мартынова, В. А. Морозова. // М.: Изд-во "Наука". - 1983. – 325 с.

253. Продовольча безпека / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/rozdil/rozd11.htm>.

254. Продовольча безпека країни: стан та перспективи зміцнення. / Керівник авт. кол. проф. Р. І. Тринько. // Львів: ЛьвДУВС. - 2011. – 304 с.

255. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / [Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк, Е. І. Шелудько; За ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина]. // К. : Наук. думка, 2007. – 276 с.

256. Проект «Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року» / Ю. А. Лузан, В. П. Ситник, П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2007. - №1. – С. 3-49.

257. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=25349.

258. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва та переробної галузі до 2020 року” / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/page/?11059>.

259. Пряхин В. С. Экономическая мысль XX столетия / В. С. Пряхин // М.: Знание. - 1991. – 253 с.

260. Пушак Я. Я. Аграрний сектор України як джерело та каталізатор позитивних зрушень в умовах глобальної економіки / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2011. – № 22. – С. 167-172.

261. Пушак Я. Я. Агропродовольча сфера України: сучасний стан та потенціал забезпечення продовольчої безпеки / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2011. – № 26. – С. 176-182.

262. Пушак Я. Я. Аналіз регіональних особливостей економічного розвитку та їх вплив на виробництво агропродукції / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2010. – № 20. – С. 159-165.

263. Пушак Я. Я. Аспекти формування продовольчої безпеки України / В. Є. Крупін, Я. Я. Пушак // Економічні інновації. – Випуск 47: Проблеми та сучасні зрушення в реальному секторі економіки. – 2012. – С. 70-80.

264. Пушак Я. Я. Вплив процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на стан продовольчої безпеки України та її регіонів / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2011. – № 24. – С. 184-189.

265. Пушак Я. Я. Державне регулювання аграрної сфери регіону в контексті формування його продовольчої безпеки / Я. Я. Пушак // Соціум. Наука. Культура: матер. 8 Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 24-26 січня 2012 р.). – К., 2012. – Ч. 3. – С. 11-13.

266. Пушак Я. Я. Державне стимулювання розвитку сільських територій як передумова забезпечення продовольчої безпеки держави та її регіонів / Я.Я. Пушак, Х. В. Притула // Україна наукова: матер. 8 Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 21-23 грудня 2011 р.). – Київ, 2011. – С. 50-52.

267. Пушак Я. Я. Дослідження пропорцій соціально-економічного розвитку Закарпатської області у 2000-2004 рр. / Я. О. Побурко, Я. Я. Пушак, Г. Г. Губані // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Соціально-економічний розвиток регіону: діагностика, стратегія, управління. – 2006. – Вип. 4 (60). – С. 194-198.

268. Пушак Я. Я. Еволюція поглядів щодо розуміння категорії безпека. / Я. Я. Пушак, М. М. Караїм // Наука України. Перспективи та потенціал: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 29-30 листопада 2011 р.). – Дніпропетровськ, 2011. – С.65-68.

269. Пушак Я. Я. Ефективний розвиток сільського господарства – гарантія зміцнення продовольчої безпеки країни / М.Є. Стадник, Я.Я. Пушак // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 213. – С. 99-105.

270. Пушак Я. Я. Інституційне регулювання аграрної сфери як елемент забезпечення продовольчої безпеки регіону / Я. Я. Пушак // Таврійський науковий вісник: Збірник наукових праць ХДАУ. – Вип. 77. – Херсон: Айлант. – 2011. – С. 164-170.

271. Пушак Я. Я. Інтегральні оцінювання результатів соціально-економічної діяльності регіону: методологічний підхід / Я. О. Побурко, Я. Я. Пушак // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С. 64-71.

272. Пушак Я. Я. Інформаційне забезпечення підприємництва як чинник економічної безпеки регіону / Я. Я. Пушак // Проблеми та шляхи вдосконалення економічного механізму підприємницької діяльності: матер.

Міжнар. наук.-практ. конф. (Жовті Води, 19-20 березня 2009 р.). – Дніпропетровськ, 2009. – Т. 4. – С. 66-70.

273. Пушак Я. Я. Комплексний розвиток агропромислового виробництва і сільських територій як запорука забезпечення продовольчої безпеки країни / Я. Я. Пушак, Х. М. Притула // Вісник Харківського національного аграрного університету: Серія Економіка. – 2011. – № 7. – С. 112–122.

274. Пушак Я. Я. Конкурентне середовище на ринку сільгоспвиробників як чинник забезпечення продовольчої безпеки / Пушак Я. Я. // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: матер. II-ої Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 15-16 вересня 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 146.

275. Пушак Я. Я. Методичні засади організації моніторингу продовольчого забезпечення населення регіону / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2012. – № 27. – С. 222-227.

276. Пушак Я. Я. Механізми управління системою продовольчої безпеки регіону: теорія, методологія, практика: монографія / Я. Я. Пушак. – Херсон: Айлант, 2012. – 324 с.

277. Пушак Я. Я. Місце та роль промислового комплексу та аграрно-промислового сектору Західного регіону в промисловому комплексі України / Я. Я. Пушак // Вісник економічної науки України. – 2008. - № 2 (14). –С. 132-136.

278. Пушак Я. Я. Моніторинг економічної активності в Україні та у країнах Євросоюзу / Я. Я. Пушак, М. М. Баб'як // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіону: методологічні підходи. – Львів, 2005. – Вип. 3 (53). – С. 84-97.

279. Пушак Я. Я. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону: монографія // Я. Я. Пушак та ін. – Львів: ІРД НАН України, 2006. – 306 с.

280. Пушак Я. Я. Напрями державної підтримки вітчизняної аграрної сфери в контексті формування продовольчої безпеки країни та її регіонів / Я. Пушак // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 221. – С. 89-94.

281. Пушак Я. Я. Напрями підвищення продовольчої безпеки регіонів / Я. Я. Пушак // Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачєво, 17-18 лютого 2012 р.). – Мукачєво, 2012. – С. 210-212.

282. Пушак Я. Я. Науково-методичні засади забезпечення економічної безпеки регіону на основі розвитку його агропродовольчої сфери / Я. Я. Пушак, М. Є. Стадник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія Економіка. – 2011. – Випуск 2. – С. 18-27.

283. Пушак Я. Я. Пріоритетні фактори і механізми забезпечення продовольчої безпеки / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2011. – № 23. – С. 163-169.

284. Пушак Я. Я. Прогнозування виробництва продовольства в регіоні / Я. Я. Пушак // Сучасна наука в INTERNET: матер. 8 Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 24-26 лютого 2012 р.). – Київ, 2012. – Ч. 1. – С. 63-65.

285. Пушак Я. Я. Продовольча безпека держави та її регіонів: методичний аспект / Я. Я. Пушак, Г. В. Стричак // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 220. – С. 111-116.

286. Пушак Я. Я. Продовольча безпека регіону: проблеми та механізми формування / Я. Я. Пушак // Матеріали VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» - 2011 р. - С. 26-28.

287. Пушак Я. Я. Продовольча безпека та шляхи її забезпечення / Я. Я. Пушак // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – Ч. 4. – С. 110-114.

288. Пушак Я. Я. Продовольча безпека як показник захищеності прогресивного регіонального розвитку (теоретико-методологічні аспекти) / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2010. – № 19. – С. 141-147.

289. Пушак Я. Я. Регіональні особливості функціонування харчової промисловості / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2010. – Спец. вип. № 21. – С. 165-171.

290. Пушак Я. Я. Розвинутий продовольчий ринок як фактор забезпечення продовольчої безпеки регіону / Я. Я. Пушак // Бізнес навігатор. – 2011. – № 25. – С. 197-202.

291. Пушак Я. Я. Розвиток вітчизняного АПК як інструмент формування продовольчої безпеки держави / Я. Я. Пушак // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні. – 2011. – № 720. – С. 395-400.

292. Пушак Я. Я. Статистичний аналіз і прогнозування самозабезпечення продовольством регіонів України / Я. Я. Пушак // Ефективна економіка. – 2012. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

293. Пушак Я. Я. Суть національної, економічної, продовольчої безпеки та взаємозв'язок між ними / Я. Я. Пушак, Г. В. Стричак // Таврійський науковий вісник: Збірник наукових праць ХДАУ. – Вип. 79. – Херсон: Айлант. – 2012. – С. 182-188.

294. Пушак Я. Я. Теоретико-методологічні підходи до вдосконалення інструментів реалізації регіональної політики / Я. Я. Пушак, М. В. Максимчук // Прометей. – 2006. – Вип. 3 (21). – С. 47-52.

295. Пушак Я. Я. Теоретико-методологічні принципи забезпечення продовольчої безпеки / Я. Я. Пушак // Культура народів Причорномор'я. – 2011. – № 200. – С. 58-61.

296. Пушак Я. Я. Теоретичні аспекти управління економічною безпекою підприємств / Я. Я. Пушак, М. М. Караїм // Achievement of high school – 2011:

матер. за 7-а Междун. научн.-практ. конф. (София, 17-25 ноября 2011 г.). – София, 2011. – Т. 8. – С. 59-62.

297. Пушак Я. Я. Чинники забезпечення продовольчої безпеки держави та її регіонів / Я. Я. Пушак // Таврійський науковий вісник: Збірник наукових праць ХДАУ. – Вип. 78. – Херсон: Айлант. – 2012. – С. 207-215.

298. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовський, Є. Б. Стародубцев. // М.: ИНФРА_М. - 1996. – 496 с.

299. Ревенко А. Проблемы формирования национальной экономической безопасности Украины / А. Ревенко // Экономика Украины. – 1993. - №11. – С.15-21.

300. Регіони України 2010. Статистичний збірник. К.: Держкомстат України, 2011. - Ч. 2. – 805 с.

301. Резнікова О. С. Проблеми світової продовольчої безпеки в умовах глобалізації економіки / О. С. Резнікова // Наук. вісник НУБіП України / Серія «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес» / Редкол. Д. О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К.: ВЦ НУБіПУ. - 2010. – Вип. 154. – Част.2 – С. 252-260.

302. Резнікова О. С. Удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні / О. С. Резнікова // Економіка АПК. – 2010. – №5. – С. 35-38.

303. Реформа Комитета по Всемирной продовольственной безопасности / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.fao.org/fileadmin/templates/cfs/Docs0910/ReformDocs/CFS_2009_2_Rev_2_R_K7197.pdf.

304. Решение о Концепции повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ / [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_m96

305. Ризики світової продовольчої кризи та виклики для України. Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.niss.gov.ua/articles/401/>.

306. Рикардо Д. Начала политической экономии / Д. Рикардо // Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСМО-Пресс. - 2000. – 178 с.
307. Римская декларация по всемирной продовольственной безопасности // АПК: экономика, управление. – 1997. - № 2. - С. 3-15.
308. Риски в современном бизнесе. / П. Г. Грабовый, С. Н. Петрова, С. И. Полтавцев, К. Г. Романова и др. // М: Издательство «Алакс» - 1994. - 200 с.
309. Рябоконт В. П. Відродження українського села – пріоритетний напрям аграрної політики держави. / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2007. - №12 – С. 3 – 7.
310. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. – 2008. - №12. – С. 4-18.
311. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. - 2009. – №12. – С. 2-13.
312. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: [монографія] / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. // К.: ННЦ ІАЕ. - 2008. – 632 с.
313. Саблук П. Т. Науково-методологічне забезпечення розвитку аграрної та соціальної політики / П. Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. - № 3-4. – С. 177-180.
314. Саблук П. Т. Продовольча безпека України / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3-7.
315. Саблук П. Т. Розробка аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини України / П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. - Інформаційно-аналітичний збірник. – К.: ІАЕ УААН. - 2002. – 635 с.
316. Савицкая Е. А. Продовольственная безопасность как фактор социально-политической стабильности в обществе / Е. А. Савицкая: Автореф. дис. ... канд. социол. наук / Тюмен. гос. нефтегаз. ун-т. - Тюмень, 1998. - 24с.

317. Савченко Е. Стратегический курс развития аграрной экономики - создание крупных интегрированных формирований/ Е. Савченко // АПК: экономика, управление. – 2007. – №5. – С. 2-8.

318. Самойлов А. А. Забезпечення продовольчої безпеки як одна з умов стійкого економічного розвитку / А. А. Самойлов // Фінанси і кредит. – 2003. – №15. – С. 72-73.

319. Сапарбаев Б. Программа упрощения региональной торговли и таможенного сотрудничества. – Доклад Главы таможенной службы Казахстана на третьем заседании Комитета таможенного сотрудничества, 2004 / Сапарбаев Б. // Интернет издание, сайт Азиатского банка развития – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adb.org>.

320. Світова криза – стимул для розвитку АПК. Аналітика. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.

321. Семин А. А. Стратегическое планирование и управление в системе регионального агропромышленного комплекса // АПК: экономика, управление. - 2008. - №1. - С. 18 - 23.

322. Семин А. Н. Продовольственная независимость государства и продовольственная безопасность человека. / А. Н. Семин, С. М. Якимов, В. В. Блюхер, А. С. Якимов // Екатеринбург: Изд-во Урал. ГСХА. - 2002. - 76 с.

323. Сільське господарство України 2009: статистичний збірник / [за ред. Ю.М. Остапчука] // К.: Державний комітет статистики України. - 2010. – 370 с.

324. Сільське господарство України в 2010 році – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

325. Скидан О. Продовольча безпека як пріоритет регіональної аграрної політики / О. Скидан // Економіка України. – 2004. - №3. - С.53-60.

326. Скрынник Е. Б. Продовольственная безопасность важная составляющая системы национальной безопасности России / Е. Б. Скрынник // АПК: экономика, управление. - 2010. – №1. - С.3-14.

327. Соколенко С. Теория рыночной экономики и практика перехода Украины к рынку / С. Соколенко // Экономика Украины. – 1993. - №3. – С.75-82.
328. Соколенко С. І. Сучасні світові ринки та Україна: [Наук. вид.] / С. І. Соколенко // К.: Демос, 1995. – 354 с. –С.9.
329. Состояние продовольственной необеспеченности в мире. 2008 / Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org>.
330. Соціальні індикатори рівня життя населення: статистичний збірник. – К. - 2007. – 231 с.
331. Соціально-економічний розвиток України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
332. Стадник В. Чинники і умови реалізації суб'єктами малого бізнесу стратегії інноваційного розвитку / В. Стадник // Регіональна економіка. – 2006. - №3. – С. 58-65.
333. Стадник М. Є. Врахування ризиків аграрного виробництва у системі економічної безпеки держави / М. Є. Стадник // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна). Збірник наукових праць / Головний редактор Р.І. Тринько. – Львів. - 2009. – Випуск 1. – С. 47-51.
334. Стародубова О. Європі бракує їжі. / О. Стародубова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2011/07/20/292371/view_print/.
335. Степаненко А. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів / А. Степаненко, М. Герасимов // Регіональна економіка. – 2002. - №2. – С. 39-54.
336. Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку: Навч. посіб. / Д. М. Стеченко // К.: Вища шк., 2002. – 254 с.– С.14-15.

337. Стране нужна продовольственная безопасность / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.aris.ru/AGRP/AKTUAL/ANALIT/SZ12_09.htm.

338. Стратегия устойчивости развития АПК – продовольственная безопасность: монография / [В. Г. Гусаков, А. А. Попков, З. М. Ильина, В. И. Бельский, П. В. Расторгуев, М. С. Байгот] // Под ред. В. Г. Гусакова - НАН Беларуси; Институт экономики. Центр аграрной экономики. – Минск: Белорусская наука. - 2008. – 514 с.

339. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 рр.) «Шляхом європейської інтеграції»/ Авт. кол. А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. // Нац. ін.-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України; Мін-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України. - 2004. – 416 с.

340. Суворкін В. А. Україна-COT-ЄС: перепони до інтеграції / В. А. Суворкін // Митна справа. – 2006. - №2(44). – С. 43-49.

341. Суперсон В. І. Продовольча безпека України та її забезпечення на регіональному рівні / В. І. Суперсон // Дис. канд. екон. наук: 08.07.02 - Національний аграрний ун-т. – К.. - 2006. – 315 с.

342. Сучков А. И. Экономико-статистический анализ агропромышленного комплекса Сибири и ее регионов: итоги аграрных реформ и проблемы постреформенного развития: монография / А. И. Сучков, В. И. Белов, Г. Е. Громов, А. А. Степанов. // Новосибирск. - 2005. – 217 с.

343. Тарасов А. Программно-целевое планирование развития регионального сельского хозяйства / А. Тарасов // Экономика сельского хозяйства России. – 1998. -№11. -С.26.

344. Терещенко В. К. Логіка подальших економічних перетворень / В. К. Терещенко // Український інвестиційний журнал. – 2003. - №2. – С. 10-12.

345. Ткач К. І. Проблеми розвитку харчової промисловості в Україні / К. І. Ткач // Економічні інновації: Зб. наук. праць. – Вип. 33. – Одеса: ІПРЕЕД НАН України. - 2008р. - С.231-238.

346. Ткаченко В. Г. Продовольственная безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов (Монография) / В. Г. Ткаченко, А. А. Бабенко – Луганск: Книжковий світ. - 2004. – 140 с.

347. Ткаченко Ю. В. Сучасні підходи до визначення поняття економічної безпеки: структурний аспект / Ю. В. Ткаченко // Економічний постір. – 2009. - №24. – С.192-198.

348. Топіха В. І. Нові економічні форми господарювання в АПК / В. І. Топіха // Динаміка наукових досліджень 2004. - Економіка АПК. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2004. – Т. 50. – С.72-74.

349. Тяпкин Н. Т. Методы определения потерь в сельском хозяйстве и их компенсации при росте цен на энергоресурсы / Н. Т. Тяпкин, Н. И. Лукашев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2007. №12. – С.21-24.

350. Ушачев И. Г. Развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы / И. Г. Ушачев // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2006. – №6. – С. 6–11.

351. Ушачев И. О прогнозе развития сельского хозяйства Европейского Союза на 2006-2013 гг. / И. Ушачев, В. Тарасов // АПК: экономика, управление. -2007. - №6. - С.60 - 64.

352. Ушачев И. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности государств – участников СНГ / И. Ушачев // Междунар. с.-х. ж. – 2000. - № 5. – С. 60-64.

353. Федеральный закон РФ "О продовольственной безопасности России" / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ncpi.gov.bv/akdi/GDproekt/079258GD.

354. Федулова Л. І. Технологічна структура економіки України. / Л. І. Федулова. // Економіст. – 2008. - №5. – С.28-33.

355. Федулова Л. Управління інноваційним розвитком регіону / Л. Федулова // Регіональна економіка. – 2005. - №2. – С.37-47.

356. Фирсенко С. С. Формирование и развитие продовольственного рынка как гарантия продовольственной безопасности региона – субъекта Федерации. / С. С. Фирсенко // Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние. - 2002. - С. 367.

357. Філіна Г. І. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності / Г. І. Філіна: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.02.03. // Харків. – 2003. – 19 с.

358. Філонич В. С. Чинники та передумови формування конкурентноспроможності регіонів / В. С. Філонич, Т. О. Правенко. // К.: Наука. - 2007. – 348 с.

359. Хаг П. Маркетинговые исследования: руководство по планированию, методологии и оценке / П. Хаг: Пер. с 3-го англ. изд. – К.: Знання-Прес, 2005. – 418 с.

360. Ханк Д. Э. Бизнес-прогнозирование / Д. Э. Ханк, Д. У. Уичерн, А. Дж. Райс // М.: ИД «Вильямс». - 2003 -656 с.

361. Харитонов Н. Аграрная реформа и продовольственная безопасность России / Н. Харитонов // АПК: экономика, управление.-1998.-№8.- С.10-13.

362. Хвесик М. А. Продовольча безпека України / М. А. Хвесик, А.С. Лисецький. // Київ: РВПС України НАН України. - 2008. – 159 с.

363. Хорват П. Сбалансированная система показателей как средство управления предприятием / П. Хорват // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – №4. . - С. 21-27.

364. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники / М. Й. Хорунжий // Економіка АПК. – 2003. - № 6. – С. 9-16.

365. Хромів Ю. С. Міжнародна продовольча безпека й інтереси України / Ю. С. Хромів // АПК: економіка, управління. – 1996. - №5. - С. 19-22.

366. Цивільний кодекс України - [Електронний ресурс]. // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.

367. Чеботарев В. Структура АПК и формирование инновационной политики ее трансформации / В. Чеботарев // Экономика Украины. – 2003. – №4. – С.55-60.

368. Черняков Б. Модернизация аграрного сектора США / Б. Черняков // Экономист. -2009.-№4.-С. 63-69.

369. Чесноков А. В. Методи оцінки зовнішньоекономічної безпеки України / А. В. Чесноков // Вісн. Терноп. держ. екон. ун-ту. – Тернопіль: ТДЕУ. - 2006. - №1. – С.136-143.

370. Чечетов М. Особливості макроекономічного трансформування в умовах перехідної економіки / М. Чечетов, І. Жадан // Економіка України. – 2002. - №6. – С.4-12.

371. Шевченко О. О. Елементи регулювання регіонального продовольчого ринку / О. О. Шевченко // Держава та регіони. – 2008. – № 3. – С. 212–216.

372. Шевченко О. О. Критерії та показники оцінки регіональної продовольчої безпеки / О. О. Шевченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр". - 2009. – № 1(35). – С. 188–195.

373. Шевченко О. О. Продовольче забезпечення України: використання світового досвіду, державна політика, теорія та практика управління: [монографія] / О. О. Шевченко. – Донецьк: Юго-Восток. - 2009. – 385 с.

374. Шевченко О. О. Удосконалення інституційних структур територіальної організації продовольчого ринку регіону / О.О. Шевченко // Держава та регіони. – 2008. – № 4. – С. 214–217.

375. Шелепа А. С. Аграрная- политика региона в современных условиях / А. С. Шелепа. // Хабаровск. - 2004. - 179 с

376. Шкаберін В. М. Регіональна політика як інструмент формування продовольчої безпеки / В. М. Шкаберін // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – Вип. 1 (23). – С. 134-144.

377. Шкарлет С. М. Еволюція категорії „безпека” у науковому та економічному середовищі / С. М. Шкарлет // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. - №6(73). – С. 6-12.

378. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько // Монографія. – К. : НІСД. - 1997. – 144 с.

379. Шмельов Г. І. Продовольча безпека: шляхи досягнення / Г. І. Шмельов // Проблеми прогнозування. - 1999. - № 1. - С. 27-40.

380. Шпичак О. М. Якість і ціна сільськогосподарської продукції / О. М. Шпичак // Науковий Вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – К.: ВЦ НУБіПУ, 2010. – Вип. 154. – Частина 1. – С. 11-19.

381. Шульга Л. С. Безопасно. Авторитетно. Преимущества стандарта ISO 22000 – 2005 / Л. С. Шульга // Мир продуктов. – 2007. -№7. – С. 50-60.

382. Шуршин В. О. Стратегічні напрями забезпечення економічної безпеки країни: національний та регіональний рівень / В. О. Шуршин // Науково-технічний збірник «Комунальное хозяйство городов ». – 2009. Вип. 83. – С. 136 – 142.

383. Щекович О. С. Використання зарубіжного досвіду державного регулювання економіки АПК в Україні / О. С. Щекович // Економіка АПК. – 2009. - №1. – С.141-142.

384. Щербань В. П. Економічні і соціально-економічні основи формування та розвитку продовольчої безпеки в Україні / В. П. Щербань: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. докт. екон. наук // Суми, 2004. – 36 с.

385. Экономико-математическое моделирование параметров механизма функционирования аграрных образований АПК: Сборник научных трудов / Коллектив авторов. Отв. ред. И. И. Ленков. // Горки: Белорусская государственная сельскохозяйственная академия. - 2002. - 112 с

386. Экономическая безопасность России: Общий курс под ред. В. Сенчагова. М.: Дело. - 2005. - С.82.

387. Эффективность сельскохозяйственного производства (методические рекомендации). Коллективная монография / Е. С. Оглоблин, И. С. Санду, В. А. Свободан, М. В. Косолапова - М.: 2005. - 156 с.

388. Agricultural Policies in OECD countries: monitoring and evaluation, 2009. 22 p.

389. Ahmadi B.V. Cost-effectiveness of Escherichia coli 0157:H7 control in the beef chain 2007. - 146p.

390. Alinovi L., Pingali P., Sutton J. Food Security in Complex Emergencies: Building Food System Resilience. Rome, 2005. – 35 p.

391. Bailey L., Cogill B., Kenefick E., Mock N., Riely F. Food Security Indicators and Framework for Use in the Monitoring and Evaluation of Food Aid Programs. Washington, 1999. – 46 p.

392. Barichello R., Clay E. Trade Reforms and Food Security. Conceptualizing the Linkages. Rome, 2003. – 123 p.

393. Boudeville J.-R. Problems of Regional Economic Planning. Edinburgh, 1966.- 156 p.

394. Conway G., Barber E. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development. London. 2000. – 80 p.

395. Devereux S., Maxwell S. Food security in sub-Saharan Africa. London, 2001. – 44 p.

396. Durbin J. Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression / J. Durbin, G.S. Watson // Biometrika. – 1951. - №8. – P. 159-178.

397. FAO Methodology for the Measurement of Food Deprivation. Rome, 2003. – 48 p.

398. FAO Policy Brief. June 2006. Issue 2. - P. 2-8.

399. Food safety risk analysis. A guide for national food safety authorities / FAO food and nutrition paper, 87 Rome 2006. - 50 p.

400. Food Security Strategy. Canberra, 2004. - P. 17–18.

401. Frankenberg T. R., Maxwell S. Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurement. A Technical Review. New-York, 2007. – 224 p.
402. Glossary commander – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.glossary.ru/>
403. Jonge J de A monitor for consumer confidence in the safety of food. 2008 – 192 p.
404. Kabat L. Food Balance Sheets. A Handbook. Rome, 2008. – 128 p.
405. Maxwell S. Household Food Security: concepts, indicators, measurements / Simon Maxwell, Timothy R. Frankenger. – New York : International Fund for Agricultural Development, 1992. – 274 p.
406. McClain-Nhlapo A. Implementing a Human Rights Approach to Food Security. Rome, 2004. – 86 p.
407. Nijkamp P., Vindigni G. Food Security and Agricultural Sustainability. Tinbergen, 2000. P. 18 - 20.
408. OECD-FAO Agricultural Outlook 2009-2018. Agricultural Economic Report. 2009. - 279 p.
409. Pushak Ya. Assets of the region a factor of its economic security / Ya. Pushak, V. Jeleyko // Gospodarowanie zasobami w regionie w warunkach zagrożenia: Nauk. konf. (Kielce, 27 wrzes. 2010 r.). – Kielce, 2010. – Str. 37-43.
410. Pushak Ya. Entrepreneurship as a factor of regional economic security / Jeleyko V., Pushak Ya. // Przedsiębiorczość a rozwój regionalny: Nauk. konf. (Kielce, 28 maj 2010 r.). – Kielce, 2010. – Str. 299-304.
411. Pushak Ya. Government control regional food security / W. Yeleyko, Ya. Pushak // Regionalny program rozwoju na tle strategii UE "Evropa 2020" z uwzględnieniem roli ubezpieczeń: Nauk. Konf. (Kielce, 25 kwietnia 2012 r.). – Kielce, 2012. – Str. 239-244.
412. Pushak Ya. Sources of the left industrialization of the Ukrainian industry and its impact of the economic security of the state / W. Yeleyko, Ya. Pushak, M. Maksymchyk // Ludzie, zarządzanie, gospodarka: Nauk. konf. (Kielce, 4 czerwca 2011 r.). – Kielce, 2011. – Str. 257-263.

413. Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fao.org/wfs/index_en.htm.

414. Situation and prospects for EU agriculture / [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/situation-and-prospects/2010_en.pdf.

415. Stamoulis K., Zezza A. A Conceptual Framework for National Agricultural, Rural Development, and Food Strategies and Policies. Rome, 2003. – 64 p.

416. Strengthening national food control systems: Guidelines to assess capacity building needs / FAO Rome 2006. - 137 p.

417. The Medium Term Impacts of Trade Liberalization in OECD Countries on the Food Security of Non-member Countries. Paris, 2002. – 124 p.

418. The state of food agriculture, 2009. Livestock in the balance / Food and agriculture organization of the United Nations / Rome. – 2009. – 198 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fao.org/wfs/final.pdf>.

419. The State of Food Insecurity in the World. Rome, 2001. – 78 p.

420. Trends in Europe and North America. – United Nations Economic Commission for Europe, 2005. – 104 p.

421. Valeeva N.I. Cost-effectiveness of improving food safety in the dairy production chain 2005 — 166p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Самозабезпеченість населення регіонів України основними
сільськогосподарськими продовольчими культурами та продуктами
тваринництва

№ п/п	Регіон	Рок и	Показники самозабезпеченості					
			зерновими та зернобобовими	картопле ю	овочам и	плодами і ягодами	мясом (у живій вазі)	молоко м
			кг на 1-го жителя					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	АР Крим	2006	518,2	76,4	67,9	15,7	69,8	136,9
		2007	522,4	79,6	89,3	23,4	79,5	153,0
		2008	738,7	149,1	121,8	45,2	81,2	154,8
		2009	708,5	170,9	169,7	32,8	81,6	156,5
		2010	598,9	156,5	170,2	49,5	85,8	150,5
2.	Вінницька	2006	1230,4	821,2	188,6	90,7	56,3	505,0
		2007	1008,3	681,7	138,1	124,4	66,6	496,2
		2008	2034,9	933,1	191,6	98,2	62,5	506,1
		2009	1873,3	943,9	183,6	129,0	56,9	510,1
		2010	1895,6	962,7	189,5	115,2	58,4	509,4
3.	Волинська	2006	504,8	821,8	224,5	31,8	93,4	524,4
		2007	552,9	868,4	244,1	30,9	105,8	491,2
		2008	692,0	904,3	225,8	29,9	110,8	468,1
		2009	617,3	931,8	236,3	33,8	112,8	445,4
		2010	558,2	950,6	240,1	32,8	116,9	434,1
4.	Дніпропетровська	2006	769,8	169,7	153,4	22,8	53,7	138,6
		2007	492,0	111,5	138,0	44,7	61,9	122,3
		2008	1094,8	168,9	160,3	46,5	69,7	113,0
		2009	839,5	134,1	165,1	32,2	75,8	107,0
		2010	811,9	130,1	167,8	39,3	80,5	101,8
5.	Донецька	2006	359,3	153,9	116,4	9,6	31,5	104,0
		2007	261,5	136,8	100,0	20,5	34,0	89,1
		2008	518,2	138,7	91,8	21,3	31,5	82,5
		2009	386,0	123,6	96,5	21,9	31,3	80,7
		2010	405,4	106,9	93,6	23,0	33,3	76,5
6.	Житомирська	2006	550,5	752,4	166,3	21,3	57,7	552,7
		2007	567,6	795,9	145,5	23,7	54,8	490,2
		2008	851,5	819,0	163,0	18,5	54,2	474,3
		2009	962,8	855,5	163,3	32,7	53,7	468,5
		2010	849,9	911,6	163,4	24,2	57,9	452,2
7.	Закарпатська	2006	230,7	454,3	182,5	50,7	59,6	317,6
		2007	242,2	474,0	189,1	51,5	59,9	319,0
		2008	254,1	463,2	193,0	67,6	61,3	316,8
		2009	242,6	490,8	196,0	75,5	61,1	309,4
		2010	205,2	401,6	197,2	77,8	59,8	314,1
8.	Запорізька	2006	954,0	198,2	198,7	9,7	44,1	203,5
		2007	677,1	64,4	129,3	36,6	50,9	173,1
		2008	1526,4	168,0	153,2	37,3	42,8	167,0
		2009	1176,2	110,4	142,4	11,0	41,6	158,4
		2010	1057,6	149,3	156,6	32,8	44,3	145,3
9.	Івано-Франківська	2006	211,5	535,6	90,9	23,1	66,8	411,5
		2007	217,0	560,5	89,0	22,4	71,5	390,1
		2008	288,9	399,0	77,5	23,2	71,0	358,5
		2009	291,2	593,2	86,2	26,1	67,2	351,6
		2010	250,8	555,2	88,4	28,3	71,5	337,3

Продовження табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
10.	Київська	2006	415,3	291,6	102,7	5,4	61,0	136,9
		2007	401,1	310,4	98,0	6,3	65,6	120,9
		2008	577,1	328,9	114,2	5,8	63,1	112,5
		2009	550,9	301,8	102,3	9,3	60,0	105,6
		2010	443,5	331,2	100,7	11,5	57,6	99,9
11.	Кіровоградська	2006	2288,5	474,8	240,2	16,1	59,3	370,2
		2007	1229,2	287,6	157,7	16,4	70,9	352,2
		2008	2924,1	470,3	240,5	19,5	61,1	337,2
		2009	2489,7	418,5	229,9	19,7	57,0	340,4
		2010	2350,5	411,9	215,8	26,7	64,4	339,7
12.	Луганська	2006	354,8	252,7	112,1	3,4	27,5	155,9
		2007	339,6	216,1	144,8	12,3	28,0	148,2
		2008	703,3	229,0	99,1	10,3	25,9	136,7
		2009	456,4	181,3	119,0	7,8	25,3	136,7
		2010	353,9	148,4	112,2	7,4	26,7	124,1
13.	Львівська	2006	228,5	573,1	156,9	35,0	53,4	347,8
		2007	239,1	594,6	168,8	35,5	57,0	317,8
		2008	327,9	537,0	165,3	34,5	60,4	286,5
		2009	322,4	589,9	161,6	35,7	61,1	267,7
		2010	244,8	494,8	161,9	35,4	64,9	257,9
14.	Миколаївська	2006	1609,9	170,8	245,1	17,3	35,9	340,9
		2007	532,6	87,2	126,3	19,1	42,1	315,1
		2008	1995,3	150,5	229,1	30,9	38,5	308,4
		2009	2072,3	141,2	280,8	24,4	33,5	309,1
		2010	1860,1	144,5	299,2	32,1	38,8	307,6
15.	Одеська	2006	1172,2	124,4	237,5	33,8	31,1	223,3
		2007	527,4	45,9	100,6	20,5	37,5	195,0
		2008	1538,8	84,0	203,2	28,4	30,6	174,1
		2009	1187,4	77,0	202,0	26,8	27,9	173,3
		2010	1226,2	226,5	198,4	31,0	28,7	169,0
16.	Полтавська	2006	1588,4	601,8	265,5	23,4	44,3	519,2
		2007	1879,5	585,0	261,7	38,7	52,0	446,7
		2008	2997,9	602,1	249,4	43,7	42,2	433,8
		2009	2554,0	601,5	284,7	78,0	43,4	478,8
		2010	1918,3	550,5	272,9	67,9	48,6	471,4
17.	Рівненська	2006	418,4	906,1	163,7	54,6	61,3	432,6
		2007	493,9	915,8	148,4	47,7	68,3	409,5
		2008	669,0	878,4	190,3	50,4	66,3	396,1
		2009	604,4	887,5	187,6	59,0	63,6	389,0
		2010	551,8	924,9	187,4	74,6	63,3	375,4
18.	Сумська	2006	734,7	645,5	169,2	5,0	77,8	402,0
		2007	1077,0	876,5	148,7	6,7	57,3	381,9
		2008	1998,3	756,8	115,7	7,6	53,9	383,9
		2009	1710,3	841,9	162,9	8,5	50,7	389,1
		2010	1139,9	843,7	132,6	12,1	54,4	370,6
19.	Тернопільська	2006	818,7	730,1	145,6	15,4	56,3	424,9
		2007	1024,0	813,8	154,7	16,4	57,7	411,5
		2008	1461,6	721,7	188,4	15,5	54,1	387,8
		2009	1445,5	841,2	172,7	19,3	50,6	384,5
		2010	1163,2	766,5	179,0	16,6	52,6	384,4
20.	Харківська	2006	610,6	340,7	191,0	8,9	49,4	189,1
		2007	773,6	409,5	194,9	26,5	47,8	174,3
		2008	1364,6	306,9	182,9	17,6	41,4	175,8
		2009	912,6	258,9	176,2	23,1	42,5	173,8
		2010	459,5	172,4	168,4	23,6	43,3	169,6

Продовження табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
21.	Херсонська	2006	1319,5	198,7	556,8	12,5	59,8	316,9
		2007	731,4	188,7	451,5	29,8	64,7	289,9
		2008	2003,3	225,6	634,1	37,3	63,0	291,6
		2009	1617,9	224,1	833,2	37,5	61,0	291,7
		2010	1392,2	229,7	772,8	54,2	62,2	281,1
22.	Хмельницька	2006	689,0	846,9	154,3	94,0	55,2	506,1
		2007	923,5	1061,2	145,2	109,6	56,4	473,0
		2008	1353,1	940,8	158,8	102,1	52,6	465,9
		2009	1275,9	962,5	165,7	131,2	49,0	465,1
		2010	1313,6	816,9	157,5	119,1	55,2	458,3
23.	Черкаська	2006	1588,1	675,5	238,0	21,8	122,2	388,0
		2007	1400,2	472,1	171,0	20,5	168,0	381,5
		2008	2283,2	641,7	227,7	20,7	216,4	378,4
		2009	2466,8	641,6	254,8	22,4	269,6	379,1
		2010	1969,0	591,3	218,6	28,8	347,1	372,6
24.	Чернівецька	2006	411,6	492,1	205,2	64,0	62,1	398,1
		2007	457,7	565,0	216,7	68,5	67,8	380,8
		2008	530,9	509,9	210,2	68,6	70,7	362,2
		2009	525,2	562,8	231,1	97,3	69,8	344,9
		2010	539,6	548,5	242,2	107,3	69,6	340,7
25.	Чернігівська	2006	1126,0	1284,0	167,5	9,5	76,0	529,8
		2007	1453,5	1417,4	170,8	14,1	75,3	509,4
		2008	1927,2	1344,0	212,3	13,4	63,4	517,4
		2009	1846,4	1383,3	179,3	16,2	57,4	533,3
		2010	1382,3	1072,7	159,4	14,6	57,5	529,1
	Україна загалом	2006	734,4	417,3	171,2	23,9	54,6	284,5
		2007	631,7	411,9	149,8	31,7	59,7	264,4
		2008	1154,9	423,6	170,9	32,6	59,0	254,9
		2009	1001,4	427,9	181,5	35,2	59,6	252,6
		2010	857,8	408,6	177,4	38,2	63,9	245,7

Розраховано на основі офіційних даних Держкомстату України

Таблиця А.2

Порівняння самозабезпеченості населення регіонів основними сільськогосподарськими продовольчими культурами та продуктами тваринництва з середніми значеннями по Україні

№ п/п	Регіон	Рок	Показники самозабезпеченості					
			зерновими та зернобобовими	картоплею	овочами	плодами і ягодами	мясом (у живій вазі)	молоком
			відносно середнього значення показника по Україні					
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	АР Крим	2006	0,706	0,183	0,397	0,658	1,279	0,481
		2007	0,827	0,193	0,597	0,738	1,331	0,579
		2008	0,640	0,352	0,713	1,385	1,375	0,607
		2009	0,707	0,400	0,935	0,932	1,370	0,620
		2010	0,698	0,383	0,959	1,297	1,343	0,613
2.	Вінницька	2006	1,675	1,968	1,102	3,799	1,032	1,775
		2007	1,596	1,655	0,922	3,924	1,115	1,877
		2008	1,762	2,203	1,121	3,011	1,059	1,986
		2009	1,871	2,206	1,012	3,666	0,956	2,019
		2010	2,210	2,356	1,068	3,018	0,914	2,073
3.	Волинська	2006	0,687	1,969	1,311	1,331	1,711	1,843
		2007	0,875	2,108	1,630	0,974	1,770	1,858
		2008	0,599	2,135	1,322	0,917	1,877	1,836
		2009	0,616	2,178	1,302	0,959	1,893	1,763
		2010	0,651	2,327	1,353	0,859	1,829	1,766
4.	Дніпропетровська	2006	1,048	0,407	0,896	0,954	0,984	0,487
		2007	0,779	0,271	0,921	1,411	1,037	0,463
		2008	0,948	0,399	0,938	1,427	1,181	0,443
		2009	0,838	0,313	0,910	0,914	1,273	0,424
		2010	0,946	0,318	0,946	1,029	1,260	0,414
5.	Донецька	2006	0,489	0,369	0,680	0,402	0,577	0,366
		2007	0,414	0,332	0,668	0,646	0,569	0,337
		2008	0,449	0,327	0,537	0,654	0,534	0,324
		2009	0,385	0,289	0,532	0,623	0,526	0,319
		2010	0,473	0,262	0,528	0,603	0,521	0,311
6.	Житомирська	2006	0,750	1,803	0,971	0,890	1,057	1,943
		2007	0,898	1,932	0,972	0,749	0,917	1,854
		2008	0,737	1,934	0,954	0,569	0,919	1,861
		2009	0,961	1,999	0,900	0,928	0,901	1,855
		2010	0,991	2,231	0,921	0,635	0,905	1,840
7.	Закарпатська	2006	0,314	1,088	1,066	2,121	1,091	1,116
		2007	0,383	1,151	1,263	1,625	1,002	1,206
		2008	0,220	1,094	1,130	2,071	1,038	1,243
		2009	0,242	1,147	1,080	2,145	1,025	1,225
		2010	0,239	0,983	1,112	2,038	0,936	1,278
8.	Запорізька	2006	1,299	0,475	1,161	0,408	0,808	0,715
		2007	1,072	0,156	0,863	1,153	0,852	0,655
		2008	1,322	0,397	0,896	1,145	0,725	0,655
		2009	1,175	0,258	0,785	0,314	0,698	0,627
		2010	1,233	0,365	0,882	0,858	0,693	0,591
9.	Івано–Франківська	2006	0,288	1,283	0,531	0,967	1,224	1,447
		2007	0,343	1,361	0,594	0,707	1,198	1,475
		2008	0,250	0,942	0,453	0,710	1,202	1,406
		2009	0,291	1,386	0,475	0,741	1,128	1,392
		2010	0,292	1,359	0,498	0,741	1,118	1,373
10.	Київська	2006	0,565	0,699	0,600	0,225	1,118	0,481
		2007	0,635	0,754	0,655	0,197	1,098	0,457
		2008	0,500	0,777	0,668	0,177	1,069	0,442
		2009	0,550	0,705	0,564	0,265	1,008	0,418
		2010	0,517	0,811	0,568	0,302	0,901	0,406

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
11.	Кіровоградська	2006	3,116	1,138	1,404	0,676	1,087	1,301
		2007	1,946	0,698	1,053	0,516	1,187	1,332
		2008	2,532	1,110	1,407	0,597	1,034	1,323
		2009	2,486	0,978	1,267	0,558	0,957	1,348
		2010	2,740	1,008	1,217	0,701	1,007	1,383
12.	Луганська	2006	0,483	0,606	0,655	0,141	0,504	0,548
		2007	0,538	0,525	0,967	0,388	0,468	0,560
		2008	0,609	0,541	0,580	0,316	0,438	0,536
		2009	0,456	0,424	0,656	0,221	0,425	0,541
		2010	0,413	0,363	0,632	0,194	0,417	0,505
13.	Львівська	2006	0,311	1,373	0,917	1,467	0,978	1,222
		2007	0,378	1,443	1,127	1,121	0,955	1,202
		2008	0,284	1,268	0,967	1,057	1,024	1,124
		2009	0,322	1,379	0,890	1,014	1,026	1,060
		2010	0,285	1,211	0,913	0,927	1,015	1,049
14.	Миколаївська	2006	2,192	0,409	1,432	0,726	0,657	1,198
		2007	0,843	0,212	0,843	0,603	0,705	1,191
		2008	1,728	0,355	1,341	0,949	0,652	1,210
		2009	2,069	0,330	1,547	0,693	0,563	1,224
		2010	2,168	0,354	1,686	0,842	0,607	1,252
15.	Одеська	2006	1,596	0,298	1,388	1,416	0,569	0,785
		2007	0,835	0,112	0,672	0,645	0,629	0,738
		2008	1,332	0,198	1,189	0,872	0,518	0,683
		2009	1,186	0,180	1,113	0,760	0,468	0,686
		2010	1,429	0,554	1,118	0,812	0,449	0,688
16.	Полтавська	2006	2,163	1,442	1,551	0,979	0,811	1,825
		2007	2,975	1,420	1,747	1,221	0,871	1,689
		2008	2,596	1,421	1,460	1,339	0,715	1,702
		2009	2,550	1,406	1,569	2,216	0,729	1,896
		2010	2,236	1,347	1,538	1,779	0,760	1,919
17.	Рівненська	2006	0,570	2,171	0,957	2,285	1,123	1,521
		2007	0,782	2,223	0,991	1,506	1,144	1,548
		2008	0,579	2,074	1,113	1,545	1,123	1,554
		2009	0,604	2,074	1,034	1,677	1,067	1,540
		2010	0,643	2,264	1,056	1,955	0,991	1,528
18.	Сумська	2006	1,000	1,547	0,989	0,207	1,424	1,413
		2007	1,705	2,128	0,993	0,211	0,960	1,444
		2008	1,730	1,787	0,677	0,233	0,913	1,506
		2009	1,708	1,968	0,898	0,242	0,851	1,541
		2010	1,329	2,065	0,747	0,316	0,851	1,508
19.	Тернопільська	2006	1,115	1,749	0,851	0,644	1,031	1,494
		2007	1,621	1,976	1,033	0,517	0,966	1,556
		2008	1,266	1,704	1,103	0,477	0,918	1,522
		2009	1,443	1,966	0,951	0,548	0,849	1,522
		2010	1,356	1,876	1,009	0,435	0,823	1,564
20.	Харківська	2006	0,831	0,816	1,116	0,372	0,904	0,665
		2007	1,225	0,994	1,302	0,835	0,800	0,659
		2008	1,182	0,725	1,071	0,540	0,701	0,690
		2009	0,911	0,605	0,971	0,657	0,713	0,688
		2010	0,536	0,422	0,949	0,618	0,678	0,690
21.	Херсонська	2006	1,797	0,476	3,253	0,525	1,095	1,114
		2007	1,158	0,458	3,015	0,940	1,082	1,096
		2008	1,735	0,533	3,711	1,144	1,067	1,144
		2009	1,616	0,524	4,591	1,065	1,024	1,155
		2010	1,623	0,562	4,356	1,421	0,974	1,144

Продовження табл. А.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
22.	Хмельницька	2006	0,938	2,029	0,901	3,937	1,010	1,779
		2007	1,462	2,576	0,969	3,458	0,945	1,789
		2008	1,172	2,221	0,929	3,131	0,891	1,828
		2009	1,274	2,250	0,913	3,727	0,823	1,841
		2010	1,531	1,999	0,888	3,120	0,863	1,865
23.	Черкаська	2006	2,162	1,618	1,390	0,914	2,238	1,364
		2007	2,216	1,146	1,142	0,647	2,813	1,443
		2008	1,977	1,515	1,333	0,635	3,666	1,485
		2009	2,463	1,500	1,404	0,636	4,526	1,501
		2010	2,295	1,447	1,232	0,754	5,432	1,516
24.	Чернівецька	2006	0,560	1,179	1,199	2,680	1,138	1,399
		2007	0,725	1,372	1,447	2,162	1,135	1,440
		2008	0,460	1,204	1,230	2,103	1,198	1,421
		2009	0,524	1,315	1,273	2,764	1,171	1,365
		2010	0,629	1,342	1,365	2,811	1,088	1,387
25.	Чернігівська	2006	1,533	3,077	0,979	0,400	1,391	1,862
		2007	2,301	3,441	1,140	0,444	1,260	1,926
		2008	1,669	3,173	1,242	0,410	1,074	2,030
		2009	1,844	3,233	0,988	0,461	0,964	2,111
		2010	1,611	2,625	0,898	0,382	0,901	2,153
	Україна загалом	2006	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
		2007	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
		2008	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
		2009	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
		2010	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000

Розраховано на основі формули 3.1.

Таблиця А.3

Інтегральні індекси самозабезпеченості населення регіонів основними сільськогосподарськими продовольчими культурами та продуктами тваринництва

№ п/п	Регіон	Роки/рейтинг									
		2006	Р	2007	Р	2008	Р	2009	Р	2010	Р
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	АР Крим	0,584	23	0,677	21	0,805	18	0,803	18	0,849	18
2	Вінницька	1,770	1	1,711	2	1,781	1	1,827	1	1,842	1
3	Волинська	1,434	4	1,492	5	1,381	6	1,387	7	1,393	6
4	Дніпропетровська	0,777	20	0,774	19	0,852	16	0,748	20	0,785	20
5	Донецька	0,476	25	0,488	25	0,466	24	0,441	25	0,444	24
6	Житомирська	1,191	11	1,172	11	1,100	11	1,211	10	1,187	11
7	Закарпатська	1,068	13	1,067	14	1,060	12	1,070	14	1,028	15
8	Запорізька	0,782	19	0,757	18	0,831	17	0,615	22	0,750	21
9	Івано-Франківська	0,908	18	0,899	17	0,782	20	0,851	17	0,849	17
10	Київська	0,593	22	0,609	22	0,581	22	0,568	23	0,570	23
11	Кіровоградська	1,354	8	1,073	13	1,266	8	1,195	11	1,266	10
12	Луганська	0,479	24	0,565	24	0,500	23	0,448	24	0,414	25
13	Львівська	1,004	16	1,007	15	0,924	15	0,919	16	0,874	16
14	Миколаївська	1,024	15	0,706	20	0,987	14	0,985	15	1,062	13
15	Одеська	0,947	17	0,585	23	0,755	21	0,695	21	0,813	19
16	Полтавська	1,417	5	1,580	4	1,479	4	1,659	3	1,551	4
17	Рівненська	1,356	7	1,322	8	1,283	7	1,281	9	1,340	8
18	Сумська	1,038	14	1,146	12	1,056	13	1,113	13	1,059	14
19	Тернопільська	1,115	12	1,224	19	1,125	10	1,162	12	1,122	12
20	Харківська	0,769	21	0,956	16	0,804	19	0,752	19	0,641	22
21	Херсонська	1,216	10	1,179	10	1,392	5	1,420	6	1,466	5
22	Хмельницька	1,599	2	1,736	1	1,585	3	1,650	4	1,609	3
23	Черкаська	1,573	3	1,470	6	1,630	2	1,789	2	1,828	2
24	Чернівецька	1,282	9	1,342	7	1,216	9	1,318	8	1,357	7
25	Чернігівська	1,410	6	1,587	3	1,459	4	1,445	5	1,302	9

	Україна загалом	1,000		1,000		1,000		1,000		1,000	
--	-----------------	-------	--	-------	--	-------	--	-------	--	-------	--

Розраховано на основі формули 3.2.

Таблиця А.4

Чисельність постійного населення регіонів України, тис. осіб

Регіони України	Роки				
	2006	2007	2008	2009	2010
1	2	3	4	5	6
АР Крим	2356,3	2350,6	2347,4	2345,8	2344,3
області					
Вінницька	1686,5	1672,2	1660,0	1650,6	1641,2
Волинська	1038,0	1036,4	1036,2	1036,7	1037,2
Дніпропетровська	3422,9	3398,4	3374,2	3355,5	3336,5
Донецька	4580,6	4538,9	4500,5	4466,7	4433,0
Житомирська	1317,1	1305,5	1294,2	1285,8	1279,0
Закарпатська	1243,8	1242,6	1243,4	1244,8	1247,4
Запорізька	1846,9	1832,9	1821,3	1811,7	1801,3
Івано– Франківська	1385,4	1382,6	1381,1	1380,7	1379,8
Київська	4469,2	4477,5	4493,3	4506,9	4516,8
Кіровоградська	1053,1	1039,7	1027,0	1017,8	1010,0
Луганська	2381,9	2355,4	2331,8	2311,6	2291,3
Львівська	2568,4	2559,8	2552,9	2549,6	2544,7
Миколаївська	1211,9	1203,6	1195,8	1189,5	1183,3
Одеська	2395,5	2394,7	2392,2	2391,0	2388,7
Полтавська	1540,5	1524,9	1511,4	1499,6	1487,8
Рівненська	1154,4	1152,0	1151,0	1151,6	1152,5
Сумська	1211,4	1196,8	1184,0	1172,3	1161,5
Тернопільська	1105,4	1098,6	1093,3	1088,9	1084,1
Харківська	2812,1	2795,9	2782,4	2769,1	2755,1
Херсонська	1117,1	1107,5	1099,2	1093,4	1088,2
Хмельницька	1361,4	1350,3	1341,4	1334,0	1326,9
Черкаська	1328,0	1315,5	1304,3	1295,2	1285,4
Чернівецька	906,3	904,5	904,1	904,4	904,3
Чернігівська	1151,9	1135,9	1121,3	1109,7	1098,2
Україна загалом	46646,0	46372,7	46143,7	45962,9	45778,5

За даними Держкомстату України

Додаток Б

Таблиця Б.1

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів тваринництва в Західному регіоні України, млн. т

Рік	$Y_1^{Зах}$	$Y_2^{Зах}$	$Y_3^{Зах}$	$Y_4^{Зах}$	$Y_5^{Зах}$	$Y_6^{Зах}$
2002	5,387	7,194	1,328	0,407	0,691	4,647
2003	3,973	6,978	1,487	0,428	0,720	4,520
2004	5,696	7,361	1,545	0,540	0,683	4,574
2005	5,211	6,563	1,665	0,485	0,632	4,530
2006	4,390	7,084	1,735	0,484	0,665	4,422
2007	5,141	7,679	1,776	0,501	0,709	4,165
2008	6,932	6,958	1,831	0,509	0,713	3,938
2009	6,613	7,631	1,854	0,608	0,698	3,814
2010	5,932	6,989	1,867	0,619	0,726	3,729

де: $Y_1^{Зах}$ – виробництво зернових та зернобобових культур (у вазі після доробки), млн. т; $Y_2^{Зах}$ – виробництво картоплі, млн. т; $Y_3^{Зах}$ – виробництво овочів, млн. т; $Y_4^{Зах}$ – виробництво плодів та ягід, млн. т; $Y_5^{Зах}$ – виробництво м'яса (у живій вазі), млн. т; $Y_6^{Зах}$ – виробництво молока, млн. т.

Лінійні ($Y^{лн}$), параболічні (Y^{np}) експоненціальні (Y^{exp}) моделі трендів для Західного регіону України мають наступний вигляд:

$$\tilde{Y}_1^{лн,Зах} = 4,43317 + 0,20837*t \quad (1)$$

$$\tilde{Y}_1^{np,Зах} = 4,95352 - 0,07546*t + 0,02838*t^2 \quad (2)$$

$$\tilde{Y}_1^{exp,Зах} = \exp \{1,49513 + 0,03822*t\} \quad (3)$$

$$\tilde{Y}_2^{лн,Зах} = 7,04142 + 0,02565*t \quad (4)$$

$$\tilde{Y}_2^{np,Зах} = 7,03171 + 0,03094*t - 0,000529*t^2 \quad (5)$$

$$\tilde{Y}_2^{exp,Зах} = \exp \{1,95127 + 0,00348*t\} \quad (6)$$

$$\tilde{Y}_3^{лн,Зах} = 1,34811 + 0,06567*t \quad (7)$$

$$(8) \quad \tilde{Y}_3^{np,3ax} = 1,20212 + 0,14530*t - 0,00796*t^2$$

$$(9) \quad \tilde{Y}_3^{exp,3ax} = \exp \{ 0,30842 + 0,04048 * t \}$$

$$(10) \quad \tilde{Y}_4^{ln,3ax} = 0,39717 + 0,02237*t$$

$$(11) \quad \tilde{Y}_4^{np,3ax} = 0,41990 + 0,00996*t + 0,00124*t^2$$

$$(12) \quad \tilde{Y}_4^{exp,3ax} = \exp \{ - 0,90446 + 0,04408 * t \}$$

$$(13) \quad \tilde{Y}_5^{ln,3ax} = 0,67539 + 0,0035*t$$

$$(14) \quad \tilde{Y}_5^{np,3ax} = 0,72209 - 0,02198*t + 0,00255*t^2$$

$$(15) \quad \tilde{Y}_5^{exp,3ax} = \exp \{ - 0,39307 + 0,00507 * t \}$$

$$(16) \quad \tilde{Y}_6^{ln,3ax} = 4,87869 - 0,12378*t$$

$$(17) \quad \tilde{Y}_6^{np,3ax} = 4,65121 + 0,000297*t - 0,01241*t^2$$

$$(18) \quad \tilde{Y}_6^{exp,3ax} = \exp \{ 1,59382 + 0,02955 * t \}$$

Тут $\tilde{Y}_i^{ln}$, $\tilde{Y}_i^{np}$ та $\tilde{Y}_i^{exp}$ ($i = 1, 2, \dots, 6$) – нормативні чи усереднені значення досліджуваних показників сільськогосподарського виробництва, t – час.

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів
тваринництва в Північному регіоні України, млн. т

Рік	$Y_1^{Пн}$	$Y_2^{Пн}$	$Y_3^{Пн}$	$Y_4^{Пн}$	$Y_5^{Пн}$	$Y_6^{Пн}$
2002	5,281	3,782	0,735	0,094	0,486	2,618
2003	3,712	4,903	0,884	0,108	0,491	2,506
2004	6,287	4,886	0,754	0,089	0,436	2,542
2005	5,748	4,407	0,907	0,081	0,483	2,555
2006	4,768	4,555	1,076	0,069	0,531	2,437
2007	5,477	5,088	1,001	0,083	0,519	2,217
2008	8,222	4,941	1,099	0,074	0,489	2,154
2009	7,775	4,982	1,061	0,112	0,463	2,126
2010	5,932	4,820	0,993	0,113	0,460	2,041

Лінійні ($Y^{лн}$), параболічні ($Y^{пр}$) експоненціальні (Y^{exp}) моделі трендів для Північного регіону України мають наступний вигляд:

$$\tilde{Y}_1^{лн,Пн} = 4,37783 + 0,30603*t \quad (19)$$

$$\tilde{Y}_1^{пр,Пн} = 4,23152 + 0,07546*t - 0,00798*t^2 \quad (20)$$

$$\tilde{Y}_1^{exp,Пн} = \exp \{1,48708 + 0,05278*t\} \quad (21)$$

$$\tilde{Y}_2^{лн,Пн} = 4,27544 + 0,08633*t \quad (22)$$

$$\tilde{Y}_2^{пр,Пн} = 3,85719 + 0,31447*t - 0,02281*t^2 \quad (23)$$

$$\tilde{Y}_2^{exp,Пн} = \exp \{1,44676 + 0,01974*t\} \quad (24)$$

$$\tilde{Y}_3^{лн,Пн} = 0,74997 + 0,03912*t \quad (25)$$

$$\tilde{Y}_3^{пр,Пн} = 0,61543 + 0,11250*t - 0,00734*t^2 \quad (26)$$

$$(27) \quad \tilde{Y}_3^{\text{exp, Пн}} = \text{exp} \quad \left\{ - 0,28252 + 0,04338 * t \right\}$$

$$(28) \quad \tilde{Y}_4^{\text{лн, Пн}} = 0,08644 + 0,001 * t$$

$$(29) \quad \tilde{Y}_4^{\text{нр, Пн}} = 0,12343 - 0,01917 * t + 0,00202 * t^2$$

$$(30) \quad \tilde{Y}_4^{\text{exp, Пн}} = \text{exp} \quad \left\{ - 2,44821 + 0,00834 * t \right\}$$

$$(31) \quad \tilde{Y}_5^{\text{лн, Пн}} = 0,48794 - 0,00077 * t$$

$$(32) \quad \tilde{Y}_5^{\text{нр, Пн}} = 0,45088 - 0,01945 * t + 0,00202 * t^2$$

$$(33) \quad \tilde{Y}_5^{\text{exp, Пн}} = \text{exp} \quad \left\{ - 0,71915 + 0,00158 * t \right\}$$

$$(34) \quad \tilde{Y}_6^{\text{лн, Пн}} = 2,73528 - 0,07603 * t$$

$$(35) \quad \tilde{Y}_6^{\text{нр, Пн}} = 2,64488 - 0,02673 * t - 0,00493 * t^2$$

$$(36) \quad \tilde{Y}_6^{\text{exp, Пн}} = \text{exp} \quad \left\{ 1,0162 + 0,03271 * t \right\}$$

Таблиця Б.3

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів
тваринництва в Східному регіоні України, млн. т

Рік	Y_1^{Cx}	Y_2^{Cx}	Y_3^{Cx}	Y_4^{Cx}	Y_5^{Cx}	Y_6^{Cx}
2002	5,669	1,508	1,052	0,207	0,347	1,583
2003	2,402	1,749	1,015	0,292	0,347	1,543
2004	5,324	2,299	1,199	0,297	0,327	1,537
2005	5,630	2,660	1,276	0,337	0,327	1,581
2006	4,208	2,265	1,337	0,077	0,349	1,380
2007	4,150	2,275	1,340	0,196	0,354	1,241

2008	7,769	2,012	1,153	0,169	0,317	1,179
2009	5,306	1,688	1,194	0,180	0,316	1,158
2010	3,874	1,289	1,136	0,184	0,328	1,091

Лінійні ($Y^{лн}$), параболічні ($Y^{пр}$) експоненціальні (Y^{exp}) моделі трендів для Східного регіону України мають наступний вигляд:

$$\tilde{Y}_1^{лн,Cx} = 4,51394 + 0,08237*t \quad (37)$$

$$\tilde{Y}_1^{пр,Cx} = 3,83926 + 0,45037*t - 0,03680*t^2 \quad (38)$$

$$\tilde{Y}_1^{exp,Cx} = \exp \{ 1,44065 + 0,02176*t \} \quad (39)$$

$$\tilde{Y}_2^{лн,Cx} = 2,13983 - 0,03363*t \quad (40)$$

$$\tilde{Y}_2^{пр,Cx} = 0,92340 + 0,62987*t - 0,06635*t^2 \quad (41)$$

$$\tilde{Y}_2^{exp,Cx} = \exp \{ 0,75162 + 0,01929*t \} \quad (42)$$

$$\tilde{Y}_3^{лн,Cx} = 1,11869 + 0,01408*t \quad (43)$$

$$\tilde{Y}_3^{пр,Cx} = 0,85479 + 0,15803*t - 0,01439*t^2 \quad (44)$$

$$\tilde{Y}_3^{exp,Cx} = \exp \{ 0,10524 + 0,01275*t \} \quad (45)$$

$$\tilde{Y}_4^{lh,Cx} = 0,28419 + 0,01375*t$$

(46)

$$\tilde{Y}_4^{np,Cx} = 0,28267 - 0,01292*t - 0,0000832*t^2$$

(47)

$$\tilde{Y}_4^{exp,Cx} = \exp \left\{ -1,3103 - 0,05987*t \right\}$$

(48)

$$\tilde{Y}_5^{lh,Cx} = 0,34817 - 0,0027*t$$

(49)

$$\tilde{Y}_5^{np,Cx} = 034483 - 0,000822*t + 0,000182*t^2$$

(50)

$$\tilde{Y}_5^{exp,Cx} = \exp \left\{ -1,05474 + 0,00815*t \right\}$$

(51)

$$\tilde{Y}_6^{lh,Cx} = 1,71414 - 0,06965*t$$

(52)

$$\tilde{Y}_6^{np,Cx} = 1,64424 - 0,03152*t - 0,00381*t^2$$

(53)

$$\tilde{Y}_6^{exp,Cx} = \exp \left\{ 0,56214 + 0,05204*t \right\}$$

(54)

Таблиця Б.4

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів
тваринництва в Південному регіоні України, млн. т

Рік	$Y_1^{Пд}$	$Y_2^{Пд}$	$Y_3^{Пд}$	$Y_4^{Пд}$	$Y_5^{Пд}$	$Y_6^{Пд}$
2002	9,867	0,890	1,285	0,210	0,438	2,303
2003	3,705	0,937	1,437	0,432	0,480	2,246
2004	11,322	1,385	1,698	0,301	0,426	2,261
2005	8,937	1,314	1,745	0,350	0,422	2,127
2006	9,216	1,273	2,015	0,171	0,431	2,001
2007	5,183	0,729	1,340	0,227	0,492	1,844
2008	12,783	1,285	2,022	0,320	0,457	1,773
2009	10,866	1,198	2,384	0,231	0,440	1,755
2010	9,954	1,598	2,350	0,346	0,463	1,688

Лінійні ($Y^{лн}$), параболічні ($Y^{пр}$) експоненціальні (Y^{exp}) моделі трендів для Південного регіону України мають наступний вигляд:

$$\tilde{Y}_1^{лн,Пд} = 7,34264 + 0,34998*t \quad (55)$$

$$\tilde{Y}_1^{пр,Пд} = 8,13202 - 0,08059*t + 0,04306*t^2 \quad (56)$$

$$\tilde{Y}_1^{exp,Пд} = \exp \{ 1,89925 + 0,04935 * t \} \quad (57)$$

$$\tilde{Y}_2^{лн,Пд} = 0,94294 - 0,04717*t \quad (58)$$

$$\tilde{Y}_2^{пр,Пд} = 1,00362 + 0,01407*t + 0,00331*t^2 \quad (59)$$

$$\tilde{Y}_2^{exp,Пд} = \exp \{ - 0,5687 + 0,03899 * t \} \quad (60)$$

$$\tilde{Y}_3^{лн,Пд} = 1,19644 + 0,1224*t \quad (61)$$

$$\tilde{Y}_3^{np, \Pi\theta} = 1,31593 + 0,05723*t + 0,00652*t^2$$

(62)

$$\tilde{Y}_3^{exp, \Pi\theta} = \exp \{ 0,23403 + 0,06697*t \}$$

(63)

$$\tilde{Y}_4^{ln, \Pi\theta} = 0,29956 - 0,0024*t$$

(64)

$$\tilde{Y}_4^{np, \Pi\theta} = 0,33948 - 0,02417*t + 0,00218*t^2$$

(65)

$$\tilde{Y}_4^{exp, \Pi\theta} = \exp \{ - 1,26911 - 0,00319*t \}$$

(66)

$$\tilde{Y}_5^{ln, \Pi\theta} = 0,44056 + 0,00187*t$$

(67)

$$\tilde{Y}_5^{np, \Pi\theta} = 0,44940 - 0,00296*t + 0,000483*t^2$$

(68)

$$\tilde{Y}_5^{exp, \Pi\theta} = \exp \{ - 0,82131 + 0,00425*t \}$$

(69)

$$\tilde{Y}_6^{ln, \Pi\theta} = 2,43244 - 0,08653*t$$

(70)

$$\tilde{Y}_6^{np, \Pi\theta} = 2,43157 - 0,08606*t - 0,000048*t^2$$

(71)

$$\tilde{Y}_6^{exp, \Pi\theta} = \exp \{ 0,90411 + 0,04353*t \}$$

(72)

Таблиця Б.5

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів
тваринництва в Центральному регіоні України, млн. т

Рік	$Y_{1,Цнт}$	$Y_{2,Цнт}$	$Y_{3,Цнт}$	$Y_{4,Цнт}$	$Y_{5,Цнт}$	$Y_{6,Цнт}$
2002	12,600	3,245	1,427	0,293	0,548	2,986
2003	6,442	3,886	1,715	0,437	0,568	2,843
2004	13,180	4,827	1,668	0,408	0,515	2,828
2005	12,490	4,518	1,702	0,437	0,505	3,010
2006	11,676	4,290	1,821	0,313	0,572	3,031
2007	9,344	3,331	1,488	0,463	0,696	2,795
2008	17,584	4,349	1,780	0,433	0,748	2,717
2009	15,468	4,167	1,848	0,487	0,821	2,757
2010	13,579	4,009	1,776	0,485	0,948	2,699

Лінійні ($Y^{лн}$), параболічні ($Y^{пр}$) експоненціальні (Y^{exp}) моделі трендів для Центрального регіону України мають наступний вигляд:

$$\tilde{Y}_1^{лн,Цнт} = 9,43011 + 0,61093*t \quad (73)$$

$$\tilde{Y}_1^{пр,Цнт} = 10,1359 + 0,22595*t + 0,03850*t^2 \quad (74)$$

$$\tilde{Y}_1^{exp,Цнт} = \exp \{ 2,22184 + 0,05356*t \} \quad (75)$$

$$\tilde{Y}_2^{лн,Цнт} = 3,92278 + 0,02927*t \quad (76)$$

$$\tilde{Y}_2^{пр,Цнт} = 3,26488 + 0,38812*t - 0,03588*t^2 \quad (77)$$

$$\tilde{Y}_2^{exp,Цнт} = \exp \{ 1,35063 + 0,00903*t \} \quad (78)$$

$$\tilde{Y}_3^{лн,Цнт} = 1,54125 + 0,03008*t \quad (79)$$

$$\tilde{Y}_3^{пр,Цнт} = 1,46964 + 0,06914*t - 0,00391*t^2 \quad (80)$$

$$\tilde{Y}_3^{\text{exp}, \text{Цнт}} = \text{exp} \quad \{ 0,43102 + 0,01825 * t \}$$

(81)

$$\tilde{Y}_4^{\text{лн}, \text{Цнт}} = 0,3345 - 0,01657 * t$$

(82)

$$\tilde{Y}_4^{\text{np}, \text{Цнт}} = 0,33379 + 0,01696 * t + 0,000039 * t^2 \quad (83)$$

$$\tilde{Y}_4^{\text{exp}, \text{Цнт}} = \text{exp} \quad \{ - 1,09774 + 0,04196 * t \}$$

(84)

$$\tilde{Y}_5^{\text{лн}, \text{Цнт}} = 0,40656 + 0,05027 * t$$

(85)

$$\tilde{Y}_5^{\text{np}, \text{Цнт}} = 0,59802 - 0,05417 * t + 0,01044 * t^2$$

(86)

$$\tilde{Y}_5^{\text{exp}, \text{Цнт}} = \text{exp} \quad \{ - 0,80550 + 0,07275 * t \}$$

(87)

$$\tilde{Y}_6^{\text{лн}, \text{Цнт}} = 3,00536 - 0,03072 * t$$

(88)

$$\tilde{Y}_6^{\text{np}, \text{Цнт}} = 2,9005 + 0,2648 * t - 0,00572 * t^2 \quad (89)$$

$$\tilde{Y}_6^{\text{exp}, \text{Цнт}} = \text{exp} \quad \{ 1,10128 + 0,01084 * t \}$$

(90)

Таблиця Б.6

Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур та продуктів
тваринництва по Україні, млн. т

Рік	Y_1^{Ukr}	Y_2^{Ukr}	Y_3^{Ukr}	Y_4^{Ukr}	Y_5^{Ukr}	Y_6^{Ukr}
2002	38,804	16,619	5,827	1,211	2,510	14,138
2003	20,234	18,453	6,538	1,697	2,607	13,658
2004	41,809	20,758	6,864	1,635	2,387	13,741
2005	38,016	19,462	7,295	1,690	2,368	13,803
2006	34,258	19,467	7,984	1,114	2,547	13,270
2007	29,295	19,102	6,945	1,470	2,770	12,262
2008	53,290	19,545	7,885	1,505	2,723	11,761
2009	46,028	19,666	8,341	1,618	2,738	11,610
2010	39,271	18,705	8,122	1,747	2,925	11,249

Лінійні (Y^{ln}), параболічні (Y^{np}) експоненціальні (Y^{exp}) моделі трендів для України мають наступний вигляд:

$$\tilde{Y}_1^{ln,Ukr} = 30,0985 + 1,55818*t \quad (91)$$

$$\tilde{Y}_1^{np,Ukr} = 31,283 + 0,91213*t + 0,06460*t^2 \quad (92)$$

$$\tilde{Y}_1^{exp,Ukr} = \exp \left[3,37446 + 0,04564 * t \right] \quad (93)$$

$$\tilde{Y}_2^{ln,Ukr} = 18,3199 + 0,15328*t \quad (94)$$

$$\tilde{Y}_2^{np,Ukr} = 16,1087 + 1,35942*t - 0,12061*t^2 \quad (95)$$

$$\tilde{Y}_2^{exp,Ukr} = \exp \left[2,9036 + 0,00875 * t \right] \quad (96)$$

$$\tilde{Y}_3^{ln,Ukr} = 5,95447 + 0,27135*t \quad (97)$$

$$\tilde{Y}_3^{np, Y_{кр}} = 5,4579 + 0,54221*t - 0,02708*t^2$$

(98)

$$\tilde{Y}_3^{exp, Y_{кр}} = \exp \left\{ 1,79272 + 0,03812*t \right\}$$

(99)

$$\tilde{Y}_4^{лн, Y_{кр}} = 1,40186 + 0,02378*t$$

(100)

$$\tilde{Y}_4^{np, Y_{кр}} = 1,49926 - 0,02934*t + 0,00531*t^2$$

(101)

$$\tilde{Y}_4^{exp, Y_{кр}} = \exp \left\{ 0,32384 + 0,01696*t \right\}$$

(102)

$$\tilde{Y}_5^{лн, Y_{кр}} = 2,42533 + 0,03213*t$$

(103)

$$\tilde{Y}_5^{np, Y_{кр}} = 2,46593 - 0,00999*t + 0,00221*t^2$$

(104)

$$\tilde{Y}_5^{exp, Y_{кр}} = \exp \left\{ 0,88642 + 0,01245*t \right\}$$

(105)

$$\tilde{Y}_6^{лн, Y_{кр}} = 14,7663 + 0,38678*t$$

(106)

$$\tilde{Y}_6^{np, Y_{кр}} = 14,2739 - 0,11824*t + 0,02685*t^2$$

(107)

$$\tilde{Y}_6^{exp, Y_{кр}} = \exp \left\{ 2,70124 + 0,03053*t \right\}$$

(108)

Додаток В

Проект

У К А З

ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України

З метою перетворення агропродовольчого комплексу України на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально – економічного розвитку українського села,

п о с т а н о в л я ю:

1. Затвердити Національну доктрину реформування агропродовольчого комплексу України (додається).

2. Кабінету Міністрів України з метою практичного втілення положень доктрини в 3 - місячний термін розробити і ввести в дію Державну цільову програму реформування агропродовольчого комплексу для забезпечення його інноваційного розвитку.

3. Органам державної влади, місцевого самоврядування та господарського управління дотримуватися положень доктрини при підготовці і перегляді законодавчих і підзаконних актів, реалізації конкретних стратегій, програм, планів, проектів, дій на всіх рівнях управління економікою.

Президент України

В.ЯНУКОВИЧ

Міністерство аграрної політики України
Національна академія аграрних наук України
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Національна доктрина
реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України
(проект)
2010
Передмова

Проект Національної доктрини реформування агропродовольчого комплексу розроблений на виконання Програми економічних реформ Президента України В. Януковича «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та Програми діяльності Кабінету Міністрів України.

Необхідність розробки і прийняття доктрини, як субсидіарного джерела права, обумовлена тим, що за роки незалежності України в українському суспільстві в цілому, в органах центральної та місцевої влади, господарського управління так і не склалося цілісне, всебічне, обґрунтоване і стратегічно виважене бачення ролі та місця агропродовольчого комплексу в економіці країни та шляхів його подальшого розвитку.

Доктрина проголошує принципово нові завдання, що покладаються на агропродовольчий комплекс, як сектор економіки по забезпеченню продовольчої безпеки країни і створенню міцного економічного фундаменту забезпечення життєдіяльності українського села та його жителів, а також напрями реформ для безумовного виконання цих завдань.

I. Основні визначення

Сільське господарство – галузь народного господарства, яка забезпечує населення продуктами харчування і є важливою сировинною базою для харчової, легкої та інших галузей промисловості.

Агропродовольчий комплекс – сектор економіки, який об'єднує галузі і види економічної діяльності, включені в технологічний ланцюг виробництва і просування на ринок сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

Агропромисловий комплекс (АПК) – це сукупність взаємопов'язаних галузей народного господарства з виробництва, зберігання, заготівлі, транспортування, переробки і збуту сільськогосподарської продукції, а також виробництва засобів виробництва для сільського господарства та його виробничого обслуговування.

Доктрина - сукупність керівних принципів, політичних, господарських, правових, соціальних і етичних поглядів на основні напрями реалізації політики держави.

Реформування - зміна принципів діяльності, що сприяє покращенню управління, підвищенню ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції, зростанню продуктивності праці, ефективної зайнятості та добробуту сільськогосподарського населення.

II. Місія агропродовольчого комплексу

Головним завданням агропродовольчого комплексу, як провідного сектору економіки України, є забезпечення продовольчої безпеки держави на рівні, що забезпечує потреби населення в продуктах харчування не менше 80% від раціональних норм споживання за рахунок власного виробництва, та ефективно використання експортних можливостей збуту лишків продовольства.

Частка агропродовольчого комплексу у ВДВ країни становить 11-12% - більше, ніж металургії, машинобудування і будівництва разом узятих. Визначальним є соціальне значення галузі як економічної бази для забезпечення життєдіяльності третини населення країни та незамінного виробника продуктів харчування і сировини для промисловості. Одне робоче місце у сільському господарстві дає змогу організувати близько 10 робочих місць, а вироблена 1 гривня – одержувати понад 12 гривень продукції в інших галузях; сільські території є місцем оздоровлення жителів країни, а сільське населення – оберегом національних звичаїв і традицій.

У країнах з ринковою економікою саме ці фактори враховуються при розбудові ефективних відносин розподілу, які займають ключове місце у відтворювальних процесах. В українському ж суспільстві, як і в органах державної законодавчої і виконавчої влади, розуміння важливості забезпечення пріоритетності розвитку сільського господарства і сільських територій утверджується надто повільно.

Україна відноситься до країн з найнижчим рівнем державної підтримки умов відтворення у сільському господарстві з розрахунку на 1 га ріллі. Як наслідок, господарства переходять на моновиробництво окупної, як правило, експортоорієнтованої продукції, руйнуються сівозміни, деградують ґрунти. Значна частина працездатного населення витісняється з сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства. Посилюються безробіття та міграційні процеси. За межею бідності перебуває 17,1% сільських домогосподарств, частка селян із доходами нижче прожиткового мінімуму складає 42,7%. Рівень оплати праці у сільському господарстві на 40% нижчий середнього по економіці. У 14 тис. сільських населених пунктів (49%) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи. Інвестиції на розвиток соціальної сфери села становлять лише 7,6 млрд. грн./рік, що набагато нижче потреби в них.

Такий стан приховує в собі надзвичайно велику соціальну небезпеку. Руйнуються традиційні життєві устої та цінності, безробіття та бідність стають спадковими.

Призупинення негативних руйнівних процесів можливе лише за умови ефективно функціонуючого та соціально-орієнтованого сільського господарства, яке забезпечує

зайнятість більшості сільських жителів і є основним джерелом їх доходів та надходжень в місцеві бюджети.

Звідси, місією агропродовольчого комплексу України проголошується - забезпечити продовольчу безпеку держави, вивести Україну в число найбільш розвинених в аграрному відношенні країн світу та створити економічну базу для підвищення добробуту сільських жителів та розвитку сільських територій.

III. Мета реформування агропродовольчого комплексу

Проголошена надважлива місія може бути виконана лише за умови розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва.

Проте саме сільське господарство з року в рік знаходиться фактично на межі лише простого відтворення через невідлагоджені міжгалузеві економічні відносини у державі. У 2001-2008 роках середня норма прибутку на вкладений капітал становила у сільському господарстві 1,3%, у промисловості - 8,0%, у банківській сфері - 14,3%. У період фінансової кризи нижча норма прибутку була лише у будівництві. І будівництво зупинилось. Сільськогосподарське ж виробництво зупинити неможливо. Тому за сучасного стану речей село, поступово деградує, виступає донором інших галузей економіки та міст країни - через відтік капіталу з села щорічно вимивається понад 60 млрд. грн., що не дозволяє здійснювати техніко-технологічне переоснащення сільського господарства, достойно оплачувати працю людей, відбудувати соціальну сферу села. Сільське господарство і нині залишається переважно збитковим, а обсяги державної підтримки вкрай недостатні для покриття відтоку капіталу з села.

Так, у 2009 році обсяг бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств становив лише 6,1% від обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що нижче у 9 разів у порівнянні з 1990 роком (рівень тотожних державних субвенцій в США становить 27%, країнах ЄС - 45%, Японії - 63%).

Після реформування КСП досягнуті деякі зрушення: упродовж 2002–2008 роках дещо нарощувалась бюджетна підтримка, збільшилися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в основному до розмірів, що забезпечують потреби населення країни по більшості продуктів харчування на рівні мінімальних норм споживання, зросли обсяги сільськогосподарського експорту в основному за рахунок продукції зернових та олійних культур.

Разом з тим ресурсний потенціал агропродовольчого комплексу, в основі якого високопродуктивні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови, далеко не вичерпаний.

Забезпечити більш повне використання існуючого потенціалу можливо, за умови продовження і поглиблення аграрних реформ, спрямованих на формування ефективної науково – технологічної, цінової, податкової, бюджетної, фінансово – кредитної та страхової політики держави, раціональне поєднання галузевої і територіально-самоврядної систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

Отже, основною метою реформування агропродовольчого комплексу як складової економіки України є перетворення його на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави та міцну економічну основу соціально – економічного розвитку українського села.

IV. Основні напрями реформ та їх спрямування

Щоб вивести Україну в число найбільш розвинутих в аграрному відношенні країн світу, необхідно здійснити організаційну, економічну, технічну та технологічну модернізацію агропродовольчого комплексу, спрямовану на забезпечення його конкурентоспроможності, соціальної орієнтації, екологічності, рівноправної участі аграрної сфери в регулюючих і розподільчих діях суспільства і держави.

Для досягнення мети доктриною передбачається проведення реформ у наступних напрямках:

1. Реформування міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин, спрямоване на забезпечення рівноправних економічних умов господарювання та паритетності у відносинах.

2. Завершення земельної реформи, спрямоване на розвиток соціально орієнтованих ринкових земельних відносин, включення вартості землі в економічний оборот, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення, забезпечення їх агроекологічного захисту.

3. Реформування організації сільськогосподарського виробництва, спрямоване на підтримку формування і функціонування некомерційних об'єднань власників земельних ділянок з метою спільного їх обробітку та збуту продукції, розвиток конкурентоспроможних інтеграційних агропромислових об'єднань, переважно на засадах кооперативних господарювання.

4. Переведення сільського господарства на інноваційно-інвестиційну модель розвитку шляхом створення системи мотивацій суб'єктів господарювання до впровадження наукоємних технологій, формування агротехнологічних парків, підтримки міжнародного співробітництва в інноваційній сфері.

5. Техніко - технологічна модернізація матеріально-технічної бази агропромислового виробництва, спрямована на високотехнічне і технологічне переоснащення сільськогосподарського виробництва та агротехнічного сервісу.

6. Розбудова інфраструктури аграрного ринку, спрямована на розвиток біржової й інших форм оптової торгівлі з прозорими механізмами ціноутворення сільськогосподарської продукції, формування оптимальних каналів збуту та інформаційно-комунікаційного забезпечення операторів ринку.

7. Формування сприятливого фінансово – кредитного клімату за активної участі держави на ринку фінансів для забезпечення розширеного відтворення та інноваційного розвитку сільського господарства як сектора економіки з уповільненим оборотом капіталу. Створення фонду підтримки розвитку українського села через введення 1%-го збору від продажу усіх товарів і послуг на внутрішньому ринку.

8. Реформування системи управління аграрним сектором, спрямоване на раціональне поєднання територіально – самоврядної і галузевої систем управління комплексним розвитком сільського господарства і сільських територій.

9. Реформування аграрної науки, освіти та сільськогосподарського дорадництва, спрямоване на розв'язання пріоритетних завдань з інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та безперервної високопрофесійної освіти працівників сільського господарства.

10. Формування умов для підвищення зайнятості і доходів членів сільських домогосподарств шляхом сприяння диверсифікації сільськогосподарського виробництва, розвитку сільських промислів, відновлення виробничо-соціальної та інших сфер зайнятості населення. Збереження і розвиток форм підприємництва сімейно-родинного типу – основи сільського укладу життя, культури землеробства і традиційних навиків і знань.

11. Реформування інституціональних засад забезпечення облаштування сільських територій через визначення функцій, важелів економічного впливу та відповідальності міністерств і відомств, посилення ролі сільських громад і їх міжсільських об'єднань у формуванні сприятливого середовища для життєдіяльності людей у сільській місцевості.

V. Заключні положення

Викладені доктринальні положення є основою координаційних дій з проведення економічних реформ по формуванню вискоефективного, конкурентоспроможного агропродовольчого комплексу, дороговказом для відпрацювання ефективних механізмів проведення реформ у визначених напрямках.

Дотримання цих положень є обов'язком державних органів, організацій, органів місцевого самоврядування і господарського управління при підготовці і перегляді

законодавчих і підзаконних актів, реалізації конкретних стратегій, програм, планів, проектів, дій на всіх рівнях управління економікою.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Указу Президента України "Про затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України"

1. Обґрунтування необхідності прийняття Указу

Проект Указу Президента України "Про затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України" розроблений на виконання Програми економічних реформ Президента України В. Януковича "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава".

До цього часу не існує цілісного бачення ролі і місця агропродовольчого комплексу в економіці країни та шляхів його подальшого розвитку. Національною доктриною визначаються принципово нові завдання, що покладаються на агропродовольчий комплекс та напрямки реформ для їх виконання.

2. Мета і шляхи її досягнення

Проект Указу Президента України "Про затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України" розроблено з метою забезпечення перетворення агропродовольчого комплексу України на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки країни шляхом затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України, розробки необхідної законодавчої бази, дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування положень доктрини при підготовці і реалізації регіональних програм, планів, проектів, дій на всіх рівнях управління економікою.

Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України містить розділи щодо основних визначень, місці агропродовольчого комплексу, мети реформування агропродовольчого комплексу, основних напрямків реформ та їх спрямування, заключні положення.

3. Правові аспекти

Розроблення проекту Указу Президента обумовлено необхідністю законодавчого забезпечення проведення реформ в агропродовольчому комплексі держави.

Правовою основою щодо функціонування цього провідного сектору економіки є Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Земельний кодекс України, Програма економічних реформ Президента України В.Януковича "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", нормативно-правові акти України.

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація Указу не потребує фінансових витрат з державного бюджету.

5. Позиція заінтересованих органів

Проект Указу надсилається на погодження до Мінекономіки, Мінфіну, Мінрегіонбуду, Мінпромполітики, Мінприроди, Мінпраці, МОН, Держкомзему, Головдержслужби, НААНУ, Держінвестицій.

6. Регіональний аспект

Проект акта не стосується регіонального аспекту.

7. Запобігання корупції

У проекті відсутні правила і процедури, які можуть містити ризики вчинення корупційних правопорушень.

Проект Указу не відноситься до нормативно-правових актів з потенційно високим ступенем корупційних ризиків.

8. Громадське обговорення

Проект Указу розміщено на сайті Мінагрополітики.

9. Позиція соціальних партнерів

Проект акта надсилається на погодження Раді підприємців при Кабінеті Міністрів України, Центральному комітету профспілки працівників агропромислового комплексу.

10. Прогноз результатів

Прийняття Указу Президента України "Про затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України" забезпечить проведення економічних реформ в агропродовольчому комплексі, що в свою чергу сприятиме розвитку цього сектору економіки та в цілому держави.

Міністр аграрної
політики України

М.В. Присяжнюк

Додаток Г

Решение о Концепции повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ (Санкт-Петербург, 19 ноября 2010 года)

Совет глав правительств Содружества Независимых Государств решил:

1. Утвердить Концепцию повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ.
2. Просить правительства государств-участников Содружества Независимых Государств при разработке национальных программ, законов и осуществлении мероприятий по обеспечению повышения продовольственной безопасности использовать положения указанной Концепции.
3. Межправительственному совету по вопросам агропромышленного комплекса СНГ сосредоточить особое внимание на разработке и реализации мероприятий, обеспечивающих продовольственную безопасность, и о проделанной работе информировать Экономический совет СНГ.
4. Председателю Исполнительного комитета - Исполнительному секретарю СНГ проинформировать Совет глав государств СНГ о настоящем Решении.

(Подписи)

Утверждена
Решением Совета глав правительств СНГ
о Концепции повышения
продовольственной безопасности
государств-участников СНГ
от 19 ноября 2010 года

КОНЦЕПЦИЯ повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ Введение

Придавая исключительно важное значение проблеме продовольственного обеспечения населения и продовольственной безопасности, Совет глав правительств СНГ 14 ноября 2008 года поручил соответствующим министерствам и ведомствам государств-участников СНГ совместно с Межправительственным советом по вопросам агропромышленного комплекса СНГ разработать проект Концепции повышения продовольственной безопасности государств-участников СНГ (далее - проект Концепции).

Основная цель социально-экономического развития государств-участников СНГ и обеспечения продовольственной безопасности заключается в повышении качества жизни населения государств.

Продовольственная безопасность представляет собой составную часть экономической безопасности государств-участников СНГ, ключевой фактор сохранения их государственности и суверенитета, важнейшую составляющую системы жизнеобеспечения и демографической политики, а также необходимое условие сохранения здоровья, обеспечения физической активности, долголетия и высокого качества жизни населения каждого государства.

Целью продовольственной безопасности государств-участников СНГ является надежное обеспечение всего населения основными видами продовольствия за счет

производства государствами-участниками СНГ при обязательном условии физической и экономической доступности продуктов питания в таком количестве и качестве, которые необходимы для жизнедеятельности человека, при максимально возможной независимости от внешних источников поступления продовольствия.

Основные задачи обеспечения продовольственной безопасности независимо от изменения внешних и внутренних условий:

- предотвращение внутренних и внешних угроз продовольственной безопасности, минимизация их негативных последствий за счет постоянной готовности системы обеспечения граждан пищевыми продуктами при неблагоприятной конъюнктуре мирового рынка, стихийных бедствиях и других чрезвычайных ситуациях, формирования стратегических запасов качественных и безопасных пищевых продуктов;

- достижение и поддержание физической и экономической доступности для каждого гражданина безопасных и качественных пищевых продуктов в объемах и ассортименте, которые соответствуют рациональным нормам потребления основных пищевых продуктов, необходимых для активного и здорового образа жизни; устойчивое развитие внутреннего производства основных видов продовольствия, достаточное для обеспечения продовольственной независимости государств-участников СНГ;

- обеспечение безопасности и качества пищевых продуктов.

Концепция разработана с учетом основных тенденций формирования и функционирования мирового продовольственного рынка, а также особенностей социально-экономического развития государств-участников СНГ и положений Концепции продовольственной безопасности Евразийского экономического сообщества, утвержденной Решением Межгосударственного Совета Евразийского экономического сообщества (на уровне глав правительств) от 11 декабря 2009 года N 464.

Положения Концепции не противоречат международным обязательствам государств-участников СНГ и учитывают основные нормы и принципы Всемирной торговой организации, а также рекомендации Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН.

Термины и определения

Продовольственная безопасность государств-участников СНГ - способность государств-участников СНГ содействовать обеспечению их продовольственной независимости и гарантии физической и экономической доступности продовольствия для населения государств-участников СНГ в количестве и качестве, необходимых для активной и здоровой жизни;

продовольственная безопасность государства (продовольственная безопасность) - состояние экономики государства, при котором за счет собственного производства обеспечивается продовольственная независимость страны и гарантируется физическая и экономическая доступность основных видов продовольствия и чистой питьевой воды для всего населения в количестве и качестве, необходимых для активной и здоровой жизни, реализации демографической политики;

продовольственная независимость - состояние экономики, при котором собственное производство жизненно важных пищевых продуктов за год составляет не менее 80% годовой потребности населения в этих пищевых продуктах в соответствии с физиологическими нормами питания;

степень удовлетворения суточной энергетической потребности человека - отношение фактических значений потребления продуктов питания с учетом их пищевой и энергетической ценности и нормативных значений, определяемых соответствующим органом каждого государства-участника СНГ;

уровень достаточности потребления отдельного продукта питания - отношение фактического потребления к рациональной норме, определяемой соответствующим органом каждого государства-участника СНГ;

уровень экономической доступности продуктов питания - отношение затрат на питание к совокупным затратам на все виды товаров и услуг;

потенциальная емкость внутреннего рынка по отдельным продуктам питания - произведение среднедушевого рационального потребления определенного продукта питания на среднегодовую численность населения;

уровень продовольственной независимости по отдельным продуктам питания - отношение объема собственного производства конкретного продукта питания к фактическому потреблению этого продукта;

показатель биологического качества - пищевая ценность, определяемая содержанием жизненно важных питательных веществ и энергии в 1 грамме пищевого продукта: энергетическая ценность (ккал), белки (мг), жиры (мг), углеводы (мг);

показатель биологической безопасности - показатель безопасности и безвредности пищевых продуктов для употребления в пищу человеком, определяется содержанием вредоносных ингредиентов в пищевом продукте, не превышающем допустимого (нормативного) уровня;

мониторинг безопасности продовольствия - система наблюдений и измерений остатков запрещенных и вредных веществ в организме животных, продовольственном сырье, пищевых продуктах и кормах для животных.

I. Состояние агропромышленного комплекса государств-участников СНГ и его роль в обеспечении продовольственной безопасности

Анализ современного уровня развития агропромышленного комплекса государств-участников СНГ позволяет выделить ряд узловых проблем, которые оказывают непосредственное влияние на обеспечение продовольственной безопасности государств-участников СНГ. Прежде всего, производство сельскохозяйственной продукции и продовольствия государств-участников СНГ резко различается в силу природно-климатических условий, специализации и специфики их сельскохозяйственного производства, национальных укладов и обычаев населения.

Так, в рамках общего разделения труда в бывшем СССР производство зерновых культур осуществлялось в основном в Казахстане, России и Украине; продукции животноводства - в Беларуси, России, Украине и республиках Прибалтики; плодоовощной продукции - в Молдове и республиках Закавказья.

Сложившаяся в тот период специализация аграрного производства в большинстве государств-участников СНГ сохраняется и в настоящее время. Производство зерна на душу населения в 2009 году составило: в Казахстане - 1308 кг, в Украине - 999 кг, в Таджикистане - 153 кг и Армении - немногим более 100 кг; картофеля: в Беларуси - 737 кг, в Узбекистане - 55 кг; скота и птицы (в убойном весе): в Беларуси - 95 кг, в России - 47 кг, в Молдове - 25 кг, в Армении - 22 кг; молока: в Беларуси - 681 кг, в Казахстане - 333 кг, в России - 230 кг, Таджикистане - 85 кг.

Из государств-участников СНГ большую часть необходимых ресурсов зерна, муки и растительного масла ввозит Азербайджан; зерна, муки, растительного и животного масел - Армения; чая, растительного масла - Беларусь; растительного масла, овощей и фруктов - Казахстан; зерна, муки, рыбы, сахара и растительного масла - Кыргызстан; чая и животного масла - Молдова; молока, животных и растительных масел, кондитерских изделий - Россия.

В свою очередь, в основном в государства-участники СНГ идут поставки чая, овощей и фруктов из Азербайджана; фруктов - из Армении; молока, животного масла и сахара - из Беларуси; зерна и мяса - из Казахстана; фруктов и растительного масла - из Молдовы; зерна - из России; животного и растительного масел, овощей и муки - из Украины.

Вместе с тем произошло резкое (почти в два раза) снижение доли взаимных поставок сельскохозяйственной продукции в общем объеме внешнеторгового оборота государств-участников СНГ - с 12,4% в 1996 году до 6,8% в 2008 году. Во многом

оказались нарушенными специализация национальных агропромышленных комплексов и межгосударственное разделение труда, растут себестоимость и цена продовольствия.

Проблемы, оказывающие непосредственное влияние на обеспечение продовольственной безопасности, в большинстве государств-участников СНГ сходны и включают известные "болевы точки" агропромышленного комплекса.

1. Происходит процесс сокращения площадей обрабатываемых сельскохозяйственных земель. Имеет место качественное ухудшение всего земельно-ресурсного потенциала сельского хозяйства, в составе сельскохозяйственных угодий увеличивается доля переувлажненных, эродированных, засоленных и солонцовых почв.

В настоящее время выбытие из оборота сельскохозяйственных земель происходит в процессе перевода части земель сельскохозяйственного назначения в земли иных категорий, в большинстве случаев - в земли населенных пунктов для последующего жилищного строительства.

2. Низкие темпы роста производства сельскохозяйственной продукции (от 2 до 3%) в ряде государств-участников СНГ не позволяют удовлетворить растущий спрос населения в таких важнейших видах продовольственных товаров, как мясо, молоко, яйцо и др.

3. Остается высоким уровень физического и морального износа сельскохозяйственной техники: по отдельным ее видам у 50-70% машин превышен нормативный срок эксплуатации. Невозможность технического обновления грозит дальнейшим сокращением посевных площадей и производства сельскохозяйственной продукции.

Также это относится к судам рыбопромыслового флота и рыбоперерабатывающим производствам в организациях рыбохозяйственного комплекса.

4. Внутренний рынок в государствах-участниках СНГ зачастую характеризуется высоким уровнем зависимости от импорта по отдельным важнейшим видам продукции, по которым за его счет формируется в среднем до 40% ресурсов на продовольственном рынке.

5. Происходит небезопасный процесс установления контроля иностранными компаниями над отдельными отраслями АПК в некоторых государствах-участниках СНГ (пивобезалкогольная, кондитерская, молокоперерабатывающая).

Темпы роста производства отдельных видов сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в ряде государств-участников СНГ в последние годы остаются ниже темпов увеличения импорта продовольственных товаров. Импорт в 2005-2008 годах на 10-15 процентных пунктов уже превышал пороговую величину. В соответствии с рекомендациями Продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (ФАО) для обеспечения мировой продовольственной безопасности необходимо, чтобы импорт продуктов питания не превышал 16% их совокупного потребления. В частности, по зерну ФАО рекомендует 17%. Каждое государство имеет право устанавливать собственный порог.

Обеспечение крупных городов, промышленных центров и отдельных регионов более чем на 50% зависит от импортных поставок продовольствия.

В последние годы в государствах-участниках СНГ прослеживается тенденция стабильного увеличения уровня потребления населением основных продуктов питания, хотя по многим из них он по-прежнему ниже рекомендуемых рациональных норм.

Практически во всех государствах-участниках СНГ наблюдается рост цен на ряд социально значимых продуктов питания. Это оказывает существенное влияние на динамику индекса цен на товары и услуги, поскольку расходы на питание составляют 31-59% расходов населения на покупку товаров и оплату услуг.

В большинстве государств-участников СНГ происходит насыщение рынка продовольственными товарами, при этом сохраняется тенденция опережающего роста цен на продовольственные товары по сравнению с непродовольственными товарами.

Товаропотоки сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия между государствами-участниками СНГ довольно насыщены, но характеризуются неустойчивостью. Положительное внешнеэкономическое сальдо торговли отмечается только у Беларуси и Украины. Остальные государства имеют отрицательное сальдо взаимной торговли пищевыми продуктами и сырьем для их производства.

Наибольший удельный вес в торговле продовольственными товарами между государствами-участниками СНГ занимает Россия (47% в стоимости экспорта и 50% - в стоимости импорта).

В ближайшее время и в перспективе мировая продовольственная ситуация может только обостриться. Вклад в решение этой проблемы могут внести государства-участники СНГ как за счет вовлечения в сельскохозяйственное производство неиспользуемых земельных и водных ресурсов, повышения эффективности их использования, так и всемерного развития взаимовыгодного сотрудничества в обеспечении продовольственной безопасности.

II. Оценка уровня продовольственной независимости государств-участников СНГ

Продовольственная независимость составляет основу продовольственной безопасности государств.

Для оценки уровня продовольственной независимости государствами-участниками СНГ применяются индикаторы, которые включают:

- суточную пищевую и энергетическую ценность рациона человека;
- уровень достаточности потребления каждого отдельного продукта питания;
- уровень достаточности запасов зерна в государственных ресурсах;
- экономическую доступность продуктов питания;
- емкость внутреннего рынка отдельных продуктов;
- степень продовольственной независимости по отдельным продуктам;
- уровень достаточности запасов чистой питьевой воды.

Данные об уровнях продовольственной независимости государств-участников СНГ по основной группе продуктов питания за счет внутреннего производства свидетельствуют о значительной дифференциации этих показателей.

Наиболее высокая степень продовольственной независимости по основной группе продуктов питания достигнута в Беларуси, а также по многим позициям в Украине. Однако в целом по Содружеству Независимых Государств проблема развития производства важнейших продуктов питания и самообеспечения ими остается острой.

III. Комплекс мер по обеспечению продовольственной безопасности государств-участников СНГ

Обеспечению продовольственной безопасности в рамках Содружества должно способствовать принятие системы нормативных правовых актов, отражающих специфические стороны данной проблемы.

В этих актах должны быть закреплены меры, необходимые для обеспечения продовольственной безопасности государств-участников СНГ, с учетом норм и принципов ВТО, включая:

- организационные и институциональные преобразования;
- проведение ежегодного мониторинга состояния обеспечения продовольственной безопасности и оценки рисков;
- разработку совместных прогнозных продовольственных балансов;
- создание при необходимости конъюнктурного центра по анализу и прогнозированию продовольственной ситуации;
- поэтапное создание и развитие межгосударственной товаропроводящей системы сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, а также системы обеспечения чистой питьевой водой;
- выработку единых требований к системе санитарной, ветеринарной и фитосанитарной безопасности.

В этих актах целесообразно также предусмотреть показатели и критерии, характеризующие уровень продовольственной безопасности и продовольственной независимости государств-участников СНГ, включая:

- уровни физической и экономической доступности продовольствия для различных категорий населения; степень зависимости продовольственного снабжения страны и ресурсного обеспечения агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов от импортных поставок;
- размеры стратегических, оперативных и переходящих продовольственных запасов в сопоставлении с их нормативными уровнями;
- долю отечественной сельскохозяйственной и рыбной продукции и продовольствия в общем объеме ее потребления и в товарных ресурсах;
- степень удовлетворения физиологических потребностей в продуктах питания с учетом их безопасности, пищевой и энергетической ценности.

Для оценки уровня продовольственной безопасности в рамках Содружества и наращивания объемов производства сельскохозяйственной и рыбной продукции, увеличения инвестиционной привлекательности сельского и рыбного хозяйства, обеспечения финансовой устойчивости и повышения доходности представляется важным ввести в практику деятельности правительств государств-участников СНГ ежегодное рассмотрение ценовых межотраслевых пропорций, включая ценовой паритет для обеспечения нормативной доходности каждой из подотраслей сельского хозяйства.

Кроме того, целесообразно предусмотреть меры, направленные на:

- осуществление мониторинга использования основных видов ресурсов в сельскохозяйственном производстве;
- обеспечение адресной помощи, направленной на оптимизацию рациона питания различных слоев населения, в том числе в натуральной форме (программы "продовольственных талонов", "школьного питания", "матери и ребенка", "летнего питания" и т.д.);
- организацию системы контроля за качеством и безопасностью продукции по всей технологической цепи, уделив внимание контролю за здоровьем животных, оборотом продовольственного сырья и пищевых продуктов, в том числе произведенных с использованием генетически модифицированных организмов, а также мерам по сертификации и стимулированию производства высококачественной продукции.

Целесообразно принять во всех государствах-участниках СНГ основы государственной политики в области здорового питания населения с учетом изменений социально-экономической ситуации, демографического состава и появления новых научных представлений о здоровом питании.

Продовольственный рынок объективно нуждается в регулировании со стороны государства в силу присущих ему природных и экономических факторов неустойчивости и высокой социальной значимости. При этом потребность в координации рыночных отношений значительно усиливается в современном мире, когда все экономические связи под влиянием глобализации намного усложнились, стали более разнообразными и масштабными.

Для продовольственного рынка наиболее подходит смешанный тип регулирования, который базируется на следующих принципах:

- реализация приоритетов развития каждой страны при особом значении социальной сферы для удовлетворения потребностей всего населения;
- поддержание важнейших пропорций рыночной сферы, соотношения между объемами товарного производства и спроса, товарной и денежной массами;
- выбор наиболее действенных организационных форм регулирования рыночных отношений и в первую очередь создание эффективной товаропроводящей системы.

Исходя из этих принципов система межгосударственного, так же как и государственного регулирования продовольственного рынка, должна включать экономические, организационные и административные меры.

В экономических мерах целесообразно предусматривать стимулирование спроса и предложения на продовольствие в форме:

- закупок для государственных нужд с участием субъектов рынка всех государств-участников СНГ;
- льготного кредитования, в том числе и под залог будущего урожая и доли квот добычи (вылова) рыбных ресурсов, а также производимой предприятиями государств-участников СНГ продукции;
- выработки механизма и развития межгосударственного лизинга племенного скота, сельскохозяйственной техники и оборудования для переработки;
- совершенствования системы минимизации рисков и страхования сделок на рынке;
- формирования эффективной системы сбыта сельскохозяйственной и рыбной продукции и межгосударственной системы товародвижения;
- регулирования равновесного состояния продовольственного рынка, включая:
  - проведение при необходимости товарных и финансовых интервенций;
  - создание государственных и межгосударственных продовольственных резервов с разработкой необходимой нормативно-правовой базы;
  - формирование системы ценообразования на основе индикативных цен на основные виды продукции;
  - регулирование импорта из третьих стран (за счет применения мер тарифно-нетарифного регулирования ввоза сельскохозяйственных и продовольственных товаров);
  - антимонопольное регулирование;
  - стимулирование экспорта конкурентоспособной сельскохозяйственной продукции;
  - развитие информационной системы поддержки экспорта, сети информационно-маркетинговых центров, страхование экспортных контрактов;
  - развитие специализации национальных агропромышленных комплексов и межгосударственного разделения труда с учетом природно-климатических условий экономики государств-участников СНГ;
  - увеличение притока взаимных инвестиций в сельское хозяйство путем создания совместных предприятий, развивающих взаимовыгодную межгосударственную кооперацию, обмена активами и перекрестного владения ими, формирование стратегических альянсов в отдельных секторах экономики, организацию периодических бизнес- и инвестфорумов в аграрных регионах государств;
  - обеспечение финансирования и организации межгосударственных научных разработок по анализу и прогнозированию аграрного рынка государств-участников СНГ.

В организационных мерах целесообразно предусматривать:

- развитие инфраструктуры рынка на основе льготного кредитования строительства оптовых рынков, хранилищ, холодильников, товарных бирж, терминалов и других структур, обслуживающих систему товародвижения;
- активизацию работы по презентации инвестиционных возможностей для привлечения инвестиций;
- проведение ярмарок, выставок продукции, производимой агропромышленным комплексом государств-участников СНГ.

В административных мерах целесообразно предусматривать:

- принятие государственных стандартов, гармонизированных с международными стандартами, и технических регламентов продовольствия;
- разработку единых подходов к оценке качества и безопасности продовольствия;
- мониторинг безопасности и качества продовольствия;

- контроль за оборотом сырья и пищевых продуктов, произведенных с использованием генетически модифицированных организмов;

- контроль за применением незарегистрированных пищевых добавок и ароматизаторов, пестицидов, средств борьбы с заболеваниями животных и т.д.;

- меры по сертификации и стимулированию производства высококачественных продуктов;

- обмен информацией на межгосударственном уровне между национальными органами по надзору государств-участников СНГ о продукции, опасной для жизни, здоровья и наследственности человека, имущества и охраны окружающей среды, выявленной органами надзора и другими государственными контролирующими органами в рамках телекоммуникационной автоматизированной системы ТС "Опасная продукция", принятой Межгосударственным советом по стандартизации, метрологии и сертификации.

Система регулирования довольно сложна и имеет как прямой (субсидии и компенсации), так и косвенный (поддержка развития рыночной инфраструктуры) характер. Для конкретных условий и рынков конструкция регуляторов может быть различной, но основой ее применения должна являться адекватность экономическим условиям, конъюнктуре рынка и предполагаемым тенденциям развития.

Механизм реализации обеспечения продовольственной безопасности государств-участников СНГ должен включать следующие взаимосвязанные подсистемы:

- нормативно-правовую базу проведения агропромышленной политики в каждом государстве-участнике СНГ и в Содружестве в целом (соглашения, соответствующие нормативные правовые акты и целевые программы);

- национальные органы регулирования и управления развитием агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов в каждом государстве, а также межправительственные советы аграрной сферы, созданные для выработки и реализации совместных решений;

- скоординированные экономические и организационные действия по развитию агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов, а также по решению социальных проблем села и улучшению условий труда.

Гарантией достижения продовольственной безопасности являются стабильность внутреннего производства сельскохозяйственной продукции и продовольствия государств-участников СНГ и Содружества в целом, а также наличие необходимых резервов и запасов.

IV. Обеспечение продовольственной безопасности на межгосударственном и государственном уровнях

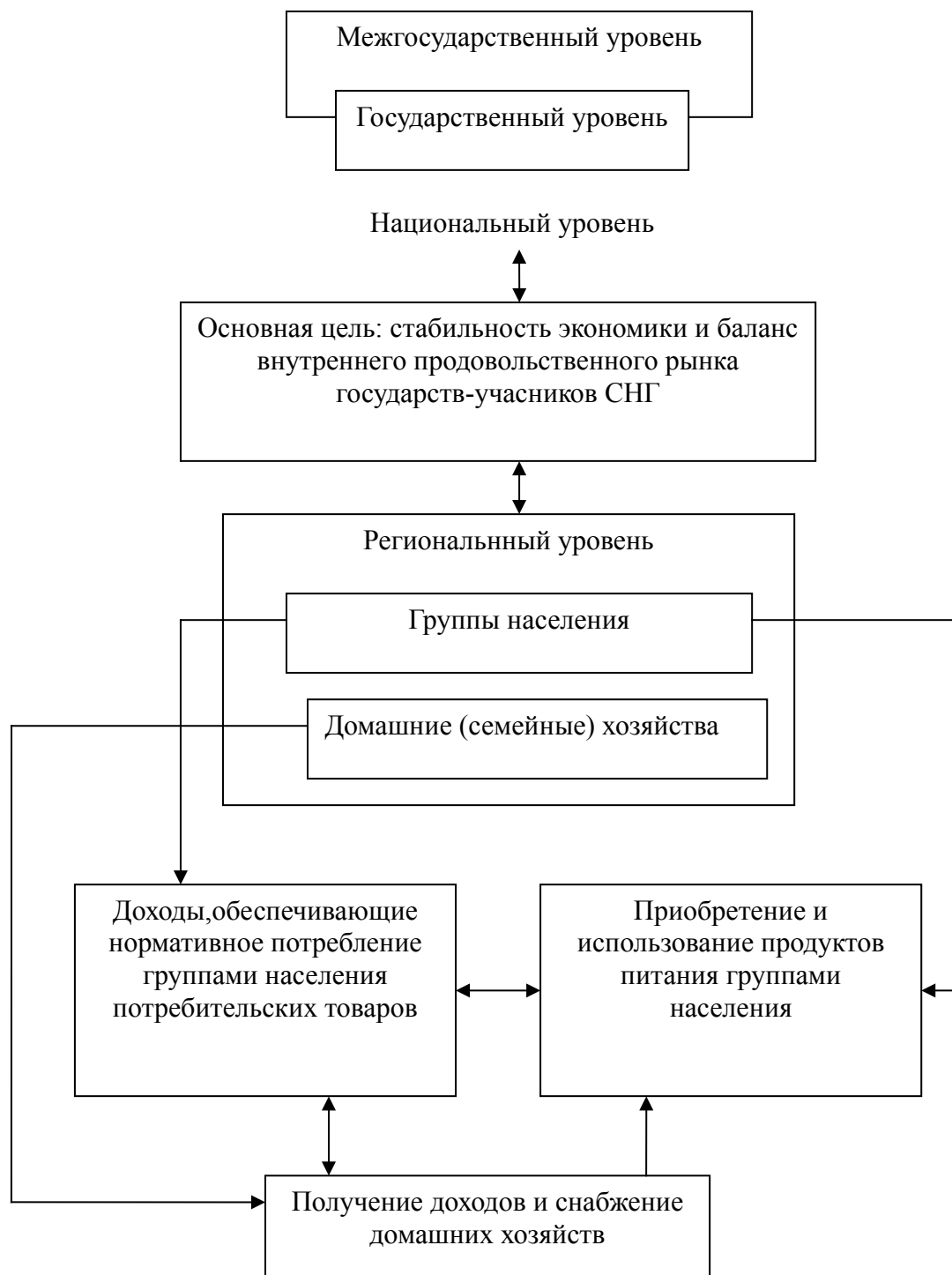
Проблему обеспечения продовольственной безопасности в рамках Содружества Независимых Государств следует рассматривать как многоуровневую иерархическую систему с четко структурированными целями.

На межгосударственном и государственном уровнях основная цель обеспечения продовольственной безопасности состоит в устойчивом развитии экономики и сбалансированности внутренних продовольственных рынков.

На региональном уровне основная цель состоит в обеспечении необходимого уровня доходов, гарантирующих нормативное потребление продуктов питания всеми группами населения.

На уровне определенных социальных групп населения (семей) необходимо обеспечить свободное приобретение и потребление продуктов питания в рациональном ассортименте.

Каждый уровень обеспечения продовольственной безопасности в рамках Содружества Независимых Государств управляется соответствующими администрациями, в обязанности которых входит создание условий для получения необходимых доходов жителями территорий, обеспечение поставок продовольствия в торговую сеть, контроль качества и безопасности продуктов.

Уровни обеспечения продовольственной безопасности государств-участников СНГ

Содружество, решая проблемы на межгосударственном уровне, оказывает содействие в преодолении дефицита продовольствия в конкретных государствах-участниках СНГ. Государства вносят вклад в создание продовольственной безопасности, стимулируя развитие собственного конкурентоспособного производства продовольствия и воздействуя на повышение уровня самообеспечения регионов, социальных групп и домашних хозяйств.

Каждый уровень продовольственной безопасности формируется под воздействием динамичной совокупности внешних и внутренних факторов, взаимозависимых и взаимообусловленных.

Приоритетное значение в обеспечении продовольственной безопасности на государственном (национальном) уровне принадлежит наиболее ценным, социально значимым продуктам. Удовлетворение потребностей в этих видах продукции должно контролироваться органами государственной законодательной и исполнительной власти.

Картофель, овощи, плоды, ягоды, яйцо являются преимущественно предметом регионального обеспечения, и каждому из них в том или ином регионе может принадлежать ведущая роль. По мере развития переработки этих видов продовольствия в пригодные для длительного хранения и перевозки их значение в территориальном распределении, создании запасов, а в конечном счете в обеспечении продовольственной безопасности страны будет возрастать.

В рамках обеспечения продовольственной безопасности государств-участников СНГ и обеспечения национальной продовольственной безопасности каждого из входящих в Содружество государств целесообразно:

- разрабатывать и реализовывать на среднесрочный период программы развития рынков зерна, мяса, рыбы, молока, растительного масла, плодоовощной продукции;
- ежегодно разрабатывать балансы ресурсов и использования основных продуктов;
- осуществлять мониторинг цен реализации продовольствия и сельскохозяйственной продукции;
- разрабатывать госпрограммы инвестиций по расширению и модернизации производства и внедрению новых технологий во все сферы агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов государств-участников СНГ;
- систематически разрабатывать и принимать меры повышения доходности сельскохозяйственных товаропроизводителей и улучшения условий труда в агропромышленном и рыбохозяйственном комплексах, учитывая конкретные условия каждого государства-участника СНГ;
- совершенствовать систему страхования рисков при движении сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия на агропродовольственном и рыбном рынках в целях защиты интересов товаропроизводителей государств-участников СНГ;
- способствовать развитию научно-технического сотрудничества в области агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов.

Риски и угрозы обеспечения продовольственной безопасности.

Обеспечение продовольственной безопасности сопряжено с рисками, которые могут существенно ее ослабить. Наиболее значимыми рисками являются следующие: макроэкономические риски - обусловлены снижением инвестиционной привлекательности отечественного реального сектора экономики и конкурентоспособности отечественной продукции, а также зависимостью важнейших сфер экономики от внешнеэкономической конъюнктуры; технологические риски - вызваны отставанием от ведущих стран в уровне технологического развития отечественной производственной базы, различиями в требованиях к безопасности пищевых продуктов и организации системы контроля их соблюдения; агроэкологические риски - обусловлены неблагоприятными климатическими изменениями, а также последствиями природных и техногенных чрезвычайных ситуаций; внешнеторговые риски - вызваны колебаниями рыночной конъюнктуры и применением мер государственной поддержки в зарубежных странах.

Наличие перечисленных рисков формирует угрозы продовольственной безопасности, которые могут приводить к несоблюдению пороговых значений критерия продовольственной безопасности.

V. Оценка социально-экономической эффективности обеспечения продовольственной безопасности Содружества Независимых Государств

Количественную оценку уровня продовольственной безопасности государств-участников СНГ предлагается осуществлять с использованием следующей системы индикаторов:

- степень удовлетворения суточной энергетической потребности человека;
- уровень запасов основных продуктов питания в государственных резервах;
- уровень экономической доступности продуктов питания;
- емкость внутреннего рынка по отдельным продуктам питания;
- уровень продовольственной независимости по отдельным продуктам питания;
- уровень достаточности запасов чистой питьевой воды.

Наиболее важными критериями продовольственной безопасности в мире считаются уровень самообеспечения основными видами продовольствия и уровень их переходящих запасов, составляющий 15-20% годового потребления.

Для оценки степени достижения обеспечения продовольственной безопасности используется показатель - удельный вес производимой сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия в общем объеме товарных ресурсов внутреннего рынка, выражаемый в процентах. В среднесрочной перспективе для государств-участников СНГ пороговые значения этого критерия могут быть рекомендованы в отношении:

- зерна - не менее 95%;
- растительного масла - не менее 80%;
- сахара - не менее 80%;
- мяса и мясопродуктов (в пересчете на мясо) - не менее 85%;
- молока и молокопродуктов (в пересчете на молоко) - не менее 90%;
- рыбной продукции - не менее 80%.

VI. Выводы

1. Обеспечение продовольственной безопасности государств-участников СНГ предполагает обоснование внутреннего производства необходимых продовольственных ресурсов и запасов чистой питьевой воды в объемах, соответствующих размерам потребления основных видов продовольствия, с использованием системы норм питания, лежащих в основе расчетов прожиточного минимума, научно обоснованных физиологических и рациональных норм потребления продуктов питания. Такая нормативная база необходима для определения пороговых значений потребления продовольствия как важнейшей характеристики здорового образа жизнедеятельности населения государств-участников СНГ.

2. Продовольственная безопасность в рамках Содружества рассматривается на межгосударственном, государственном и региональном уровнях и определяется, в частности, размерами запасов зерна и объемом его производства на душу населения.

3. Обеспечение продовольственной независимости является необходимым условием достижения продовольственной безопасности государства. Самообеспеченность базовыми продуктами питания снимает угрозу политического давления, позволяет стабильно снабжать население продовольствием. Государство в меньшей степени зависит от конъюнктуры мирового продовольственного рынка и избавляется от угрозы давления на аграрный сектор.

Продовольственная независимость государств-участников СНГ не означает их самоизоляции. Замещение собственных продуктов питания конкурентоспособным импортом имеет положительный эффект экономии национальных ресурсов и повышения конкурентоспособности товаров внутреннего производства. Обеспечение продовольственной независимости государств-участников СНГ непосредственно связано с реализацией оптимальных внешнеэкономических связей в Содружестве в сфере

потребления продовольствия, а также в обеспечении промышленными товарами сельского хозяйства.

4. Обеспечение продовольственной безопасности в масштабах Содружества требует развития рыночного механизма, обеспечивающего оптимальное распределение ресурсов в процессе бесперебойного снабжения населения входящих в него государств продовольствием. Объем и структура импорта во всей продовольственной цепочке каждого продуктового подкомплекса зависят от особенностей каждого сельскохозяйственного года, конъюнктуры мирового продовольственного рынка, возможностей создания запасов и экспорта продукции агропромышленного комплекса.

Необходимо формирование многоуровневой системы агропродовольственных структур, включающей межгосударственный, государственный и региональный уровни и сочетающей принципы горизонтальной и вертикальной интеграции и кооперации.

5. Развитие всех звеньев агропромышленного комплекса должно быть направлено на обеспечение продовольственной безопасности государств-участников СНГ, реализацию Концепции согласованной аграрной политики (Решение СГП СНГ от 30.05.2002), способствующей эффективному развитию сельского хозяйства, пищевой, перерабатывающей промышленности и инфраструктуры продовольственного рынка, расширение выгодных внешнеэкономических связей.

Додаток Д

ДОКТРИНА

продовольственной безопасности Российской Федерации

(Утверждена Указом Президента Российской Федерации
от 30 января 2010 года № 120)

I. Общие положения

1. Настоящая Доктрина представляет собой совокупность официальных взглядов на цели, задачи и основные направления государственной экономической политики в области обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации.

В настоящей Доктрине развиваются положения Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года, утвержденной Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. № 537, касающиеся продовольственной безопасности Российской Федерации, учтены нормы Морской доктрины Российской Федерации на период до 2020 года, утвержденной Президентом Российской Федерации 27 июля 2001 г., и других нормативных правовых актов Российской Федерации в этой области.

2. Продовольственная безопасность Российской Федерации (далее - продовольственная безопасность) является одним из главных направлений обеспечения национальной безопасности страны в среднесрочной перспективе, фактором сохранения ее государственности и суверенитета, важнейшей составляющей демографической политики, необходимым условием реализации стратегического национального приоритета - повышение качества жизни российских граждан путем гарантирования высоких стандартов жизнеобеспечения.

В соответствии с положениями Стратегии национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года национальные интересы государства на долгосрочную перспективу заключаются в том числе в повышении конкурентоспособности национальной экономики, превращении Российской Федерации в мировую державу, деятельность которой направлена на поддержание стратегической стабильности и взаимовыгодных партнерских отношений в условиях многополярного мира.

Стратегической целью продовольственной безопасности является обеспечение населения страны безопасной сельскохозяйственной продукцией, рыбной и иной продукцией из водных биоресурсов (далее - рыбная продукция) и продовольствием. Гарантией ее достижения является стабильность внутреннего производства, а также наличие необходимых резервов и запасов.

3. Основными задачами обеспечения продовольственной безопасности независимо от изменения внешних и внутренних условий являются:

- своевременное прогнозирование, выявление и предотвращение внутренних и внешних угроз продовольственной безопасности, минимизация их негативных последствий за счет постоянной готовности системы обеспечения граждан пищевыми продуктами, формирования стратегических запасов пищевых продуктов;

- устойчивое развитие отечественного производства продовольствия и сырья, достаточное для обеспечения продовольственной независимости страны;

- достижение и поддержание физической и экономической доступности для каждого гражданина страны безопасных пищевых продуктов в объемах и ассортименте, которые соответствуют установленным рациональным нормам потребления пищевых продуктов, необходимых для активного и здорового образа жизни;

- обеспечение безопасности пищевых продуктов.

4. Настоящая Доктрина является основой для разработки нормативных правовых актов в сфере обеспечения продовольственной безопасности, развития агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов.

Настоящая Доктрина учитывает рекомендации Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций по предельной доле импорта и запасов продовольственных ресурсов, а также определяет основные понятия, используемые в сфере обеспечения продовольственной безопасности.

5. Продовольственная независимость Российской Федерации - устойчивое отечественное производство пищевых продуктов в объемах не меньше установленных пороговых значений его удельного веса в товарных ресурсах внутреннего рынка соответствующих продуктов.

Продовольственная безопасность Российской Федерации - состояние экономики страны, при котором обеспечивается продовольственная независимость Российской Федерации, гарантируется физическая и экономическая доступность для каждого гражданина страны пищевых продуктов, соответствующих требованиям законодательства Российской Федерации о техническом регулировании, в объемах не меньше рациональных норм потребления пищевых продуктов, необходимых для активного и здорового образа жизни.

Показатель продовольственной безопасности - количественная или качественная характеристика состояния продовольственной безопасности, позволяющая оценить степень ее достижения на основе принятых критериев.

Критерий продовольственной безопасности - количественное или качественное пороговое значение признака, по которому проводится оценка степени обеспечения продовольственной безопасности.

Рациональные нормы потребления пищевых продуктов - рацион, представленный в виде набора продуктов, включающего пищевые продукты в объемах и соотношениях, отвечающих современным научным принципам оптимального питания, учитывающий сложившуюся структуру и традиции питания большинства населения.

Экономическая доступность продовольствия - возможность приобретения пищевых продуктов по сложившимся ценам в объемах и ассортименте, которые не меньше установленных рациональных норм потребления, обеспеченная соответствующим уровнем доходов населения.

Физическая доступность продовольствия - уровень развития товаропроводящей инфраструктуры, при котором во всех населенных пунктах страны обеспечивается возможность приобретения населением пищевых продуктов или организации питания в объемах и ассортименте, которые не меньше установленных рациональных норм потребления пищевых продуктов.

6. Исходя из требований продовольственной независимости основными источниками пищевых продуктов является продукция сельского, лесного, рыбного, охотничьего хозяйства, а также пищевой промышленности. Определяющую роль в обеспечении продовольственной безопасности играют сельское и рыбное хозяйство и пищевая промышленность.

Укрепление и развитие сотрудничества с международными и региональными организациями, налаживание механизмов межгосударственных диалогов и развитие отношений с ведущими государствами всех регионов мира по вопросам продовольственной безопасности в соответствии с Концепцией внешней политики Российской Федерации отвечают национальным внешнеполитическим и экономическим интересам страны.

Вступление во Всемирную торговую организацию на условиях, отвечающих национальным интересам Российской Федерации, также будет способствовать укреплению продовольственной безопасности страны.

II. Показатели продовольственной безопасности Российской Федерации и критерии их оценки

7. Для оценки состояния продовольственной безопасности используется следующая система показателей:

- а) в сфере потребления:
  - располагаемые ресурсы домашних хозяйств по группам населения;
  - обеспеченность площадями для осуществления торговли и организации питания в расчете на 1000 человек;
  - потребление пищевых продуктов в расчете на душу населения;
  - объемы адресной помощи населению;
  - суточная калорийность питания человека;
  - количество белков, жиров, углеводов, витаминов, макро- и микроэлементов, потребляемых человеком в сутки;
  - индекс потребительских цен на пищевые продукты;
- б) в сфере производства и национальной конкурентоспособности:
  - объемы производства сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия;
  - импорт сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия;
  - бюджетная поддержка производителей сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия в расчете на рубль реализованной продукции;
  - продуктивность используемых в сельском хозяйстве земельных ресурсов;
  - объемы реализации пищевых продуктов организациями торговли и общественного питания;

в) в сфере организации управления:

- объемы продовольствия государственного материального резерва, сформированного в соответствии с нормативными правовыми актами Российской Федерации;

- запасы сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия.

8. Для оценки состояния продовольственной безопасности в качестве критерия определяется удельный вес отечественной сельскохозяйственной, рыбной продукции и продовольствия в общем объеме товарных ресурсов (с учетом переходящих запасов) внутреннего рынка соответствующих продуктов, имеющих пороговые значения в отношении:

- зерна - не менее 95 процентов;

- сахара - не менее 80 процентов;

- растительного масла - не менее 80 процентов;

- мяса и мясопродуктов (в пересчете на мясо) - не менее 85 процентов;

- молока и молокопродуктов (в пересчете на молоко) - не менее 90 процентов;

- рыбной продукции - не менее 80 процентов;

- картофеля - не менее 95 процентов;

- соли пищевой - не менее 85 процентов.

III. Риски и угрозы обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации

9. Обеспечение продовольственной безопасности сопряжено с рисками, которые могут существенно ее ослабить. Наиболее значимые риски относятся к следующим категориям:

- макроэкономические риски, обусловленные снижением инвестиционной привлекательности отечественного реального сектора экономики и конкурентоспособности отечественной продукции, а также зависимостью важнейших сфер экономики от внешнеэкономической конъюнктуры;

- технологические риски, вызванные отставанием от развитых стран в уровне технологического развития отечественной производственной базы, различиями в требованиях к безопасности пищевых продуктов и организации системы контроля их соблюдения;

- агроэкологические риски, обусловленные неблагоприятными климатическими изменениями, а также последствиями природных и техногенных чрезвычайных ситуаций;

- внешнеторговые риски, вызванные колебаниями рыночной конъюнктуры и применением мер государственной поддержки в зарубежных странах.

10. Наличие перечисленных рисков формирует угрозы продовольственной безопасности, которые могут приводить к несоблюдению пороговых значений критерия продовольственной безопасности. Устойчивость развития экономики страны требует реализации мер государственного регулирования для преодоления:

- низкого уровня платежеспособного спроса населения на пищевые продукты;

- недостаточного уровня развития инфраструктуры внутреннего рынка;

- ценовых диспропорций на рынках сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия, с одной стороны, и материально-технических ресурсов - с другой;

- недостаточного уровня инновационной и инвестиционной активности в сфере производства сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия;

- сокращения национальных генетических ресурсов животных и растений;

- дефицита квалифицированных кадров;

- различий в уровне жизни городского и сельского населения;

- искусственных конкурентных преимуществ зарубежной продукции, формируемых за счет различных мер государственной поддержки производства пищевых продуктов в зарубежных странах.

IV. Основные направления государственной экономической политики в сфере обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации

11. С учетом рисков и угроз продовольственной безопасности государственная экономическая политика в сфере ее обеспечения, составной частью которой является государственная аграрная и морская политика, должна осуществляться по следующим основным направлениям.

В сфере повышения экономической доступности пищевых продуктов для всех групп населения предстоит особое внимание уделить осуществлению мер, направленных на снижение уровня бедности, обеспечение приоритетной поддержки наиболее нуждающихся слоев населения, не имеющих достаточных средств для организации здорового питания, а также на организацию здорового питания беременных и кормящих женщин, детей раннего, дошкольного и школьного возраста, здорового питания в учреждениях социальной сферы (далее - социальное питание).

В части физической доступности пищевых продуктов предстоит развивать межрегиональную интеграцию в сфере продовольственных рынков и продовольственного обеспечения, более эффективно использовать механизмы поддержки регионов, находящихся в зонах недостаточного производства пищевых продуктов или оказавшихся в экстремальных ситуациях, повысить транспортную доступность отдаленных регионов для гарантированного и относительно равномерного по времени продовольственного снабжения их населения, создать условия для увеличения числа объектов торговой инфраструктуры и общественного питания различных типов.

В части формирования государственного материального резерва должны определяться номенклатура соответствующих материальных ценностей и нормы их накопления.

12. Для обеспечения безопасности пищевых продуктов необходимо контролировать соответствие требованиям законодательства Российской Федерации в этой области сельскохозяйственной, рыбной продукции и продовольствия, в том числе импортных, на всех стадиях их производства, хранения, транспортировки, переработки и реализации. Необходимо исключить бесконтрольное распространение пищевой продукции, полученной из генетически модифицированных растений с использованием генетически модифицированных микроорганизмов и микроорганизмов, имеющих генетически модифицированные аналоги. Предстоит продолжить гармонизацию с международными требованиями показателей безопасности пищевых продуктов на основе фундаментальных исследований в области науки о питании.

Необходимо совершенствовать систему организации контроля безопасности пищевых продуктов, включая создание современной технической и методической базы.

13. В области производства сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия усилия должны концентрироваться на следующих направлениях:

- повышение почвенного плодородия и урожайности, расширение посевов сельскохозяйственных культур за счет неиспользуемых пахотных земель, реконструкция и строительство мелиоративных систем;
- ускоренное развитие животноводства;
- расширение и более интенсивное использование потенциала водных биологических ресурсов и новых технологий их индустриального выращивания;
- создание новых технологий глубокой и комплексной переработки продовольственного сырья, методов хранения и транспортировки сельскохозяйственной и рыбной продукции;
- развитие научного потенциала агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов, поддержка новых научных направлений в смежных областях науки и реализация мер, предотвращающих утечку высококвалифицированных научных кадров;
- увеличение темпов структурно-технологической модернизации агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов, воспроизводства природно-экологического потенциала;
- развитие системы подготовки и повышения квалификации кадров, способных реализовать задачи инновационной модели развития агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов с учетом требований продовольственной безопасности;
- совершенствование механизмов регулирования рынка сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия в части повышения оперативности и устранения ценовых диспропорций на рынках сельскохозяйственной и рыбной продукции и материально-технических ресурсов;
- повышение эффективности государственной поддержки, уделяя особое внимание созданию условий для финансовой устойчивости и платежеспособности товаропроизводителей.

14. В области устойчивого развития сельских территорий должны получить развитие следующие направления:

- социальное обустройство сельских и прибрежных рыбацких поселений;
- увеличение финансового обеспечения реализации социальных программ в сельских и прибрежных рыбацких поселениях;
- осуществление мониторинга уровня безработицы и уровня реальных доходов сельского населения; диверсификация занятости сельского населения.

15. В области внешнеэкономической политики необходимо обеспечивать:

- оперативное применение мер таможенно-тарифного регулирования для целей рационализации соотношения экспорта и импорта сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия;

- активное использование защитных мер при растущем импорте сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия, а также в случаях демпинга и применения в зарубежных странах субсидий при их экспорте;

- эффективную работу системы санитарного, ветеринарного и фитосанитарного контроля с учетом международных правил и стандартов;

- поэтапное снижение зависимости отечественного агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов от импорта технологий, машин, оборудования и других ресурсов.

16. Формирование внешнеэкономической политики Российской Федерации должно осуществляться с соблюдением критериев продовольственной безопасности.

V. Механизмы и ресурсы обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации

17. Механизмы обеспечения продовольственной безопасности устанавливаются в соответствующих нормативных правовых актах, определяющих условия функционирования экономики страны и ее отдельных отраслей, обеспечиваются финансовыми ресурсами федерального бюджета и бюджетов субъектов Российской Федерации.

Меры и механизмы, обеспечивающие продовольственную безопасность, направлены на надежное предотвращение внутренних и внешних угроз продовольственной безопасности и должны разрабатываться одновременно с государственными прогнозами социально-экономического развития страны.

Правительство Российской Федерации обеспечивает ежегодную разработку балансов ресурсов и использования основных видов сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия.

18. В целях повышения доступности пищевых продуктов для всех групп населения необходимо принять следующие решения:

- о формировании механизмов оказания адресной помощи группам населения, уровень доходов которых не позволяет им обеспечить полноценное питание;

- об утверждении системы взаимосвязанных показателей, обеспечивающих безопасность пищевых продуктов, в том числе продуктов, произведенных из сырья, полученного с использованием генно-инженерно-модифицированных организмов;

- о разработке унифицированных требований, предъявляемых на пищевых предприятиях к системам контроля и гармонизированных с рекомендациями международных организаций, переходе пищевой индустрии на комплексную систему контроля безопасности.

19. Формирование здорового типа питания потребует:

развития фундаментальных и прикладных научных исследований по медико-биологической оценке безопасности новых источников пищи и ингредиентов, внедрения инновационных технологий, включающих био- и нанотехнологии, технологии органического производства пищевых продуктов и продовольственного сырья, наращивания производства новых обогащенных, диетических и функциональных пищевых продуктов;

- разработки для населения образовательных программ по проблемам здорового питания как важнейшего компонента здорового образа жизни с привлечением средств массовой информации, создания специальных обучающих программ;

- разработки нормативов социального питания и реализации мер по его поддержке;

- разработки и реализации комплекса мер, направленных на сокращение потребления алкогольной и другой спиртосодержащей продукции.

20. В сфере производства и оборота сельскохозяйственной, рыбной продукции и продовольствия предстоит осуществить меры, направленные на:

- оптимизацию межотраслевых экономических отношений, которые стимулировали бы рост темпов расширенного воспроизводства, привлечение инвестиций и внедрение инноваций в сельском и рыбном хозяйстве;

- стабилизацию ценовой ситуации и формирование механизмов ценообразования на основе индикативных цен на основные виды продукции;

- совершенствование системы поддержки кредитования в целях обеспечения доступности для большинства товаропроизводителей краткосрочных и инвестиционных кредитов;

- создание условий для реализации потенциала зон опережающего экономического роста с агропромышленной и рыбохозяйственной специализацией в субъектах Российской Федерации, учет этого фактора при формировании перспективной системы расселения;

- стимулирование развития интеграции и кооперации в сфере производства, переработки и реализации сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия;
- ускоренное развитие инфраструктуры внутреннего рынка;
- разработку и реализацию программ технологической модернизации, освоение новых технологий, обеспечивающих повышение производительности труда и ресурсосбережения в сельском и рыбном хозяйстве, пищевой промышленности;
- формирование общего продовольственного рынка и единой товаропроводящей сети в рамках таможенного союза государств -членов Евразийского экономического сообщества;
- совершенствование государственной торговой политики, регулирование рынков сельскохозяйственной и рыбной продукции, сырья и продовольствия, включая закупки для государственных нужд, обеспечивающие расширение спроса на продукцию отечественного производства.

21. В области организации и управления обеспечением продовольственной безопасности необходимо:

- совершенствовать нормативную правовую базу функционирования агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов, исходя из основных направлений и механизмов реализации положений настоящей Доктрины;
- осуществлять мониторинг, прогнозирование и контроль состояния продовольственной безопасности;
- оценивать устойчивость экономики страны к изменениям на мировых рынках продовольствия и изменениям природно-климатического характера;
- оценивать устойчивость продовольственного снабжения городов и регионов, зависимых от внешних поставок пищевых продуктов;
- сформировать государственные информационные ресурсы в сфере обеспечения продовольственной безопасности.

22. Система обеспечения продовольственной безопасности определяется федеральными законами, указами и распоряжениями Президента Российской Федерации, постановлениями и распоряжениями Правительства Российской Федерации, а также решениями Совета Безопасности Российской Федерации.

23. Правительство Российской Федерации:

- проводит единую государственную экономическую политику в области обеспечения продовольственной безопасности;
- организует мониторинг состояния продовольственной безопасности и контроль за реализацией мер по ее обеспечению;
- принимает меры по достижению и поддержанию пороговых значений продовольственной безопасности по основным видам сельскохозяйственной, рыбной продукции и продовольствия;
- осуществляет в установленном порядке меры в случаях возникновения чрезвычайных ситуаций;
- координирует деятельность органов исполнительной власти в области обеспечения продовольственной безопасности.

24. Органы государственной власти субъектов Российской Федерации во взаимодействии с федеральными органами государственной власти:

- реализуют с учетом региональных особенностей единую государственную экономическую политику в области обеспечения продовольственной безопасности;
- разрабатывают и принимают нормативные правовые акты субъектов Российской Федерации по вопросам обеспечения продовольственной безопасности;
- формируют и поддерживают необходимые запасы и резервы продовольствия в субъектах Российской Федерации;
- обеспечивают ведение мониторинга состояния продовольственной безопасности на территории субъектов Российской Федерации.

25. Совет Безопасности Российской Федерации рассматривает в рамках национальной безопасности стратегические вопросы обеспечения продовольственной безопасности, подготавливает рекомендации по выполнению федеральными органами исполнительной власти и органами исполнительной власти субъектов Российской Федерации возложенных на них функций в этой сфере деятельности.

26. Реализация положений настоящей Доктрины позволит обеспечить продовольственную безопасность как важнейшую составную часть национальной безопасности, прогнозировать и предотвращать возникающие угрозы и риски для экономики страны, повышать ее устойчивость, создавать условия для динамичного развития агропромышленного и рыбохозяйственного комплексов, улучшения благосостояния населения.